

**Comenius Egyetem
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék**
Gondova 2., 818 01 Bratislava
Dušík Anikó tanszékvezető
Tel.: 00421- 2- 593-39-484
E-mail: kmjl@fphil.uniba.sk

**Bél Mátyás Egyetem
Hungarisztika Tanszék**
Alabán Ferenc tanszékvezető
Tajovského 40.,
974 01 Banská Bystrica
Tel.: 00421-446-4145

Gamma Nyelvi Iroda
Bacsákova 240/13,
929 01 Dunajská Streda
Tel.: 00421-31-550 42 61
Fax: 00421-31-550 42 62
E-mail: gramma@gamma.sk
www.gramma.sk
Szabó Mihály Gizella irodavezető

**Mercurius Társadalomtudományi
Kutatócsoport**
Klariská 7., 811 03 Bratislava
Tel., fax: 00421-2-544 31 842
E-mail: mercurius@ba.sknet.sk
Vadkerty Katalin elnök
Gyurgyík László titkár

Katedra Társaság
Dom podnikateľov, Kukučínova 459.
929 01 Dunajská Streda
Tel., fax: 00421-31-552 90 28
E-mail: katedra@katedra.sk
Németh Margit elnök

Gömör-Kishonti Múzeumegyesület
Daxnerova 34., 979 01 Rim. Sobota
Tel.: 00421-47-562 66 82, 00421-47-
563 45 42
B. Kovács István elnök

Mátyusföldi Muzeológiai Társaság
925 26 Boldog 159.
Tel.: 00421-2-459 15 298
Danter Izabella ügyvivő

Ára: 2,66 €

Új könyvek:

Chmel, Rudolf: Slovenský komplex. Bratislava, Kalligram, 2010, 154 p.

Görözdí, Judit: Figúry odmlčania v próze Miklósa Mészölya. Bratislava, ÚSL SAV, 2010, 124 p.

Grendel Lajos: A modern magyar irodalom története. Magyar líra és epika a 20. században. Pozsony, Kalligram, 2010, 512 p.

Györffy Miklós: Zongora akarunk lenni. Közép-európai irodalmi interferenciák. Pozsony, Kalligram, 2010, 304 p. /Kortárs Magyar Irodalomtudomány./

Mezei, István: Urban Development in Slovakia. Pécs–Hungary, Šamorín–Slovakia, CRR of the HAS, Forum Minority Research Institute, 2010, 190 p.

Petőcz, Kálmán (ed.): National Populism and Slovak–Hungarian Relations in Slovakia 2006–2009. Šamorín–Somorja, Forum Minority Research Institute, 2010, 360 p.

Szajbely Mihály: Jókai Mór. Pozsony, Kalligram, 2010, 408 p. /Magyarok Emlékezete./

Szegedy-Maszák Mihály: Kosztolányi Dezső. Pozsony, Kalligram, 2010, 592 p. /Szegedy-Maszák Mihály Válogatott munkái./

Szijártó Zsolt: Kockázat, társadalom, átmenet. Az ófalui „atomtemető” körüli konfliktusról. Pozsony, Kalligram, 2010, 208 p. /Regio Könyvek./

A szerkesztőség címe:

Fórum Kisebbségkutató Intézet
Parková 4, 931 01 Šamorín
Tel.: 00421-31-552 36 42
Fax: 00421-31-560 27 12
E-mail: csanda@foruminst.sk, fazekas@foruminst.sk

Fórum Társadalomtudományi Szemle

A tartalomból:

Skala Tamás

Adalékok a csehszlovák–
magyar lakosságcsere
történetéhez

Lanstyák István

A nyelvi problémák típusai
nyelvi jellegük szerint

Lampl Zsuzsanna

A rejtőzködés misztériuma

Tóth László

Peéry Rezső élet-
és pályakezdése

Kőmíves Tibor

A kassai közigazgatás
nyelvváltása 1840-ben

Gecse Annabella

„Szent” tárgyak rendszere
– profán tükörben

Kacsinecz Krisztián

„A hatalom célja
a hatalom”

Pályakép

Interjú a 70 éves Voigt
Vilmos professzorral

Konferencia

Könyvek

2010

2

FÓRUM KISEBBSÉGGUTATÓ INTÉZET

Parková 4., 931 01 Šamorín
Tel.: 00421-31-590 27 90
Fax: 00421-31-560 27 12
E-mail: forum@foruminst.sk
Tóth Károly igazgató

A Fórum Kisebbségkutató Intézet Könyvtára – Bibliotheca Hungarica

Parková 4., 931 01 Šamorín
Tel.: 00421-31-590 27 97
Fax: 00421-31-560 27 12
E-mail: bibliotheca@foruminst.sk
Végh László igazgató

A Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központja – Komárom

P. O. Box 154., 945 01 Komárno 1
Tiszti pavilon, Hradná 2., Komárno
Tel.: 00421-35-773 2854
Fax: 00421-35-773 2854
E-mail: etno@foruminst.sk
Liszka József igazgató

MAGYAR TUDOMÁNYOS MŰHELYEK SZLOVÁKIÁBAN

Selye János Egyetem
Bratislavská cesta 3322.,
945 01 Komárno
Tóth János rektor
Tel.: 00421-35-6408 853
E-mail: sje@selyeuni.sk

**Konstantin Egyetem
Közép-európai Tanulmányok Kara**
Dražovská cesta 4., 949 74 Nitra
Komzsík Attila dékán
Tel.: 00421-37-6408 853
E-mail: dfss@ukf.sk

A folyóirat megrendelhető és előfizet-
hető az alábbi címen:
Lilium Aurum, Dom podnikateľov, Kuku-
čínova ul. 459., 929 01 Dunajská Stre-
da. Tel., fax: 00421-31-552 90 28
E-mail: lilium@liliumaurum.sk

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

NEGYEDÉVENKÉNT MEGJELENŐ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

XII. évfolyam

Felelős szerkesztő

CSANDA GÁBOR

Főmunkatárs

FAZEKAS JÓZSEF

A szerkesztőbizottság elnöke

ÖLLÖS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság

Bíró A. Zoltán, Csanda Gábor, Fazekas József, Fedinec Csilla, Gyurgyík László,
Hunčík Péter, Hushegyi Gábor, Kiss József, Lampl Zsuzsanna,
Lanstyák István, Liszka József, Mészáros András, Simon Attila,
Szarka László, Tóth Károly, Végh László

Tartalom

Tanulmányok

SKALA TAMÁS

Adalékok a csehszlovák–magyar lakosságcsere történetéhez 3

LANSTYÁK ISTVÁN

A nyelvi problémák típusai nyelvi jellegük szerint 23

LAMPL ZSUZSANNA

A rejtőzködés misztériuma, avagy adalékok az MKP és a Most-Híd
választási eredményéhez 47

TÓTH LÁSZLÓ

Adalékok Peéry Rezső élet- és pályakezdéséhez 63

KŐMÍVES TIBOR

„Búcsú a latin nyelvtől”. A kassai közigazgatás nyelvváltása 1840-ben 95

GECSE ANNABELLA

„Szent” tárgyak rendszere – profán tükörben. A vallásos érzés tárgyi
megnyilvánulásai egy közösség életében 107

KACSINECZ KRISZTIÁN

„A hatalom célja a hatalom.” A totalitárius ideológiák „irracionális
logikájának” elemzése George Orwell és Arthur Koestler regényeinek
tükreben 129

Pályakép

- L. JUHÁSZ ILONA
Interjú a 70 éves Voigt Vilmos professzorral 137

Konferencia

- SIMON ATTILA
Magyarország felbomlása és a trianoni békeszerződés a magyar és szlovák kollektív emlékezetben 1918–2010. A szlovák–magyar történész-vegyesbizottság idei éves konferenciája Érsekújvárott 153
- BOLEMANT LILLA
Kockázati társadalom és felelősség. Alkalmazott filozófiai konferencia
Pécsett 155

Könyvek

- Zeman László
Visszalapozások. Válogatott tanulmányok és ismertetések
(*Simon Szabolcs*) 158
- Tóth Árpád
Polgári stratégiák. Életutak, családi sorsok és társadalmi viszonyok
Pozsonyban 1780 és 1848 között (*Mayer Judit*) 161
- Holec, Roman
Dinamitos történelem. A pozsonyi Dynamit Nobel vegyipari konzern
a közép-európai történelem keresztútján 1873–1945 (*Mayer Judit*) 163
- Öllös László
Národná identita slobodného človeka (*Végh László*) 165
- Öllös László
Národná identita slobodného človeka (*Csanda Gábor*) 166

S FINANČNOU PODPOROU MINISTERSTVA KULTÚRY SLOVENSKEJ REPUBLIKY

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Park u. 4., 931 01 Somorja. E-mail: fazekas@foruminst.sk
• Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. Felelős kiadó: Tóth Károly igazgató • Nyomdai előkészítés:
Kalligram Typography Kft., Érsekújvár • Nyomta: EXPRESPRINT s. r. o., Partizánske • Megjelent a Szlovák Köz-
társaság Kulturális Minisztériuma támogatásával • Példányszám: 700 • Ára: 2,66 € / 80 Sk • Reg. szám: MK
SR 2063/99 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.foruminst.sk> • Kéziratokat nem őrzünk meg és nem
küldünk vissza.

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, Parková 4, 931 01 Šamorín. E-mail: fazekas@foruminst.sk
• Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. Zodpovedný: Károly Tóth riaditeľ •
Tlačiarenská príprava: Kalligram Typography s. r. o., Nové Zámky • Tlač: EXPRESPRINT, s. r. o., Partizánske •
S finančným príspevkom MK SR • Náklad: 700 • Cena: 2,66 € / 80 Sk • Reg. číslo: MK SR 2063/99 • ISSN
1335-4361 • Internet: <http://www.foruminst.sk>

Adalékok a csehszlovák–magyar lakosságcsere történetéhez

TAMÁS SKALA

ADDENDUM TO THE HISTORY OF THE POPULATION EXCHANGE BETWEEN CZECHOSLOVAKIA AND HUNGARY

341.43(=511.141)(437.6)

341.43(=162.4)(439)

327(437)"1946/1948"

327(439)"1946/1948"

Keywords: Czechoslovakia after 1945. Hungarians in Czechoslovakia. The position of minorities in the society after the second World War. The population exchange between Czechoslovakia-Hungary. The principle of reciprocity.

1. A Csehszlovák Áttelepítési Bizottság és a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontjának kapcsolata

1.1. A Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontja

A csehszlovák kormány a lakosságcsere-egyezmény szerint jogot szerzett arra, hogy Magyarország területén propagandatevékenységet fejthessen ki. Ebben igen nagy segítséget kapott egy legális szervezettől, a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontjától és annak szócsövétől, a Slobodától (Szabadság).

Témánk szempontjából az első említésre méltó legális politikai szervezet a Szlovák Nemzeti Egység Pártja (Strana slovenskej národnej jednoty), mely 1941. augusztus 21-én alakult meg budapesti központtal Böhm Emanuel vezetésével. A megalakulásra azért nyílt lehetőség, mert a Tiso-féle Szlovákia területén maradt magyarokat – a kölcsönösség elve alapján – csak így képviselhette az Esterházy János vezette Magyar Párt. A Szlovák Nemzeti Egység Pártja taglétszámáról nincsenek adataink. Kezdetekben a tagság igen differenciált volt, s nagyon valószínű, hogy megalakuláskor jobboldali irányultság jellemezte, míg a háború vége felé a baloldali szlovákok helye erősödött meg, akik később fokozatosan átvették az irányítást (Kugler 2000, 36–37. p.). Ezek a baloldali gondolkodású személyek voltak azok, akik a későbbiekben megalapították a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontját (Antifašistický front slovanov v Maďarsku).¹ Annyi bizonyos, hogy a háború vége felé a szovjet csapatok előrenyomulásával a szlovákok és délszlávok – áthatva a szláv testvériség szellemével – a fasisztának bélyegzett németekkel szemben antifasisztának határozták meg magukat.² Magyarellenességgel a Szlovák Nemzeti Egység Pártjában nem találkozunk – erre nem is volt lehetőségük, hiszen bármilyen magyarellenesség egyenlő lett volna a szervezet betiltásával –, ez csak később az utódjában, a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontjában jelenik

meg. Békés megyében 1944 őszére megváltozott a politikai helyzet, és ekkortól már érződött bizonyos feszültség a nemzetiségek között³ – „elsősorban a szlovák és a csekély számú szerb lakosság körében erősödött a nacionalizmus” (Kugler 2000, 38. p.).

Az alapító közgyűlésre 1945. február 18-án került sor a Békés megyei Battonyán.⁴ A megjelent küldöttek döntöttek arról, hogy a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontja két tagozatból fog állni, egy szlovákból és egy délszlávból, s a két fél az egyesületben egyenlő formában képviselteti magát. Az elnöki tisztet a szlovák Francisci Mihály békéscsabai evangélikus lelkész kapta meg, az alelnöki és titkári tisztséget mindkét szekcióban egy-egy szlovák és délszláv személy között osztották el. Döntöttek a küldöttek arról is, hogy kiadnak egy lapot – Sloboda címmel –, mely mindkét nyelven fog írásokat közölni. Az első szám 1945. június 9-én jelenik meg.⁵

A közgyűlésen kidolgoztak egy programot, melyben követelték a nemzetiségi jogok megadását a szlávoknak, követelték a földreform megvalósítását, szláv képviselőket a magyar parlamentbe, és végül „elérni, hogy minden magyarországi szláv belépjen a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontjába” (Bobák 1984, 9–10. p.). Ez a program mértéktartónak tűnik, ha viszont figyelembe vesszük, hogy a későbbiekben milyen magyarelles hangot ütött meg a Sloboda, csak arra következtethetünk, hogy a program eleve a szlovákok megnyerésére készült.⁶

A Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontja még a tényleges egyezmény megkötése előtt – 1945 második felétől – a tisztántúli földnélküliek körében agitációt fejtett ki az áttelepülés mellett (Tóth 1993, 161. p.) A magyarországi szlovák vezetők készültek rá és propagálták a lakosságcserét, ezt bizonyítja a Szlovák Nemzeti Egység Pártja elnökének levele a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontjának elnökéhez, Francisci Mihályhoz 1945. június 7-én. Így ír erről: „...Úgy gondolom, hogy igen hasznos és fontos az Önök szervezete, mert ebben az irányban ki tudnak fejteni megfelelő szervezési és propagandatevékenységet... Az áttelepülés egy nemzetközi szerződés keretén belül fog megvalósulni... A későbbiekben a kisebbségi kérdés megszűnik, és ezért a gondoskodás részünkről Önök felé lehetetlen lesz.” (Idézi: Bobák 1984, 11. p.)

Még ebben a hónapban egy negyventagú delegáció látogatott Csehszlovákiába a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontjának szlovák tagozatától, hogy tájékoztassa a kormány képviselőit: a magyarországi szlovákok törekednek a Csehszlovákiába való áttelepülésre (Bobák, uo.). A pitvarosi szlovákok voltak az elsők, akik kinyilvánították igényüket az áttelepülésre, Csehszlovákia területére (Bobák 1984, 10. p.). Francisci Mihály a Magyar Kommunista Párt Békés megyei szlovák származású titkárát arról tudósította, hogy a pitvarosi és ambrózfalvi szlovákok küldöttséget menesztettek Pozsonyba, s onnan a csehszlovák kormány olyan utasításával tértek vissza, hogy indítsák meg az agitációt és számoljanak azzal, hogy az áttelepülést a jobb módú gazdák nem fogják vállalni, ezért a „földmunkásságra és az ipari munkásságra kell helyezni a fősúlyt”. Az utasításban az is szerepelt, hogy a magyarországi földnélkülieknek fel kell hívni a figyelmüket arra, hogy míg Magyarország a földreform⁷ során csak 3-4 hold földet fog juttatni, azoknak, akik vállalják az áttelepülést Csehszlovákiába, 8-10 hold föld jár (Kugler 2000, 39–40. p.).

Az első említés a lakosságcseréről a Sloboda 1945. július 7-i számában jelent meg. Arra hívták fel azok figyelmét, akik az áttelepülésen gondolkodnak, hogy figyeljék a lapban megjelenő instrukciókat, és ne tegyenek időnek előtte olyan intézkedéseket, amelyek alapján a későbbiekben anyagi kárt szenvednének (Bobák 1984, 11. p.).

A Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontjának szlovák szekciója teljes apparátusával bekapcsolódott a szlovák lakosságot megnyerő lakosságcsere-akcióba. Ez maga után

vonta a két szekció közötti kapcsolat komplikációját. A szlovák szekció ebben az időben munkájának súlypontját az áttelepülés propagálására és előkészítésére fordította, míg a jugoszláv szekció munkáját az alapító közgyűlésen lefektetett pontok határozták meg: a nemzetiségi jogok kiharcolása. A két szekció közötti kapcsolat kérdését egy konferencia rendezte, mely 1945. december 3-án ülésezett Mohácson. Ezen a konferencián eldöntötték, hogy a szekciók saját elképzeléseiket önállóan fogják megoldani, kölcsönös támogatás nélkül. A konferencia utáni helyzetről megállapíthatjuk, hogy a Magyarországi Szlovák Antifasiszta Frontja jugoszláv szekciójának – a szerbek, horvátok, szlovének – vezetése elhatárolódott a szlovák szekció munkájától (Bobák 1984, 11. p.). A tényleges szakításra a két szekció között 1947 második felében került sor, mikor is intenzív tanácskozáson döntöttek a további közös munkáról, valamint a nemzetiségi jogokról. A szlovák szekció munkáját F. Bartošek képviselte, aki mint Szlovákiából érkezett tanácsadó segítette az egyesület munkáját. Szlovák részről nagyobb volt az igyekezet az egyesület egyben tartására, hiszen így nagyobb politikai tevékenységet tudtak kifejtteni, ami elsősorban a szlovák félnek kedvezett (Bobák 1987, 30–31. p.). Feltételezem, hogy a kölcsönös ülésезésen a képviselők mindkét szekciójának az okozta a legnagyobb gondot, hogy ez ideig – és a későbbiekben is – a szlovák szekció a lakosságcsereét részesítette előnyben. Az eddigiekben ez szorosán összefüggött a Budapesten székelő Csehszlovák Áttelepítési Bizottság munkájával, mely ez irányban intenzív tevékenységet fejtett ki.⁸

1.2. A Csehszlovák Áttelepítési Bizottság tevékenysége Magyarországon

Megállapíthatjuk, hogy a Slobodában megjelenő írások – melyek csak 30%-ban jelennek meg aláírással – a Csehszlovák Áttelepítési Bizottság magyarországi megjelenésével ostorozzák a „magyar reakciót”, s a lap olyan szövegeket közöl, melyek szerint ha a szlovák kisebbség nem települ át, akkor rá a „nemzethalál” – a teljes elmagyarosodás vár.⁹ Ha megfigyeljük a lapban igen gyakran használt két fogalmat – „reakció” és „fasizmus” –, rájövünk, hogy ezek a szerzők felfogásában minden esetben szlovákellenes értelmet kapnak.¹⁰ A szóban forgó cikkek alapján már könnyen kikövetkeztethetjük, ki is képviseli ebben az időben Magyarországon a demokratizmust.

Mindezek ellenére 1946 elején, még a Csehszlovák Áttelepítési Bizottság megérkezése előtt, a magyar kormányt hivatalnokai ügy tájékoztatták, hogy az emberek bizonytalanok az áttelepülést illetően, a határozatlanok száma a meghatározó. „A vagyonosabbak, a biztos egzisztenciával rendelkezők és az öregek hallani sem akartak az áttelepülésről.” (Tóth 1993, 161. p.)

A propaganda időszak alatt a Csehszlovák Áttelepítési Bizottság tagjai toborzó gyűléseket, nyelvtanfolyamokat¹¹ és kultúresteket szerveztek, szórólapokat osztogattak, s a rádió és sajtó is rendelkezésükre állt. Ezekkel az akciókkal egyrészt az érzelmekre szerettek volna hatni, mint az egyik szórólap címe is mutatja: „Mať volá roztratených synov” – Az anya hívja szétszóródott fiait (Vadkerty 2007, 249. p.). Elsősorban azokkal a szlovákokkal számoltak, akiket a nemzeti meggyőződés vezetett, de a propaganda hatására jóval többen voltak azok a szegényebb sorban élők, akik gazdasági érdekből döntöttek az áttelepülés mellett. A vagyonatlan réteg minél nagyobb arányú jelentkezése végett azt a módszert alkalmazták, hogy településenként megnyertek az áttelepülésre 3-4 módosabb gazdát, így remélve azt, hogy majd látva a módosabbak jelentkezését, a többiek is hamarabb ráveszik magukat az áttelepülésre. Azokat az ingadozókat, akiket nem sikerült sem a kecsegtető gazdaság kilátásba helyezésével, sem a

szlovák nemzethez való újbóli tartozás – a szlovák származás – eszméjével meggyőzni, a Csehszlovák Áttelepítési Bizottság igyekezett a megfélemlítés eszközével jobb belátásra bírni. Olyan valótlanságokat terjesztettek, mint például: aki nem települ át, azt a magyar kormány szét fogja telepíteni, vagy abban a sorsban fognak osztozkodni, mint a németek, akiknek „egy batyuval” kellett Magyarországot területét elhagyniuk (Kugler 2000, 57. p.). „Tudja, szörnyű volt az, amit a németekkel csináltak. Jöttek az éjszakai órákban, összepakolták őket, aztán vitték ki Németországba. És mikor nekünk felkínálták az átköltözést, bizony, nem sokat gondolkodtunk. Az apám nekünk azt mondta, szlovákok vagyunk, és ha mennünk kell, akkor menjünk együtt, ne adj isten 50 kilóval.” (Idézi: Paríková 1993, 25. p.)

A Csehszlovák Áttelepítési Bizottság (Československá presídlovacia komisia) a magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezmény II. cikkelye értelmében Magyarországon propagandatevékenységet folytathatott a szlovák lakosság körében, erre 6 hét állt rendelkezésére, vagyis azt április 14-ig kellett volna befejeznie.¹² A csehszlovák hivatalnokok 1946. március 4-én költöztek Budapestre, az egykori csehszlovák nagykövetség épületébe. A toborzás március 5-én kezdődött, és a csehszlovák fél kérésére július 27-ig meghosszabbításra került.¹³ Első lépésként Magyarország területét toborzókerületekre osztották, ezek nagyjából megfeleltek a szlovák kisebbség településszerkezetének. A toborzókerületek központjainak az alábbi helységeket választották ki: Pilis, Aszód, Kiskőrös, Esztergom, Bánhida, Felsőpetény, Balassagyarmat, Salgótarján, Miskolc, Forró, Sátoraljaújhely, Nyíregyháza, Szarvas, Békéscsaba, Tótkomlós, Gyöngyös és Pécs (Vadkerty 2007, 245. p.).

A Csehszlovák Köztársaság képviselőinek nézete szerint a szlovákok mentalitását az áttelepüléssel kapcsolatban négy dolog határozhatja meg (Bobák 1987, 35. p.)

- a szlovák lakosság elégedettségének megszerzése a gazdasági egységek egyesítéséről – „ikresítések”;
- a nemzetiségi elnyomás a magyarországi szlovákoknál;¹⁴
- a propaganda, amelyet Magyarország intenzíven vezetett a lakosságcsere ellen¹⁵;
- konzervativizmus, leginkább a földműveseknél.¹⁶

A fentebb említett magyarországi toborzókerületeket a Szlovák Telepítési Hivatal területi kirendeltségeivel „ikresítették”. Az ún. ikresítésnek az lett volna az alapelve, hogy a megközelítően egyforma nagyságú és értékű ingatlant bíró családokat párosították. Az ikresítési irányelveket a Csehszlovák Áttelepítési Bizottság hagyta jóvá, melyek szerint az ikresítés alapját a vagyon és a foglalkozás képezi, s ezek szerint a következő csoportokat állapították meg: önálló földművesek, iparosok, kereskedők, ipari üzemek tulajdonosai, mezőgazdasági bérlők, szabad- és más foglalkozásúak. Az ikresítés hozható fel annak okaként, hogy a csehszlovák fél nem tudta megvalósítani azt az elképzelését, hogy a Magyarországon jelentkezett szlovákokat maradéktalanul áttelepítse. A szlovák áttelepülők megnyerésére gazdasági érveket sorakoztattak fel: „az ikresítésnél a magyarországi szlovákok elvárásait kell figyelembe venni, vagyis teljesíteni a nekik tett ígéreteket.” (Idézi: Vadkerty 2007, 266. p.) Az ilyen ígéretekre jó az alábbi példa: egy magyarországi szlovák tisztviselőt, aki Magyarországon egyötöd házat és 1,8 kataszteri hold földterületet bírt, azzal csábították az áttelepülésre, hogy Szlovákiában ikresítették egy 60 kataszteri hold szántóval és 9,5 kataszteri hold réttel bíró magyar gazdával. Mivel a szlovák fél az ikresítés során a vagyoni paritást nem tartotta be, a magyar fél többször is megszakította a lakosságcserét azzal az indokkal, hogy amíg a szlovákiai magyarok deportálása és a vagyoni paritás egyezményben kikö-

tött meg nem tartása nem rendeződik, addig a lakosságcsere szünetel. Kijelenthetjük, hogy a vagyoni paritásra vonatkozó egyezményben vállalt elv megsértését a kiválasztás módja jelentette (Vadkerty 2007, 264–267. p.).¹⁷

A vagyoni paritás meg nem tartását két okkal lehet magyarázni, az egyik Csehszlovákiában, a másik Magyarországon keresendő. Csehszlovákiában a szlovákiai magyarokat az állami szervek választották ki, s ebben jelentős pozíciókat¹⁸ foglaltak el a kommunisták, akik a tehetősebb néprétegek eltávolítására törekedtek, mindenekelőtt a földműveléssel foglalkozó parasztgazdákra (Šutaj 2008, 59. p.). Véleményem szerint a kommunista politikusok a vagyonosabb néprétegek kiválasztásánál már az esetleges hatalomra kerülésük – ez 1948 februárjában be is következett – utáni politikai irányelveket tartották szem előtt, amely politika részét képezte a termelősövetkezetek kialakítása. Így egyrészt nemcsak megszabadultak egy olyan társadalmi rétegtől – a földműves parasztságtól –, mely teljesen önellátó, s így majd vonakodik belépni a megalakuló termelősövetkezetekbe, s megnyerik maguknak az áttelepült szlovákságot is, melynek útját úgymond ez ideig egyengették, míg végül megteremtették a lehetőséget a földhöz jutásához.¹⁹ A másik ok a magyarországi szlovákoknak tett felelőtlen ígéretekhez kapcsolódik, melyekkel rávették az áttelepülni szándékozókat. Az áttelepültek sok esetben ugyanis nem voltak elégedettek, és csalódásaikról értesítették a Magyarországon maradt rokonaikat, ismerőseiket. Egy a szlovákiai Kürtről kitelepített 21 kataszteri hold földdel rendelkező parasztgazda házába például a Heves megyei Kísánánáról telepítettek szlovákokat. Ő így emlékezik meg, miként is adtak hangot csalódottságuknak az áttelepültek: „Mikor eljöttünk, lent jöttünk a kertbe, akkor jön a tót úgy kötényesen, tótosan. Szegény apám értette, tudta mit beszélnek. Aszondta (az áttelepült): hát énnekem – minekünk az vót ígérve, hogy ottmarad az istállóban az állat, benne házban bútor, hát most hun van? Ez vót nékik ígérve.”²⁰ Az ilyen és ehhez hasonló „megkárosított” szlovákok elégedetlensége eljutott a magyarországi szlovákokhoz, és ez is hozzájárult ahhoz, hogy 1948 elejétől nagy számban léptek vissza az áttelepüléstől, ami azt eredményezte, hogy 1948 második felére az akció kifulladt, a magyarországi szlovákok közül ugyanis már nem volt kit áttelepíteni. A visszajelentkezéseket azzal is lehet magyarázni, hogy 1948-ra Magyarországon a gazdasági helyzet konszolidálódott.

Ha a nemzetiségi tudat felől közelítjük meg a jelentkező szlovákokat, megállapíthatjuk, hogy Magyarországnak azon a részén, ahol kompakt területen éltek és megtartották szlovák tudatukat – leginkább az alföldi szlovákok –, a szlovákok érdeklődése az áttelepülés irányában a nemzeti tudatukkal magyarázható. A legtöbb áttelepült szlovák a békéscsabai és tótkomlói körzetből származott: 11 743 és 10 823 személy. Az olyan területeken, ahol szórványt alkottak, ahol gazdaságilag és kulturálisan alacsonyabb fokon álltak, érdeklődésüket leginkább a gazdasági szempontok motiválták. Éppen ezek a „szlovákok”²¹ voltak azok, akik később fokozatosan lemondtak az áttelepülésről, leginkább az után, hogy Magyarországon konszolidálódott a gazdasági helyzet (Bobák 1987, 34–36. p.).

A gazdasági helyzettel is magyarázza visszajelentkezését az egyik parádi üveggyári munkás – Fekete Sándor –, aki a Magyar Áttelepítési Kormánybizottság hivatalában előadja, hogy Csehszlovákiába való jelentkezését önként visszavonja, mert mint üveggyári munkásnak megélhetése Magyarországon biztosítva van. Magyar nemzetiségűnek vallja magát, aki csak „felesége unszolására és a szlovák propagandabizottság nagy ígéreterére jelentkezett áttelepülésre. Időközben felesége, aki szlovák nemzetiségű volt, meghalt”.²²

A jelentkezési határidő letelte után a csehszlovák kormány 1946. június 14-én nyújtotta át a magyar kormánynak a kitelepülésre jelentkező és azt önként vállaló magyarországi szlovákok névsorát – majd azt még családi ügyekre és a hadifoglyokra hivatkozva június

végéig meghosszabbították. 1946. augusztus 26-án pedig Csehszlovákia ismertette azon szlovákiai magyarok névjegyzékét, akiket majd a paritásos csere alapján szeretne Magyarországra kitelepíteni: a listára 105 000 személy került fel (Bobák 1982, 75–76. p.).

A Csehszlovák Áttelepítési Bizottság munkájának eredményeként Magyarországon 95 421 személy jelentkezett áttelepülésre.²³ Közülük 73 273 települt át Csehszlovákiába. A Csehszlovák Köztársaságban az egyezmény V. cikkelye alapján kijelöltek 105 047 személyt, ők voltak az ún. „fehér laposok”. A VIII. cikkely alapján – mely a háborús bűnösöket tartalmazta – a csehszlovák hatóságok 65 200 személyt akartak kicserélni. A ténylegesen kitelepített szlovákiai magyarok száma 89 660 személy. Jelentős volt az eltérés a földvagyonban, az állatállományban és a gazdasági felszerelésekben, azaz az intenzív gazdálkodást folytató szlovákiai magyar gazdák ingóságai megfelelték a birtok nagyságának és termelési színvonalának. Ha a paraszti gazdaságot – élő és holt tulajdonra osztva – az állatállomány (szarvasmarha, ló) és gazdasági felszerelés (eke, borona, henger, szekér, szecskavágó stb.) alapján vizsgáljuk, jelentős többletet tapasztalunk magyar oldalon, hiszen ezek összefüggtek a már említett birtoknagysággal és termelési színvonallal. A szlovák oldalon ezek lényegesen kisebbek voltak, többletet mindössze olyan állatfajtáknál találunk, melyek nem függtek össze a földműveléssel – sertés, kecske, juh, szárnyas.²⁴ A szlovákiai magyarok Csehszlovákiában 109 294 kataszteri holdat hagytak hátra, míg a magyarországi szlovákok földvagyonra 38 748 kataszteri holdat tett ki, s ebbe már beleszámolták a magyarországi földreform keretében kapott 376 kataszteri holdat (Vadkerty 2007, 303–306. p.).²⁵

A foglalkozási megoszlás a két népcsoport között – az első 3000 család összehasonlításában – nem mutat jelentősebb eltérést, lényeges eltérések a birtoknagyságok között vannak.²⁶ Míg a Magyarországról kitelepített szlovák földművelők földtulajdonnal egyáltalán nem vagy csak maximálisan 5 kataszteri holddal rendelkeztek – ez a földműveléssel foglalkozók 61,8%-a –, ez az arány a szlovákiai magyaroknál 23,7%. „A Magyarországról kitelepített birtokosok többsége, 53,3%-a, 0–5 kataszteri holddal rendelkezik, míg a szlovákiai magyarok 37,6%-nak 5–10 kataszteri holdja, 27,4%-nak 10–20 kataszteri hold földje volt. A Magyarországra áttelepültek 11,3%-a pedig 20 kataszteri hold feletti területtel rendelkezett.” (Tóth 1993, 168. p.)²⁷

2. A Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság Pozsonyi Meghatalmazotti Hivatalának tevékenysége²⁸

A Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság feladatát, szervezeti felépítését két fő részre lehet osztani a csehszlovák–magyar lakosságcsere szempontjából. Az egyik felügyelte a Csehszlovákiában folyó áttelepítést és vagyonösszeírást, az ikresítést, jelen volt a leltár felvételénél, és megtagadhatta azt, ha rendellenességet tapasztalt. A másik feladata a szlovákiai magyar áttelepítettek magyarországi elhelyezése, továbbá az áttelepülést vállaló szlovákok nyilvántartása, ingatlanai ellenőrzése és a visszalépő szlovákok nyilvántartása. Kormánybiztossá a Nemzeti Parasztpárthoz tartozó Jócsik Lajost nevezték ki, aki a két világháború között maga is csehszlovák állampolgár volt (Kugler 2000, 93. p.; Vadkerty 2007, 262–264. p.).

A Magyar–Csehszlovák Vegyes Bizottság 1946. július 8-i 7. számú határozata kimondta: „Az áttelepülők és az egyezmény V. cikkében felsorolt személyek a két Szerződő Fél kormánya között ez év február hó 27. napján történt levélváltásban meghatározott terje-

delemben konzuli jogvédelmet élveznek, mégpedig Csehszlovákiában a magyar kormány meghatalmazottja bratislavai hivatalának felállítása útján.” (Idézi: Szabó 1981, II/46. p.) A hivatal 1946. augusztus 1-jén alakult meg a pozsonyi Mudroň út 35. szám alatt, s vezetésére dr. Wágner Ferencet jelölték ki. A hivatal első komolyabb teendője a csehszlovák szervek részéről augusztus 26-án átnyújtott névjegyzék feldolgozása, amely tartalmazta azokat a személyeket, akiket a csehszlovák fél a lakosságcsere-egyezmény V. és VIII. cikke alapján ki akart telepíteni. E névjegyzék alapján adta ki a magyar Meghatalmazotti Hivatal az ún. fehér lapokat, melyek az áttelepítésre való kijelölés tényét közölték, s egyben konzuli jogvédelemben részesítették az áttelepítésre kijelölteket. A Meghatalmazotti Hivatal tehát ellátta az áttelepítésre kijelölt személyek konzuli jogvédelmét, tiltakozott a vagyonelkobzások s a különböző sérelmek ellen – a csehszlovákiai magyarság érdekvédelmét képviselte –, továbbá kapcsolatot létesített a Szlovák Telepítési Hivatallal, és irányította az áttelepítés jogi és műszaki lefolyását, zökkenőmentességét (Szabó 1981, II/46–50. p.). A hátrahagyott vagyonok összeírását – a Vegyes Bizottság döntése értelmében – a szállítmányok elindítása előtti tizedik vagy ötödik nap előtti időben kell elvégezni. A vagyonösszeírásnál egy magyar s egy szlovák hivatalnok jelenik meg, és közösen állapítják meg a hátrahagyott vagyon értékét (Szabó 1981, II/57. p.).

1946 szeptemberében a Meghatalmazotti Hivatal megalakította területi kirendeltségeit, melyek Losonc, Kassa, Érsekújvár, Komárom, Léva, Párkány és Somorja központtal jöttek létre (Vadkerty 2007, 264. p.). Ezek voltak azok a központok, ahová be lehetett nyújtani a magyar érdekképviseletek részére a fellebbezéseket, amennyiben kérték az áttelepítési listáról való törlésüket vagy éppen kérvényezték a kitelepítést Magyarország területére. Az esetek döntő többségében az áttelepítési listára való felvételt és az áttelepítési listáról való törlést idős, magukat magatehetetlennek valló emberek kérték. Az ilyen kérvények nagy hányadát a Szlovák Telepítési Hivatal célzott munkájával lehet magyarázni: „A csehszlovák kitelepítési jegyzékben számtalan olyan tény van lefektetve, miszerint az öregszülőök a velük egy háztartásban élő férjezett és nős gyermekeiktől kicserélés révén el kell, hogy szakadjanak.”²⁹ Arról van szó tehát, hogy a Szlovák Telepítési Hivatal a kitelepítési lista összeállításakor figyelembe vette, hogy a paraszti családszerkezet három generációból állt, az idősebb családtagok még a fiatalokkal egy háztartásban éltek. A parasztember egy bizonyos kort elérve már nem törekedett arra, hogy a földművelésben aktívan részt vegyen, ezt a lehetőséget átadta az őt követő generációnak, fiainak. Mivel az áttelepítési jegyzékbe az idős emberek nem kerültek bele – vagy ha belekerültek, akkor a családtagjaikat nem vették fel –, s a velük egy háztartásban élők a kitelepítési listára felkerültek, nem volt más választásuk, mint kérvényezni a kitelepítési listára való felvételüket. A források tanúsága szerint ezek az idős emberek ingatlan vagyonnal (házhellyel) már nem rendelkeztek, így családtagjaik elköltözése után fedél nélkül maradtak volna, házhelyüket ugyanis a magyarországi szlovákok kapták meg.³⁰ Egy idős garamvezekényi házaspár is ezért kéri a kitelepítési listára való felvételét: „...vejükkel, Polcsák Lajossal közös háztartásban élnek és semminemű ingatlanral, vagyonnal nem rendelkeznek. Továbbá magas korukra való tekintettel egyedüli támaszuk Polcsák Lajos, aki eltartásukról gondoskodik.”³¹ 1948. augusztus 19-én tisztázódott a helyzet, mikor is a magyar és a csehszlovák kormány között olyan megállapodás jött létre, hogy a lakosságcsere-tében az évben be kell fejezni. Ezek szerint a 65 éven felüli férfiakat és a 60 éven felüli nőket – amennyiben maguk nem kérik áttelepítésüket – nem kell áttelepíteni. „A behelyettesítés csakis az egyezmény V. cikke alapján kijelöltek köréből történhet, de csak akkor, ha az illető család áttelepítését maga is kéri, illetve Körzeti Biztos Úr felhívására hajlandó áttelepülni.”³²

Szintén kérvényezni kellett, ha időközben házasságkötésre került sor és a házasodó felek közül valamelyik nem szerepelt a listán. Anyakönyvi kivonattal kellett igazolni és kérvényt benyújtani, ha időközben a kitelepítésre jelölt családnak gyermeke született. A beadott kérvényeknek a csehszlovák és a magyar körzeti biztosok megállapítják jogosságát és kéri más felvételét az áttelepítettek közé.

A Meghatalmazotti Hivatal forrásai utalnak a csehországi deportáltak visszatérésére, kiknek „szolgálati ideje” lejárt, és ha eddig még nem szökdöstek volna vissza, akkor most egységesen visszatérnek. Hazatérve igen kellemetlen helyzetbe kerültek, mivel ez idő alatt lakóházaikba Szlovákia északi részéről telepeseket (kolonistákat) költöztettek, s ingó vagyonuk nagy része is elveszett. Ezek az egzisztenciájukat veszített személyek az áttelepítéstől remélik életfeltételeik jobbra fordulását. A csehországi munkára kényszerített deportáltak „fehér lapot” nem kaptak, a lakosságcsere keretébe nem kerültek bele, így többen „soron kívüli áttelepítésük iránt folyamodnak, ezt a magyarországi elhelyezési nehézségek miatt csak letelepítési igényükről való lemondásuk ellenében hajlandó engedélyezni”.³³

A hátrahagyott ingatlanok összeírásánál a Pozsonyban székelő Meghatalmazotti Hivatal figyelmezteti jegyzékében területi kirendeltségeit, hogy a vagyonösszeírásnál ne vegyék figyelembe a csehszlovák hatóságok által beírt régebbi termésátlagokat, hanem az átlagos terméshozam rovathat a tényleges helyzetet vegyék figyelembe.³⁴ A Szlovák Telepítési Hivatal munkatársait felsőbb szervek értesítik, hogy a hátrahagyott értékek leltározásánál törekedjenek a szlovák fél számára kedvező adatok beviteléhez, ugyanis így próbálnak meg minél kisebb értéket feltüntetni a hátrahagyott szlovákiai magyarok ingatlanainál. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint a szlovák hivatalnokok a lakóházak százalékolásánál – az épületek állapotának megbecsülésekor – szándékosan kevesebbre becsülték ezek állapotát, míg pl. a szlovák összeíró bizottság egy tagja 60%-ban becsülte meg az ingatlan állapotát, a magyar fél 70%-ra értékelte azt. Az ilyen esetekben a bizottság tagjai egy köztes értéket állapítottak meg, de arra is volt példa, hogy az ingatlan értéke körül kialakult vitában a szlovák fél dühében az ingatlan értékének csak töredékét jegyezte az összeíró lapon, a magyar fél pedig erre mintegy válaszként a maximális értéket állapította meg. Az ingatlan körül kialakult vitákban a magyar fél nem járult a kitelepítésre jelölt személy elszállításához, és a körzeti hivatal vezetője jegyzékben tudatta ezt a Meghatalmazotti Hivatal vezetőivel, akik hivatalosan tiltakoztak a Szlovák Telepítési Hivatalnál és kérték az együttműködést a vitát képező ingatlanok értékének tisztázására.³⁵

A magyar Meghatalmazotti Hivatal igyekezett elősegíteni, hogy az ingó és ingatlan vagyonuktól megfosztott személyek értékeiket visszakaphassák. A hivatal vezetője írásban értesíti a területi vezetőket, hogy olyan személy, mely áttelepítésre lett kijelölve, de ingó vagy ingatlan vagyonát a csehszlovák hatóságok még nem bocsátották rendelkezésére, az áttelepítési szerelvényből törlendő, és addig más szállítmányba be nem osztható, míg az elkobzott vagyon kérdése meg nem oldódik.³⁶ A visszakapott ingatlanok állapota több esetben is elszomorította eredeti tulajdonosukat. Ilyen volt Bartal Ráfael palásti római katolikus lelkész esete, akinek 1000 gyümölcsfából álló telkét elkobozták és házát egy szlovák lakónak – valószínűleg egy kolonistának³⁷ – kiutalták. Kiderül, hogy az új lakó tönkretette a gyümölcsöst az oda nem való köztes termeléssel és a szántással, mellyel a fák gyökereit károsította.³⁸

A magyar összeíró bizottság tagjainak nemcsak a szlovák hivatalnokokkal kellett megküzdeniük, a vagyonok összeírása és jegyzékbe vétele a kitelepítésre kijelölteknél sem ment minden esetben problémamentesen. Ilyen eset volt Paksy Antal nagyszarvai

kitelepített esete, aki a vegyes összeíró bizottsággal különbözött össze. „Még az összeírást megelőző beszélgetés során kitért nevezett áttelepülő a magyarországi helyzetre, mikor is kedvezőtlen kritikával illette a magyar demokráciát, általában a demokráciákat, a vezetést és az áttelepítésnél működő magyar hivatalnoki kart, kidomborítván, hogy ő érettségizett, és mennyi iskolázatlan ember vezet. Feltette a kérdést, hogy ugyan mit fog ő kapni odaát, ahol mindenféle tudatlan alakok visznek vezető szerepet?”³⁹

A kitelepítettekben lejátszódó dühöt és keserűséget jellemzi az alábbi eset, melyet a Szlovák Telepítési Hivatal munkatársai észleltek és ennek hangot adva, jegyzékben tiltakoztak a Meghatalmazotti Hivatalnál. A jegyzék szerint a galántai járásbeli Felsőszelin Kontár Ferenc, aki kitelepítésre volt jelölve, közvetlenül a kitelepítés előtt „na dvore sa dvere vylámal, v kuchyne sa dvere veľmi poškodil, vylámal 16 sklenných tabúl v rozmeroch 25x25. V maštali sa okná vylomil, poškodil pec na pečenie chleba a roztrhal plot 5 mertov dlhých. Spôsobená škoda obsahuje odhadnutá odborníkmi na 4000 kčs.”⁴⁰ (Az udvaron lévő ajtót kitörte, a konyhaajtót nagyon megrongálta, kitört 16 25x25-ös méretű táblaüveget. Az istálló ablakait kitörte, megrongálta a kenyérsütő kemencét és 5 méter hosszan kiszaggatta a kerítést. Az okozott kár a szakemberek becslése szerint 4000 korona.)

A források tanulmányozásakor ellentmondásokat is tapasztalhatunk. Többször előfordult, hogy a vagyonösszeíró bizottság már megkezdte az érintett vagyonának összeírását, mikor is az érintett megjelent és bemutatta a szlovák nemzetiségét igazoló dokumentumot – reszlovakizált.⁴¹ Ezzel ellentétben találkozunk olyan esetekkel is, miszerint aki „fehér lapot” kapott, de a későbbiekben megszerezte a csehszlovák hatóságoktól a csehszlovák állampolgárságot igazoló okmányt, hiába kereste fel a helyi „osídlovací úradot azon célból, hogy az okmány alapján töröltesse magát a kicserélési jegyzékből”. A Szlovák Áttelepítési Hivatal olyan indokkal utasította vissza a kérelmeket, hogy a jegyzékből törölni már nem lehet, ami azt jelenti, hogy még az állampolgárság megszerzése sem volt elegendő ahhoz, hogy a listából töröltesék.⁴²

A Meghatalmazotti Hivatal fellépett az olyan esetekben is, amikor szabálytalanságokat észlelt a csépelési eredményeknél a gazdakönyvekbe való felvezetésekkor, mikor is a szlovák hivatalnokok 3-4 mázsával többet írtak be minden magyar könyvébe azon a címen, hogy „biztosan csépelte feketén is”. A magyar összeíró ezt szavá is teszi szlovák kollégájának, Miskovics Jánosnak, aki viszont módszerén nem hajlandó változtatni. A termelőket így nagy kár éri, mert ennyivel többet is kell beszolgáltatniuk, mint amennyi terményük a valóságban van. A magyar hivatal utánajár az ügynek, ám a csehszlovák hatóságok egy rendeletre hivatkoznak, amely szerint becslés alapján is be lehet írni a terméseredményeket, „mert valószínűleg mindenki eldugott 2-3 q-t”. A közbenjárásra utólag kijavítják a „tévesen” beírt adatokat. Nem egyedi esetekről van szó, mert később is megjelennek a forrásokban szabálytalanságra utaló jelek. „A gazdakönyvekbe helytelen adatokat vezetnek be – azok kijavítása állandóan folyik.”⁴³

Az érsekújvári körzetben több esetben megtörtént, hogy a szlovák szervek a csendőrség jelenlétében eltulajdonítottak lovakat magyar gazdáktól. Olyan esetekben teszik ezt meg, mikor a front vonultával az orosz katonaság elkobozta a magyar gazda lovát és cserébe katonalovat hagyott nála. Ezt nem jó szándékuk jeleként tették, hanem azért, mert a katonalónak valamilyen problémája volt – lesántult, nagyon legyengült. A magyar gazda az így kapott lovat saját költségén meggyógyítja és takarmányozza, hogy új erőre kapjon. Közvetlenül a kitelepülés előtt viszont a csendőrség a lovakat elkobozza azon a jogcímen, hogy nem az övé, noha az adott lóról gazdája marhalappal ren-

delkezik. Szintén nem hajlandók kártérítést adni az olyan gazdáknak, kiknek lovait elkobozták. Ezt arra való hivatkozással teszik, hogy magyarok a károsultak. Megoldatlan problémát jelent a későbbiekben is, hogy a szlovák hatóságok a szarvasmarhákat és lovakat „a tulajdonosokra nem hajlandók átírni, ha az nem áttelepülő”.⁴⁴

Előfordult olyan eset is, mikor az elkobzott ingó vagyon körüli vita tragédiába torkollott. Ilyen volt az Ímely községbeli Bathó István esete is, kinek kilenc birkáját az áttelepítési hivatal elvitte és odaadta egy Romániából⁴⁵ áttelepült szlováknak, akinél viszont csak három darab volt található. A romániai szlovák áttelepült ezeket nem volt hajlandó visszaszolgáltatni, mivel a segédkomisszártól kapta őket. A birkák eredetileg egy másik ímelyi gazda tulajdonát képezték, de az tartozás fejében Bathó Istvánnak átengedte őket, és ezt az ügyletet írásba is foglalták – később ezt a gazdát Csehországba deportálták. Amikor a romániai szlovákok megjöttek, állatokra volt szükségük: megjelentek a segédkomisszárral és egy Roček nevű agronómmal, majd elvitték a birkákat mondván, hogy azok a deportált tulajdonát képezik. A sértett fél ezt jelentette a Meghatalmazott Hivatal munkatársának, és közösen jelentek meg, majd kérdőre vonták az agronómust és a segédkomisszárt. Azt a választ kapták, hogy az elkobzás felsőbb utasításra történt, de megnevezni nem voltak hajlandók e „felsőbb embert”. A későbbiekben Bathó István nem is merte az ügyet szorgalmazni, mivel megfenyegették, hogy pórul járhat – ez a segédkomisszár részéről történt. „Mert Seszták krakéler ember és többször megfenyegette, hogy ha a birkák dolgát piszkálni fogja, olyan bosszút áll rajta, hogy maga is megbánja.” Bathó István a magyar tisztviselőnek elmondta, hogy a segédkomisszár négy helyre adta oda a birkáit, ebből kettőt megtartott magának, ezeket a barátaival együtt levágták és elfogyasztották. Később megtörtént az, amitől Bathó István tartott, ugyanis egy szlovák titkári jelentés szerint – amit a Meghatalmazotti Hivatal munkatársainak címeztek – Bathó megtámadta Seszták Józsefet, aki lelőtte őt. A szlovák titkári jelentés nem felel meg a valóságnak, a szlovák hatóságok próbálták önvédelemnek beállítani az esetet. A források szerint Bathó Istvánné az eset megtörténte után kérvényezte a kitelepítendő sorából való visszahagyását, mert testvéreivel szeretne áttelepülni, akik jelenleg az egyedüli támaszai. Indoklásként felhossa, hogy „az egyik községi elöljáró férjemet agyonlőtte”.⁴⁶

3. A csehszlovák–magyar lakosságcsere szereplői

Az alábbiakban két olyan települést szeretnék bemutatni, melyek a lakosságcsere végrehajtása során érintve voltak. Az egyik a Heves megyei Kiszána, míg a másik a Dél-Szlovákiában található Kürt. A két falu nem tartozott a lakosságcsere kiemelt települései közé, a többihez képest kis mértékben valósult meg a lakosság áttelepülése, illetve áttelepítetése.⁴⁷ Számomra mégis azért volt fontos a két település, mert az áttelepülésre jelentkezett szlovákok Kiszánáról Kürtre kerültek, betelepülvén a kitelepítésre kijelölt kürti magyarok ingatlanába. A szakirodalom e tárgy körben eddig még a két településsel nem foglalkozott, így kutatásom során a levéltári források, életutak,⁴⁸ és helyszíni megfigyelések alapján próbálom vázolni – természetesen a teljesség igénye nélkül – a vizsgált településeken végbemenő lakosságcserét.

3.1. Kiszána

Kiszána az Eger és Gyöngyös vonzáskörzetébe tartozó település, melynek népessége az 1941-es népszámlálás szerint 1623 fő, és ebből 211 szlovák anyanyelvűnek vallott-

ta magát. Heves, Jászkun és Szolnok megyébe 1711 körül érkeznek szlovák jobbágyok Gömör, Hont és Zólyom megyéből (Chlebnicky 1998, 9. p.). Földrajzi-ökológiai tényezők figyelembevételével a magyarországi szlovák településeket két nagy csoportra lehet osztani: alföldi és hegyvidéki településekre. Mindkét csoport további alcsoportokra tagolható, így más mezőgazdasági típust képviselnek – a témánk szempontjából fontos – mátraaljai települések és mást a délkelet-alföldi vagy Duna–Tisza közti falvak (Gyivicsán 1993, 29. p.).

A kishánaiak emlékezetében megmaradt, hogy Gyetváról (Detva) származnak, ami nem messze található Zólyomtól.⁴⁹ Az egyik kishánai áttelepültnek az 1940–42-es években egy helybeli szlovák idős ember mesélte el „származásuk” történetét: „Gyermekkoromban, lehettem olyan tízéves, játszottunk mi, gyerekek, és egy idős bácsi mondta szlovákul, hogy: deti pod’te, sadneme si, ja vám porozprávam, odkiaľ mi pochádzame. (Gyerekek, gyertek, üljetek le, elmesélem, honnan is származunk). És ekkor ez a Miško bácsi elmesélte, hogy neki még a nagyapja emlegette, hogy Gyetva községből származnak. Majd később itt-ott lehetett hallani a többi dolgozótól, hogy azért jöttek ide a gyetvaiak, azért keresték meg ezt a hegyes vidéket a Mátra alatt, mert az a vidék, ahol ők laktak, hegyi vidék volt, és nem a földművességgel, iparral, hanem az erdészetben tudták megkeresni a mindennapi betevőt a kishánaiak.”⁵⁰

A Gyetváról való származásra utal a községet irányító képviselők névsora között talált Gyetvai Pál neve is.⁵¹

Számunkra a település szempontjából az a fontos, miért döntöttek a kishánai szlovákok a Szlovákiába való áttelepülés mellett. A Csehszlovák Áttelepítési Bizottság tagjai toborzótútaikon megjelentek a településen, és megkezdték propagandamunkájukat és a jelentkezettek összeírását. „Volt ott Biblia, szlovák könyvek. Anyukám is megtanult belőle imádkozni. A faluban mindenki római katolikus volt és az írás-olvasás nagy újdonságnak számított szlovákul. Édesapám is beiratkozott, tőlünk gazdagabbak is, és még többen olyanok, akiknek semmijük se volt. A testvérei, akik otthon maradtak, ezek mind beiratkoztak, majd később visszairatkoztak. Senki se mondta nekünk, hogy az itteni magyarokkal mi van. Azt mondták, hogy a két ország közötti megegyezés. Vót, aki azt mondta: summás vótam, ennél rosszabb már nem lehet.”

Az áttelepülésre való jelentkezést nem minden esetben határozta meg a szlovák agitátorok által hangoztatott közös nemzethez való tartozás és a jobb gazdasági helyzetre való kilátás. Előfordultak esetek, mikor az áttelepülést választó emberek azért döntöttek így, mert Magyarországon szlovákságukért megkülönböztették őket vagy sérelmeket szenvedtek el: „Édesanyámtú hallottam, hogy milyen problematikus is volt. Vele jártam piacokra vajjal, tojással, túróval, ha volt gyümölcs, akkor az. Egy alkalommal a szomszéd faluban, Verpeléten, ott is volt piacrész, egy büszke fiatalember mondta: tótok, mit kerestek itt? És fölrugta a tojást, fölrugta, ami ott vót. De azok a többiek, akik ott vótak, nem támogatták, hogy ne csináld, látod, szegény emberrel így viselkedni. Anyuka két-három ilyen esetre emlékszik.” Vagy: „Édesapám sógora tudott írni, de egy kérvényt nem tudott volna magyarul megírni. Egyszer valami problémák vótak a földekkal, elment a bíróságra, és ott azt mondták neki: először tanuljon meg magyarul, és majd akkor jöjjön bíraskodni.”

Az ezek és ehhez hasonló esetek mind hozzájárultak ahhoz, hogy a Csehszlovák Áttelepítő Bizottság ígéretei táptalajra találjanak a szlovák emberekben. A XVII. kitelepítő kirendeltség – Gyöngyös – adatai szerint Kishánán összesen 325 fő jelentkezett áttelepülésre.⁵² Ez 114 fővel meghaladta a magukat szlovák anyanyelvűeknek vallók

számát. A tényleges áttelepülést vállalók száma – a források tanúsága szerint – 13 fő, ezek mindegyike napszámos. Az áttelepülésre 1946. október 21-én és 29-én került sor, s valószínűleg nincstelenek, mivel a Magyar Kormány 1946-ban csak az ingatlanlannal nem rendelkező szlovákok egyoldalú transzportjához járult hozzá. Ezt bizonyítja az is, hogy a kitelepülőknél csak a nevet, születési évet, foglalkozást és a családi állapotot közlik.⁵³ A következő transzport 1948 szeptemberében indult, s ekkor már rendelkezünk az áttelepülők földtulajdonának nagyságáról s hogy a földreform során mekkora földterületet kaptak. A kimutatási lapon 15 családfő neve szerepel – akinek a nevében az ingatlan szerepel –, a velük egy háztartásban élők számát nem tüntették fel. Magyarországon hagytak összesen 37 kataszteri hold földet, valamint a földreform⁵⁴ során jutottatott nem egészen 3 kataszteri holdat, amin négy család osztozott.⁵⁵

A visszajelentkezettek száma igen magas volt, kb. a jelentkezettek kétharmada. „A szlovák áttelepülési bizottság pedig sok mindent ígért. Vót olyan ember is, aki előtt már ott állt az autó, és azt mondta, hogy nem megy.”

A Csehszlovák Áttelepítési Bizottság tagjai igyekeztek megnyerni magyarországi szlovák viszonylatban módosabb embereket azzal a céllal, hogy így a szegényebbek is jobban fognak jelentkezni. „Minden, ami a vagyont jelentette akkor, a két anyadisznó, két tehén, takarmány, szalma, saraboló, eke, az vót nekünk. Ezért is lett apuka megbízva. Valaki egy vagonnal jött, valaki eggyel se.”

A kishánaiakat szállító transzport 1948. szeptember 22-én érkezett Kürtre. A visszaemlékezések szerint az ingatlanok átvételekor nem volt tapasztalható konfliktus, s a későbbiekben sem történt semmilyen összeütközés az áttelepült kishánaiak és az őslakosokat képező kürtiek között. Az ellenszenv persze megnyilvánult az őslakosok részéről, mert az áttelepült szlovákok a kitelepítésre nem került családok rokonságának ingatlanait foglalták el. Kezdetben ezt az elhatárolódást a nősülésben fejezték ki. „Mikor én ide települtem, volt ez a ne keverjük össze a szénát a szalmával, ez a nősülési akció. Én itt, a faluban, multságban eltáncoltam én, de nem udvaroltam senkinek. Hogyha ez egyszer baj, akkor gondoltam, hogy hozok én majd magamnak valami szlovák lányt. Nincs odáírva, hogy a faluból nősüljek.”

3.2. Kürt

Kürt (Strekov) Dél-Szlovákiában, Érsekújvártól (Nové Zámky) 20 km-re található, a két világháború között 93%-os magyar többségű település. A lakosság túlnyomó többsége a földművelésből tartotta el családját. A csehszlovák–magyar lakosságcsere keretében egy transzportot hagyta el a települést, 1948. szeptember végén, 34 családdal, az eltartottak számával összesen 96 személy (az Ma-339 transzportszám alatt).⁵⁶ Az östermelést folytató családokon kívül volt köztük egy asztalos, egy szabó, egy bognármester és egy távírdamunkás. A hátrahagyott földterület nagysága 395 kataszteri holdat tett ki.⁵⁷ Az átirányítási lapon a célállomás nincs feltüntetve, csak annyi, hogy Fejér megyébe kell szállítani a kitelepítetteket. A kitelepítettek nagy része végül is a Komárom-Esztergom megyei Akára és Bakonyárskányra került, ahol is a szintén kitelepített svábok házába költöztették be őket.

A kitelepítésre való felkészülést, a rokonságtól való elszakadást, a szállítás körülményeit és végrehajtását a beszélgetések során minden család tragikusan élte meg.

„Nagyon-nagyon meg voltam lepődve, aztán arra gondoltam, végül is Magyarországra megyünk, olyan nagy baj nem lesz. ...ahogy aztán olyan durván rakodtak, téptek, rángattak bennünket a kiszállításkor. Ahogy kiértünk az állomásra, azt mondják: most

búcsúzzatok el a szülőfalutoktól. Hát el lehet képzelni, milyen érzés volt. Lementünk Budapestre, onnan Pusztaszabolcsra, majd nagy nehezen beérkeztünk Móra, majd Kisbérre. Kisbéren oszt már vártak ezek a fullajtár magyar rakodók, bitang módra szórták a készleteinket, a bútorainkot a kocsikba. Arról volt szó, hogy Aka községet nem fogjuk vállalni: volt olyan 4-5 polgártárs a kocsin, akik szemrevételezték a községet. Nem akartuk elfogadni, de egyszerűen beszórtak bennünköt különböző honvédségi autókba, mint a rongyot. Akán aztán úgy vártak bennünköt, hogy: megjöttek a felvidéki cigányok, telepesek. Olyan ragyogó szemekkel níztek ránk kb. két évig.”

„...46 őszén kerültem haza a fogságbú. Gyüttek a tótok, nízkrétik a házakot. A háború után megcsináltattuk a kéményt, mert találatot kapott, és az ablakokat. Ezért kerütünk át, mert szép házunk vót. Átgyüttünk, feleségem állandóan sírt, én nem tudtam enni. Olyan házat kaptunk, hogy az istállónk külömb vót. Olyan keskeny udvarban vótunk, hogy a kocsiival nem tudtam megfordulni benne. Megkérdezték, hogy meg-e vagyok elégedve a házzal. Mondtam, hogy nem. Akkor néztek magamnak egy sváb házat és válasszak. De én inkább ott maradtam. Így megmaradt a böcsület.”

A Kürtről kitelepítettek a későbbiekben többször is hazalátogattak és baráti kapcsolatba kerültek az ingatlanukba beköltözött szlovákokkal. A sorsukba beletörődött kitelepítettek a szülőfalujuk meglátogatásakor felkeresték egykori házukat, de soha sem léptek fel ellenségesen az ebbe betelepült szlovákokkal, sőt volt olyan család is, amely még magyarországi lakodalomba is meghívta az ingatlanába beköltöző szlovákokat. „...ővele erről nem beszéltünk, elő se hoztuk. Én úgy értelmeztem, ő talán nem bűnös azé, voltunk is náluk, barátságos nép vót.”

„Később ídesapa, mikor hazajött, meg is nízte a házat. Ő jóba vót velük, nem haragudtak.”

Összegzés

A Kárpát-medence történetét és etnikai jellegét döntően befolyásolták az évszázadok alatt végbement természetes és a „központi hatalom” által irányított népmozgások. Ilyen központilag szervezett „népmozgásnak” tekinthetjük a második világháború után megkötött csehszlovák–magyar lakosságcsereét is. A dolgozat ezt a felülről irányított folyamatot vizsgálja, mind a végrehajtó állam, mind pedig a telepítéseket megélő lakosság szempontjából. Kijelenthetjük, hogy a lakosságcsere megkötése és annak keresztülvitele nemcsak az azt végrehajtó államok politikájára volt hatással, hanem alapvetően befolyásolta mind a két abban részt vevő etnikum egész életét és kultúráját. Egy ilyen típusú beavatkozás következményei kitapinthatóak az általam vizsgált két település életében is. Kürt község esetében kijelenthetjük, hogy lényegesen befolyásolta a szlovák repatriáltak beköltözése.

Kürt község életét a 20. század folyamán meghatározták az államformák és államhatárok változásai, a kitelepítés és betelepítés, a reszlovakizáció, melyek hatására a helyi társadalom stabilitása megbomlott, mind társadalm szerkezeti, mind etnikai tekintetben. A falusi társadalmat ért első központi beavatkozásként tekinthetünk az 1918-as államhatár-változásra, mikor is a történeti Magyarország északi területét képező Felvidék az első Csehszlovák Köztársaság részévé vált. A Szlovákia déli területein kompakt tömbben elhelyezkedő magyar lakosság – történelme folyamán először – nemzeti kisebbségbe került. A következő beavatkozás Szlovákia déli területeinek 1938-as Magyarországhoz való visszacsatolása,⁵⁸ majd visszatérése a Csehszlovák államhatárok közé.

A két ország közötti lakosságcsereét egy államközi egyezmény szabályozta, és így központi irányítás alá került. Az egyezmény értelmében – mind az érintettek lélekszámát, mind vagyoni helyzetüket figyelembe véve – a kitelepítés kölcsönösségen alapult, valójában azonban egyenlőtlen feltételek között folyt. Az egyik legfontosabb különbség az, hogy míg a magyarországi szlovákok önként dönthettek az áttelepülés mellett, a szlovákiai magyar lakosság kitelepítése elsősorban politikai megfontolások alapján történt. A második világháború utáni csehszlovák politikai pártok a magyar kisebbség bűnét abban határozták meg, hogy nem voltak hűek a köztársasághoz, s aktívan részt vettek szétverésében. A csehszlovák emigráció már a háború alatt kidolgozta a magyar lakosság kitelepítésének doktrínáját, s a magyar kisebbségtől való megszabadulás volt az a pont, ahol a különböző politikai pártok érdekei találkoztak. A csehszlovák politikusok álma egy olyan köztársaság megteremtése volt, melyet csak csehek és szlovákok alkotnak, nemzetiségi kisebbségek nélkül. Ezt az álláspontot elsősorban az Edvard Beneš köréhez tartozó nemzeti demokraták képviselték, de a háború végére a kommunista politikusok is rájöttek, ha szélesíteni szeretnék társadalmi támogatottságukat, nem határolódhatnak el a magyarellenességtől.

A csehszlovák külpolitika a zsarolás és a megfélemlítés politikáját igen következetesen és sikeresen alkalmazta. A potsdami konferencia után a csehszlovák fél arra az álláspont-ra jutott, hogy kényszeríteni kell a magyar kormányt egy lakosságcsere megkötésére. A magyar kormány ebben az időben még politikailag elszigetelt volt, a nagyhatalmak pedig egy véres, több milliós embervesztéssel járó háború után nem érezték át ennek a súlyát. Mivel a jogfosztó intézkedések Csehszlovákiában megtörténtek, félt volt, hogy a határ mellett élő tömbmagyarságot széttelepítik, mivel az érintkezett a magyar állammal.

A dolgozat megírásakor arra kerestem a választ, miért is döntöttek a magyarországi szlovákok a Szlovákiába való áttelepülés mellett. Ennek értelmezéséhez Hoppál Mihály megállapításait fogom alkalmazni (Hoppál 1987, 129–135. p.). Tudjuk, hogy a magyarországi szlovákok döntésében jelentős szerepet játszott addigi értékrendjük megváltozása, melyet nagymértékben befolyásolt az 1945 utáni helyzet. Az egyének úgy érezték, hogy nagy az eltérés a belső – gazdasági, társadalmi, politikai és etnikai – értékrendjük és a külső, társadalmilag, államilag meghatározott értékrend között. Az áttelepülésre való jelentkezéssel ezeknek az értékrendeknek a változását remélték. A szlovák agitátorok által hangoztatott földhöz jutásban (gazdasági), az újbóli egy nemzethez való tartozással – „Mať volá roztratených synov” (Az anya hívja szétszóródott fiait) – etnikai értékrendjének javulását vélte felfedezni. Kijelenthetjük, hogy az áttelepültek saját életminőségük javítására addigi értékrendjük elutasításával reagáltak. Hoppál megállapítja, hogy az értékrend befolyásolja és szabályozza az egyének döntéseit, illetve hogy szorosan összefügg az életmóddal, s e „kapcsolatok felismerése hozzájárult a társadalmi mozgásfolyamatok megértéséhez” (Hoppál 1987, 130. p.).

Véleményem szerint – melyet saját kutatásaim is alátámasztanak – a magyarországi szlovákok körében négy „típust” lehet megkülönböztetni azok körében, akik a kitelepülés mellett döntöttek.

Az első csoportba a meggyőződéses szlovákok tartoztak, kikben még élt a szláv tudat, egy tömbben éltek s a mindennapi érintkezésben döntően a szlovák nyelvet használták. Ez a csoport a Csehszlovák Áttelepítési Bizottság megjelenésével és a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontjának megalakulásával a legkövetkezetesebb szószólója lett az áttelepülésnek és utóbbi szervezet tagja lett.

A második csoportba azok a szlovákok tartoztak, akik településükön kisebbséget alkottak vagy Magyarország olyan területén éltek, hogy szörványnak tekinthetők. A helyi magyar lakossággal házassági kapcsolatba kerültek, körükben vegyes házasságok jöttek létre, és kialakult az ún. kettős etnikai tudat. A vegyes házasságok által kialakult család-szerkezetben a hétköznapi nyelvben a szlovákot már átveszi a magyar, a szlovák nyelv használata pedig családi összejövetelekre, lakodalomra, disznótorra korlátozódik.⁵⁹

A harmadik csoportba valós sérelmeik alapján azon szlovákok tartoztak, akiket a magyar lakosság megkülönböztetéssel illetett, amihez nem kellett, hogy feltétlenül fizikai erőszak párosuljon.

A negyedik csoportba azok a „szlovákok” tartoztak, akik a lakosságcsere által a Magyarország területéről eltávozóknak – Szabó Károly szerint – a 20%-át alkották. E csoportot azok alkották, akik a magyar tisztviselők szerint nem is tudtak szlovácul. Ebből a csoportból kerültek ki azok az áttelepülést kérvényező-kvállalók, akiket a Csehszlovák Áttelepítési Bizottság gazdasági ígéretei csábítottak Szlovákiába.

A lakosságcsereben részt vevő szlovákokat több esetben is elítélik, mintha e népcsoport lett volna az, mely a lakosságcsere véghezvitte. Lényegében azonban csak a lehetőséggel éltek, hogy jobb gazdasági körülmények közé kerüljenek. Az áttelepült szlovákok és az őslakos magyarság kapcsolatára álljon itt az alábbi példa: „...a déli órákban, a községben és a határban kint dolgozó, már áttelepült szlovákokat a községházára egybehívták és ott rá akarták bírni őket arra, hogy a visszamaradt családokat rakják ki az utcára, ők pedig költözzenek a helyükbe. A szlovákok megtagadták azzal, hogy ők ilyen jó népeket nem hajlandók bántalmazni”.⁶⁰

Jegyzetek

1. Ján Bobák erről úgy ír tanulmányában (Bobák 1984), hogy az antifasiszta szárny erősödött meg.
2. Bobák szerint a szlovákok és délszlávok közös harcában a nemzetiségi egzisztenciáért alakult meg az az egység, mely nemcsak fegyveresen harcolt a német és magyar fasiszták ellen, hanem rendelkezett a közös politikai orientációval is (Bobák 1984, 6. p.).
3. Valószínűsíthető, hogy még a közös front megalapítása előtt agitációs tevékenységet folytattott némely szlovák – olyanok, akik később majd részt vesznek a szervezet megalapításában –, erre utal M. Ruppeldt 1965-ben megjelent dokumentumgyűjteménye a szlovák nemzeti felkelésről. Ebben leírja: 1944 márciusában a londoni csehszlovák köröknek jelezte, hogy a szlovákok Békéscsaba felszabadítása után kérvényezni fogják Csehszlovákiába való áttelepülésüket. Felhívja a csehszlovák körök figyelmét az erős nacionalista elnyomásra Magyarországon. Idézi: Bobák 1984, 22–23. p.
4. Még a közigyűlés előtt, 1945. január 30-án a romániai Nagylakról (szlovákul: Nadlak) az antifasiszta szlovákok és délszlávok egy jegyzéket küldtek el Sztálinnak, Titónak és Edvard Benešnek, melyben jelzik, hogy a szlovákok és délszlávok határozatot hoztak egy antifasiszta szekcióról, melyben egyesülni szeretnének. Lásd Bobák 1984, 8. p.
5. Az 1946–47. évi számokban szinte csak szlovák nyelven jelennek meg a cikkek, ami már jelenti a „szakítást” a két szekció között, illetve azt, hogy ebben az időben a Sloboda teljesen a lakosságcsere propagálásának szentelte írásait. A magyar kormányzat igyekezett a maga álláspontját is képviseltetni a szlovák nyelvű sajtóban, ezért 1945. június 8-án megjelent a Slobodný hlas (Szabad Szó) c. lap Tótkomlóson. Lásd Kugler 2000, 39–43. p.
6. Ján Bobák szerint torzított képet fest erről monográfiájában (O nové Maďarsko) D. Čierna-Lantayová, aki szerint azok a szlovákok, akik a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontjában egyesültek, két társaságra, csoportra osztódtak. Az első csoportba a nacionalis-

ták és idealista szlavofilek tartoztak, a másik csoportba az osztályöntudatos szlovákok, akik az egyesületen kívül álltak (Bobák 1984, 27. p.).

7. A magyarországi földreform végrehajtásának nehézségei a csehszlovák külpolitika számára kínáltak lehetőséget. A földkérdés megoldatlanságára hivatkozva lehetett embereket csábítani az áttelepülésre.
8. A Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontjának 1946 őszén 27 176 volt a taglétszáma. Lásd Vadkerty 2007, 246. p.; Tilkovszky 1998, 136–137. p.
9. A lap munkatársai között találjuk Andrej Žiakot, aki a Csehszlovák Áttelepítési Bizottság propagandafőnöke, valamint Ján Štefánikot, aki a Matica slovenská titkára.
10. A számos példa közül: „...mintha nem Magyarország lett volna az egyik első és egyben a legutolsó szövetségese is Hitlernek.”; „Mindenki, aki ma Magyarországon akadályozza az áttelepítést... Így válik tudatosan vagy nem a fasizmus eszközévé.”; „A magyarok hű tanítványai egykori szövetségeseüknek.” A cikkeken a szerzők meghatározzák azt is, milyen a magyar ember: „született reakciós fajta”; „hazudnak, intrikálnak, zsidóellenes incidenseket kezdeményeznek”; „üldözik a szlovákokat”; „kevésbé szorgosak”. Idézi: Molnár 1987, 146–149. p.
11. A nyelvtanfolyamok indításával a szlovák fél két célt szeretett volna megvalósítani. Egyrészt azt, hogy a szlovák nyelv alapfokú elsajátításával a már asszimilálódott „szlovákokat” szerették volna így elismertetni a magyar féllel, mivel az áttelepülésnek feltétele volt a szlovák nyelv ismerete. Másrészt ezzel is segíteni szeretne volna az áttelepült újdonsült csehszlovák állampolgárainak a könnyebb beilleszkedést. Ezt azért is tartotta a szlovák fél fontosnak, mivel az első transzportok, melyek Bánrévéről (bányászaladók) és a Mátra vidékéről érkeztek – a magyar fél engedélyezte nincstelen szlovákok egyszemélyes utazásait – az 1946-os évben –, a helyi, szlovákiai hatóságok legnagyobb megdöbbenésére, gyermekeiknek magyar tanítási nyelvű iskolát kértek (Kugler 2000, 72–73. p.)
12. Indokolt esetben a kitelepülésre való jelentkezést meg lehetett hosszabbítani – ezt az egyezmény is tartalmazta –, és ezzel a csehszlovák fél élt is, és utólagos toborzást hirdetett. A csehszlovák politikusok és a Csehszlovák Áttelepítési Bizottság hivatalnokai elégedetlenek voltak a számukra biztosított hat hét propaganda idővel, mivel szerintük „ilyen rövid idő alatt művészetet a szlovákok tízezeiben felébreszteni a nemzeti öntudatot”. Idézi: Vadkerty 2007, 247. p.
13. Központi utasításra a járási főjegyző elrendeli, hogy aki áttelepülésre jelentkezett, azokat név szerint össze kell írni, valamint akik állami alkalmazottak és jelentkeztek áttelepülésre, azokat azonnal el kell bocsátani állásukból (HML – XXII-346, Kislánna nagyközség jegyzőkönyvei).
14. Paríková szerint az áttelepülőknél nagyobb többsége a teljes asszimiláció elől „menekült”, s döntött a Szlovákiába való áttelepülés mellett. Ezt Magyarország diszkriminációs kisebbségpolitikájával magyarázza: „Mikor még gyerekek voltunk, Magyarországon magyar iskolába jártunk. Számolni a mai napig is csak magyarul tudok. Szlovákuul az unokámtól tanulok.”; „Szlovákuul csak az anyukámmal és az apukámmal beszéltem, természetesen nálunk, Oroszlányban a faluban mindenki szlovákuul beszélt, de az iskolában már féltünk használni. Sőt, már az iskolában is magyarul kellett imádkozni.” Idézi: Paríková 1993, 23. p.
15. Ez alatt azt értik, hogy a magyar fél ellenezte a lakosságcsere, aminek hatására is jelentkeztek a szlovákok.
16. A földműves közösségekben a szlovák hagyományok és a szlovák tudat jobban megmaradt, főleg a Dél-Alföldön, ahol egy többen éltek.
17. A részletesen kidolgozott, falukra, városokra vonatkozó „ikresítési” tervekben a szlovákiai magyar falu mellé odarendelték a magyarországi szlovák falut is, ahonnan a szlovákokat várták. Ez az elv csak az első 20 szerelvény elindításáig működött. Lásd László 2005, 86. p.
18. Ilyen volt a Telepítési Hivatal, melynek módjában állt a lakosságcsere jegyzékéből kivenni bizonyos személyeket. Erre akkor került sor, ha valaki reszlovakizált – szlovák nemzetiségűnek vallotta magát –, így csehszlovák állampolgárságot is kapott. A Telepítési Hivatal szabályzatának értelmében „rendszerint nem reszlovakizálhatóak azok a személyek, akiknek lakhelye Dél- és Délkelet-Szlovákia ún. betelepítési területén található vagy 5 katasztrális holdnál nagyobb területű földbirtokkal rendelkeznek”. Lásd Šutaj 2008, 34. p.

19. A Sloboda szerint: „Ez az elem, mely ide érkezik, alkalmas arra, hogy idővel kolhozokat hozzon létre.” Ez a feltevés – ahogy meg is mutatkozott – reális volt. Pl. a Komáromi járásban a szövetkezetekbe leginkább az áttelepültek jelentkeztek. Ján Bobák a dél-szlovákiai áttelepültek termelőszövetkezetekbe való belépésével kapcsolatosan az áttelepültek szociális szerkezetéből indul ki. Az áttelepültek 75%-a földműves volt, köztük abszolút túlsúlyban voltak a földnélküliek. Főleg ezek az elemek voltak a szövetkezetesítés gondolatának terjesztői és megvalósítói Dél-Szlovákiában. Az áttelepült szlovákok később – így az 1948-as választás alkalmával is – leginkább a Csehszlovák Kommunista Pártra szavaztak (Bobák 1984, 22. p.). Paríková is megemlíti az áttelepült szlovákokkal kapcsolatosan, hogy a szövetkezetekbe jobbra a kis tulajdonnal (földdel) rendelkezők és a földnélküliek léptek be. „Tudja, a mi tapasztalatunk a gazdálkodással. Mi sokkal több földet kaptunk, mint amit otthagytunk magyarba. Nem voltunk tehát erre felszerelve. És még az, hogy Oroszlány, de más földműves eredetű falvak már régóta nem voltak. Harminchétben megalapították Oroszlány mellett a kohót. És ekkor a szegénység, és azok, akiknek kevés földjük volt, elkezdtek a bányába fuvarozni. Akkor muszáj volt az embernek a földje mellett dolgozni, hogy megéljen. Nem úgy, mint akik Békéscsabáról voltak, kik mindig földművesek voltak, és így könnyebben alkalmazkodtak itt az új országban.”; „Az, akinek földje ott volt, és itt szintén kapott, már nem volt meg az a kötődés a földhöz. Az a saját szülői föld, a szülői ház mind ott maradt Magyarországon. Az akkor fáj, mikor eljöttünk ide. Nekünk nem fáj az a földet, mit itt adtak, odaadni az államnak.”; „Mikor a szövetkezeteket megalapították, kilencven százalékban az áttelepültek és az itteni szegénység lépett be. ...A kolonisták is – azok, akik a második háború után jöttek – korán beléptek a szövetkezetbe, ők nem teljes szívvel viszonyultak a kiosztott földhöz.” Idézi: Paríková 1993, 26. p.
20. Saját gyűjtés.
21. Ján Bobák kritizálja azokat a szlovák történészeket, akik a Magyarországról áttelepült szlovákokat „magyarként” jelölik meg. Ilyen M. Vietornak az a munkája is, mely szerint nagyrészt nem is voltak szlovákok, hanem gyakran olyan elemek, akiknek „vaj volt a fején” és ezért el kellett elhagyniuk Magyarország területét, vagy olyanok, akik a lakosságcsereben a vagyongyarapodás lehetőségét látták. (Bobák 1984, 27. p.) Ezt alátámasztja Szabó Károly is, aki szerint a lakosságcsere során a magyar szervek kifogásolták, hogy 21,57% nem bírja a szlovák nyelvet (Szabó 1981, 1/254. p.).
22. Heves Megyei Levéltár, fond. XXIV-1/3g. MÁK – Gyöngyösi kirendeltség iratai.
23. Szabó Károly szerint – aki a csehszlovák–magyar lakosságcsere alatt a pozsonyi meghatalmazott hivatal helyettese volt – a magyar szervek részéről történő kifogásolások után a Csehszlovák Áttelepítési Bizottság 80 149 személyt foglalt a névjegyzékbe (Szabó 1981, 1/254. p.).
24. A Kültre települt kisházaik állatállományát az őslakosok úgy jellemezték, hogy csak pár „golyószóróval” jöttek át – „gyűttek a golyószórós tótok”. A szlovákiai magyar parasztgazdászokra a kecsketartás nem volt jellemző.
25. A csehszlovák–magyar lakosságcsere számbeli ismertetésénél a legújabb szakirodalmi gyűjtést vettem alapul, Vadkerty Katalin könyvét. Šutaj szerint – szlovák levéltári adatokra támaszkodik – a szlovákok Magyarországon 43 749 kat. hold földet hagytak hátra (Šutaj 2008, 60. p.). Szarka László tanulmányában rossz adatok szerepelnek, szerinte „...a szlovákiai magyar kitelepítettek után összesen 16 000 hold és 15 700 lakóház maradt, a 60 257 szlovák áttelepülő után Magyarországon viszont mindössze 15 000 hold és 4400 lakóház.” (Szarka 2007, 26. p.)
26. Ján Bobák szerint az áttelepült szlovákok 75%-a földműveléssel foglalkozott (Bobák 1984, 27. p.) Szabó Károly kéziratában a földművesek arányát 92,5%-ra teszi (Szabó 1981, 1/254. p.).
27. Az összehasonlítás az első 3000 ki- és betelepült családot – 11 000, ill. 12 000 személy – vizsgálja, így nem tarthatjuk elfogadhatónak az egész áttelepített népességre. Szlovák szempontból mindenképpen torzított képet festhet, hiszen az 1946-os évben – mikor is csak a csehszlovák fél telepített Magyarországról Csehszlovákiába – szinte csak nincstelenek áttelepülését engedélyezte a magyar kormányzat.

28. Jelen esetben a Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság Meghatalmazotti Hivatalának Csehszlovákiában folyó munkáját vizsgálom. A kutatás a Magyar Országos Levéltár (fond. XIX-A-15-e,f – Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság Pozsonyi Meghatalmazotti Hivatal) forrásain alapszik.
29. MOL – MÁK-XIX-A-15-f, 2. doboz
30. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy a szlovák hatóságok a kitelepítési lista összeállításakor még az 1946. február 27-én megkötött lakosságcsere-egyezmény szellemében jártak el. Ekkor még úgy számoltak, ha valaki önként kérvényezi kitelepülését, akkor azt paritáson felül, a kvótába nem beleszámítva kell kezelni, s a kvótát így is el tudják érni. Erre alapot adott a szlovák félnek a lakosságcsere-egyezmény számos vitát kiváltó pontja, melyet mind a szlovák, mind a magyar fél másképp értelmezett. Az egyezmény X. cikke értelmében létrehozott magyar–csehszlovák Vegyes Bizottság volt az, ahol a lakosságcsere-egyezmény vitás pontjait ütköztették egymással és a Vegyes Bizottság döntései voltak azok, melyek útmutatást szolgáltak a lakosságcsere végrehajtásában.
31. MOL – MÁK-XIX-A-15-f, 2. doboz
32. MOL – MÁK-XIX-A-15-e, 1. doboz
33. MOL – uo. Nehéz megállapítani e paritáson felül átvettek számát, Vadkerty Katalin szerint kb. 6000 személy távozott önként (Vadkerty 2007, 304. p.)
34. MOL – MÁK-XIX-A-15-e, 2. doboz
35. MOL – MÁK-XIX-A-15-e, 1. doboz
36. MOL – MÁK-XIX-A-15-f, 3. doboz
37. A szlovák politikai vezetés a szlovákok észak–déli irányú telepítését tartotta elsődlegesnek. Kolonista lehetett minden 18. életévét betöltött csehszlovák állampolgár, természetesen csak szláv. A jelentkező személyek közül döntően kisparasztokat választottak ki. A Szlovákia északi részéről érkező kolonisták nem voltak járatosak a Csallóköz, valamint a Vág és a Garam közötti területeken meghonosodott termelésben, hiszen itt teljesen más mezőgazdasági kultúra létezett, mint északon (Vadkerty 2007, 150–152. p.).
38. MOL – MÁK-XIX-A-15-f, 1. doboz
39. MOL – MÁK-XIX-A-15-f, 2. doboz
40. MOL – MÁK-XIX-A-15-f, 3. doboz
41. MOL – MÁK-XIX-A-15-e, 3. doboz
42. MOL – MÁK-XIX-A-15-f, 2. doboz
43. MOL – XIX-A-15-f, 2. doboz
44. Uo.
45. Csehszlovákia területére a romániai Bihar vármegye területéről is érkeztek szlovákok, akikről a magyarországi szlovákok így emlékeznek meg: „Ők nem tudtak magyarul, mint mi, akik magyarból jöttünk. Nehezen tudtunk velük beszélgetni. Azért is, mert ők többségében favágók voltak Biharból, nem tudtak úgy gazdálkodni, mint mi, akik az Alföldről jöttünk. Ők a magot csak elásták, nem megszántott földbe vetették, mert mi ezt ismertük. Ez azért is volt, mert otthon nekik csak kevés földjük és trágyájuk volt. Később mindent itt hagytak és elmentek.” (Idézi: Pariková 1993, 22. p.)
46. MOL – XIX-A-15-f, 3. doboz. László Péter könyvében közöl egy interjúrészletet Bathó István árvájával, Bathó Arankával, melyben szintén megerősíti a tragédiát. A történetet azzal egészíti ki, hogy Seszták azzal a szándékkal indult ki az állomásra, hogy „három magyar embert kivégez” (László 2005, 19–21. p.).
47. Tilkovszky szerint nincs nyoma annak, hogy a Nógrád megyével délkeletről határos Heves megye szlovák falvai – Domoszló, Kishána, Markaz – szerepeltek volna a kiszállítási jegyzékekben (Tilkovszky 1989, 11. p.).
48. A 3. fejezetben közölt idézetek saját gyűjtéséből származnak.
49. Detva – archaikus szó, jelentése: ifjúság.
50. Saját gyűjtés.
51. Heves Megyei Levéltár – fond. XXII – 346. Kishána nagyközség iratai.

52. HML – XXIV-3-f. A jelentkezettek és kitelepültek pontos számát valószínűleg sohasem fogjuk tudni pontosan megállapítani. Egy másik kimutatás szerint Kiszánán 303 fő jelentkezett áttelepülésre. Dönteni nem tudunk a két adat között, mert az iratokon nem szerepel dátum.
53. HML – XXIV-3-j.
54. „Nem mindenki igényelt földet, olyan, akinek nem volt semmiféle befogó állatja, nem tudott mit befogni, vagy nem volt jó szomszédja, az nem is igényelt. Vót, aki elvállalta, de másnak kellett átadnia, mert nem tudta megművelni.”
55. HML – XXIV-3-f.
56. Az adatközlők elmondása szerint viszont ennél sokkal többen kaptak „fehér lapot”. Valószínűleg ezek kitelepítésére azért nem került sor, mert a lakosságcsere 1948 végén leállították.
57. MOL – XIX-A-15-e, 1. doboz.
58. Amikor a kürtiek az első Csehszlovák Köztársaság idejére utalnak, úgy mondják, hogy „a csehek alatt”, az 1938–1945 közötti időszakra pedig „a magyarok alatt” megnevezést használják.
59. „Ahogy visszaemlékszek arra, hogy jártunk disznótorba a keresztapámhoz, akit Hegedűs Józsefnek hívták, ő verpeléti, szomszéd faluból származott, ő egypár nótát dalolt, mer hát általában szlovák nóták mentek, de természetesen kinek milyen kedve vót, vagy ki hogy akart, úgy dalolt, dalótkak így is, úgy is, de tudom, hogy ez az ember sohase beszélt, a felesége pedig mindenkivel szlovákul, a férjével pedig magyarul. A gyerekeivel, három családjá volt, mind a három perfekt beszélt szlovákul, de természetesen magyarul is.” Saját gyűjtés.
60. MOL – XIX-A-15-f, 3. doboz.

Források

Heves Megyei Levéltár – Kiszána nagyközség iratai. Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság Gyöngyösi kirendeltségének iratai
Magyar Országos Levéltár – Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság Iratai

Felhasznált irodalom

- Bobák, Ján 1982. Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom (1946-1948). In *Slováci v zahraničí* 8. Martin, Matica slovenská, 70–89. p.
- Bobák, Ján 1984. Antifašistický Front Slovanov v Maďarsku (1945-1947). In *Slováci v zahraničí* 10. Martin, Matica slovenská, 5–27. p.
- Bobák, Ján 1987. Zväz Slovákov v Maďarsku (1945-1947). In *Slováci v zahraničí* 12. Martin, Matica slovenská, 30–52. p.
- Gyivicsán Anna 1993. *Anyanyelv, kultúra, közösség. A magyarországi szlovákok*. Budapest, Teleki László Alapítvány.
- Hoppál Mihály 1987. Kulturális értékszerkezetek és identitásértékek. In Hoppál Mihály–Szecskő Tamás (szerk.): *Értékek és változások II*. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóműhely, 129–135. p.
- Chlebnický, Ján 1998. *Magyarországi szlovákok*. Budapest, Körtánc Füzetek.
- Kugler József 2000. *Lakosságcsere a Délkelet-Alföldön 1944–1948*. Budapest, Osiris Kiadó.
- László Péter 2005. *Fehérlaposok. Adalékok a magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezményhez*. Szekszárd, Kerényi Nyomda Kft.
- Molnár Imre 1987. A Sloboda című magyarországi szlovák lap 1945 és 1947 között. In Kiss Gy. Csaba (szerk.): *Magyarságkutatás*. Budapest, Magyarságkutató csoport. 145–161. p.
- Paríková, Magdaléna 1993. *Etnokultúrny vývin na južnom Slovensku v kontexte procesu repatriácie*. <http://www.ketno.ff.ukf.sk/rozpravy/20%20NI2-93.rtf> (2009. február 12-i letöltés)

- Šutaj, Štefan 2008. *Magyarok Csehszlovákiában 1945–1948 között*. Budapest, Lucidus Kiadó.
- Szabó Károly 1981. *A magyar-csehszlovák lakosságcsere története*. 1–2. köt. Budapest, Országos Széchenyi Könyvtár, kézirat, fsz. 293/1.
- Szarka László 2007. A csehszlovákiai magyar kisebbség felszámolását célzó dekrétumok és rendeletek. In Popély Árpád (szerk.): *Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés 1945–1948*. Máriabesenyő–Gödöllő, Attraktor. 7–33. p.
- Tilkovszky Loránt 1989. *A szlovákok történetéhez Magyarországon 1919–1945*. Budapest, Magyar–Csehszlovák Történész Vegyesbizottság Magyar Tagozat.
- Tilkovszky Loránt 1998. *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Debrecen, Csokonai Kiadó.
- Tóth Ágnes 1993. *Telepítések Magyarországon 1945–1948 között*. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára.
- Vadkerty Katalin 2007. *A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti történetéből*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.

TAMÁS SKALA

ADDENDUM TO THE HISTORY OF THE POPULATION EXCHANGE BETWEEN CZECHOSLOVAKIA AND HUNGARY

In the 20th century, the Hungarian ethnic minority in Slovakia lived to see two world wars, being separated from the home country and becoming minority, and, another border change within 20 years, when some parts of Upper Hungary got back to Hungary. Although the horrors of wars and the shock of Trianon were undoubtedly decisive events for the Hungarian ethnic minority in Slovakia, we can say that the critical momentum was their status without rights resulting from the Czechoslovak political decisions after World War II, which is still present in the memories of the people.

On 5 April 1945, the Czechoslovak government declared the establishment of a new Czechoslovak Republic, stating that the new republic would be the „nation state of the Czechs and Slovaks”. Edvard Benes and the communist Clement Gottwald intended to build a state in which there is no place for a non-Slavic minority.

My thesis deals with the exchange of the population and all of its problematic aspects, from the point of view of both Hungary and Czechoslovakia. The foreign policy of the Hungarian government was largely determined by the fact that Hungary, at the end of World War II, stood on the losing side, while Czechoslovakia on the winning, and this was always reminded when they could not reach a common position in the question of the population exchange. The thesis deals with the Czechoslovak migration and domestic politics, in particular with those foreign policy events that assisted or delayed their implementation. I also deal with the steps of the Czechoslovak Republic aimed at taking away the rights of minorities, the so-called Benes Decrees, which were meant to accomplish the Slovak migration policies. I deal specially with the Slovak migration policies, the activities of the Slovak Propaganda Committee in Hungary and, in a separate heading, with the protection of the rights of the Hungarian minority in Czechoslovakia.

The exchange of population should have been based on reciprocity, especially regarding the number of those concerned, but the resettlement and displacement in reality took place between two unequal parties. The thesis deals with the exchange of population and its impacts in two settlement (Kürt and Kisnána) by analyzing historical archives and interviews.

A nyelvi problémák típusai nyelvi jellegük szerint

ISTVÁN LANSTYÁK
The Types of Language Problems According to their Linguistic Character

81`27
81`246.2
811.511.141`242
81`242

Keywords: Language problems. Language management. Language cultivation. Language cultivation critique. Language ideologies. Bilingual speech communities. Language correctness. Language deficiencies.

Bevezetés

Folyóiratunk előző számában a nyelvi problémák különféle kérdéseivel foglalkoztam (Lanstyák 2010); fő célom az volt, hogy korábbi e tárgyú közleményeimre támaszkodva föl hívjam a figyelmet a nyelvi problémák kutatásának fontosságára, s bemutassam legfontosabb típusaikat kilenc szempont szerint. A feltárt anyag nagy bősége miatt épp a nyelvi szempontból elkülönített problémátípusokkal foglalkoztam a legrövidebben, azt ígérve, hogy ennek a témakörnek külön közleményt szentelek. Jelen írással ezt az ígéreteket kívánom beváltani.

Ahogy azt már előző cikkemben is jeleztem, az eddig feltárt nyelvi problémák nyelvi szempontból négy altípusba sorolhatók (lásd Lanstyák 2010, 41–43. p.). (1) Egy részük olyan formák, ill. nyelvváltozatok használatából áll, amelyek nyelvileg kifogástalanok, csak használatuk kontextusa nem megfelelő az interakció egy vagy több résztvevője szerint; ezek a nyelvhasználat kontextusából adódó nyelvi problémák. (2) Másik részük épp ellenkezőleg olyan nyelvi forma, amely az adott nyelvben nem létezik, semmilyen közösségi normának nem felel meg; ezek a beszéd megvalósulásának zavarait tükröző nyelvi problémák. (3) A harmadik problémacsoport – amely különösen kisebbségi körülmények közt nagyon fájó – abból a tényből adódik, hogy a beszélőknek nem áll módjukban megismerni nyelvük minden olyan dialektusát vagy regiszterét, amelyre szükségük volna; ide tartoznak a nyelvi hiányból adódó nyelvi problémák. (4) Az utolsó típusba olyan problémák tartoznak, amelyek a nyelvi rendszer, ill. szókincs eredendő tökéletlenségeire, bizonytalanságaira vezethetők vissza; ezek a nyelvbéli hiányból és bizonytalanságból adódó nyelvi problémák.

Előző írásomban, amikor a problémák súlyosság szerinti csoportjairól beszéltem, jeleztem, hogy a probléma súlyosságának érzékelését a közösségben élő különféle

nyelvi ideológiák¹ is befolyásolhatják. A nyelvi ideológiák azonban nemcsak a létező problémák megítélésére vannak hatással, hanem jelentős mértékben hozzájárulnak a nyelvi problémáknak a létrejöttéhez és fennmaradásához is. Az, hogy mit érzékelnek és minősítenek a laikus beszélők nyelvi problémának, nagyban függ attól, hogy milyen nyelvi ideológiák befolyásolják őket. Éppen ezért fejtegetéseim során mindig igyekszem kitérni az ideológiák szerepére az éppen tárgyalt probléma létrejöttében és fennmaradásában. Ezek az ideológiák a laikus beszélőkhöz rendszerint a közoktatás (azon belül főleg az anyanyelvi nevelés) és a nyelvművelés közvetítésével kerülnek, de tudni kell, hogy az anyanyelvi nevelésben még mindig alapvetően a hagyományos nyelvművelés szemlélete érvényesül tájainkon, ezért amikor feltárjuk a nyelvi ideológiák szerepét a nyelvi problémák létrejöttében és fennmaradásában, valójában nyelvművelés-kritikával is foglalkozunk.

A nyelvi problémákról az alábbiakban kétféle megközelítésben beszélek. Egyrészt mint egyedi, különálló esetekről, a diskurzus kontextusára, a szöveggörnyezetre való tekintet nélkül; ezt a megközelítést mikroszintű megközelítésnek nevezem. Tudjuk azonban, hogy „a baj nem jár egyedül”, a beszélők sokszor ugyanazon diskurzuson belül számos, nyelvi szempontból azonos vagy akár különböző típusú problémával szembesülnek, ezek pedig globálisan is befolyásolják az adott diskurzus nyelvi megvalósulását; ez a megközelítés makroszintű megközelítés.

Ha egy beszélő, aki nem ismeri jól a standard nyelvváltozatot, olyan helyzetbe kerül, ahol a standard nyelvváltozat használatát várják el tőle, valószínű, hogy – ha hosszabb ideig beszél vagy hosszabb szöveget ír le – nemcsak egyetlen nemstandard elemet használ, hanem többet. Ha egyetlen ilyen nemstandard elemre nézünk mint nyelvi problémára (pl. a standard *lemegy-e* forma helyett a nemstandard *le-e megy* forma használatára egy konkrét esetben), akkor mikroszintű megközelítést alkalmazunk. Ha az egész diskurzusra nézünk, és összességében vizsgáljuk a felmerülő problémákat, a nemstandard alakok használatát (pl. nyelvjárási vagy regionális köznyelvi jelenségek; hiperkorrekt szóalakok, nem megfelelő jelentésben használt idegen szavak, nyelvbtlások stb.), akkor megközelítünk makroszintű.

A nyelvi problémával kapcsolatos kutatásaim elméleti keretét a nyelvmenedzselés-elmélet adja (lásd Lanstyák 2010, 24–25. p. és *passim*), amely a nyelvalkítás-elmélet legátfogóbb és legkorszerűbb, a hagyományos nyelvművelést és nyelvtervezést is magába foglaló válfaja (lásd pl. Jernudd 1993; Nekvapil 2006, 2007, 2009; Neustupný 2002; Muraoka 2009).

1. A nyelvhasználat kontextusából adódó nyelvi problémák

Mikroszinten a legjellemzőbb esetekben a problémát egy létező nyelvi forma használata okozza, amely ugyan nyelvi szempontból kifogástalan („jól formált”), ám az adott körülmények között valami miatt a beszélő és/vagy a hallgató számára nem megfelelő, s ilyen értelemben helytelen. Makroszinten akkor beszélünk a nyelvhasználat kontextusából adódó problémáról, ha egy egész nyelvváltozat (dialektus, regiszter) vagy egy önálló nyelv használata minősül nem megfelelőnek az adott helyzetben. A makro-

szinten jelentkező nyelvi probléma sok-sok mikroszintű nyelvi problémából állhat, még-hozzá különböző típusúakból is.

Jómagam normasértésnek (konkrétabban nyelvváltozat- és stílustévesztésnek) és így mikroszintű nyelvi problémának éreztem az *elbaltáz* ige használatát az egyik szlovákiai magyar képviselőjelölt választási szórólapjának ebben a szövegrészletében: „Örömmel tapasztalom, hogy kampányrendezvényeinknek mennyire pozitív a hangulata és a visszhangja. A HÍD konkrét programmal és kivitelezhető megoldásokkal szólítja meg a választóit. Ha nem baltázzuk el, most egy olyan helyzet előtt állunk, ahol a Híd lehet a mérleg nyelve. Ilyen politikai helyzetben sikerült a kisebbségi önkormányzatiság megvalósítása a vajdasági magyaroknak, mely gyakorlatilag a kulturális-oktatási autonómiát jelenti számukra.”

Hangsúlyozom, hogy az *elbaltáz* szót ebben a szövegben én mint konkrét személy, a választási szórólap egyik olvasója érzem stílustévesztésnek, de nyelvész-ként nem állítom, hogy objektíve is problémás ez a használat. Lehet, hogy az *elbaltáz* ma már közömbös hangulatú szó, csak én még a korábbi stílusértékében ismerem és használom. Empirikus kutatások nélkül ennél többet nem mernék erről a használatról mondani.

Aszerint, hogy a szóban forgó forma miért minősül normasértőnek, ill. milyen normát sért, háromféle nyelvi problémát különböztethetünk meg ezen a típuson belül: stílusproblémákat, nyelvhelyességi problémákat és tabuizált nyelvi formákból adódó problémákat. Mindhárom említett esetben normasértés következik be, ezek természete azonban jelentősen különbözik egymástól.

1.1. Stílusproblémák

A stílusproblémák mikroszinten az adott helyzetben nem megfelelő stílusértékű szó vagy más nyelvi forma, makroszinten pedig nem megfelelő nyelvváltozat használatából adódnak. A stílusproblémák esetében közösségi szinten történik normasértés, a beszélő olyan formát használ, amely abban a közösségben az adott helyzetben nem számít megfelelőnek. Ez a hallgatóból és/vagy magából a beszélőből negatív értékelést vált-hat ki, ami esetenként verbálisan is kifejeződhet.

Az ilyen típusú devianciák egy részét nyelvváltozat-tévesztésnek nevezhetjük, más részét pedig stílustévesztésnek. Nyelvváltozat-tévesztésről és stílustévesztésről akkor van szó, amikor a beszélő az adott nyelvváltozatban érvényesülő együtt-előfordulási szabályokat megsértve olyan nyelvi formát használ, amely az adott dialektusban és/vagy nyelvi regiszterben nyelvi – de nem tartalmi – szempontból nem megfelelő; az ilyen forma természetesen az adott diskurzusnak a stílusába se illik bele, mivel nincs összhangban a beszédhelyzet követelményeivel. Ha a beszélő nem egy konkrét nyelvváltozat szabályait sérti meg, de az általa használt forma mégis elüt az adott konkrét diskurzus stílusától, még hozzá a beszélő szándékától függetlenül (azaz nem tudatos stíluselemről van szó), csak stílustévesztésről beszélhetünk.

A komáromi Selye János Egyetem egyik magyarországi oktatója mesélte, hogy hallgatóit, akik suksükölve² beszéltek vele, kijavította, mert az általuk használt nyelvi formákat, ill. nyelvváltozatot egyetemi kontextusban nem érezte helyénvalónak. A hallgatók azzal védekeztek, hogy az általuk használt formák nyelvileg

helyesek, ezenkívül részei anyanyelvjárásuknak, ezért használatuk nem kifogásolható.

A hallgatók érvelése vernakularista és pluralista ideológiai alapokon állt. A vernakularista ideológia képviselői arra bátorítják az embereket, hogy a számukra megszokott, természetes nyelvváltozatot használják, amely gyakran az elsőként elsajátított nyelvváltozat, az ún. vernakuláris nyelvváltozat, a beszélő igazi anyanyelve (anyanyelvjárása). A pluralista ideológia értelmében pedig a nyelvi változatosság nem sajnálatos állapot, hanem érték (ahogy már a régi rómaiak is megmondták: „varietas delectat” – a változatosság gyönyörködtet).

A hallgatóknak igazuk volt abban is, hogy az általuk használt nyelvi formák nyelvileg teljesen „feddhetetlenek”, a nyelvművelők ezzel kapcsolatos kifogásai ugyanis nem nyelvi tényeken, hanem platonista és racionalista nyelvi ideológiai megfontolásokon alapulnak. A nyelvi platonizmus a nyelvhelyességet a nyelvhasználattól függetlenül: nem számít, hogy egy nyelvi forma egy közösségben elterjedt vagy akár kizárólagos használatú, attól még, ha nem felel meg az „égtiek” kritériumainak, azaz a nagy tekintélyű nyelvtanokban, kézikönyvekben lefektetett szabályoknak, helytelen. Az elvárás itt az, hogy egy nyelvtani formának ne legyen két eltérő jelentése, ill. grammatikai funkciója, aminek a suksükölő alakok nem felelnek meg; ez az elvárás nyelvi racionalista ideológiai alapokon nyugszik. Ennek az ideológiának a hívei a nyelvről mint tökéletesen működő gépről gondolkodnak, és zavarják őket az olyan kétértelműségek, mint amilyenek a suksükölő formák használatából adódnak. (Nem zavarják őket viszont az ugyanilyen kétértelműségek, ha a standardban is megvannak, pl. *olvassuk, elemezzük, várjuk* stb., ami pedig a standardizmus megnyilvánulása.)

Azt, hogy a „süksükölő” formák nyelvi szempontból nem hibásak, az említett oktató – nyelvész lévén – nem vonta kétségbe. Amit kifogásolt, az csak az, hogy ezeket a nyelvileg kifogástalan formákat a hallgatók olyan helyzetben használták, ahol ez – legalábbis Magyarországon – a standard nyelvváltozat felsőbbrendűségét hirdető standardista nyelvi ideológia erőteljes érvényesülése miatt szokatlan.³

Ha a hallgatók beszédében más nyelvjárási formák is előfordultak, azaz valamiféle regionális köznyelven beszéltek, makroszinten is nyelvváltozat-tévesztésről volt szó (feltételezve, hogy az adott beszédhelyzetben a nyelvjárási közveleg használata valóban nem helyénvaló). Ha viszont a hallgatók amúgy standard magyar nyelven beszéltek, a suksükölő formák használata mikroszinten volt nyelvváltozat- és stílustévesztés.

A standard nyelvi kultúrákban⁴ – így a magyarban is, főleg a magyarországi magyarban – a stílusproblémák jelentékeny része abból adódik, hogy a beszélő standard nyelvhasználatában nemstandard elemek jelennek meg, vagy pedig olyan helyzetben, ahol a standard dialektus használatát várják el, a beszélő nemstandard nyelvváltozatban (vagy a standard és nemstandard elemeit, formáit vegyítő közvelegben) szólal meg (vö. Domonkosi 2007, 41–42. p.). Ám egyáltalán nem szükségszerű, hogy az ilyen típusú normasértés nyelvi problémát okozzon: épp a standardista és homogenista nyelvi ideológiák működésének következménye az, hogy a nemstandard nyelvi elemek vagy nyelvváltozatok használatát bizonyos helyzetekben problematikusnak tartják a beszélők. Azaz azt is mondhatjuk, hogy a probléma valójában nem az, hogy a beszélő nemstandard elemeket vagy akár egész nemstandard nyelvváltozatokat használ, hanem az, hogy az adott társadalomban az emberek gondolkodását befolyásolja a standardizmus és a homogenizmus ideológiája. Az előbbi szerint bizonyos beszédhelyzetekben a standard nyelvváltozatot kell – vagy legalábbis illik – használni, mert az jobb, magasabb

rendű, tökéletesebb más nyelvváltozatoknál, az utóbbi szerint nem jó, ha egy nyelvváltozatba (esetünkben a standardba) más nyelvváltozat elemei vegyülnek.⁵

A stílusproblémák közé tartoznak a közkeletű nyelvi babonákba vetett hitre visszavezethető nyelvhasználati problémák is, mivel az adott közösségben elterjedt, jól ismert nyelvhelyességi babonákon alapuló szabályok megszegése éppúgy nyelvváltozat-tévesztést vagy stílustévesztést okoz, mint az egyéb nyelvhelyességi szabályok megszegése. Az ugyanis, hogy a nyelvészek és némely nyelvművelők nem azonosulnak egy nyelvhelyességi szabállyal, még nem változtatja meg – legalábbis nem azonnal – az adott jelenség negatív értékelését a nyelvközösség érintett szegmensében.⁶

Hiába tagadják a mai akadémiai nyelvművelők, hogy a határozói igenév létigés szerkezete az olyan mondatokban, mint pl. *meg van írva, hogy nemcsak kenyérral él az ember* magyartalan vagy más szempontból helytelen volna, ha egyszer a beszélők egy része erről mit sem tudva az ilyen szerkezeteket helytelennek tartja, egy kalap alá véve őket a ténylegesen nem használt, *a macska föl van mászva a fára-féle*, a szerkezet lejáratása céljából kiagyalt mondatokkal. A nyelvközösségben a korábbi nyelvművelői helytelenítés továbbélése miatt az ilyen szerkezetek használata a beszélőknek problémát okozhat, akár tisztában vannak az adott szerkezet mai hivatalos nyelvművelői megítélésével, akár nem, hiszen a babonában hívó hallgatók részéről a határozói igenév létigés szerkezete negatív értékítéletet vagy szankciót válthat ki, amely a fórumokon és csetszobákban ledorongoló megjegyzésben, iskolai kontextusban pedig akár rosszabb érdemjegyben is kifejeződhet.

Érdemes még megjegyezni, hogy a határozói igenév létigés szerkezetének elfogadása melletti fő érv – az ti., hogy ez a szerkezet nem germanizmus – maga is purista indítékú: ugyanis ezt a szerkezetet akkor is helyesnek kellene tekintelnünk, ha germanizmus volna, egyszerűen a nyelvhasználati tények alapján.

Paradox módon azokat az eseteket is a nyelvhasználat kontextusából adódó problémákhoz soroljuk, amelyekben egy nyelvi formát a beszélő és/vagy a hallgató mindenféle kontextusban helytelennek érez, annak ellenére, hogy az objektíve sem nem nyelvbontlás, sem nem hiba, és nem is a nyelvi rendszer eredendő tökéletlenségének megnyilvánulása (ezekről alább szólnunk). Az a szubjektív érzés, hogy egy nyelvi forma használata valaki számára semmilyen kontextusban „nem megfelelő”, kívülről nem kérdőjelezhető meg sem nyelvi, sem valamilyen más tényre való hivatkozással.⁷

Ha pl. egy beszélő vagy hallgató – a közhiedelemmel összhangban – helytelennek tartja a *de* és a *viszont* kötőszó együttes használatát, akkor ez problémát okozhat neki attól függetlenül is, hogy ez a használat a beszélt nyelvben teljesen általános, nemcsak a kevésbé iskolázott, hanem a magasan képzett emberekre is jellemző, és a szépirodalomból is számtalan példa idézhető rá. A nyelvhasználat tényei nem számítanak, mert a racionalista ideológia fényében két hasonló jelentésű, ill. funkciójú kötőszó egymás mellett való használata „fölösleges”.

Mivel valószínűnek látszik, hogy a *Fórum Társadalomtudományi Szemle* olvasói is kétkedve csóválják fejüket e sorok olvastán, hadd idézzek jeles íróinktól a szokásosnál több példát a *de* és a *viszont* kötőszók együttes előfordulására:

Nem ért a dologhoz, a ki ezen apró gondokat haszontalanságnak nézi: *de viszont* az Adelungok tévednek meg, midőn ők akarnak lenni a mi mestereink [...] (Kazinczy Ferenc, 1816.) A somkúti gróf a Ház összes mágnásai közt a legnépszerűbb ember, semmit sem kicsinyel és semmit sem tart nagyra. Senkit se néz le, *de viszont* bálványt sem csinál senkiből. (Mikszáth Kálmán, 1889.) Vajon emlékszik-e még rá? Lehet, hogy ő is rágondol, épp így, most egy budapesti diványon, bár az is lehet, hogy csak tréfázott. *De akkor viszont* nem érti, miért éppen őrá mutatott a sok-sok nő közül? (Kosztolányi Dezső, 1918.) Ó, Mária, te nem tudod, hogy mit jelent Magyarországon a pénz! Egy gazdag országból jöttél ide, ahol a császárnak van legtöbb pénze, *de itt viszont* a király lát legkevesebbet azokból az aranytallérokából és ezüstgarasokból, amelyek az ő arcképével vannak diszítve. (Krúdy Gyula, 1926.) Mondja, hogy egyik répafelelős, és tanítónőt vett feleségül, a másik géplakatos Kolozsváron, *de annak viszont* meghalt a nagybátyja, a harmadik borszakmában tevékenykedik, a negyedik agronómus valamelyik állami gazdaságban, az ötödik piaci talicskás, a hatodik nem csinál semmit, mivel meghalt. (Sütő András, 1970.) Ő sem afféle tökrészeg; eszméletvesztésig sohasem iszik, hanem csak eddig az édes bódulatig, *de addig viszont* folyvást, még éjszaka is, mert már alvásra sincs igen szüksége. (Illyés Gyula, 1974.) [...] az elején például elfelejtette mondani, hogy nőről van szó, ezt később hangsúlyozta, *de akkor viszont* eszébe jutott, hogy ez nyilván magától értődő, és ha ő ezt kiemeli, az azt jelentené, mintha számára nem volna az [...] (Esterházy Péter, 1982.)

Zárjuk a sort két neves nyelvésztől származó példával!

A nép nyelve, ha egyfelől szabadabban fejlődik is, mint a megrögzített irodalmi nyelv, *de viszont* másfelől nagy régiségeknek is a megőrzője mind szókinccs, mind nyelvtani alakok tekintetében. (Csúry Bálint, 1936.) Az az elem, amely az ismert információt hordozza, a témához tartozónak tekintendő ugyan, *de viszont* a téma – mint a közlés dinamizmusa szempontjából legalacsonyabb értéket képviselő elem – nem feltétlenül és nem mindig valamely ismert mozzanat kifejezője. (Balázs János, 1985.)

A stílusproblémák közé tartoznak azok az esetek is, amikor még a nyelvművelők sem kötik valamilyen beszédhelyzethez, ill. nyelvi kontextushoz a kifogásolt forma használatát, hanem azt – platonista és racionalista ideológiai felfogásuknak megfelelően – mindenfajta beszédhelyzetben, nyelvi alapon tartják helytelennek. Azért tekinthetjük az adott jelenségek használatát stílusproblémának, mert a beszélőközösségnek csak egy része azonosul ezzel a nyelvművelői megítéléssel; azok számára viszont, akik nem hisznek a torz nyelvművelői értékítéletekben vagy nem is tudnak róluk, e jelenségek is csak bizonyos beszédhelyzetekben jelentkeznek problémaként, mivel bőven vannak olyan beszédhelyzetek, ill. nyelvi kontextusok, amelyekben az adott forma nem normasértő, s használata nem is okoz nyelvi problémát.

Pl. a „nákolást” a Nyelvművelő kézisztár mindenfajta beszédhelyzetben helyteleníti (bár nyilván a szerzők nem mernék vállalni, hogy az ilyen formákat a nyelvjáráásokban is nyíltan helytelennek bélyegezzék), hiszen így fogalmaz: „Az alanyi ragozás jelen idő egyes szám 1. személyében nincs illeszkedés: (én) *fáznék*, *bocsátanék*, *húznék*. A *-nák* toldalékos (én) *fáznák* stb. igen durva hiba!” (NymKSz.² 2005, 179. p.). Valójában számos olyan magyar beszélőközösség van, ahol igenis van ilyen helyen illeszkedés, s a helytelenített formák teljesen termé-

szetesek, helyesek. Ebből következően ha egy beszélő olyan közegben „nákol”, ahol nem szokás, mindenképpen stílusproblémáról van szó. (A „nákolásra” lásd Mózes 2010.)

1.2. Nyelvhelyességi problémák

A nyelvhelyességi problémák nyelv művelők és/vagy laikus beszélők részéről kifogásolt, de a közösség nagy része által ennek ellenére az adott helyzetben vagy általában is normatívnak tartott nyelvi formák használatából adódnak. A nyelvhelyességi problémák csak mikroszinten jelentkeznek. A nyelvhelyesség szempontjából helytelennek tartott nyelvi formák használatával a beszélő nem a közösségi normát sérti meg, hanem csak a jobbára a nyelv művelők által létrehozott szabályok valamelyikét, olyan szabályokat, amelyeket a legtöbb beszélő nem ismer és nem is követ. Az, hogy a nyelv művelők megengedik maguknak, hogy olyan szabályokat hozzanak létre, amelyek ellentétben állnak még az iskolázott beszélők nyelv szokásával is, csak a platonista nyelvi ideológia érvényesülésével magyarázható.⁸

A nyelv művelés reprezentatív kiadványaiban, a Nyelv művelő kézikönyvben és a Nyelv művelő kéziszótár két kiadásában található nyelv helyességi kérdések számottevő része nyelv helyességi probléma: az érintett nyelvi formák használatát a nyelv művelők ugyan helytelenítik, erről azonban valószínűleg még az iskolázott emberek többségének sincs tudomása. A nyelv helyességi problémák jelentős része tehát abból adódik, hogy egy-egy beszélő hisz az ún. nyelv művelői babonákban, és meg is próbálja követni az ezeken alapuló, de a közösségi normával szembenálló szabályokat, ill. – ha éppen hallgatói szerepben van – követésüket elvárja a beszélőtől. Álljon itt néhány jellegzetes példa!

A *platni* szót a nyelv művelők vulgáris stílusértékűnek tartják, az „igényes” beszédben szerintük nincs helye (vö. NymKsz.² 2005, 445–446. p.). Ennek aligha lehet más oka, mint a szó idegen eredete, ugyanis a valóságban a *platni*-t kimutathatóan megtaláljuk mindenféle stílusrétegben, a szaknyelvben is, valamint legjobb íróink saját szövegeiben is – tehát nem ott, ahol egy beszélőt akarnának vele jellemezni. A helytelenítés tehát alighanem a purista és nacionalista nyelvi ideológia érvényesülésének következménye. A német eredetű szavak és nyelvi formák iránti ellenszenv az egykori Habsburg-uralom iránti ellenszenv leképeződése, pontosabban annak továbbélő maradványa. (Lásd Lanstyák 2009d.)

A Nyelv művelő kéziszótár (I. NymKsz.² 2005, 53. p.) az *átütő* melléknevet „sajtónyelvi divatszó”-nak titulálja, s azt a tanácsot adja a nyelvhasználónak, hogy helyettesítse ezekkel a szavakkal: *nagy, óriási* [hatás]; *kirobbanó, fényes, ragyogó, világraszóló* [siker]; *nagy, óriási, hatalmas* [erejű]. A helytelenítés valószínűleg itt is purista indítékú, ugyanis a kézikönyv állítása szerint az *átütő* „enyhén idegenszerű”, vagyis föltehetőleg valamilyen idegen nyelv hasonló motiváltságú szavának hatására jött létre, vagy legalábbis az is támogatta, erősítette létrejöttét, ill. elterjedését.

Az *alapján* szóról a kéziszótár (NymKsz.² 2005, 31. p.) megállapítja, hogy az mindinkább névutóvá válik, pl. *eredményei alapján egyre nagyobb megbecsülésnek örvend*. Noha a névutóvá válás évezredes nyelvtörténeti folyamat a magyarban, melynek hasznosságát aligha merné egyetlen nyelv művelő is kétségbe vonni, a kéziszótár mégis más megoldásokat javasol az olvasónak: egyrészt a tömörebb „szinonim” ragot (*eredményeiért*), másrészt a hagyományos „szinonim”

névutót (*eredményei miatt*). Az ajánlott megoldásokból látszik, hogy az *alapján* használata azért helytelenítődik, mert nem elég tömör, ill. nem elég régi, vagyis nyelvi racionalista és konzervativista alapon. A nyelvi racionalista felfogás a tömörségben abszolút értéket lát, így az *eredményeiért* megoldást „kétségtelenül” jobbnak tartja az *eredményei alapján* megoldásnál, pedig valójában helyzete válogatja, a beszélő céljainak mikor felel meg jobban egy tömörebb és mikor egy terjedősebb nyelvi forma. A nyelvi konzervativizmus a hagyományos nyelvi elemeket eredendően jobbnak véli a később kialakultaknál: így „nyilvánvaló”, hogy a *szerint* jobb, mint az *alapján*, és előnyben „kell” részesíteni. További, a szövegben expliciten szereplő kifogás az *alapján* „túlzott gyakorisága”, de ez az állítás teljesen megfoghatatlan, hiszen nem létezik mérce, melyhez képest az *alapján* „túlzottan” volna gyakori; az ilyen állítások a nyelv művelő irodalomban rendszerint a szó „bemőszerolását” célozzák; főleg olyankor alkalmazzák őket a nyelv művelők, amikor a helytelenítés valódi indítékát valamilyen okból nem kívánják felfedni.

A kézikötő szerinte az *aki* névmás „csak személyre vonatkozhat” a mai nyelvben. Ezzel a megállapítással ellentétben áll az, hogy a kézikönyv szerint terjedő jelenség az *aki*-nek gyűjtőnévhez való kapcsolása, pl. a *család, a cég, a vállalat* stb., *aki*... A kézikönyv ezt durva hibának tekinti, ahelyett, hogy a tények láttán felülbírálná azt az elképzelését, hogy az *aki* csak személyre vonatkozhat. (NymKsz.² 2005, 26. p.) Ez az eljárás a nyelvi racionalista, platonista, konzervativista és homogenista ideológia fényében válik érthetővé. „Nem logikus” az *aki* névmást gyűjtőnévhez kapcsolni, mivel a gyűjtőnév nem személyt jelöl, hanem személyek csoportját – ez tipikusan racionalista okoskodás. Az *aki* a magyarban „nyilvánvalóan csak személyre vonatkozhat”, hiszen ez áll a nyelvtankönyvekben, s így az égi szférában, az eszmék világában is ez a szabály érvényesül; ha a beszélők nem e szabálynak megfelelően használják az *aki* névmást, az csak hiba lehet – így érvel a platonizmus. A hagyományos *amely* névmás tökéletesen megfelel az adott célra, s mivel régóta használjuk, „nyilvánvaló”, hogy jobb, mint az újonnan megjelenő *aki* – így gondolkodnak a konzervativizmus képviselői. Az *aki* névmásra ebből következően semmi szükség, hiszen e funkció betöltésére már van kifejezőeszközünk, nem kell még egy – vélik a homogenizmus ideológiájának bűvöletében a nyelv művelők.

Még az előző példánál is meglepőbb talán az *alkot* igével létrehozott kifejezések egy típusának nyelv művelői helytelenítése, pl. a következő mondatokban: *a hegység anyagát vulkáni kőzet alkotja; a két ország határát a Duna alkotja*. A kézikönyv írói szerint az ige elhagyandó: *a hegység anyaga vulkáni kőzet; a két ország határa a Duna*. (NymKsz.² 2005, 35. p.) A javaslatból jól látszik a nyelv művelő tanácsok életidegensége: egy, a nyelvi konzervativizmusban és racionalizmusban gyökerező nyelvi tévhit alapján (baj, ha egy szónak új jelentése alakul ki, még inkább, ha ez a legfontosabb szemantikai jegyek elvesztésével jár) egy formát egy olyan másik formával szeretnének helyettesíteni, amelynek más a stílusértéke, azaz a nyelvi változást még azon az áron is érdemesnek tartják visszafordítani, hogy egy ponton csökken a nyelv stilisztikai differenciáltsága.

Az említett és ehhez hasonló nyelv művelői babonák sokasága a hétköznapi beszélőknek többnyire nem, csupán a nyelvöröknek (és esetleg néhány buzgó követőjüknek) okoz gondot, nekik is csak olyan értelemben, hogy nem mindig képesek követni a saját maguk, ill. társaik által kiagyalt nyelvhelyességi szabályokat.⁹ Annak érdekében, hogy képet kapjunk arról, milyen nagy mennyiségű nyelv művelői babonát (és ezzel együtt nyelvhelyességi problémát) hozott össze dicstelen történetének száznegyven éve alatt a magyar nyelv művelés, részletes magyarázat nélkül idézünk példákat kifogásolt nyel-

vi formákra a Nyelvművelő kézikönyvtár A és B kezdőbetűs szócikkeiből (NymKsz.² 2005, 13–87. p.). Mivel a magyar nyelvművelés egyik központi kérdése az idegen szavak és az idegenszerűségek elleni harc, a nyelvhelyességi kérdéseket ebből a szempontból két nagy csoportra osztjuk: belső és külső nyelvhelyességi kérdésekre.

A belső nyelvhelyességi kérdések közé az érintett nyelvi változók azon változatai tartoznak, melyek létrejöttében a nyelvművelők nem tételeznek föl idegen hatást (pl. nákolás, suksük).

Belső nyelvhelyességi kérdések a következők: az *ad* szóval mint funkcióigével alkotott számos kifejezés, pl. *hangot ad a véleményének, hitelt ad valaminek, lendületet/lökést ad vminek, (vmilyen) magyarázatot ad vmire, pofont ad vkinek, útbaignazítást/útmutatást ad vkinek, igénylő/tagadó/kitérő* stb. választ *ad vmire*; az *aláhúz* ige átvitt értelmű használata (pl. *aláhúzza valaminek a fontosságát; beszédében a miniszterelnök aláhúzta, hogy...*); az *alátámaszt* ige átvitt értelmű használata (pl. *vmít érvekkel támaszt alá; nézetét hatásos példákkal támasztotta alá*); az *alkot* szó az olyan kifejezésekben, mint pl. *a hegység anyagát vulkáni kőzet alkotja*; az *amelyik* használata *amely* helyett, pl. *eltört a hamutartó, amelyikhez annyi kedves emlék fűződött*; az *amennyiben* feltételes kötőszóként való használata, pl. *amennyiben a felszólításnak 8 napon belül nem tesz eleget*; az *anyag* szó többes számú használata sok esetben, pl. *tananyagok, a vita anyagai*; a szembeállító *azonban* használata tagmondat élén, pl. *az esték már hűvösesek, azonban a nappalok még kellemesen melegek*; a *barkochba* játék nevének [barkóba] kiejtése; a *beállítottság* főnév; a *beazonosít* ige; a *bepótol* ige, a *valamilyen feladatot, szerepet, hivatást betölt* kifejezések; a *bevállal* ige; a *bevett gyakorlat/szokás/dolog* kifejezésekben a *bevett* jelző; a *biztosít* ige élettelen dolgokkal kapcsolatban, pl. *az új készítmény fokozott tisztítóhatást biztosít*; a *bombasztikus* melléknév 'frenetikus, hatalmas, világrengető' jelentésben; a *bonyolít* ige 'ügyintézést végez' jelentésben, ill. a *bonyolító* 'ügyintéző' főnév; a *bölcsöde* szó [bölcso-de] ejtése; a sportnyelvi *bunda* 'titkos megegyezés, összejátszás vmiben' jelentése; stb., stb., stb.

A külső nyelvhelyességi kérdések közé azokat a változatokat soroljuk, amelyeket a nyelvőrök idegen eredetűnek tartanak (pl. a határozói igenév létigés szerkezete, páros testrészek nevének többes számú használata). Az összetett – mind belső, mind külső – okokra visszavezethető, nyelvi problémát okozó nyelvhelyességi kérdéseket külsőnek tekintjük.

Külső nyelvhelyességi kérdések a következők: az olyan *alá-* igekötős igék, mint pl. *alábecsül, aláereszkedik, alászáll, alázuhan*; az *alapjában véve* kifejezés; az *alapvető, alapvetően* szavak; az *alárendelt szerep(et játszik)* szókapcsolat; a *felesége hatása alatt* kifejezés; a *kéz alatt vesz/vásárol/elad* kifejezések; az *alul-* igekötős igék (pl. *alulfejlett, alultáplált, alulfizet, alulszámház*); az *ami* kötőszó a főmondat egészére vonatkozóan, pl. *Mindennap felhív telefonon, ami eleinte jólesett, de most már idegesít*; az *anélkül, hogy* szerkezet, pl. *tűzbe vetette az üzenetet, anélkül hogy elolvasta volna*; az *átmegy* ige átvitt értelemben (pl. *a tiltakozás nyílt lázadásba ment át*); az *átütő* melléknév (pl. *átütő siker*); az *átveszi a leckét/tananyagot* kifejezés; a *balanszíroz* ige; a *bánkódik valami fölött* vonzat; a *beálló* melléknévi igenév célhatározói alkalmazása, pl. *a botrányt elkerülendő, nem folytatták az előadást*; a *bebeszél vkinek vmit* ige; a *behatárol* ige; a *behoz* ige átvitt értelmű használata, pl. *behozza a lemaradást/hátrányt/veszteséget*; a *belátja* a

hibáját kifejezés; a *valaminek a keretein belül* kifejezés; a *benyomás főnév* átvitt értelemben, pl. *vmi mély benyomást gyakorolt rá*; a *betart* ige az ilyen kifejezésekben: *betartja a szavát/ígéretét, betartják az egyezséget/szokást*; az *új rendszert/módszert/eljárást/szabályt vezet be* kifejezések; a *birtokában* ragos névszó az olyan kifejezésekben, mint pl. *a szükséges adatok birtokában megindítottuk a hagyatéki eljárást*; a *blamál* ige, a *blamázs főnév*; a *burleszk* szó [börleszk] ejtése és *börleszk* írásmódja; stb., stb. stb.

Nyelvhelyességi problémáról van szó akkor is, amikor a beszélő vagy a hallgató olyan nyelvi formát vél helytelennek, amely a nyelvművelés érvényes álláspontja szerint is kifogástalan – az ilyen formák helytelenítése egyéni nyelvi babonákra vezethető vissza.

Így pl. előfordul a purista nyelvi ideológiák befolyása alatt álló kétnyelvű beszélőkkel, hogy egy vagy több nyelvi változónak azt a változatát, amelynek a másik nyelvükben is van megfelelője, helytelennek gondolják, s használatát kerülik. Például egy szlovák iskolába járó, de választékos magyar nyelvhasználatra törekvő fiatalember helytelennek vélte a *kigyógyít*, ill. *kigyógyul* igéket, s igyekezett helyettük mindig a *meggyógyít*, ill. *meggyógyul* (részleges) szinonimákat használni, mivel úgy gondolta, hogy a *kigyógyít*, ill. *kigyógyul* a szlovák *vylicíť*, ill. *vylicieť* sa tükörfordítása.

1.3. Tabuizált nyelvi formák használatából adódó problémák

A tabuizált nyelvi formák használatából adódó problémák közé mikroszinten az európai társadalmakban, így a magyarban is, elsősorban a trágár szavak használata tartozik – ez társadalmi szintű probléma. Ide tartoznak újabban az ún. „politikai korrektség”-gel kapcsolatos tabuisztikus tiltások is, amelyek a fogyatékosokkal, szexuális devianciákkal, kisebbségi etnikumokkal stb. kapcsolatos szókinccs egy részét, továbbá a nyelvbe beleködölődött „szexista” vonásokat érintik. A tabuizált formák használata nem feltétlenül stílustalan, sőt lehet akár stílusos is, a tabuszegés hatása nyelven kívüli viszonylatban, társadalmi szinten jelentkezik, inkább viselkedési, mint nyelvi vétségnek számít.

A „politikai korrektség” értelmében nyelvi problémát jelenthet az olyan szavak használata, mint pl. *cigány, néger, süket, fogyatékos, kövér, buzi*, mivel a „politikai korrektség” értelmében ezeket a *roma, fekete*, sőt újabban *afroamerikai, siket, fogyatékkal élő, teltkarcsú* vagy *testsúlyproblémákkal küszködő, meleg* szavakkal javallott helyettesíteni.

Az ilyen tiltások különféle (nem nyelvi) ideológiákra vezethetők vissza. A „politikai korrektségre” visszavezethető nyelvhasználati nehézségek általában nem tekinthetők társadalmi szintű problémának, de tudatos problematizálásuk miatt lehetséges, hogy azzá váljanak.

A tabuizálásnak mint problémának makroszintű jelentkezésére példák lehetnek a nyelvválasztással kapcsolatos problémák, ugyanis a kisebbségi nyelvek használata bizonyos színtereken voltaképpen tabu jellegű tiltás alá esik. Ez viszont valódi társadalmi probléma, súlyosságára jól utal az a tény is, hogy emberjogi, és egyes országok

ban büntetőjogi vonatkozásai is vannak, máshol jogszabályi támogatás nélkül, önkényesen tiltják a kisebbségi nyelvek használatát. Egy szlovákiai magyar példa erdélyi szerzőtől:

Magyar munkás panaszoja, hogy a munkahelyen sem beszélhet anyanyelvén. Az öccsével is kénytelen szlovákul beszélni, mert különben kirúgják mindkettőjüket. A neve elhallgatását kérő panaszos mondja: „Tegnap meg a fasiszta szlovák báb-államból ismert mondással fõrmedtek ránk a villamoson, hogy Na Slovensku po slovensky, vagyis Szlovákiában tessék szlovákul beszélni. Lassan már odajutunk, hogy már csak odahaza beszélhetünk az anyanyelvünkön” – mondja a mátyusföldi Diószegrõl (pardon, Sládkovicovo¹⁰) Pozsonyba ingázó kõmûves. (Sylvester Lajos, Háromszék.)¹¹

Másfelõl vannak olyan helyzetek is, amikor a többségi nyelv használata lehet hátrányos a beszélõ számára, még akkor is, ha az államhatalom az õ oldalán áll.

Így például egy magyar többségû dél-szlovákiai faluban nagy gondot okozna, ha egy magyar anyanyelvû polgármesterjelölt (csak) szlovákul kívánna kortesbeszédet tartani. Igaz, ebben a törekvésében az államhatalom teljes támogatását élvezhetné, ez azonban aligha akadályozná meg csúfos választási bukását.

2. A beszéd megvalósulásának zavarait tükrözõ nyelvi problémák

A nyelvi jellegük szerint osztályozott nyelvi problémák második alaptípusában a nehézség abból adódik, hogy a beszélõ – nyelvlélektani vagy patológiai okokból – egy, az adott nyelvben meglévõ nyelvi formát „deviáns” módon használ vagy pedig olyan nyelvi formát használ, amely az adott nyelvben nem létezik, azaz semmilyen nyelvváltozatban, semmilyen beszédhelyzetben nem normatív. A beszéd megvalósulásának zavarai közt tarthatjuk számon a nyelvi lapszust is. Ez a problématípus csak mikroszinten jelentkezik.

A beszéd megvalósulásának zavarai közt érdemes különbséget tenni aszerint, hogy egészséges vagy beteg, ill. idõs emberek nyelvhasználatában jelentkeznek-e. Az egészséges emberek nyelvhasználatában jelentkező zavarok kétfélek lehetnek: szûkebb értelemben vett megakadásjelenségek és nyelvbtlások (tévesztések); alább ezeket még röviden bemutatjuk. A betegségek és az öregedés nyelvi következményei által okozott nyelvi problémákról eddig keveset tudunk, úgyhogy ezzel a kérdéssel dolgozatomban nem foglalkozom. Szintén nem kívánok foglalkozni a beszédhibákkal, amelyek annyiban életkorhoz kötöttek, hogy inkább a gyerek- és az öregkorra jellemzőek, mintsem az emberi életút középsõ szakaszára. A patológias hátterû nyelvi problémák megoldása valójában nem tartozik a nyelvmenedzselõk hatáskörébe, mert alapvetõen orvosi problémáról van szó, ám mivel a hétköznapi beszélõk ezeket is nyelvi problémának tartják, nem lehet õket teljesen figyelmen kívül hagyni.

2.1. Megakadásjelenségek

A megakadásjelenségek olyan nyelvhasználati jelenségek, amelyek megtõrik a folyamatos beszédet, miközben tartalmához nem járulnak hozzá (lásd pl. Gósy 2002, 2003;

Lanstyák 2009b). Szűkebb értelemben vett megakadásjelenségek például a beszédtempó-lassulás; egyes hangok megnyújtása; nehézséget okozó szavak, kifejezések tagolva ejtése; beszédszünet beiktatása, amely lehet néma vagy jellel kitöltött; újrakezdés (a beszéd folyamat megszakítása, néhány hang vagy egy, ill. több szó megismétlése vagy korrigálása). Tágabb értelemben a 2.1. alatt említett botlások is a megakadásjelenségek közé tartoznak (a fenti definíciónak megfelelnek).

Az alábbi rövid szövegrészletben, amely egy szociolingvisztikai interjúból való (lásd Sebők 2009, 188–189. p.) a nyelvi problémaként normális körülmények közt nem értelmezhető lazításos jelenségeken kívül több megakadásjelenség is található:

<p>Mos nem aszmændəm mostan jóvan most¹ fölépíttek egy ag+//.² valami erömüwet a keertbe (.)³ de (.)⁴ aki viszont csak álmodozni tud és ()⁵ és s¹ nem tud cselekedni v^agy nem tud t;t;teni¹ érte semmit az z hiá^{bo} () S a faluba pedig (.)⁴ megin ()⁵ látom azt a ()⁵ azt a¹ terepet ahol a nagy álmoim megvalósuatnak és a saát munkám is (.) Saát magam megvalósuatok a munkám által () Péddaul ()⁵ ö MM Ö M⁶ talákoztəm a +//.² ugyi⁷ vannak itt barátoim (.) Ma <=már> ugyi⁷ négy éve ismerem ökö^t (.) Egyik haverom kiment (.) ēkesztet <!> <=elkezdett> kaszáni egy egy¹ gyomos részt (.)</p>	<p>¹ ismétléses újrakezdés ² javításos újrakezdés ³ közepesen hosszú beszédszünet ⁴ rövid beszédszünet ⁵ nagyon rövid beszédszünet ⁶ habozás ⁷ töltelékszó</p>
---	---

Az, hogy az ilyen megakadásjelenségek nyelvi problémaként jelentkeznek-e, beszédhelyzettől függ, s ebben szerepet játszhatnak bizonyos mértékben a nyelvi ideológiák is. Hétköznapi helyzetekben a megakadások általában nem okoznak problémát sem a beszélőnek, sem a hallgatónak, sőt a hallgatónak egy bizonyos mennyiségű megakadásra egyenesen szüksége van ahhoz, hogy legyen elegendő ideje a szöveg megértésére. Formális beszédhelyzetekben, pl. egy állásinterjúban a megakadások, ha nagy számban jelentkeznek, ronthatják a beszélőről a hallgatóban kialakuló képet, különösen ha az a nyelvi racionalizmus ideológiája alapján úgy gondolja, hogy minden szövegnek rendezettnek kell lennie ahhoz, hogy jól betöltsen funkcióját.

2.2. Nyelvbtlások

A nyelvbtlások olyan alkalmilag használt nyelvi formák, amelyek nemcsak a hallgató, hanem a beszélő számára is normasértőek, mégpedig nemcsak az adott beszédhelyzetben, hanem attól függetlenül is (vö. Gósy 2002, 2003; Huszár 2005; Lanstyák 2009b). Nyelvbtlások a nyelvi rendszer minden síkján jelentkeznek, így pl. megkülönböztetünk hangtani botlásokat, szótévesztéseket, rossz toldalékok, deviáns nyelvtani szerkezetek használatát stb. Nézzünk meg két eltérő típusú példát nyelvi naplókából!¹²

Az előadáson az általunk kitöltött mítoszkérdőívek ellenőrzésére került sor, amikor az alábbi nyelvi mítoszhoz értünk: *Minden embernek – különösen pedig az iskolázottaknak – erkölcsi kötelessége, hogy ápolja, védelmezze anyanyelvét, ügyeljen épségére, tisztaságára.* A kijelentésben található *erkölcsi* jelzőre a tanár úr úgy reagált, hogy szerinte az ember erkölcsi kötelessége többek között inkább az lenne, hogy *ne hiedegenedjen el* a családtagjaitól.

A piacon hallok, hogy két idős hölgy magyarul beszél, amire Pozsonyban azért felkapja az ember a fejét. Az egyik hölgy arról beszélt, hogy nemsokára itt a december és a karácsony. Az üzletekben is megjelennek majd a szaloncukrok, aminek ő különösen örül, mert már alig várja, hogy „karácsonyi koalíciót” egyen – az a kedvence.

Az első esetben a beszélő tudatában egyszerre aktiválódott két ige, az *elidegenedik* és az *elhidegül*, mivel mindkettő beleillik a kontextusba. A kettő vegyüléséből jött létre a tényforma. A második esetben két hasonló hangalakú, de eltérő jelentésű szó „keveredett össze”, a *kollekcio* [kolekció] és a *koalíció*, oly módon, hogy a beszélő az egyik helyett a másikat használta, azaz hangzási hasonlóságon alapuló lexémacsere következett be. Amennyiben a beszélő nem ismerte az egyik vagy másik szót, malapropizmusról volt szó, ez esetben azonban a példa nem a nyelvbotlásokat, hanem a nyelvi hiány jelenségét illusztrálja (lásd alább, a 3.1. alatt).

A nyelvbotlások közé sorolandók a kétnyelvű emberek beszédében jelentkező alkalmi interferenciajelenségek is, mindazok a tévesztések, amelyeket a beszélők maguk is ki tudnak javítani. Például a következő naplóbejegyzés szerzője, aki a történetben az egyik beszélő, problémaként élte meg a tükörszólás használatát, de a hallgató is fölfigyelt az interferenciajelenségre, s a leírásból úgy tűnik, hogy negatívan értékelt (a nyelvmenedzselés-elmélet szerint a nyelvi normától való, negatívan értékelt eltérés nyelvi probléma; lásd Lanstyák 2010, 26. p.).

Erika arról kérdezősködött, hogyan sikerült visszaalkalmazkodnom az iskolai környezethez, vannak-e komolyabb nehézségeim, aztán pedig konkrétan arról az óráról kérdezett, amelyekre épp siettem. Én a kérdésére azt feleltem, hogy az az óra eléggé problematikus, merthogy nem értek az előadásokból semmit, és még hoztattam a szemléletesség kedvéért, hogy: „*az nekem olyan spanyol falu*”. Amikor kimondtam, észrevettem, hogy Erika furán néz rám, de nem tudtam, hogy hol a baj, gyorsan meg is kérdeztem, hogy most ezt ugye rosszul mondtam, mire ő elmagyarázta, hogy ez a szlovákból fordított *španielska dedina*, de hogy ezt magyarul nem használják. Többször is visszakérdeztem, hogy tényleg nem használják-e a magyarban, mert nekem ez még mindig nem volt nyilvánvaló. Aztán végül is azzal győzött meg az Erika, hogy ezt nyugodtan beleírhatom a nyelvi naplómbejegyzésbe is. Akkor már megértettem, hogy itt nagy a baj, ha már saját magamat sem tudom kijavítani.¹³

Az írott nyelv vonatkozásában ide vehetjük a helyesírási tévesztéseket és az elírásokat is, a helyesírási tévesztések közül azokat, amelyek nem a beszélő nyelvtudásbeli hiányosságaiból, hanem pl. pillanatnyi figyelmetlenségéből adódnak. A helyesírási hibák elkövetése szigorúan véve nem nyelvi probléma, ám a laikus beszélők feltétlenül annak tartják, márpedig kiindulópontunk szerint nyelvi probléma az, amit a beszélők annak tartanak (lásd Lanstyák 2010, 28–29. p.). Sőt a laikus beszélők számos valódi nyelvi problémát is helyesírásnak tartanak, különösen a hangtani, sőt alak-tani (!) jelenségek írásos rögzítésével kapcsolatosakat.

Az elírásra mint néhány ember számára eléggé súlyos következményekkel járó problémára kivételesen a Kárpát-medencén túlról, a messzi Chiléből hozunk egy idei példát:

Menesztették a chilei nemzeti pénzverde vezetőjét, miután több ezer pénzérme került úgy forgalomba, hogy az ország neve hibásan szerepelt rajtuk. Az 50 pesó

érmén Chile helyett Chiie szerepel. Az érmék még 2008-ben kerültek a piacra, de a bakit meglepő módon tavalyig senki sem vette észre. Az egész ország számára kínos tévedés ellenére a pénzérméket nem vonják vissza, sőt értékük a sokszorosára emelkedett, a gyűjtők pedig mint ritkaságra vadásznak az elfuserált pénzek után.¹⁴

A nyelvbtlások többsége észrevétlen marad, vagy ha tudatosan is a beszélőben és/vagy a hallgatóban, nem okoz nyelvi problémát. A helyesírási botlások és elírások jelentős része szintén észrevétlen marad; amennyiben az előbb idézett hír igaz, még a nagyon exponált helyeken megjelenő hibákkal is előfordulhat, hogy hosszú ideig észrevétlenek maradnak, annak ellenére, hogy sok ember látja a szöveget, amelyben előfordulnak. A nyelvbtlások észrevétlenségét az is magyarázhatja, hogy valószínűleg csak kevés kapcsolódnak hozzájuk megbélyegző nyelvi ideológiák.¹⁵

2.3. Nyelvi lapszus

Nyelvi lapszusról akkor beszélünk, ha a beszélőnek éppen nem jut eszébe az általa amúgy ismert nyelvi forma. A nyelvi lapszus alkalmi, pillanatnyi nyelvi hiánynak is tekinthető, s ily módon a nyelvi hiányjelenségek közt is számon tartható (ezeket lásd alább a 3.1. alatt). A következő példa nyelvi naplóból származik.

Délutánfelé a konyha ablakában dohányoztam, édesanyám is körültem tevékenykedett valamit, a húgom pedig a nappaliban ült a laptopjával, és nagyon belemélyedt a csetelésbe. Meg is kérdeztük tőle, hogy miért van annyira csendben, mire ő gyorsan válaszolt, hogy magyarokkal ír. Nálunk a családban ez a kifejezés a magyarországi magyarokat jelenti. Azonnal megértettük, hogy azért van csendben, mivel jobban rá kell koncentrálnia a nyelvhasználatára. Majd egy kis idő múlván segítségért kiáltott át hozzánk a konyhába: „Kuni, hogy van az, tudod, amikor szoksz le, nem cigizel sokáig és hiányzik?” Én azonnal gondolkodni kezdtem, de édesanyám gyorsabb volt, és egy percen belül megszületett a megoldás: *elvonási tünetek*, és ekkor még nagy büszkeséggel tette hozzá, hogy „*absták*”. Mivel ő volt a legügyesebb, hiszen neki jutott eszébe leghamarább mindkét nyelven a keresett szó.

A nyelvi lapszus mindig problémát okoz, legalább a beszélőnek, de zavaró lehet a hallgató számára is. Az ilyen problémák viszont nem érződnek súlyosnak, ami szintén összefügghet azzal, hogy vélhetően nem kapcsolódnak hozzájuk az adott jelenségeket megbélyegző nyelvi ideológiák. Gyöngébb nyelvtudás esetében könnyebben létrejön a nyelvi lapszus, ami szintén azt mutatja, hogy a nyelvi lapszus nem választható el élesen az alább tárgyalt nyelvi hiányjelenségektől.

3. A nyelvi hiányból adódó nyelvi problémák

Nyelvi hiányon a beszélők nyelvtudásának különféle hiányosságait értjük. Ha a nyelvi hiány abból áll, hogy a beszélő egy-egy olyan konkrét nyelvi elemet vagy formát nem ismer vagy ismer rosszul, amelyre az adott beszédhelyzetben éppen szüksége volna, mikroszinten jön létre nyelvi probléma. Amint látjuk, ez a „hiány” egyaránt jelentheti az adott nyelvi elem vagy forma nem ismeretét és hiányos ismeretét. Makroszinten akkor okoz a nyelvi hiány problémát, amikor a beszélő képtelen arra, hogy az adott

beszédhelyzet követelményeinek megfelelően beszéljen, ill. a hallgató megértse azt, amit neki az objektíve nézve érthetően beszélő beszédpartnere mond, vagyis nem, ill. hiányosan ismeri az adott beszédhelyzetben szokásszerűen használt nyelvváltozatot vagy nyelvet. A makroszinthez sorolhatjuk a nyelvi készségek hiányát is.

3.1. Nyelvi elemek és formák hiánya

Mikroszinten a nyelvi hiány abból adódik, hogy a beszélő, ill. a hallgató a szükséges nyelvi formát nem ismeri, rosszul ismeri vagy (a beszélőnek) nem jut éppen eszébe; makroszinten pedig abból, hogy a beszélő a számára az adott beszédhelyzetben szükséges nyelvváltozatot vagy nyelvet nem ismeri, nem tudja használni, ill. a hallgató nem érti az adott helyzetben szokásszerűen használt nyelvváltozatot vagy nyelvet.¹⁶ A nyelvi hiány kiváltója lehet a beszéd megvalósulásával kapcsolatos olyan zavaroknak is, amelyekkel az előző pontban foglalkoztunk (megakadások, nyelvbotlások). Nyelvi hibákat elsősorban a nyelv-, ill. nyelvváltozat-elsajátítás és a nyelv-, ill. nyelvváltozat-felejtés folyamán követnek el az emberek.

A beszélők különféle nyelvi stratégiákat alkalmazhatnak a nyelvi hiány áthidalására, ill. elleplezésére, pl. a célszó helyett annak hiperonimáját használják, körülírásokat alkalmaznak, kódot váltanak (ha erre van lehetőség), nyelven kívüli eszközökhöz folyamodnak (pl. mutogatás, rajzolás, hangutánzás), beszélgetőtársuktól, esetleg valaki mástól segítséget kérnek. Írásban történő kommunikáció esetében nemegyszer lehetőség van szótárak vagy más segédeszközök használatára is.

A nyelvi hiányról viszonylag sok bejegyzés szól a nyelvi naplókban. Nézzünk meg ket-
tőt!

Szintén a barátommal fordult elő, aki arról mesélt, hogy ismerőse „terítő” lett. (Győriesen *terittő*.) Én meg a világeért nem értettem, mi az, akkor magyarázni kezdte, hogy hát áruterítő, aki árut terít. Kb. fél évig polemizáltunk még ezen – én állítottam, hogy a magyarban nincs ilyen kifejezés, ő pedig, hogy igen. Aztán egyszer elővettem az értelmező kéziszótárt, és megdöbbenve tapasztaltam, hogy 3. vagy 4. jelentése (a terítésnek) valóban az áruterjesztés. Bocsánatot kértem és elismertem a hibámat.

Mindszentek ünnepén végiglátogattuk a környező települések temetőit, és kora este hazatérve forró tea közben beszélgettünk. Én a Rozsnyói Hírlapot is kezembe vettem, hogy átlapozom, és innen is aktuális dolgokat tudhatok meg a városról, mire feltűnt egy ismerős arc fényképe az újságban. Mivel édesanyám távolabb volt tőlem, én kényelmességem miatt a mellettem ülő húgomat kérdeztem az illető kiléte, legfőképpen foglalkozása felől, mire a húgom így válaszolt: „*Tudod, Kuni, ő most az új sírfelügyelő.*” Nem a *Kuni* volt a meglepő (mert már egy ideje, hogy ez lett a becenevem otthon), hanem a *sírfelügyelő* szó, amire én rögtön vissza is kérdeztem, hogy mi az, és ekkor már édesanyám szólt közbe, kijavítva Almát, hogy *temetőgondnok*. Szinte mindketten meglepődve néztünk édesanyánkra, hogy hogyan jutott neki eszébe a *gondnok* szó, ami nálunk sosem volt használatos.

A nyelvi hiányhoz kapcsolódó fontos fogalom a nyelvi hiba. A nyelvi hiba a beszélő nyelvtudásbeli hiányosságának a megnyilvánulása; olyan nyelvi forma, amelyet a beszélő nem csupán alkalmilag, tévesztésképpen használ, hanem rendszeresen, mivel nincs tudatában annak, hogy az illető forma az adott beszélőközösségben általában vagy valamely kontextushoz, beszédhelyzethez kötődően nem normatív.

Erre lehetne példa a fõntebb említett *kollekció* – *koalíció* lexémacsere, amennyiben ez a két szó valamelyikének nem ismerése miatt jött létre; az ilyen okokra visszavezethetõ szõcserétet malapropizmusként nevezzük.

Egy további, egyértelmű példa a malapropizmusra annak a (szlovákul nem tudó) csallókõzi asszonynak az esete, ki elmesélte szomszédjának, hogy elõzõ nap egy nagyobb településen volt, ahol az áruházban egy szép „zsumpát” vásárolt magának. A történetben többször is használta az egyébként ’emésztõgödör’ jelentésű szlovákiai magyar *zsumpa* szót ’pongyola’ jelentésben, nyilván azért, mert összekeverte a szlovák *župan* ’pongyola’ szóval.

Az írott nyelv vonatkozásában ebbe a csoportba tartoznak a helyesírási hiányjelenségek és hibák is; vagyis azok az esetek, amikor a beszélõ problémája az, hogy egy szót vagy kifejezést nem tud helyesen leírni, ill. hibásan írja le (nem figyelmetlenségbõl, hanem helyesírási ismereteinek hiányossága miatt).

Sok probléma okozójává vált a Helyesírási kézikönyv azzal, hogy hibásan szerepelt benne a *Kárpát-medencei* szõalak, kis kezdõbetűvel, *kárpát-medencei* formában (HKsz. 1988, 318. p.). Nyilván ezzel magyarázható, hogy a kis kezdõbetűs, helytelen forma számos kiadványban megjelent, többek között az én írásaim egy részében is, miután a gondos szerkesztõk kijavították helytelenre az általam helyesen leírt szõalakat.

Makroszinten nyelvi probléma az, ha a beszélõ vagy a hallgatõ nem ismeri a számára szükséges nyelvváltozatot vagy nyelvet. Kisebbségi helyzetben az egyszerű beszélõknek sok helyen (szinte) csak a mindennapi beszélt nyelv használatára van lehetõségük, ezért annyira általános, hogy a beszélõk elsõ nyelvük standard változatait nem ismerik eléggé, ez pedig bizonyos élethelyzetekben a standardista nyelvi ideológia erõtéljes érvényesülése miatt gondot okozhat. A standardon belül különösen jellemzõ a formális stílusváltozatok gyõngébb ismerete vagy ismeretük hiánya. Szintén jellemzõ a szaknyelvek ismeretének hiánya. Az emberek nagy része saját szakmája anyanyelvû terminológiáját sem ismeri kellõképpen, mivel a szakmájukat nem az anyanyelvükön tanulták; szintén kevésbé ismerik az emberek más szakmák szókincsét, amellyel pedig kapcsolatba kerülhetnek, pl. a hivatali nyelvet, az általuk üzött kedvtelés szókincsét, sportnyelvet stb.

Azoknál az embereknél, akik olyan településeken élnek, ahol a kisebbségi lakosság erõs többségben van, gyakori nyelvi probléma a másodnyelv hétköznapi regisztereinek elégtelen ismerete, pontosabban az alapvetõ másodnyelvi beszédképesség hiánya. A kisebbségi beszélõk egy része egyáltalán nem ismeri a közösség másodnyelvét, a többségi nyelvet (nemcsak nem beszél, nem is érti), vagy csak egészen töredékes ismeretei vannak róla; ez a többségi részrõl jelentkezõ nyelvi nacionalista és homogenista nyelvi ideológiák miatt még olyankor is gondot okozhat, amikor a beszélõnek a többségi nyelvre valójában nincs nagy szüksége.

Kétnyelvűség helyzetben nyelvi probléma lehet a többségi nyelvűek számára a kisebbségi nyelv ismeretének hiánya is. Az alábbi példa, amely nyelvi naplóból származik, némileg bizarr jellege ellenére jól illusztrálja a nyelvi problémát mind magyar, mind szlovák oldalról:

A postásnõ ugyan szlovák anyanyelvű, de már több mint 20 éve Abarán él, amely egy magyarlakta falu, így mindent megért magyarul, csak beszélni nincs bátorsá-

ga a fent említett ok miatt. A postára látogató öregekkel, akik nem beszélnek szlovákul, úgy kommunikál, hogy az idős magyarok magyarul beszélnek, ő pedig szlovákul válaszol. A nagymamám ezzel az elvárással ment be egy nap a postára. Köszönt, és megkérdezte, ami miatt jött, erre a postásnő magyarul válaszolt neki. A nagymamám számára ez annyira váratlan volt, hogy azt hitte, szlovákul mondott valamit, csak ő nem értette. Háromszor kérdezett vissza, mire rájött, hogy a postásnő magyarul beszélt, ekkor már megértette a mondanivalóját.

Sajátos probléma az első nyelv globális ismeretének, a különféle első nyelvi készségeknek a hiánya – ebbe a csomagba sorolhatók a nyelvvesztésből, ill. nyelvcsereből adódó, a kisebbségi kétnyelvű közösségeket sújtó problémák, melyek súlyosságát a nacionalista, pluralista és vernakularista nyelvi ideológiák is növelik. A nyelvi nacionalista ideológia kisebbségi képviselői a nyelvcsereben sokszor „nyelvárlást” hajlamosak látni, erkölcsi kérdésként ítélve meg a problémát; a pluralizmus képviselői számára sajnálatos tény egy nyelv eltűnése, mivel ez csökkenti a nyelvi változatosságot; a vernakularizmus pedig veszteségként tekint az adott közösség eredeti nyelvének elenyészésére. Ugyanezt a folyamatot a „győztes” nyelv beszélői általában épp ellenkezőleg ítélik meg: a többségi nacionalizmus örül a kisebbségi nyelv eltűnésének, a homogenizmus pedig kedvező fejleménynek tekinti a nyelvi változatosság csökkenését. A nyelvészek ilyen esetben általában a kisebbségi szemlélettel és ideológiákkal válnak inkább közösséget, bár vannak kivételek is.

Egynyelvűségi és kétnyelvűségi körülmények közt egyaránt előfordul, a mai globalizálódó világban alighanem egyre gyakrabban, hogy a beszélőnek valamely idegen nyelvre volna szüksége, amelyet nem ismer (pl. ahhoz, hogy egy munkakört betölthessen). Ez súlyos egzisztenciális problémaként jelentkezhet sok ember számára.

3.2. Nyelvi készségek hiánya

Némileg más típusú, de összefüggő problémát jelent az az eset, amikor a beszélő híján van valamilyen, számára szükséges konkrét nyelvi készségnek, pl. nehezen olvas, írásban ügyetlenül fogalmaz vagy egyáltalán nem tud az anyanyelvén írni; ez kisebbségi helyzetben elég gyakori azokban az esetekben, amikor a beszélők az anyanyelvüket tantárgyként sem tanulták az iskolában. Kisebbségi helyzetben gyakran adódnak problémák a fordítási készség hiányából; ennek kialakítása sajnos nem célja a kisebbségi iskolának, ez pedig nagy hiba.

4. Nyelvbeli hiányból és bizonytalanságból adódó nyelvi problémák

A negyedik – a többihez képest a magyar nyelv vonatkozásában marginális – típusban a beszélőt a kommunikációban maga a nyelv, a nyelvi rendszer gátolja, annak hiányosságai és bizonytalanságai.

Hiány esetében mikroszinten a problémát az okozza, hogy a nyelvi rendszerben nem található meg az a nyelvi forma, amelyre a beszélőnek éppen szüksége volna vagy a meglévő forma valami miatt a beszélő számára nem megfelelő. Makroszinten a probléma forrása az, hogy az adott nyelv eleve nem rendelkezik a beszélő számára szükséges dialektussal (konkrétan standard nyelvváltozattal) vagy regiszterrel (pl. írott nyelvváltozatokkal vagy azon belül szaknyelvekkel, stílusváltozatokkal). A (magyaror-

szági) magyar nyelvből jelenleg nem hiányoznak olyan regiszterek, amelyekre a beszélőknek szükségük volna, így azok semmilyen beszédhelyzetben nem kényszerülnek nyelvi okokból kódváltásra. A régi magyar nyelvben azonban volt ilyen hiány (pl. a szaknyelvi regisztereké), s ma is van számos más nyelvben.

A nyelvi bizonytalanság mindig mikroszinten jelentkezik; ilyenkor a beszélők rendelkezésére áll a megfelelő nyelvi forma, csak annak státusza valamilyen okból kifolyólag ambivalens; itt nem csupán a beszélő bizonytalanságáról van szó, arról, hogy ő nem ismeri pl. az érintett szó stílusértékét vagy pontos jelentését, hanem arról, hogy az adott szónak objektíve is bizonytalan, ellentmondásos a használata, így nincs (még) kialakult, egyértelmű stílusértéke, pl. azért, mert neologizmusról van szó vagy pedig olyan elemről, amely épp a változás folyamatában van.

4.1. Eredendő problémák

Valószínű, hogy minden emberi nyelvben vannak apró tökéletlenségek, többértelműségek, bizonytalanságok, „gyenge pontok”, vagyis a mikroszintű nyelvbeli hiány nyilvánvalóan nyelvi univerzálé. Ezek a nyelvi racionalista ideológia számára megmagyarázhatatlan tökéletlenségek csak ritkán okoznak gondot a beszélőknek, ritkán gátolják a hatékony kommunikációt.¹⁷ Logikailag is belátható, hogy ha egy-egy ilyen tökéletlenség mégis súlyos problémák gyakori forrásává válna, akkor a nyelvi rendszerből nagyon hamar kiküszöbölődne.

A magyarban közismert, laikus beszélők által is gyakran észrevételezett példa az eredendő nyelvbeli hiányra a (kifogástalan) felszólító módú, határozói igenévi és *-hat/-het* képzős alakok hiánya az igék egy csoportjában, pl. *csuklik, fénylik, hanyatlik, ízlik, siklik, vedlik* (**vedeljen, vedljen?*, **vedelve, vedlve, *vedelhet, vedlhet?*).

Egy másik ilyen probléma jelentéstani jellegű: a fogalmazásban nemegyszer gondot okoz annak kifejezése, hogy több birtokosnak egy-egy birtoka van (pl. mindenkinek egy-egy gyereke): ha azt mondjuk, hogy *kivitték a játszótérre a gyereket*, ez azt is jelentheti, hogy egy közös gyereket vitték ki, a *kivitték a játszótérre a gyerekeiket* pedig azt, hogy mindegyikük (vagy némelyikük) egynél több gyerekkel ment ki. Még ha a világismeret alapján egyértelmű is, hogy melyik értelmezés a helyes, a megfogalmazás furcsa lehet, lásd pl. *boldoggá tettük a feleségeinket* vs. *boldoggá tettük a feleségeinket*.

Az ilyen nyelvbeli problémák leginkább elkerülési stratégiák alkalmazásával oldhatók meg.

Édesanyám kedvenc sorozata a Barátok közt. Minden este nézi. Mikor megkérdeztem tőle, hová megy, azt mondta: *megyek nézni a barátokat*. – A jelenség szókapcsolat-összevonás. A szándékolt közlés a „Barátok közt-öt” lett volna, az összevont, kiejtett alak pedig a „barátokat”. Véleményem szerint az is közrejátszott, hogy tudta, én megértem ennyiből is, hogy mi az, amit nézni fog, tehát ez valójában lehet, hogy nem is botlásnak minősül, hanem tudatos kihagyásnak.

A nyelvi rendszeren túl a nyelvi diskurzusokról is elmondható, hogy eredendően „tökéletlenek”, olyan értelemben, hogy az emberi nyelvek nem teszik lehetővé a teljesen egyértelmű, pontos fogalmazást. Ugyanakkor a fogalmazásból kiküszöbölhetetlen

két- és többértelműségek nagy része csak strukturális szempontból, „elméletileg” okoz gondot, elsősorban azoknak a nyelvűvelőknek és híveiknek, akik a racionalista nyelvi ideológia befolyása alatt állnak, a hétköznapi beszélők a konkrét élethelyzetekben ezek nagy részét észre sem veszik, s a legritkább esetekben értik félre a két- vagy többértelmű közléseket, mivel a hallottak vagy olvasottak értelmezésekor erőteljesen támaszkodnak a beszédhelyzetre és a világról szerzett ismereteikre.

4.2. Nyelvtörténeti korszakhoz köthető problémák

A nyelv köztudomásúlag állandó változásban van; ez érthetővé teszi, hogy a nyelvi rendszerben bármikor létrejöhetnek és létre is jönnek kisebb-nagyobb nyelvbeli hiányosságok és bizonytalanságok. Ezek – ha nagyon zavaróak, és sok embernek okoznak rendszeresen gondot – a nyelvből spontán nyelvi változások folytán előbb-utóbb kiküszöbölődnek (ebbe a szervezett nyelvmenedzselés is beegíthet persze), de átmeneti ideig – amely emberi mércével mérve nagyon hosszú is lehet – sok embernek okozhatnak gondot. Már pusztán maga a nyelvi változás is, amikor éppen folyamatban van, bizonytalanságot okozhat a régi és az új jelentés, stílusérték egymás mellett élése folytán.

A mai magyar nyelvből e tekintetben két problémacsomagot érdemes megemléteni: az egyikbe a személytelen fogalmazással kapcsolatos nehézségek tartoznak, a másik pedig a magázódással és a magázódó megszólításokkal kapcsolatos problémák. Az előbbiről korábbi közleményemben írtam (Lanstyák 2010, 43. p.). A másik probléma lényege, hogy nem létezik stilisztikailag jelöletlen magázó harmadik személyű névmás (az *ön* túlságosan formális és egy kicsit mesterkelt, a *maga* viszont sok kontextusban népiesen nyers és emiatt udvariatlan), miközben más típusú megszólítás sem áll mindig a beszélő rendelkezésére („*sofőr úr*”, „*Kovácsné asszony*”). Egy másik probléma, hogy a beszélő többes számú igealakokat használva kénytelen vagy tegező vagy magázó formát választani (*nézzetek ide* vagy *nézzenek ide*), miközben nem ritka eset, hogy a megszólítottak egy részével tegező, más részükkel magázó viszonyban van. Egyfajta gyógyírt jelent ezekre a problémákra a tegeződés széles körű terjedése, ez azonban a problémát még akkor sem szüntetné meg maradéktalanul, ha a magázódás teljesen kiszorulna a használatból, mivel ismeretlen ember megszólítása tegező viszony esetében is gondot okoz (a *haver!* és ehhez hasonlók nem minden helyzetben felelnek meg).

4.3. Neologizmusokkal kapcsolatos problémák

A nyelvben újonnan megjelenő nyelvi formák használata gondot okozhat a beszélőknek. Egyrészt azért, mert neologizmus mivoltuk miatt objektíve is bizonytalan lehet a státuszuk, másrészt pedig azért, mert ráadásul a beszélők nehezebben is tudnak utánanézni a „helyes” használatnak, mivel e neologizmusok egy részét a szótárak, nyelvtanok, nyelvhasználati kézikönyvek még nem tartalmazzák. (Sokszor épp bizonytalan státuszuk miatt; a szótárak esetében erre azt mondják, hogy még „nem szótárérettek”.)

Az új szavaknak bizonytalan lehet a denotatív jelentése (milyen típusú érzésre, hangulatra használatos pontosan a *fling*?; mi a különbség a *bankkártya* és a *hitelkártya* között?) vagy a stílusértéke (pejoratív-e, ill. mikor pejoratív a *biznisz*?; stilisztikailag jelöletlen-e vagy jelölt a *közgyógyellátott* vagy a *kiosztmány*?), s gon-

dot okozhat a szinonimák közti választás is (*laptop* vagy *notebook?*, *disc-jockey*, *DJ* vagy *lemezlovas?*, *adattár* vagy *adatbázis?*).

Problematicus lehet továbbá a neologizmusok tőtni beilleszkedése és toldalékolása (*térerője* vagy *térereje?*, *ímélez* vagy *ímélezik?*, *szőrföl* vagy *szőrfözik?*, *partnerség* vagy *partnerság?*).

Különösen az idegen eredetű neologizmusok esetében gondot okozhat a kiejtésük ([*laptop*] vagy [*leptop*]) és/vagy az írásmódjuk is (*cool* vagy *kúl?*).

Más jellegű gondot okoznak a neologizmusok azzal, ha a beszédpartner nem ismeri, ill. nem érti vagy félreérti őket (pl. a *Nincs egy bugyid?* kérdést, melyben a *bugyi* szó 'genotherm tasak' jelentésben szerepel), vagy pedig ellenszenvet váltanak ki belőle (mint pl. a konzervatív beszélők egy részéből sok újabb „becézett”, játékos nyelvi forma – *bari* 'barát', *tali* 'találkozás', *marhapöri* vagy *marhapöci* 'marhapörkölt', *csiripöri* 'csirkepörkölt' és ezekhez hasonlók).

A neologizmusokkal kapcsolatos természetes problémákhoz hozzáadódnak a nyelv művelői elítélés és megbélyegzés következményei. Tudvalevő, hogy a nyelv művelők zsigeri gyanakvással és idegenkedéssel fogadják az új nyelvi fejleményeket, s a legtöbb esetben mondvacsinált okokból elutasítják őket; a valódi ok legtöbbször a konzervativista, a platonista, a racionalista, a homogenista és a standardista nyelvi ideológia érvényesülése, melyek fényében a neologizmusok megjelenése rossz dolog; ezekhez járulhat még idegen eredetű neologizmus esetében a purista ideológia is. A konzervativista ideológia szerint a hagyományos forma eredendően jobb, az újra ezért általában „nincs is szükség”. A platonista ideológia a meglévő formát „a helyes” formának látta, az új ezért nem az, hiszen a szótárak, nyelvtanok sem tartalmazzák. A racionalista ideológiának megfelelően „minden szövegnek egyértelműnek kellene lennie”, a neologizmus viszont, mivel még nem mindenki ismeri, „értelmezési zavarokat okozhat”. A homogenista ideológia értelmében az új változatok „megbontják a nyelvi egységet”, „veszélyeztetik a nyelvi rendszer stabilitását”. A standardista ideológia fényében az új fejlemények ellen szól, hogy ezek új mivoltukból következően nem részei a kodifikált standardnak, „vagyis helytelenek”. Ha pedig ezen felül még idegen eredetűek is, akkor a purista ideológia alapján negatívan befolyásolják „a magyar nyelv fejlődését”, szökincset vagy grammatikai rendszerét „kevertté teszik”.

Mivel a neologizmusok idővel vagy stabilan beépülnek a nyelvi rendszerbe, vagy elenyésznek, a velük kapcsolatos „objektív” problémák és bizonytalanságok egy idő után megszűnnek; ezeket azonban rendszerint túléljük a nyelv művelői helytelenítések, bár ezek jelentős része is idővel enyhül vagy el is tűnik. Mindez azt mutatja, hogy valójában a neologizmusokkal kapcsolatos problémák is a nyelvtörténeti korszakhoz köthető problémák közé tartoznak, csak sajátos jellegük miatt érdemes őket külön számon tartani.

Összegzés

Dolgozatomban a nyelvi problémákat nyelvi jellegük alapján tipizáltam, s röviden jellemeztem az egyes típusokat és altípusokat. A típusok és altípusok illusztrálására szolgáló példákat javarészt a nyelv művelő irodalomból és az empirikus kutatások során összegyűlt anyagból (konkrétan nyelvi naplókából) vettem. Fontos feladatomban tartottam, hogy – ahol csak lehetett – utaljak a különféle nyelvi ideológiák szerepére a prob-

lémák létrejöttében, ill. fennmaradásában. Az osztályozás alapjául szolgáló négy fő típus nem válik el élesen egymástól, vannak köztük kisebb átfedések, átmenetek is. A nyelvi problémák tipizálása azt a célt szolgálja, hogy a problémák kezelésében (ezen belül megoldásában) ne kelljen külön stratégiákat kidolgozni és alkalmazni minden egyes konkrét nyelvi problémára, hanem elegendő legyen az egyes típusok kezelésére vonatkozó stratégiákkal operálni. A nyelvi problémakezelés stratégiáit egy különálló írásban szeretném bemutatni.

Jegyzetek

1. A nyelvi ideológiák az általában vett ideológiák sajátos, a nyelvre vonatkozó válfajai; olyan gondolatok, gondolatrendszer, melyek a nyelvi rendszerrel, a nyelvhasználattal, a nyelvi közösségek helyzetével, a nyelvek egymáshoz való viszonyával stb. kapcsolatos tények magyarázatára, továbbá a nyelvi vonatkozású tevékenységek indoklására és igazolására szolgálnak (lásd Lanstyák 2009a, 2009c és megjelenés alatt, ott további irodalommal).
2. „Suksükölésről” a nyelvművelők az olyan nyelvjárások, ill. más nemstandard nyelvváltozatok esetében beszélnek, amelyekben a -t végű igék bizonyos alakjainak kijelentő és felszólító módja egybeesik, pl. *csináltassuk meg!* vs. *megcsináltassuk* 'megcsináltatjuk'. A *suksükölés* „műszó” megbélyegző jellegű, de mi ilyen szándék nélkül, csupán a rövidség kedvéért használjuk.
3. A kérdésnek didaktikai vonatkozásai is vannak: ha a leírt helyzetet úgy tekintjük, mint tanulási helyzetet, vagyis úgy vesszük, hogy az egyetemisták számára az egyetem olyan színtér, ahol lehetőségük van a standard nyelvváltozat (tökéletesebb) elsajátítására és gyakorlására, akkor az említett oktató beavatkozását a spontán nyelvi diskurzusba e tanítási folyamat pozitív irányú befolyásolásának szándéka is motiválhatta.
4. A fogalomra lásd Milroy 2001, 530. p.; lásd még Laihonon 2009, 51–54. p. és *passim*; Lanstyák 2010, 24. p., 44. p.
5. A standardizmusnak konkrét nyelvi diskurzusokban, pontosabban konkrét diskurzív jelenségekben való megnyilvánulására lásd Laihonon 2008.
6. A nyelvi babonákra lásd Lanstyák 2007ab és megjelenés alatt.
7. Tudni kell, hogy a laikus beszélőkre egyáltalán nem jellemző, hogy a helyességet–helytelenséget beszédhelyzethez, ill. nyelvi kontextushoz kötnék: általánosnak látszik az a felfogás, hogy a helytelennek vélt formák bármilyen beszédhelyzetben, ill. nyelvi kontextusban helytelenek. Még azok is így vélekednek, akik maguk is használják az elmarasztalt formákat beszédhelyzethez, ill. nyelvi kontextushoz kötődően. A laikusoknak ezt a meggyőződését a platonista nyelvi ideológia is erősíti, amely a helyességet függetleníti a nyelvhasználati tényektől.
8. A „nyelvhelyesség” fogalmának általam alkalmazott értelmezése a közkeletűhöz képest talán zavaróan szűkítő értelmezés. Itt nincs hely arra, hogy kifejtsem érveimet; felfogásom talán megérthető egy másik közleményemből (Lanstyák 2007c; lásd még Lanstyák 2003).
9. Konkrét esetekre lásd Lanstyák 2003–2004 I, 95–96. p., 2007a; Domonkosi 2007, 47. p.
10. Helyesen: Sládkovičovo.
11. http://www.erdely.ma/nyomtat.php?what=archivum&id=54618&autoid=59291&mysql_table=publicisztika&html_file=publicisztika.php (2010. máj. 31-i letöltés)
12. A nyelvi napló a nyelvi problémák feltárásának egyik eszköze: olyan írott dokumentum, amely nyelvi vonatkozású eseményeket és észrevételeket rögzít, vagyis olyan eseményeket, melyekben a beszélés, beszéd hallgatása, olvasás vagy írás meghatározó szerepet játszik. A nyelvi problémák empirikus kutatására lásd Lanstyák 2010a, 28–31. p.

13. Az említett kontaktusjelenség negatív értékelésében a purista nyelvi ideológia is szerepet játszhatott; ezt abból gondoljuk, hogy tapasztalataink szerint nemcsak az alkalmi interferenciájelenségeket teszik nemegyszer szóvá a beszélők, hanem a közkeletű kölcsönszavakat, még hozzá nemcsak a közvetlen kölcsönszavakat és az alaki kölcsönszavakat, hanem a jelentésbeli kölcsönszavakat és a tükörszavakat is, melyeknek a használata semmiképpen sem tekinthető nyelvbtlásnak.
14. <http://www.borsonline.hu/news.php?hid=27267> (2010. máj. 26-i letöltés)
15. Másfelől úgy is felfoghatjuk, hogy a nyelvbtlásokhoz azért nem kapcsolódnak nyelvi ideológiák, mert a nyelvbtlások társadalmi szempontból irrelevánsak, nem szorulnak indoklásra.
16. Amikor ez a típusú nyelvi hiány makroszinten jelentkezik, valószínűleg már készségek hiányáról is beszélhetünk, vagyis ez az eset többé-kevésbé a 3.2. alá is besorolható.
17. Maga ez a mondat is tartalmaz – a nyelvi racionalista ideológia szemüvegén keresztül nézve – egy eredendő tökéletlenséget, ugyanis grammatikai szempontból akkor volna a mondat igazán helyes, ha két határozott névelő követné egymást, melyek közül az egyik a *nyelvi racionalista ideológiá-ra*, a másik pedig a *tökéletlenségek-re* vonatkozna: „Ezek a a nyelvi racionalista ideológia számára megmagyarázhatatlan tökéletlenségek csak ritkán okoznak gondot a beszélőnek, ritkán gátolják a hatékony kommunikációt.” A probléma akkor ütközne ki igazán, ha a betoldást gondolatjellel akarnánk elkülöníteni: Az „Ezek a – nyelvi racionalista ideológia számára megmagyarázhatatlan – tökéletlenségek” és az „Ezek – a nyelvi racionalista ideológia számára megmagyarázhatatlan – tökéletlenségek” megoldás egyaránt hiányosnak látszik.

Felhasznált irodalom

- Domonkosi Ágnes 2007. Az értékelés és a minősítés a nyelvművelésben. In Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó (szerk.): *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Dunaszerdahely–Budapest, Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó, 38–51. p.
- Gósy Mária 2002. A megakadásjelenségek eredete a spontán beszéd tervezési folyamatában. *Magyar Nyelvőr*, 126. évf. 2. sz. 192–204. p.
- Gósy Mária 2003. A spontán beszédben előforduló megakadásjelenségek gyakorisága és összefüggései. *Magyar Nyelvőr*, 127. évf. 3. sz. 257–277. p.
- HKsz. 1988. Deme László–Fábián Pál (szerk.): *Helyesírási kézikötár*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Huszár Ágnes 2005. *A gondolattól a szóig. A beszéd folyamata a nyelvbtlások tükrében*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- Jernudd, Björn H. 1993. Language planning from a management perspective: An interpretation of findings. In Jahr, Ernst Håkon (ed.): *Language conflict and language planning*. Berlin, Mouton de Gruyter, 133–142. p.
- Laihonen, Petteri 2008. Language ideologies in interviews: A conversation analysis approach. *Journal of Sociolinguistics*, 12. évf. 5. sz. 668–693. p.
- Laihonen, Petteri 2009. A magyar nyelvi standardhoz kapcsolódó nyelvi ideológiák a romániai Bánságban. In Lanstyák István–Menyhárt József–Szabó Mihály Gizella (szerk.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről IV*. Dunaszerdahely, Gramma, 47–77. p.
- Lanstyák István 2003. A *Magyar értelmező kézikötár* a nyelvhelyesség fogságában. *Magyar Nyelvőr*, 127. évf. 4. sz. 370–388. p.
- Lanstyák István 2003–2004. Helyi „értékes” nyelvváltozatok, „tisztos” idegen szavak, „visszás” jelentések, „agresszív” rövidítések, „kevercs” nyelv és társaik. Válogatás a nyelvművelői csacskságok gazdag tárházából. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 5. évf. 4. sz. 69–98. p.; 6. évf. 1. sz. 51–76. p.

- Lanstyák István 2007a. A nyelvi tévhitokról. In Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó (szerk.): *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Dunaszerdahely–Budapest, Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó, 154–173. p.
- Lanstyák István 2007b. Általános nyelvi mítoszok. In Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó (szerk.): *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Dunaszerdahely–Budapest, Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó, 174–212. p.
- Lanstyák István 2007c. A nyelvhelyesség mint nyelvi probléma. *Kisebbségkutatás*, 16. évf. 2. sz. 199–213. p.
- Lanstyák István 2009a. *Nyelvművelés, nyelvertervezés, nyelvmenedzselés*. Pozsony–Bratislava, Stimul, http://ht.nytud.hu/download/Lanstyak_Istvan_Besznye.pdf
- Lanstyák István 2009b. *A magyar beszélt nyelv sajátosságai*. Pozsony–Bratislava, Stimul, http://ht.nytud.hu/download/Lanstyak_Istvan_Besznye.pdf
- Lanstyák István 2009c. Nyelvi ideológiák és filozófiák. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 11. évf. 1. sz. 27–44. p.
- Lanstyák István 2009d. A *platni* botránya (Egy új stílusminősítési rendszer felé) *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 11. évf. 2. sz. 25–40. p.
- Lanstyák István 2010. A nyelvi problémák típusai. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 12. évf. 1. sz. 23–48. p.
- Lanstyák István, megjelenés alatt. A nyelvi babonák életerejéről. Nyelvi ideológiák és filozófiák a Nyelvművelő kézisztárban.
- Milroy, James 2001. Language ideologies and the consequences of standardization. *Journal of Sociolinguistics*, 5. évf. 4. sz. 530–555. p.
- Mózes György 2010. *Nákolás (Valóban együgyű-e, aki tudnák-ot mond?)* Bratislava, FF UK. (Bakkalaureátusi dolgozat.)
- Muraoka, Hidehiro 2009. A typology of problems in contact situations. In Nekvapil, Jiří–Sherman, Tamah (eds.): *Language Management in Contact Situations. Perspectives from Three Continents*. Frankfurt (Main), Peter Lang, 151–166. p.
- Nekvapil, Jiří 2006. From Language Planning to Language Management. *Sociolinguistica*, 20. 92–104. p.
- Nekvapil, Jiří 2007. Kultivace (standardního) jazyka. *Slovo a slovesnost*, 68. évf. 4. sz. 287–301. p.
- Nekvapil, Jiří 2009. The integrative potential of Language Management Theory. In Nekvapil, Jiří–Sherman, Tamah (szerk.): *Language Management in Contact Situations. Perspectives from Three Continents*. Frankfurt am Main etc., Peter Lang, 1–11. p.
- Neustupný, Jiří V. 2002. Sociolingvistika a jazykový management. *Sociologický časopis*, 38. évf. 4. sz. 429–442. p.
- NymKsz.² 2005. Grétsy László–Kemény Gábor (szerk.): *Nyelvművelő kézisztár*. Budapest, Tinta Könyvkiadó. (2., javított és bővített kiadás.)
- Sebők Szilárd 2009. Álmodás és valóság. Élőnyelvi szöveg lejegyzése kompetens anyanyelvi beszélőtől. In Lanstyák István–Menyhárt József–Szabó Mihály Gizella (szerk.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről V*. Dunaszerdahely, Gramma, 185–195. p.

ISTVÁN LANSTYÁK

The Types of Language Problems According to their Linguistic Character

The paper deals with typologizing of language problems, according to their linguistic character. The examples of types and subtypes mostly come from the literature on language cultivation and from empirical research (language diaries containing descriptions of various speech events). The author puts great emphasis on identifying the language ideologies, which play a vital role in the rise of language problems, as well as their preservation. The typology is based on four

important problem types: 1. language problems arising from the inadequate context of language use; 2. language problems arising from using language in a deviant way; 3. language problems originating in language deficiencies of the speakers; 4. language problems, which are the consequence of deficiencies in the language system itself. These main types are not strictly separated from each other, their borders are sometimes blurred.

A rejtőzködés misztériuma, avagy adalékok az MKP és a Most-Híd választási eredményéhez

---

ZSUZSANNA LAMPL

The Mystery of Hiding: Data to the Election's Outcome for SMK
(Party of the Hungarian Coalition) and Most-Híd

316.653

32.019.5

324:342.53(437.6)"2010"
329(=511.141)(437.6)

Keywords: Public opinion research. Ignorance of pluralism. The spiral of silence.

Bevezetés

Iskolai történelemtanulmányainkból, történelmi regényekből, filmekből tudjuk, hogy a néhai uralkodókat is felettébb foglalkoztatta, hogyan áll a szénájuk, milyen esélyekkel rendelkeznek egy-egy fontos esemény végeredményét illetően. S azért, hogy ezt megtudják, körülvették magukat – mai nyelven szólva – szakemberekkel: többek között sámánokkal, papokkal, jósokkal, akik néha bizony egy fejjel rövidebben végeztek. Természetesen azzal is tisztában voltak ezek az uralkodók, hogy létezik valamiféle közhangulat (ami nem volt azonos a mai közvéleménnyel), s ennek kifürkészése érdekében előfordult, hogy álruhába öltözve elvegyültek alattvalóik között (bár elterjedtebb módszer volt, hogy kémeket küldtek a nép közé), még akkor is, ha az ő státusuk és hatalmuk nem a nép akaratától függött.

A modern társadalmakban, ahol az uralkodó politikai elitet demokratikus parlamenti választásokon a nép választja meg, a politikai szubjektumok modern eszközök segítségével próbálják megtudni, mekkora esélyük van a hatalomért folyó harcban. Ezek egyik közismert formája a közvélemény-kutatás.

A közvélemény a modern társadalom terméke. Maga a fogalom a 19. század második felében kerül be a társadalomtudomány vérkeringésébe. A mai napig viták tárgyát képezi, hogy a közvélemény mint jelenség pozitívnak vagy negatívnak minősíthető-e, sőt a közvélemény létezését taglaló diszkussziók sem zárultak még le. Az utóbbiak a neves francia szociológus, Pierre Bourdieu 1973-ban megjelent A közvélemény nem létezik című tanulmányának köszönhetően lángoltak fel, aki azt az álláspontot képviselte, hogy nincs objektív módon létező, autonóm közvélemény, csak közvélemény-kutatások vannak, s ezek hozzák létre azt a jelenséget, amit közvéleménynek nevezünk. Az ellentábor szerint a közvélemény nem a kutatások terméke, hanem olyan létező jelenség, amely tudományos módszerekkel és eszközökkel mérhető, s a közvélemény-kutatás épp egy ilyen eszköz. Írásomban nem áll szándékomban ezzel a vitával foglalkozni, csupán azért említettem, s vázoltam fel nagyon tömören a két szembenál-

ló megközelítést, mert ezek nem csupán a közvéleményre, hanem érthető módon a közvélemény-kutatásra is vonatkoznak, s a közvélemény-kutatás mint tevékenység iránti attitűdöket is jelentős mértékben befolyásolják. Alapvetőleg innen erednek a közvélemény-kutatásokról létező negatív vélekedések, az irántuk táplált bizalmatlanságtól egészen a megrögzött hitig, hogy ez a fajta kutatómunka mindenféle manipuláció táptalaja. Mindez gyakran a közvélemény-kutatókra is átterjed, s ezért van az, hogy sokan – elsősorban az eredményeikkel elégedetlen politikusok, egyes újságírók, de előfordul, hogy még a társadalomtudomány más területét művelő kollégák is – bizalmatlanok velük szemben, sőt azzal vádolják őket, hogy megvásárolhatók, pénzért hajlandók manipulálni a közvélemény-kutatás folyamatát és a végeredményeket.

E helyen ezekkel a nézetekkel sem áll szándékomban vitába szállni. Nemcsak azért, mert ugyanúgy, mint bármely területen, ebben a szakmában is lehetnek diletánsok és szélhámosok (ám aki őket választja, nem is érdemel jobbat), hanem főleg azért, mert nem mindig szükséges és nem mindig érdemes vitatkozni. Írásom első részében inkább a következő kérdésekre fókuszálok: 1. mitől tekinthető tudományosnak egy közvélemény-kutatás, 2. kinek szól és mire szolgál a közvélemény-kutatás, 3. mennyire tekinthetők „jóslatnak” egy közvélemény-kutatás eredményei.

Írásom második részében a 2010-es szlovákiai parlamenti választásokat megelőző közvélemény-kutatások eredményeit elemzem, különös tekintettel az MKP és a Most-Híd választási preferenciáira. Helyesnek bizonyultak a becslések? Végezetül a harmadik részben felvázolom az MKP és a Most-Híd választási preferenciái és választási eredményei eltérésének néhány lehetséges okát.

1. A tudományos alapokon nyugvó közvélemény-kutatás

Nem minden arany, ami fénylik, s nem minden közvélemény-kutatás, amit annak neveznek. Legalábbis nem tudományos közvélemény-kutatás. Vagyis ilyen esetekben már a közvélemény-kutatás megnevezés használata is megtévesztő. Például nem közvélemény-kutatás, ha a Billa előtt kérdőívköteggel felszerelve tudakoljuk a vevőktől, szerintük mikor fog felbomlani az épp ma beiktatott új kormány. A napilapokban és egyéb sajtótermékekben, valamint azok online változataiban „közvélemény-kutatás” címmel szereplő bármilyen típusú kérdések sem közvélemény-kutatások. Nem azért, mert rosszak a kérdések, nem azért, mert nem kérdeznek meg elegendő embert (bár mindkét hiba fennállhat), hanem azért, mert azt kérdezik meg, aki épp aznap vásárol, a másik esetben pedig az nyilvánít véleményt, akinek kedve van hozzá. Vagyis a válaszadás esetleges. Az ilyen véleménytudakozódás helyes elnevezése „ankét”.

Az első tudományos közvélemény-kutatást George Gallup végezte 1936-ban az Egyesült Államokban. Az elnökválasztásra készülve kidolgozott egy olyan módszert, amely a véletlenszerűségeen alapult, s amelynek segítségével úgy tudta kiválasztani az összes szavazó közül azt a 3000 válaszadót, akit ténylegesen megkérdeztek, hogy ennek a csoportnak az összetétele bizonyos paramétereiben pontosan tükrözze az egész szavazói népesség ezekre a paraméterekre vonatkozó összetételét. Vagyis reprezentatív mintát alkotott, s ennek köszönhetően a közvélemény-kutatás eredményei megegyeztek a választások eredményeivel. Ugyanakkor és ugyanott a Literary Digest című folyóirat is szétküldött 10 millió kérdőívet. Csaknem 2 és félmillió kérdőív érkezett vissza, tehát lényegesen több, mint Gallup esetében, a Literary Digest becslése mégis helytelen volt: a választások eredményének pontosan a fordítottját jelezte. Ennek a hibás mintavétel volt az oka.

A tudományos közvélemény-kutatás egyik alapvető ismérve azóta is a megfelelő mintavétel.

További fontos tényező, hogy a közvélemény-kutatások – mint az alkalmazott társadalomtudományi kutatások egyik fajtája – sosem nyújtanak 100 százalékos érvényű eredményeket. Egész egyszerűen azért nem, mert a társadalmi jelenségek lényegéből adódóan ez lehetetlen. A közvélemény-kutatások általában 95 százalékos megbízhatósággal készülnek. De ez még nem minden. Ha például a megkérdezettek 19 százaléka válaszolja, hogy az XY pártra szavazna, akkor nem hazudunk, ha azt mondjuk, hogy ennek a válasznak 95 százalékos a megbízhatósága, de azt is tudnunk kell, hogy ez a 19% nem teljesen pontos adat. Azt, hogy mennyire pontos, és milyen intervallumban érvényes, az ún. standard hiba (más szóval hibahatár) értéke adja meg, amelyet még a mintavétel előtt ki kell számítani. Ha például a standard hiba értéke 1,3%, akkor elmondható, hogy az XY pártra 19% +/- 1,3% szavazna, vagyis az ún. konfidencia-intervallum 17,7% és 20,3% között mozog. Amennyiben az XY pártra a választásokon szavazók aránya beleesik ebbe az intervallumba (például 18,8%), akkor a becslés helyes volt.

A tudományos közvélemény-kutatás további jellemzőiről is lehetne még beszélni, ám azok az ismertetett kritériumokkal ellentétben a szöveg második részének megértéséhez kevésbé fontosak, így nem térek ki rájuk. S akkor most lássuk röviden, kinek szólnak a közvélemény-kutatások, mi célt szolgálnak és mit láttatnak. A három kérdés szorosán összefügg.

A Fórum Kisebbségkutató Intézet megbízásából 2001 óta készítik közvélemény-kutatásokat. Összeszámoltam, hogy ez alatt az idő alatt 13 közvélemény-kutatást végeztünk, s ennek köszönhetően a fentebb említett kérdésekre adott válaszok tekintetében is bőséges tapasztalatra tettem szert. Most csak a lényegyet emelem ki. A válasz arra a két kérdésre, hogy kinek szólnak a közvélemény-kutatások és mire jök, alapvetően attól függ, hogy kinek tesszük fel ezeket a kérdéseket (persze ezek nem a felmérés részeként hangzanak el, hanem többnyire magánbeszélgetéseken, vagy a médiából származnak a válaszok, de semmiképp sem reprezentatív vélemények). Olyan beszélgetőtársak, akik nem társadalomtudománnyal vagy politikával foglalkoznak, általában azt szokták mondani, hogy a közvélemény-kutatás a politikusoknak szól, mert elsősorban ők akarják tudni, hogyan viszonyulnak hozzájuk a választópolgárok. De az ilyen felmérések azok számára is hasznosak, akik ugyan nem „hivatásból” űzik a politikát, ám valamilyen szinten foglalkoztatja őket, és tájékozottak akarnak lenni a pártok esélyeit illetően. Azt viszont még senkitől sem hallottam, hogy a közvélemény-kutatás úgy általában a választóknak, s konkrétan az adott beszélgetőtársnak szólna, ami arra enged következtetni, hogy azt gondolják, a felmérések eredményei nem befolyásolják őket választási döntéseikben. Mi az újságírók véleménye? Szerintük a közvélemény-kutatás mindenkinek szól: a politikusoknak, a média közönségének, de az újságíróknak, vagyis a médiatartalmak előállítóinak is. A politikusok számára egyfajta tükröt jelent, a közönségnek információt, a médiának pedig feldolgozandó és közlendő/sugározandó anyagot. A politikusok véleményei a legérdekesebbek: általában lefitymálják a közvélemény-kutatásokat. Nyilatkozataik kulcsszava a megbízhatatlanság: a felmérések nem megbízhatók, az ő pártjukat senki sem tudja megbízhatóan mérni, a választópolgárok körében szerzett személyes tapasztalataik sokkal megbízhatóbbak, mielőtt az eredményekről nyilatkoznának, meg kell nézniük, ki csinálta a felmérést stb. Az elmúlt négy év legelmarasztalóbb véleménye egyértelműen az volt, hogy a felmérések olyanok, mint a női alsónemű.¹ De az is elgondolkodtatott, amikor köz-

vetlenül a választások előtt egy politikus azt mondta, hogy neki és a pártjának semmi szüksége a közvélemény-kutatásra. Az a választóknak szól, hogy tudják, kit kell választani (a mai napig nem teljesen értem, mit akart ezzel mondani).

Kutatóként úgy látom, hogy a közvélemény-kutatás elsősorban annak szól, aki megrendeli. Ellenkező esetben miért költene pénzt valamire, amire nincs szüksége? S nem titok, hogy választási időszakban a politikai pártok a leggyakoribb megrendelők. Igazuk van, mert egy jó közvélemény-kutatás felettébb hasznos lehet. Abban rejlik a haszna, hogy

1. segít megismerni a választópolgárokat;
2. segít bemérni egy meghatározott időszakban a politikai erőviszonyokat;
3. támpontokat nyújt a választási kampány megtervezéséhez, levezetéséhez;
4. bemutatja a lakosság aktuális hangulatát a felmérés időpontjában;
5. ellenőrző funkciója van: a megrendelő összevetheti saját, választópolgárokról

alkotott képét a választópolgárok válaszai alapján kirajzolódó mozaikkal.

Egy jó közvélemény-kutatásból tehát nagyon sokat meríthetnek a politikusok, de igazából csak akkor, ha értik az eredményeket. Úgy tűnik azonban, hogy nem mindig értik, s ebben más kutató kollégák véleménye is megerősít. Önmagában véve ez nem lenne baj, hiszen egy politikustól nem azt várjuk el, hogy a közvélemény-kutatás legyen a szakterülete (hacsak korábban nem ez volt a szakmája). Ebben a kutatók a szakemberek, s ők mindent szívesen elmagyaráznak. A baj ott kezdődik, hogy vannak olyan politikusok, akik azt hiszik, hogy ehhez is értenek, s nincs szükségük segítségre, tanácsra. Az első hibát pedig ott követik el, hogy a választók megismerését szolgáló adatok beható tanulmányozása helyett (amennyiben ilyenek is szerepelnek a felmérésben) a választási preferenciák mágikus százalékaira figyelnek, vagyis arra, hogy mennyien választanák a pártjukat. Márpedig épp ezek azok az adatok, amelyek a leginkább „pillanatnyi” érvényűek, hiszen a választási preferenciák a társadalomban zajló eseményektől függően gyorsan változhatnak, ingadozhatnak. A választók megismerésére irányuló adatok viszont olyan mélyebb struktúrákat tükröznek, amelyek nehezebben változnak meg, tartósabb érvényűek, ezért sokkal inkább lehet rájuk építeni, mint a választási preferenciákra.

Az elmondottakból következik, hogy a harmadik kérdés – mennyire tekinthetők előrejelzésnek, jóslatnak a közvélemény-kutatások – rossz kérdés, ha arra gondolunk, hogy a választási preferenciákból egyértelműen és mindig meg lehet jósolni a választások eredményét, tehát azt, hogy az egyes pártok pontosan hány százalékot kapnak a választásokon. Ez bizonyos helyzetekben előfordulhat (például Gallup említett közvélemény-kutatása is ilyen volt), de nem ez a jellemző, mert a közvélemény-kutatás nem jóslás. S nem azért nem adhat pontos előrejelzést, mert tökéletlen módszere a társadalom megismerésének, hanem azért, mert a társadalmi történéseket lényegükből eredően nem lehet megjósolni, főleg nem hónapokkal előre (az a kutató, aki ennek ellenkezőjét állítja, nem áll a szakma magaslatán). Ha tehát van egy olyan adat, mely szerint az XY pártot januárban 37 százalék választaná, akkor ez csakis erről szól, semmi másról. Ha a következő hónapokban is van ilyen adatunk, akkor annyival tudunk többet, hogy látjuk a választási preferenciák adott időszakban mutatkozó változását. De ez még mindig nem jogosít fel arra, hogy egyértelmű következtetéseket vonjunk le XY párt választási eredményét illetően. Ha tehát a közvélemény-kutatást a választási preferenciákra korlátozzuk, akkor egyértelműen kimondható, hogy a jelenről szól, nem a jövőről (de bizony az sem kevés, ha a jelenről vannak megbízható adataink!). Amennyiben viszont a választók viselkedésének fentebb említett mélyebb struk-

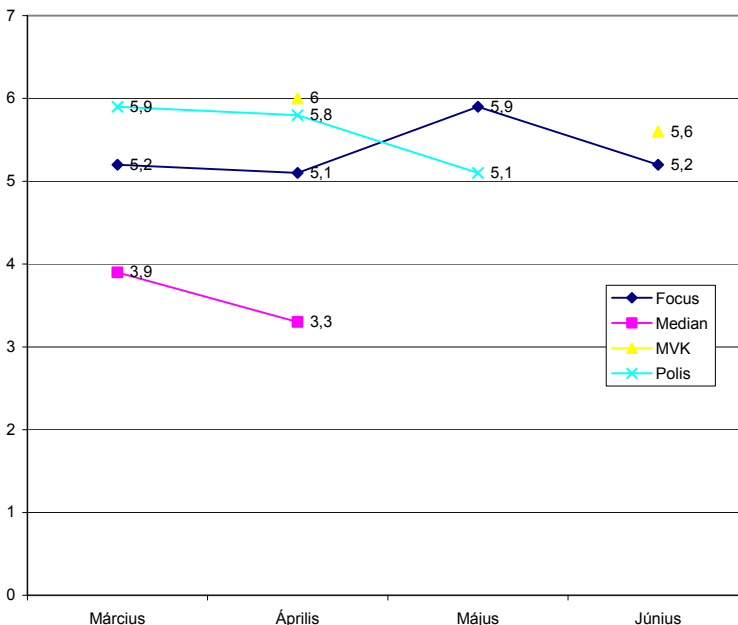
túráiról is kérdezzük a felmérésben (például értékrendek, szimpátiák, csoportközi viszonyok stb.), akkor ezekből levonhatók bizonyos tanulságok, amelyek nagymértékben segíthetnek a választási preferenciák és a választási eredmények magyarázatánál.

Aki megérti az elmondottakat, az talán azt is megérti, hogy egy kutató miért nem kedveli azt a kérdést, hogy ha egy pártnak ilyen és ilyen választási preferenciái voltak, akkor hogyan lehet az, hogy többen/kevesebben szavaztak rá a parlamenti választásokon. Hát úgy, hogy a választási preferencia és a választási döntés két különböző dolog. A választási preferencia a választópolgárok egy hipotetikus időpontban történő visszavonható, megváltoztatható szavazásának becslése, a választási döntés pedig egy konkrét, valós, nem visszavonható cselekedet eredménye. Ez persze nem zárja ki a közvélemény-kutatók arra irányuló törekvését, hogy minél pontosabb becslésekkel szolgáljanak, hiszen a lakosság választási preferenciáiról csakis ők tudnak adatokkal szolgálni. Nélkülük a pártok, a média és valamennyi közvélemény-formáló tényező, s maga a közvélemény is csak a megérzéseire és személyes, nem reprezentatív tapasztalataira támaszkodhatna.

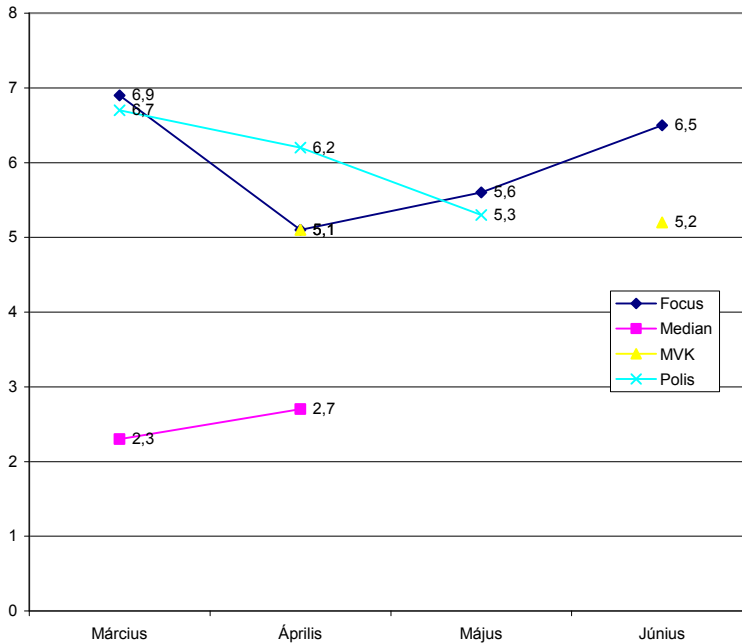
2. Választási preferenciák és választási eredmények 2010-ben

Az eddig elmondottak tükrében hasonlítsuk össze a választások előtti becsléseket a választási eredményekkel. Előbb nézzük meg négy ügynökség, a Focus, a Median, az MVK és a Polis által a 2010 márciusától júniusig terjedő időszakban mért választási preferenciákat. Az 1. ábrán az MKP, a 2. ábrán a Most-Híd választási preferenciái láthatók.

1. ábra. A Magyar Koalíció Pártja választási preferenciái (forrás: http://spravy.pravda.sk/politicke-prieskumy-agentur-focus-median-a-mvk-fl7-/sk-volby.asp?c=A100421_160242_sk-volby_p126%)

2. ábra. A Most-Híd választási preferenciái (forrás: http://spravy.pravda.sk/politicke-prieskumy-agentur-focus-median-a-mvk-fl7-/sk-volby.asp?c=A100421_160242_sk-volby_p12)

Az MKP négy ügynökség által becsült választási preferenciái 3,3% és 6% között, a Most-Híd preferenciái 2,3% és 6,9% között mozogtak. Júniusra vonatkozó adatokkal csak a Focus és az MVK szolgált, az utóbbi ügynökség adatai a választások napjáról származnak. Az MVK tehát a választások napján 5,6%-ot mért az MKP-nak, és 5,2%-ot a Most-Hídnek.

A vizsgált időszak egészét tekintve az MKP választási preferenciái három ügynökség szerint csökkenő tendenciát mutattak (Polis, Median, MVK). Ezzel szemben a Focus becslései stabilitásról árulkodtak, május kivételével, amikor hirtelen megugrott az MKP-t választók részaránya. Júniusban viszont újra visszatért az eredeti, 5,2 százalékos szintre.

A Most-Híd esetében a Median a másik három ügynökséghez képest alacsonyabb, de emelkedő választási preferenciát mutatott ki. Ennél lényegesen magasabbak voltak a Polis által mért preferenciák, de ezek fokozatosan csökkentek. Az MVK becslései szerint a párt egész időszak alatt a parlamenti küszöb környékén helyezkedett el. A Focus a Polishoz hasonlóan előbb magasabb értékeket mért, majd áprilisban nagy zuhanás következett be, ezt követően viszont egyre inkább felfelé íveltek a Most-Híd választási preferenciái.

Összehasonlítva a két párt választási preferenciáinak trendjeit, jól látható a két ellentétes tendencia – a csökkenés az MKP és a növekedés a Most-Híd esetében.

Amint említettem, júniusra csupán az MVK-tól és a Focustól rendelkezünk adattal, viszont csak a Focus közölte a standard hiba értékét (1,5%). Ezért a választási eredményeket csak a Focus legutolsó becslésével tudom összehasonlítani. Tehát: az MKP a parlamenti választásokon 4,33% szavazatot kapott. A Focus becslése 5,2% volt, de a standard hibával számolva ez 3,7%–6,7%-os konfidencia-intervallumnak felel meg. A Most-Híd pártot az urnához járulók 8,1 százaléka választotta. A Focus becslése 6,5% volt, ami 5%–8%-

os konfidencia-intervallumot jelent. Vagyis a Focus becslései az MKP-t illetően korrektnek tekinthetők, a Most-Híd esetében pedig szintén „súrolták” a valóság határát.

A Fórum Kisebbségkutató Intézet a választási időszakban egyetlen közvélemény-kutatást végzett, mégpedig 2010 márciusában. Az ebből származó választási preferenciák szerint ha márciusban lettek volna a parlamenti választások, az MKP 5,1%-ot kapott volna, a Most-Híd 2,8%-ot. Mivel a standard hiba 1,3% volt, az MKP szavazatainak aránya 3,8%–6,4% között, a Most-Híd szavazatainak aránya 1,5%–4,1% között mozgott volna. Ha tehát a parlamenti választások márciusban lettek volna, s a két párt ugyanazt az eredményt érte volna el, mint júniusban, akkor az MKP-t illetően a Fórum becslése is helyesnek bizonyult volna. A Most-Híd pártra vonatkozó becslés azonban nem állta volna meg a helyét. Ehhez persze hozzá kell tenni, hogy a Most-Hídnek a Fórumnál mért választási preferenciáiban nem jelentek meg a szlovák választópolgárok szavazatai. Nem is jelenhettek meg, mivel a felmérés csak a Dél-Szlovákiában élő magyar népességet célozta meg.

Nézzünk egy további összehasonlítást. Az 1. táblázatban a parlamentbe bekerült pártok választási eredményét hasonlítom össze a júniusi választási preferenciákkal. A táblázat 3. oszlopában azon ügynökség preferenciája szerepel első helyen, amelyik legközelebb állt az adott párt választási eredményéhez. Ezenkívül a Focus eredményeit mindenhol feltüntettem, mivel ezek a standard hiba ismeretében pontosabban értelmezhetők. Tehát akkor is megjelennek a táblázatban, ha nem ezek a választási eredményhez legközelebb eső értékek, mint például az SDKÚ, a Smer és az SNS esetében. A Most-Híd és az MKP esetében viszont mindhárom rendelkezésre álló adatot feltüntettem, hiszen az olvasót valószínűleg épp ez a két párt érdekli legjobban. A táblázat 4. oszlopában a választási eredmény és a legutolsó választási preferencia közötti eltérés látható. Az 5. oszlopban a választási eredmény és a Focus által mért júniusi preferencia különbsége szerepel.

1. táblázat. A választási eredmények és a választási preferenciák összehasonlítása (forrás: <http://volby.sme.sk/c/5306992/ako-dopadli-volby-a-co-ukazovali-prieskumy.html>)

Párt	A párt választási eredménye (%)	A választási eredményhez legközelebb eső júniusi preferencia (%)	Eltérés (%)	Eltérés Focus (%)
KDH	8,5	9,2 (Focus)	+0,7	+0,7
Most-Híd	8,1	7,1 (Polis) 6,5 (Focus) 5,2 (MVK)	-1 -1,6 -2,9	-1,6
SaS	12,1	12,4 (Focus)	+0,3	+0,3
SDKÚ	15,4	15,9 (Polis) 12,1 (Focus)	+0,5 -3,3	-3,3
Smer	34,8	32,3 (MVK) 29,5 (Focus)	-2,5 -5,3	-5,3
SNS	5,1	6,2 (MVK) 7,7 (Focus)	+1,1 +2,6	+2,6
MKP	4,3	5 (Polis) 5,2 (Focus) 5,6 (MVK)	+0,7 +0,9 +1,3	+0,9

A legkisebb eltérések az SaS-nál és a KDH-nál mutatkoznak. Ami a konfidencia-intervallumot illeti, a KDH, az SaS és az MKP esetében a Focus becslései helyesek és a Most-Híd esetében is a határon mozognak (amint ezt már fentebb említettem). Az SDKÚ, az SNS, s főleg a Smer esetében viszont a konfidencia-intervallumon kívül helyezkednek el. Mivel a többi ügynökség mérésénél fennálló standard hiba értékét nem ismerjük, erről csak annyit mondhatunk el, hogy a Polis becslései pontosabbak az MVK becslésénél. Ami pedig az MKP-t és a Most-Hídat illeti, az MKP-t valamennyi ügynökség felülértékelt, a Most-Híd pártot viszont valamennyi alulértékelt. Persze hasonló tendencia figyelhető meg az SNS-nél (felülértékelt) és a Smernél is (alulértékelt). Akik figyelték a parlamenti választások napján a televízióban a választási stúdiókat, biztosan emlékeznek rá, hogy az MVK exit pollja (a választások napján zajló közvélemény-kutatás) eredményeit és a végleges választási eredményeket összehasonlítva a műsorvezető megkérdezte az ügynökség igazgatójától, mivel magyarázza ezt az eltérést. Ő a „skrytý volič”-ra, azaz rejtett szavazóra hivatkozott. Valóban létezhet ilyesmi? Mi ez, pontosabban ki az? Vagy ezek inkább elterelő manőverek, hogy a közvélemény-kutatónak ne kelljen bevallania tévedését? Az MKP és a Most-Híd választási eredménye is magyarázható ugyanezzel a jelenséggel?

3. A hallgatás spirálja

A szakirodalom azokat a választókat tekinti rejtett (látens) szavazóknak, akik valamilyen oknál fogva a közvélemény-kutatásnál nem vallják be, hogy kire szavaznának. A szavazóhelyiségben, a paraván mögött egyedül állva azonban már merik vállalni a választásukat. Ennek a rejtőzködésnek az az oka, hogy úgy gondolják, egyedül vannak a véleményükkel, és attól tartanak, hogy ha ezt nyilvánosan is vállalnák, akkor társadalmilag elszigetelődnének. Ezt a folyamatot írja le a hallgatás spirálja elnevezésű elmélet (Noelle-Neumann 1993), valamint a pluralizmus ignoranciája elmélet (Fischer 2001). A hallgatás spirálja azt jelenti, hogy minél nagyobbak tűnik egy csoport a közvélemény-kutatások szerint, annál inkább visszahúzódik a kisebbnek tűnő csoport. Ennek eredményeképpen a következő közvélemény-kutatásnál a nagyobb csoport még nagyobb, a kisebb még kisebbnek fog látszani, s a reális erőviszonyok csak a szavazófülkében derülnek ki. Ez az elmélet ugyanakkor azt is bizonyítja, hogy a közvélemény-kutatásnak közvélemény-konstruáló ereje is van, bár az elmélet megalkotója, Elisabeth Noelle-Neumann szerint az elsődleges „felelősség” a médiáé. Ugyanis szerinte épp a média alakít ki egy képet, s az emberek ennek alapján feltételezik, hogy melyik csoport van többségben. Ennek a feltételezésüknek (is) megfelelően nyilvánítanak véleményt a közvélemény-kutatás során, a fentiekben leírt módon. Viszont ennek a közvélemény-kutatásnak az eredményei újfent a médián keresztül jutnak el a nyilvánossághoz.

A pluralizmus ignoranciája elmélet arról szól, hogy az emberek különféleképpen érzékelhetik a (politikai) véleményük alapján kialakult helyzetüket. Például van két párt és mindkét pártnak vannak szimpatizánsai. Az, hogy melyik tábor nagyobb, csak a választási eredményekből derül ki, de már a választásokat megelőzően is mindkét tábornak van véleménye, érzése arról, hogy ők kisebbséget vagy többséget alkotnak-e. Négy helyzet lehetséges. Az első a reális percepció, ami azt jelenti, hogy mindkét tábor helyesen észleli a saját helyzetét, vagyis a többség többséginek, a kisebbség kisebbséginek hiszi magát. Tükörpercepciónak nevezzük azt a helyzetet, amikor mindkét csoport, tehát a többség és a kisebbség is többségnek tartja magát. Fordított percepcióról akkor beszélünk, amikor a többség kisebbségnek, a kisebbség viszont többségnek hiszi magát. Az utolsó lehetőség a párhuzamos alulbecslés, amikor mindkét tábor azt gondolja, hogy kisebbséget alkot.

Lehetséges, hogy a magyar szavazók is rejtőzködtek? Az erre utaló egyik lehetséges jel – természetesen a választási eredményeken kívül – a bizonytalan válaszok (nemcsak a „nem tudja”, „nem tud válaszolni”, hanem az összes, tartalmilag bizonytalanságra utaló válasz) magas részaránya. Ugyanis nem jellemző, hogy egy közvéleménykutatásnál az emberek tömegesen direkt hazudnak. Sokkal inkább jellemző, hogy ha nem akarnak „színt vallani”, akkor a bizonytalanság álcáját öltik magukra.

A Fórum Kisebbségkutató Intézet két utolsó közvélemény-kutatásának (2009 augusztusában 800-as mintán és 2010 márciusában 1022 megkérdezettel) eredményeit szemlélve elmondható, hogy a választási preferenciákban megmutatkozó bizonytalanság csökkent, hiszen 2009 augusztusában a megkérdezettek 22 százaléka válaszolta, hogy nem tudja, kire szavazna, 2010 márciusában viszont már csak alig 10 százaléka (2. táblázat).

2. táblázat. A MKP és a Most-Híd választási preferenciái a Fórum felmérései alapján (%) (forrás: Mészáros 2009, 40. p.)

	2009. augusztus	2010. március
MKP	49,4	50,7
Most-Híd	23,2	28,1
Nem tudja	22,1	9,4

A kimondottan a két pártot érintő más kérdésekben viszont magas volt a bizonytalanok részaránya. Például 2009 augusztusában arra a kérdésre, hogy melyik az elvárásainak leginkább megfelelő párt, 40% jelölte meg az MKP-t, 20% a Most-Hídat, s 40% válaszolta azt, hogy egyik sem. Arra a kérdésre, hogy miért szavazna az általa választott pártra, 23% válaszolt „nem tudom”-mal (Mészáros 2009, 41. p.). Persze ez a közvélemény-kutatás nem a választási időszakban készült, hanem két hónappal a Most-Híd megalakulása után, vagyis feltételezhetjük, hogy ezt a nagymértékű bizonytalanságot az új helyzet szülte. S ebből arra is következtethetünk, hogy itt még szó sincs rejtőzködésről, a többségi vagy kisebbségi választói státusz érzékeléséről. 2010 márciusára viszont nem szűnik, hanem épp ellenkezőleg továbbra is fennáll ez a bizonytalanság. Ennek két példája látható a 3. és 4. táblázatban. Ezek az adatok azt is elárulják, hogy a válaszadók közül korántsem utasították el annyian a Most-Híd pártot, mint azt az MKP 51 százalékos és a Most-Híd 28 százalékos preferenciája alapján feltételezhetjük volna.

3. táblázat. Jó döntésnek tartja, hogy egyes politikusok kiváltak az MKP-ból? (%)

Igen	25
Nem	43
Nem tudja	32

4. táblázat. Szimpatikus Önnek a Most-Híd? (%)

Igen, olyannyira, hogy szavaznék rá	30
Szimpatikus, de nem szavaznék rá	18
Nem szimpatikus	27
Nem tudom	25

A két párt választási eredményében tehát szerepet játszhatott a választók korábbi rejtőzködése. S ennek hátterében felfedezhető a pluralizmus ignoranciájának és a hallgatás spiráljának mechanizmusa. Vagyis a választópolgárok egy része – egész pontosan a Most-Híd választóinak egy része, hiszen ha nem ők rejtőzködtek volna, akkor a választások eredményei minden bizonnyal fordítva alakultak volna – úgy érezte, hogy valós pártpreferenciájával kisebbségben van, s ezért nem akart vele nyilvánosan előhozakodni. Igen ám, csak hogy a Mediant kivéve a többi ügynökség előrejelzése szerint mindkét pártnak volt esélye bejutni a parlamentbe, hiszen az MKP-nak 5–6 százalékot, a Most-Hídnak 5–6,9 százalékot jeleztek. Nem volt köztük akkora különbség, amiből a választók egyértelműen arra következtethettek volna, hogy a Most-Híd rosszabbul áll, hogy ez a tábor alkot kisebbséget. Sőt, a vizsgált időszak tendenciáját követve épphogy jobban állt, mint az MKP. Persze a választók (már akik figyelték ezeket az adatokat)² a médián keresztül nem a preferenciák alakulásának trendjével szembesültek, hanem az épp legfrissebb preferenciákkal, s ezek alapján – legalábbis május végéig, amikor nyilvánosságra kerültek a Fórum márciusi eredményei – nagyjából kiegyensúlyozottnak láthatták a két párt versengését. Akkor hát miért érezhették mégis a Most-Híd szimpatizánsai, hogy kisebbségben vannak? Véleményem szerint itt több tényező együtthatása játszotta a szerepet.

Ami az MKP és a Most-Híd választási eredményeit illeti, nem az volt a meglepő, hogy a Most-Híd bejutott a parlamentbe, hanem az, hogy az MKP nem jutott be. Ez a közvélemény-kutatókat is meglepte, annak ellenére, hogy amint azt bemutattam, a választási preferenciák alapján erre a lehetőségre is lehetett számítani. A választások után azonnal megindultak a spekulációk, hogy mi volt az oka az MKP sikertelenségének. Voltak, akik az áruoló magyarokat okolták, de a legtöbben a kampányt. Voltak, akik az MKP kampányát, mások a Most-Híd kampányát, amiért lekörözte (elmondásuk szerint az utolsó két hétben) az MKP kampányát.³

A két párt kampányáról, azok tartalmi, vizuális és kommunikációs aspektusairól egy másik tanulmányt lehetne írni. Mindkét kampányról külön-külön, de még inkább a kettő kölcsönhatásáról. Most azonban csak annyiban foglalkozom a kampánnyal – mégpedig az MKP kampányával, hiszen az eredmények az MKP rovására alakultak –, amennyi ahhoz szükséges, hogy felvázolhassam a Most-Hídra szavazók rejtőzködésének lehetséges okait.

Az első tényező, amit figyelembe kell venni, a következő. Az MKP annak ellenére, hogy elegendő ilyen jellegű információval rendelkezik, olyan kampányt folytatott, mint aki nem ismeri a szlovákiai magyarokat, azaz a saját potenciális szavazótáborát. Mintha elfeledkezett volna arról, hogy a szlovákiai magyarok nemzeti és politikai értékrend tekintetében heterogén népeiséget alkotnak, a kétfajta értékrend összefonódásából keletkező típusokat nem is említve. Az teljesen biztos, hogy a kampány nem erre a tudásra épített. Hogy egészen pontosan miből indult ki az MKP, azt igazából csak a kampánystáb tudhatja, de a kampányt figyelve a következő három lehetőséget látom:

1. arra alapozott, hogy a szlovákiai magyarok homogén népeiség, vagyis gyakorlatilag mind egyformák, a politikával kapcsolatban egyforma elvárásaik vannak, s ezeket az elvárásokat egyedül az MKP tudja felvállalni és teljesíteni;

2. a szlovákiai magyarok nem homogén népeiség, de elég csak az egyik részét megszólítani – az MKP bizonyára úgy gondolta, hogy ez a rész alkotja a szlovákiai magyarok többségét;

3. a szlovákiai magyarok sokfélék, de azért mind magyar, ezért a párt az összes magyart meg akarta szólítani, s úgy gondolta, hogy ez sikerülni fog függetlenül attól, hogy nem minden magyar egyforma.

Azt, hogy az MKP a kampány során nem vette figyelembe a magyarok heterogenitását, s ezen belül a többség véleményét, a következő néhány adat is bizonyítja.

Arra a kérdésre, hogy a közeljövőt tekintve mi aggasztja leginkább a megkérdezetteket, a következő eredményeket kaptuk (5. táblázat). 29 területből (itt csak az első huszonkettőt sorolom fel) a szociális, egészségügyi és gazdasági helyzet aggasztotta őket a legjobban, a kisebbségi helyzet csak ezek után következett.

5. táblázat. A közeljövőt tekintve mi aggasztja Önt a legjobban?

1. A munkanélküliség	39%
2. Az egészségügy, szociális gondoskodás helyzete	37%
3. A szegénység	28%
4. A gazdaság helyzete	19%
5. A közbiztonság, bűnözés, a lakosság biztonsága	16%
6. A fiatalok helyzete	16%
7. az életszínvonal	15%
8. A szlovákiai magyarok helyzete	13%
9. A magyar szülők szlovák iskolába járatják gyerekeiket	11%
10. A szlovákiai magyarok számának csökkenése	10%
11. A pályakezdők helyzete	10%
12. A romák helyzete	9%
13. A szlovák–magyar együttélés	9%
14. Az idősek helyzete	7%
15. Az asszimiláció	7%
16. A jogbiztonság	6%
17. A mezőgazdaság	5%
18. A szlovákok betelepődése a magyar falvakba	5%
19. A környezetvédelem	4%
20. A lakáshelyzet	4%
21. A dél-szlovákiai úthálózat helyzete	3%
22. A társadalmi közérzet	3%

Egy másik kérdésben azt tudakoltuk, hogy a felsorolt 19 területtel mennyire elégedettek a megkérdezettek (6. táblázat).

Arra a kérdésre, hogy a jövő kormányának mely problémákat kell elsőként megoldania, a válaszadók 72 százaléka a munkanélküliséget, 28 százalékuk a gazdaság és egészségügy helyzetét említette, 25 százalékuk a szlovákiai magyarok helyzetének orvoslását.

A magyarországi politikusok szlovákiai eseményekbe való beleszólását illető, 2009 augusztusából származó vélemények a 7. táblázatban láthatók.

6. táblázat. Mennyire elégedett az alábbi területekkel?

Inkább elégedetlen	Részből elégedetlen	Inkább elégedett
1. A jelenlegi kormánnyal	1. Azzal, ahogyan a magyarországi politikusok kezelik a szlovák–magyar viszonyt	1. A munkájával
2. A politikusokkal általában	2. A szlovák–magyar viszonytal Szlovákiában	2. Az egészségi állapotával
3. Az ország gazdasági helyzetével	3. Az MKP-val	3. Az emberi kapcsolatokkal a lakhelyén
4. Szlovákia és Magyarország viszonyával	4. A Most-Híd politikusai	4. Lakhelyén a szlovákok és magyarok együttélésével
5. Az emberek életszínvonalával	5. A jövedelmével	5. Lakáskörülményeivel
	6. Lakhelye fejlődésével az utóbbi négy évben	6. Családi életével
	7. Az életkilátásaival	
	8. Az életszínvonalával	

7. táblázat. Milyen mértékben tartja helyesnek, hogy Magyarország beleszóljon a szlovákiai magyarokat érintő kérdésekbe?

Nem helyeslem, hogy beleszóljon	31
Kommentálhatja az eseményeket	45
Aktívan beleszólhat a szlovákiai magyarsággal kapcsolatos ügyekbe	24

2010 márciusában a megkérdezettek 79 százaléka értett egyet azzal, hogy fontos, hogy a szlovákiai magyar politikusok jó kapcsolatban legyenek a magyarországi politikusokkal. Ugyanakkor 55 százaléuk válaszolta, hogy egyetért azzal, hogy az anyanemzettel és a magyarországi politikusokkal való kapcsolattartás csak addig fogadható el, amíg nem sérti a szlovákokat és a szlovák politikusokat. 45% nem értett ezzel egyet.

Végezetül az, hogy melyik kormánykoalíciónak örültek volna a legjobban a válaszadók, a 8. táblázatban látható.

8. táblázat. A felsoroltak közül Ön melyik kormánykoalíciónak örülne a legjobban?

SDKÚ, KDH, HZDS, MKP	38
SDKÚ, KDH, HZDS, Most	27
Smer, HZDS, SNS	1,6
SDKU, Smer	3
Smer, KDH, MKP	20
Smer, Most, HZDS	6,8
Smer, HZDS, MKP	3,4

A párt több megnyilvánulásából is arra lehetett következtetni, hogy nem abból indult ki, amit a szlovákiai magyaroknak az adatok szerinti többsége a legfontosabbnak tart, hanem abból, hogy önmaga mit szeretne (ezt viszont nem tudta hatékonyan „eladni”). Ebből kifolyólag sok választópolgár érezhette azt, hogy az MKP számára nem fontos az ő véleménye, s emellett, hogy ez egyre inkább eltávolíthatta őket a párttól, azt is gondolhatták, hogy véleményükkel kisebbségben vannak. Hiszen az MKP egészen a kampány végéig (sőt, a végén a 62:28-as arány propagálásával még inkább; erről még szó lesz) többféle módon is ezt sugallta feléjük.

Ezzel egyidejűleg hatott a második tényező. Az MKP kampánya nem a választások előtt kezdődött, hanem Bugáréknak az MKP-ból való távozása, valamint a Most-Híd megalakulása után. Ennek a kampánynak az egyik legfontosabb üzenete a választópolgár számára először az volt, hogy vannak jó magyar és rossz magyar (ha egyáltalán még magyarnak nevezhető) politikusok, de később már az, hogy vannak jó magyar és rossz magyar választópolgárok, s ezek közül az előbbiek az értelmes, felelős emberek. S ez már valóban komoly ok a rejtőzködésre. Hiszen nagyon sok ember nem szimplán kisebbségi véleményűnek érezhette magát, hanem a rossz magyar bélyegét és a buta, felelőtlen ember bélyegét is rásütötték. S vajon ki szereti, ha megbélyegzik, s ki vállalja nyilvánosan is ezt a bélyeget? A rejtőzködőknek biztosan volt rá okuk, hogy ne váljalják.

Végezetül a harmadik tényező. A fenti folyamatok zajlása közben május végén, tehát csaknem két hónappal a felmérés után jelentek meg a Fórum márciusra vonatkozó választási preferenciái, amelyek szerint az MKP 51 százalékkal fölényesen vezetett a Most-Híd 28 százalékával szemben. A médiához eljuttatott anyagban ki volt hangsúlyozva s a megjelent hírekben is szerepelt, hogy ezek márciusi eredmények. Közvetlen a választások előtt azonban napvilágot látott⁴ az MKP hirdetése, amely viszont a stabil választók preferenciáiból számított 62:28 MKP és Most-Híd „állást” emelte ki kissé ködösítve, hogy ez nem az összes megkérdezett preferenciája és teljesen elhagyva azt a fontos ténytet, hogy ez az adat is márciusból származik. Ezek után a Most-Híd szimpatizánsainak egy része még inkább kisebbségként észlelhette saját magát, s ez még inkább megerősíthette a hallgatás spiráljának mechanizmusát, amelyből aztán a választási fülke magánya „szabadította ki” ki őket.

A közvélemény-kutatások hatásával kapcsolatban további fontos jelenség a bandwagon- (utánfutó-) effektus, amelyet a szociológia egyik nagy mestere, Paul F. Lazarsfeld fedezett fel, amikor 1940-ben az amerikai elnökválasztással kapcsolatos választói magatartásokat vizsgálta. 1944-ben a *The People's Choice* című könyvében írta le, hogy a választók inkább azt a pártot támogatják, amelynek nagyobb az esélye a győzelemre. Úgy gondolom, hogy az MKP és a Most-Híd választási eredményében ez a jelenség nem játszott szerepet, épp a már említett kiegyensúlyozott esélyek miatt. Ha viszont csak a 62:28-at vették volna figyelembe a választópolgárok, akkor a bandwagon-elmélet értelmében az MKP-t kellett volna még inkább támogatniuk.

Ezeket a sorokat egy hónappal a választások után, azaz 2010. július 12-én írom. Az elmúlt hetekben olyan véleményekkel, politikusi és politológusi médianyilatkozatokkal is találkoztam, hogy az MKP politikusai túlbecsülték a párt választási esélyeit, folyamatosan 10 százalékról beszéltek, s ez okozta a veszítüket. Ugyanis sokan, akik eredetileg az MKP-t választották volna, annak tudatában, hogy a pártjuk az ő szavazatuk nélkül is bejut a parlamentbe, inkább a Most-Hídra szavaztak. Hadd kapjon esélyt ez a párt is.

Kutatóként úgy gondolom, hogy előfordulhatott ilyesmi, de nem olyan mértékben, hogy befolyásolhatta volna a két párt választási eredményét. A közvélemény-kutatások elméletéből ismert az a jelenség is, amikor a „vesztésre állás” mobilizálja a választókat, mégpedig oly módon, hogy még azok is elmennek szavazni, akik eredetileg nem akartak, csak azért, hogy az ő pártjuk nagyobb támogatást kapjon. A kulcsszó: a SAJÁT párt! Tehát senki nem megy el szavazni csak azért, hogy egy másik pártot támogasson a sajátja ellen, főleg ha ez az „ellenpárt” olyan színekben van feltüntetve, amilyenben az MKP tüntette fel a Most-Hídat. Ez egyszerűen ellentmond a józan észnek. S ha mégis ezt teszik, akkor ez azt jelenti, hogy az adott pártot nem ellenpártként kezelik, hanem szimpatizálnak vele. Az elképzelhető, hogy a Most-Híd esetében is ez történt, de akkor ez újfent megerősíti, hogy ez a párt több embernek volt rokonszenves,⁵ mint az a választási preferenciákból kiderült. Vagyis ők megint csak a rejtőzködő szavazók kategóriáját szaporították.

Jegyzetek

1. „A felmérésekben nem bízom, szerintem olyanok, mint a női bugyi: egyszer ilyenek, máskor olyanok.” Dušan Čaplovič volt kisebbségi és emberi jogokért, valamint európai ügyekért felelős miniszterelnök-helyettes nyilatkozata. *Új Szó*, 61. évf. (2008. november 8.) 259. sz. 1. p.
2. A 2010. márciusi adatok szerint a szlovákiai magyarok 27 százalékát érdekli a politika, 35 százalékukat igen is meg nem is, 38 százalékukat pedig nem érdekli. A szlovákiai magyarsággal kapcsolatos kérdések iránt ennél jóval többen érdeklődnek: 61 százalékukat foglalkoztatja, 25 százalékukat néha igen, néha nem, 11 százalékukat nem nagyon foglalkoztatja, 3 százalékukat pedig egyáltalán nem foglalkoztatja a szlovákiai magyar problémakör. Arra a kérdésre, hogy mennyire figyelik a választási kampányt, a következő válaszokat kaptuk: 12,3% naprakészen figyelte, 14,2% csak a neki szimpatikus párt kampányát figyelte, 39% nem figyelte a kampányt, de nem tudta magát mentesíteni tőle, mert „annyira körülvész, hogy nem lehet elkerülni”, 28%-ot nem érdekelt a kampány, 5% ignorálta a kampányt.
3. Például: <http://uj szo.com/napilap/kozelet/2010/06/14/villaminterju>; <http://uj szo.com/napilap/kozelet/2010/06/14/az-arviz-elmosta-a-magyarkartyat>; <http://uj szo.com/napilap/kozelet/2010/06/14/villaminterju-1>; <http://uj szo.com/napilap/kozelet/2010/06/14/velemenyek-a-valasztasokrol>; <http://uj szo.com/napilap/kozelet/2010/06/14/villaminterju-0>
4. *Új Szó*, 63. évf. (2010. június 5.) 128. sz. 15. p.
5. A szimpátián kívül egy adat a megbízhatóság észleléséről: 2010 márciusában az MKP-t a megkérdezettek 55 százaléka, a Most-Híd pártot 46 százalékuk tartotta megbízhatónak.

Felhasznált irodalom

- Angelusz Róbert 2000. *A láthatóság görbe tükrei*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.
- Bourdieu, Pierre 1987. A közvélemény nem létezik. In uő: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest, Gondolat.
- Fischer György 2001. *Hihetünk-e a közvélemény-kutatásoknak?* Budapest, Bagolyvár Kiadó.
- Kunczik Michael 1995. *Základy masové komunikace*. Praha, Karolinum.
- Lampl Zsuzsanna 2007. A stabil magyar választópolgár portréja. In: uő: *Magyarnak lenni*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Mészáros Magdolna 2009. A szlovákiai magyarok politikai orientációja. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2009. 4. sz. 33–49. p.
- Mészárosová-Lamplová, Zuzana 2009. Lazarsfeld dvoch svetadielov. *Antropos*, 2006. 1. sz. 53–57. p.
- Noelle-Neumann, Elisabeth 1993. *The Spiral of Silence: Public Opinion – Our Social Skin*. Chicago, University of Chicago Press.

ZSUZSANNA LAMPL

THE MYSTERY OF HIDING: DATA TO THE ELECTION'S OUTCOME FOR SMK (PARTY OF THE HUNGARIAN COALITION) AND MOST-HÍD

The first part of the study looks for answers to the following questions: (1) what makes an opinion poll scientific, (2) for whom is an opinion poll for and what is its purpose, (3) how much can the results of an opinion poll be looked at as a "prophecy". In the second part, the author analyses the polls conducted before the 2010 parliamentary elections, with a special emphasis on the electoral preferences of the SMK (Party of the Hungarian Coalition) and Most-Híd parties. Were the estimates correct? The third part sketches out the possible reasons of the differences between pre-election polls and actual results for both parties.

ISTVÁN MEZEI

URBAN
DEVELOPMENT
IN SLOVAKIA

Forum Minority Research Institute – CRR of the HAS

Adalékok Peéry Rezső élet- és pályakezdéséhez

Bekezdések, közelítések, előszövegek
egy élettörténet-rekonstrukciós kísérlethez

LÁSZLÓ TÓTH

Data to Rezső Peéry's Biography and Authorship

82:929:821.511.141 (437.6)

821.511.141 (437.6):929

070.42

929 Peéry Rezső

379.831:061.2(=511.141)(437.6)

796.03

Keywords: Hungarians in Czechoslovakia 1918–1927. Bratislava between the two world wars. Scouting, scout movement. Hungarian scouts in Czechoslovakia between the two wars. Christian youth movements. Minority literature and journalism.

„Az ember élete regényének kompozícióját csak későn ismeri fel.”
(Peéry Rezső)

„Életem minden későbbi megpróbáltatása, szenvedése és
megrázkódtatása ebből a három adatból következett:
*Pozsonyban születtem, magyarnak születtem, és olyan polgári
családból születtem, mely a humanitás és szabadelvűség iránti
tiszteletet természetemmé tette.*”
(Peéry Rezső)

Pozsonyban, magyarnak, polgári családból

Száz éve, 1910. március 27-én született írónk publicisztikai munkáiból, emlékező esszéiből egy végérvényesen elveszett világ, egy visszahozhatatlanul eltűnt város és egy elveszni látszó személyiségsemény, erősen háttérbe szoruló értékszemlélet rekonstruálható, egészen a finom részletekig. Egy személyre szabott, külön bejáratú mítosz részévé avatja Peéry a két világháború közti Pozsonyt, akárcsak Márai Kassát, Krúdy a Felvidéket, és annyi más miliőt, Faulkner az amerikai Délt, s még hosszan sorolhatnánk a magyar és világirodalmi példákat. Peéry már tizennyolc éves kori kéziratot naplójában csodálattal adózik Proust írói módszerének, aki „kilencven oldalt ír az emlékezésnek és a képzettársításnak [kiemelés tőlem – T. L.] bonyolult és szövevényes folyamatáról, melyet egy ínnyen elolvadó, teába mártott sütemény idéz fel”.¹ Pozsonynak ez a mítoszképző szerepe Peéry életében mindvégig megmaradt. Írásaiban jelképpé nemesedik a gyermekkorra egy részének színteret adó Bódé Ferenc úti legendás családi ház is: a világ ellentétes, vagy legalábbis egymástól távol eső pontjai, pólusai – természet és civilizáció, polgáriasult városi létforma és falusi jelleg, korszerű és anakro-

nisztikus, búcsúzás és érkezés, valóságos és transzcendens, a társadalmi ranglétrán egymástól vastag falakkal elválasztott osztályok és rétegek képviselői – simulnak, ez utóbbiak a maguk felekezeti és etnikai-nemzetiségi tarkaságában egymáshoz Peéry gyermek- és kiskamasz korának e Bódé Ferenc út környéki, két-három utcával behatárolható univerzumában.

Írónk önképének, azonosságtudatának következő sarkalatos pontját a magyarsága, a magyar nyelv és kultúra reá gyakorolt személyiség- és identitásképző hatása adja. Pedig jellegzetes közép-európai életút, sors az övé; Peéry apai ágon csupán második generációs magyar volt: miután a nagyapja még nem tudott magyarul, a magyar nyelv és kultúra a németnek született s a magyart komáromi középiskolai társaitól tanulgató édesapja – a később közmegebecsülésnek örvendő pozsonyi szülészorvos és városszépitő, nemzetközi híró rózsanemesítő és fotográfus uradalmikovács-ivadék – választása volt. (Olyannyira, hogy amikor egy alkalommal, még az 1880-as években, apró licistaként magához hívatta szigorú tekintetű, német gimnáziumi igazgatója, Michaelis Vilmos, és a német származására és anyanyelvére figyelmeztette, s ennek megfelelő magatartásra intette őt, a külső ráhatásnak ez az erélyes szándéka csak még inkább megerősítette benne a nyelv- és kultúraváltás erőteljes szándékát.)² Írónk stuttgarti sírján a felirat magyarul, Peéry Rezsőként, s nem a Rudolf németes alakváltozatban őrzi a nevét (beteljesítve a rokon sorsú nagy példaképnek, Márai Sándornak az emigráns-sorssal kapcsolatos baljóslatú jövendölését: „A csákány koppan és lehull nevedről az ékezet”³ – ékezethibásan: Rezsőként). A történet folytatása (befejezése?), hogy írónk családjá a Németországban élő, 1952-ben Sopronban még magyarnak született, de tudtommal nyelvünket már nem beszélő fiában visszatért a németiséghez, a német nyelvbe, kultúrába, így az, hogy Peéry a személyes sorsát, emberi-írói magatartását olyannyira elhatároló módon magyarnak született, a családtörténet mindössze két-három nemzedéknyi, ám annál fontosabb és jellemzőbb kitérője volt csupán. De anyai ágon a magyar mellett a szlovák elem is jelen volt ebben a jellegzetesen közép-európai sorképletben, s az, hogy így családjában háromféle – német, magyar és szlovák – nemzeti elem keveredett, továbbá háromféle társadalmi osztály – a nincstelen cselédség és munkásság, a hirtelen felemelkedő és ugyanilyen hirtelen lecsúszó úri-dzsentrí középosztály, valamint a jómódban élő művelt és a társadalmi életben közhasznú szerepet betöltő polgárság – tapasztalati világa adódott össze, szintén a személyes sors és magánmitológia egyik, magatartásformát, világszemléletet adó pillérének számított.

Ez utóbbi – polgári származása, polgár volta, a polgársághoz való tartozása, polgári élet- és értékszemlélete – egyben magánmitológiájának harmadik tartópillére, jóllehet ő maga – édesapja uradalmikovács-ivadék, édesanyja nemesszármazék lévén – polgárnak is csupán második generációs volt.

Mindehhez, a származás és a családi környezet mellett hozzávehetjük még a nagy híró pozsonyi evangélikus líceumot, mint neveltetésének, világképe kialakulásának, szocializációjának legfontosabb, életeszmény-formáló terepét, amelyhez az emberi-társadalmi és természeti környezet harmóniájára épülő cserkészélet ugyancsak egész életre elegendő élményeket, tapasztalatokat, fogódzókat adott. A cserkészélet a fizikai erőnlétet fejlesztő életmódon kívül egyfelől az intenzív közösségi élet élményét jelentette az időben a fiatalok számára, fokozatosan elmélyítve társadalom- és közösségismeretüket, amelyek mellé a városi polgáridadék Limbacher csemete – Peéry – számára a természet semmi máshoz nem fogható élményét is társította. Az ő természetfelfogása – már kora gyermek-, majd serdülőkorában is – szinte panteisztikus húrokat zen-

get meg, az ember természetből vétettségét és természetbe vetettségét a gondviselés legnagyobb ajándékaként fogta föl, az Isten-természet a harmónia legmagasabb fokát jelentette számára. Természetélmény és szellemi ébredés egybefonódása a természet és emberi szellem egybetartozásának tudatát, hitét erősítette benne, ami olykor a legnagyobb megrázkódtatások és lelki traumák esetében is a menekülés útját nyitotta meg előtte, s minden esetben a természethez fordulva lelki vigaszért, a földi nyomorúságok közül valahányszor a természet és a kozmosz végtelenjével való transzcendens kapcsolat mutatta meg számára a kiutat.

Az első gyermekkori traumák, eszmélések

Háborús évek

Magát, későbbi, posztkamaskori naplójában, visszatekintve, olyan, erős akaratú, öntudatos fellépésű emberkének állítja be, akinek már ötéves korában is „határozott és kemény véleménye” volt mindenkiről, mi több, azt vallja büszkén magáról, hogy „már ötéves koromban volt »Énkém«”.⁴ Első gyermekkori élményeit a pozsonyi Bábaképző Intézetnek „a Pálffy-kert vén vadgesztenyefáira néző, komoly képű, puritán, nagy épületéből” származtatja, ahol édesapja orvosként, anyai nagynya pedig „főmadámként”, azaz első műtősnővérként dolgozott, melynek „óriási folyosóiról, fanyar karbol-szagáról, nagy csendjéről és tisztaságáról” még élete vége felé is érzékletes eleven-séggel ír.⁵ A háború, bármily furcsán hangzik is, négyéves korától neki is „természetes és megszokott világa” volt, lévén hogy édesapja katonaoorvosi szolgálatot is teljesített. Peéry, visszaemlékezése szerint, szinte minden szabad idejét a pozsonyi katonakórházban, lábadozó fiatal katonák között töltötte, s bár a front még igen messze volt tőlük, már ekkor valami félelmetes bizonytalanság töltötte el őt azt illetően, hogy „valami történni fog velünk”, s hamarosan „a városba is eljön a háború”.⁶ De elkíséri édesapját a kis Bió – akit haláláig így becéz majd „a minisztertől az utcalányig” mindenki – vidéki betegeihez, a különböző Pozsony környéki kastélyokba és kúriákba is, mert ezekre a helyekre szintén gyakran hívták Limbacher doktort, aki bár látható büszkeséggel mutatta be kisfiát „ápolts és szép asszonyoknak és merev, komorarcú férfiaknak”, akiknek társaságában azonban korántsem érezte olyan jól magát, mint ugyanezen kúriák „ízés szavú, jóhumorú és kedvesmosolyú urasági kocsisai”, lovászlegényei, intézői családtagjai körében.⁸ Ám felejthetetlen élménye maradt az is, ami az ismeretlen, baljós jövőtől való, már említett félelmét erősítette benne, melyre már a felnőttek is „komor szívvel készülődtek”, amikor egy jeges decemberi reggelen, a „bizonytalan környékre” hivatkozva, s biztonságuk érdekében, fegyveres kísérettel jelent meg náluk az egyik gazda.⁹ S a fenyegető jelek egyre szaporodtak, a lakosság ellátása egyre jobban akadózott, „A komisz széntől füstöt köhögtek a kályhák”, gyengébb lett a gázvilágítás, kisebbek lettek a zsemlyék, s megesezt, hogy tej híján vízzel készült konyhájukban a kakaó, vagyis hiába született tehetős családba, rájuk is egyre nagyobb súllyal nehezedett a kiszolgáltatottság és a félelem légköre, azaz, állapítja meg Peéry élete vége felé: „Nem volt különösen jó kisfiúnak lenni ezekben az esztendőkbén.”¹⁰

Otthonában könyvek veszik körül, természettudományos érdeklődésű édesapja – akinek dolgozószobájában „élete utolsó órájáig” ott állt a mikroszkóp – Fridtjof Nansen, Roald Amundsen, Sir Ernest Shackleton, Robert Falcon Scott, illetve Wilhelm Bölsche,

Raoul Francé műveit tartotta állandóan keze ügyében, de a „botanizáló Goethe” is visszatérő olvasmányának számított, s persze, mindenekelőtt, Semmelweis Ignác volt gyakori példája, míg humán érdeklődésű, irodalombarát édesanyja – aki férje szülei kedvéért németül tanult – „háromemeletes könyvespolcán” a hálószobában Ady Endre, Kaffka Margit, Gárdonyi Géza, Babits Mihály, Móricz Zsigmond, Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Móra Ferenc, Tömörkény István, Herczeg Ferenc, az öt otthonukban is meglátogató Várnai Zseni, másfelől Ellen Key, Gustave Flaubert, Guy de Maupassant, Émile Zola, Henrik Ibsen, August Strindberg művei feszítettek tömött sorokban. Vagyis ezzel, írja magáról később a visszaemlékező Peéry, „adva voltak neveltetésem legfontosabb elemei [...] anélkül, hogy fogalmam lett volna a konzervatív és a korszerű értékelés, ízlés kettősségéről”.¹¹ Mindemellett Limbacherék – már csak társadalmi státusuknál és rangjuknál fogva is – élénk társasági életet is éltek. Egymást érték náluk a látogatók, vendégek, s ők is gyakran megfordultak másoknál, amikor is a felnőttek között érdekes beszélgetések, olykor lázas viták, eszmecserék folytak, amelyeknek a Limbacher gyerekek is akaratlan tanúi, részesei lettek. A gyermek Peéry már élete legkorábbi szakaszaiban olyan mű- és szakszavakkal ismerkedett családi környezetének köszönhetően, mint „küret”, „méhen kívüli terhesség” egyfelől, „szociális gondozás”, „anya- és csecsemővédelem”, „feminizmus” másfelől. Életre szóló nyomot hagyott emlékezetében édesapja és a szomszédjukban lakó jeles irodalomtörténész, filozófus, pedagógiai író, teológus, tanár, Szelényi Ödön csaknem a tettelegességig fajuló, könyvet, dísz tárgyat, alabástrom oszlopocskákkal díszített nehéz órát nem kímélő, 1918. őszi vitája nemzeti katasztrófáról, országárulásról és -vesztésről, arról, hogy Tisza Istváné vagy Károlyi Mihályé volt-e a helyes(ebb) út (ebből is láthatóan az egyikük, Szelényi, szenvedélyes Tisza-párti volt, míg a másikuk, Jászi Oszkár feltétlen híveként, ha „fél-szívvvel” is, de Károlyit védte), mire a megszeppent Limbacher csemete Guszti barátjával, a rovaran későbbi híres tudósával, aki, mint látni fogjuk, néhány hét múlva, élete egy másik megrázó gyermekkori élményének is részese lesz, sietve elkotródott tovább szerkeszteni kettőjük kézírásos újságját, a Turisták Lapját, melynek „egyetlen komoly előfizetője” Peéry nagyanja volt.¹²

A háborús esztendők – s az azok múlásával „szaporodó gond, szegénység és nyomorúság” – édesanyját is fokozott társadalmi tevékenységre sarkallták: „szervezett, gyűlésre járt, vitakozott, segített, agitált, gyűjtött városszerte”, bekapcsolódott a feminista mozgalomba, valamint „az akkoriban kiépülő társadalomgondozó szervezetek munkájába”, szívéen viselte az anya- és csecsemővédelem ügyét, „ápolta, előkelő és komoly vendégek” jöttek hozzá Budapestről, köztük olyan, a maguk korában országosan ismert személyiségek, mint Bédi-Schwimmer Róza, Spádi Adél, Madzar József, vagy a már említett Várnai Zseni (mely vendéglátást Limbacher doktor, művelt és agilis felesége munkájának elismerését látva benne, egyfelől elégedetten, a feminizmussal szembeni ellenszenvé miatt viszont nem kis fenntartással szemlélte).¹³ Anyjához kötődik Peéry első, s rögvest meghatározó *találkozása* Ady Endrével is. Lakásuk nagyszobájában üldögéltek ugyanis egy zimankós téli estén, asztalukat a fehér bóbítás szobalány már megterítette uzsonnához, előttük pedig az Érdekes Újság legfrissebb száma, amikor édesanyja könnyes szemmel megkérdezte kisfiától, hogy tegyen-e egy csepp vajat a háborús körülmények miatt vízzel készült kakaójába, aztán az előttük fekvő képeslap „barnatónusú gyászkeretes címkéjére” mutatott, és megsimogatta fiacskája arcát: „Ezt neked is tudnod kell már, kisfiam. Meghalt Ady Endre, a költő.” Később Peéry innen, s a szülei gondoljaival való e találkozásaitól számította búcsúját „a gyer-

mekkori tudatlanságtól és tájékozatlanságtól”.¹⁴ S élete végén is jelképes értelmet tulajdonított annak, hogy negyedikes elemistaként szülőhazája földrajzával épp az időben kezdett ismerkedni, amikor kimondták felette a halálos ítéletet, ami pedig tudatát illeti, azt annak halálával tartja „egykorúnak”.¹⁵

Legelső eszméléseinek, benyomásainak forrásvidéke a Konvent és a Kisfaludy utca, valamint a Szárazvám és a Háfner út környéke is. Az evangélikus elemiben – „Dex bácsi” – Dex Ferenc volt az osztályfőnöke. Felejthetetlen napokat tölt barátaival a dunai uszodában, a vár alatti természetes strandon – „Pozsonyban kicsit úgy születik az ember, hogy megmártják a Dunában”¹⁶ –, amivel nemcsak önismeretüket erősítették, amik nemcsak erőpróbákra voltak jók, s nem is csak a lusta elnyúlásokat, az édes semmittevés ihletett óráit jelentették számukra, hanem írónknak a természettel, az egyik őselemmel: a vízzel való újbóli egyesülés aktusát, egy, valamiféle vegetatív létállapot éteri önfeledtségébe való emelkedés boldogságát is jelképezték egész életén át, s szinte az örömödák emelkedettségével szólt, ha erről, ezekről az élményekről írt.¹⁷ De emlékirataiban a Peérynél mindössze egy évvel fiatalabb Kovács Endre is a „nagy fürdéseket” emeli ki a gyermekkorából a Pöcsniben, az oroszvári Duna-ágban, a téli kikötőben, persze a csónakázások, a ligeti csavargások, a környező hegyekbeli gyümölcslopások mellett, s azokat a díszleteket, melyeket az óváros biztosított gyermekkorához: a korzót, a kávéméréseket, a Várlépcsőt, a „Hainburg felé eltűnő bécsi villamost”, a Dómot, Artur Eugen Dobos Ventúr utcai pékműhelyét, Wedler híres mákos patkóit, a Mayer cukrászdát (Széchenyi annak idején „innen leste a szemközti ablakban Seilern Crescentia járását-kelését”),¹⁸ s annyi minden mást. Jóllehet más-más társadalmi osztályból érkeztek – Kovács a bizonytalan sorsú, nincstelen munkásrétegből, a Limbacher fiú a polgári jólét biztonságából –, így helyenként a nézőpontjuk is eltérő lehetett, Pozsonnyal kapcsolatban mindketten ugyanazokat a gyermekkori képeket, emlékeket raktározták el magukban, ugyanazt a levegőt szívták magukba mind a ketten (mellesleg, nem minden tanulság nélküli érdekességként tegyük hozzá, hogy gyárai, üzemei s erőteljes ipara ellenére Pozsony az 1920-as években a világ hatodik leg tisztább levegőjű városa volt!).¹⁹

A 19. század vége: a főhatalomváltás

A 19. század – mint annyiakéban Közép-Európában – a Limbacher család életében (is) az első világháború befejeztével, az Osztrák–Magyar Monarchia, illetve a történeti Magyarország szétbomlásával, a(z új) csehszlovák állam megalakulásával és már 1918. december 6–8-án meginduló, területszerző hódításaival ért véget. Ami ezután jött, ellentmondott minden korábbi személyes s történeti tapasztalatnak, és a világ egy egészen más, az addigaktól teljes mértékben elűtő szemléletét kényszerítette rá a magyarságra, melynek életében új időszámítás kezdődött. Kimondatlanul is ezt látszik igazolni a Pozsony-kutató Peter Salner szlovák történész – saját szakterületére vonatkoztatott – összegzése is, aki szerint nemcsak az emberek többsége számára, hanem általában is, az Osztrák–Magyar Monarchia szétesése – egy új állam születése mellett – mindenekelőtt azt jelentette, hogy a múlt részévé vált minden, ami évszázadokon keresztül alakította a város jellegét, sőt „az addigi Pressburg vagy Pozsony még a nevét is elvesztette”.²⁰

Esetünkben helyénvalónak látjuk a fiatalabb magyar történész nemzedék egyik ígéretének, Kollai Istvánnak a megállapítását, mely szerint Trianon alapvetően azt a „nemzeti identitásképzésnek” is egyik fontos elemét jelentő „történelmi teret” bontotta meg,

mely addig a régi Magyarország „mindennapi életének a keretét adta”, s amely „addig valóságos és kézzelfogható volt”.²¹ Az 1918 végétől meginduló, messzemenően agresszív és békeszerződések által még nem szentesített csehszlovák területfoglalások nyomán az új államhoz kerülő magyarság – és persze németiség – végzetes tragédiaként élte meg az új helyzetet, melyre nemcsak hogy felkészülve nem lehetett, hanem amelyet minden józan érvek és emberi – de nem történelmi! – logikának ellentmondónak látott. Akkor ugyanis már senki nem tartotta elvitathatónak a szlovákságnak az általa – túlnyomó többségben – lakott területeken való önrendelkezési, sőt államalapítási jogát, melyeket a történelmi Magyarország északi, a szlovák–magyar etnikai és nyelvhatár fölötti részein (még) az 1861-es turócszentmártoni *Memorandum* is „különösebb nehézségek nélkül” kijelölhetőnek tartott,²² ám azt már sokan mélyen igazságtalannak, összeesküvésnek, merényletnek érezték, hogy az új határok kijelölésében az etnikai szempontok mellett, sőt, bizonyos értelemben azok ellenében a „stratégiai és gazdasági szempontok” is módfelett érvényesültek, melyek szerepét mértékadó szlovák történészek – például Ľubomír Lipták – is elismerték.²³

Az említett felkészületlenségről írt Jankovics Marcell *Húsz esztendő Pozsonyban* című emlékirata nyitófejezetében is (*A vég kezdete*): „...mennyi mindent nem tudtunk, és tudatlanságunkban felkészületlenek voltunk – *lelkileg is*.”²⁴ A lelkeken úrrá levő általános bizonytalansággal kapcsolatban pedig megjegyzi: „Valaminek vége volt, de senki nem tudta, mi kezdődik.”²⁵

Az első cseh(szlovák) légiók 1919. január 1-jén szállták meg Pozsonyt, majd január 6-án Samuel Zoch csehszlovák kormánybiztos átvette a várost Jankó Zoltán főispán kormány megbízottól, és kijelentette, hogy a település neve ezentúl Bratislava (bár ekkor még a Wilsonovo – Wilson-város – sem került le a napirendről), a hivatalos nyelv pedig a szlovák lesz. Február 4-től pedig – ünnepélyes külsőségek mellett – Szlovákia Teljhatalmú Minisztériuma is Zsolnáról Pozsonyba települt át.²⁶ Az őslakosság – írja ezekről a napokról emlékiratában Kovács Endre – „komoran nézte” ezt a „tányérsapkás legionáriusok segédletével megvalósuló »honfoglalást«”.²⁷ A legionáriusok, illetve az új államhatalom bevonulását a kilencéves Limbacher fiú már személyes emlékként rögzítette: „1919 egyik január eleji napján mint kilencéves kislány a pozsonyi Szentháromság-templom előtt álltam apám kezébe kapaszkodva, s úgy bámultam a Piac térről felfelé vonuló, eddig soha nem látott fegyveres csapatok hosszú-hosszú menetét. Az olasz alpesi vadászok vadonatúj egyenruhájában, sötétkék tányérsapkával és fácántollas sűrű sűvegben vonultak be ösvérek vontatta gépfegyveres osztagok kíséretében a csehszlovák légiók Pozsonyba.”²⁸ Ezzel s így került Felvidék – lakói tudta és hozzájárulása nélkül – „márol holnapra egy alakuló új állam határai közé”, és így kezdődött meg az a „gigantikus művelet”, amely a történelmi ország szlovákok lakta északi területeit „egy tekintélyes terjedelmű és mélységű magyar etnikai sávval egyetemben kihalította Magyarország területéből, államjogilag és ténylegesen a Cseh- és Morva-medencéhez csatolta”.²⁹

Az impériumváltás eseményei, látjuk, a szóban forgó család kiskamasz, nyolc-kilenc éves csemetéjét – későbbi írónkat – már közvetlenül érintették, s a maguk legdurvább valóságában beleszóltak életébe. Meghatározó élménye volt, melyet még csaknem négy évtizeddel később is nagy beleéléssel emlegetett *A pozsonyi Duna-parton...* című emlékezésében, amikor 1919. február 12-én, délután öt órakor, egy – a Szociáldemokrata Párt által szervezett – népgyűlésről hazafelé baktatva, a Széles lépcsőn hirtelen sortűzet adott le rá – a polgárgyerekek akkori öltözködési szokása szerint kék

szalagos matrózsapkában, aranygombos kabátban láthatjuk ekkor a majdani író – és tizenhárom éves barátjára, Szelényi Gusztira egy olasz egyenruhás csehszlovák legionárius osztag.³⁰ Életüket mindössze annak köszönheték, hogy időben sikerült a lépcső magas mellvédje alá bukniuk. A pozsonyi nem szlovák ajkú őslakosok gyászos napja volt ez. Közvetlenül az írónk által leírt eset előtt cseh legionáriusok összetűzést provokáltak a város, illetve a Felvidék megszállása, valamint a Szlovákiai Teljhatalmú Minisztérium Pozsonyba való, február 4-i bevonulása ellen délután három órára meghirdetett tiltakozó népgyűlés résztvevőivel – írónk itt szintén jelen volt –, s többször is a fegyvertelen tömeg közé lóttek. Az incidensnek hét halálos áldozata (Peéry, élete végén, egy helyütt tizenhárom halottat említ – tévesen³¹) és huszonhárom sebesültje volt (a legtöbbjüket a hátukon, tehát menekülés közben érte a lövés). A halálos áldozatokat – Albrecht Károly huszonegy éves hazabocsátott tengerészt, Heringes [másutt: Haringás] Ferenc harminchét éves szabómestert, Kovács György huszonnyolc éves hadirokkantat, Kubesch Vilmos tizenhét éves fémipari szakiskolai tanulót, Lunzer Gusztáv tizenkilenc éves gyári munkást, Soós Ferencné harminchét éves háztartásbelit, valamint Záborszky Gyula harminckét éves hivatalnokot – február 16-án temették el több ezer gyászoló jelenlétében, amely napon Hubert Károly tizennégy éves polgári iskolai tanulóval is végzett egy cseh legionárius fegyvere.³² (Peéry, már hatvanadik élet-évén túl, egyik emlékezésében arról ír, hogy az áldozatok egyike – „fehér szakállas, öreg zsidó ember” – buktában magával rántotta őt.³³)

Ezzel a kiskamasz Peéry „politikai felvilágosítása” óhatatlanul megtörtént. A szülői házban egyértelműen és egyöntetűen megszállásnak tekintették a cseh területfoglalást és a város legionáriusok általi előzónlését, s az események német származású édesapját még hajlíthatatlanabbá tették évekkorábban önként vállalt magyarságában s „nemzetiségi dolgokban” egyaránt. A „szabadelvű polgárság egyik ismert” képviselőjeként természetesen nem lett nacionalista továbbra sem, de családja minden tagja számára „magyarnak lenni és maradni a változó viszonyok közepette”, természetesnek tűnt – „más magatartásra gondolni sem tudtunk”, összegzi később Peéry –, s „a megszállók barbárok voltak” a szemükben, akik „összetörték a Jogrend és a Méltányosság törvénytábláit”.³⁴

Dr. Limbacher Rezső, az ismert pozsonyi orvos háza – Peéry neveltetésének elsődleges színtere – tehát egyfelől a más nemzetűek és nemzetiségűek iránti tolerancia, másfelől viszont a mások kárára és önös érdekekből történő erőszakos nemzeti érdekérvényesítés elleni határozott állásfoglalás szentélyének, bástyájának bizonyult. Ez összefüggésben itt kell szólnunk a család egyik rokonáról, a Peéry gyermekkorából megőrzött sokszínű, eleven panoptikumba tartozó dr. Mészáros István nyitrai bírósági tanácselnökről, Peéry anyai nagyanyja bátyjáról is. Már puszta megjelenésével, fellépésével is a 19–20. század fordulójának, az impériumváltás körüli esztendőök világának egyik figurája volt „fekete szalonkabátjában, csikos nadrágjában” ez a „piros arcú, borotvált fejű, délceg öregúr”, aki – emlékezik rá Peéry – „apámat rendszerint »lieber Schwagernek« szólítja, szüleimmel magyarul, nagyanyámmal szlovákul beszél, de a magyar mondatot németül kezdi vagy zárja, a szlovákba magyar szót kever, ahogyan azt az egykori nyitrai ember szerette volt tenni”. Időnkénti megjelenése mindig hozott némi feszültséget Limbacherék pozsonyi házába, ugyanis valahány alkalommal szükségét érezte heves magyarázkodásba kezdeni azt illetően, hogy az államfordulat után milyen történelmi – és nem utolsósorban személyes – megfontolásból cserélte föl magyar nemzetiségét szlovákra. Azzal persze a Limbacher családban is mindenki tisztában

volt, hogy azokkal a „kemény, kegyetlen törvényekkel”, melyekkel az államfordulat „beköszöntött” a Magyarországtól elcsatolt területek magyar lakói számára, mindenki úgy védekezett, ahogy tudott, s végül is mindenki csak magának tartozott elszámolással érte.³⁵ Mészáros doktor történetének azonban az ad némi pikantériát, sőt abszurd színezetet, hogy amikor néhány esztendővel korábban, a milleniumi években színtiszta szlovák vidéken, Alsókubinban kapott hivatalt, díszmagyarban intette a helybelieket arra vonatkozóan, hogy „nem kíván több tót szót hallani”, 1919 után már mint „megbízható és jeles csehszlovák tisztviselő korholta és bírálta a »magyarok« nacionalizmusát” (gyermeküket, mellesleg, annak idején, Arisztid és Ildikó névre keresztelte). Az 1930-as években pedig – Nyitrán – annak a küldöttségnek volt hangos szószólója, mely az ottani katolikus püspököt erélyes fellépésre sürgette annak érdekében, hogy tiltsa be az istentiszteleti nyelvként a környéken még mindig használatos magyart. A hatvanas éveiben a *Requiem egy országrészért* emlékezéseit, esszéit író Peéry szelíd malíciával az égiek hatáskörébe utalja a családjukban az emberi és nemzetiségi köpönyegforgatás jelképévé lett nyitrai rokonuk megítélését: „Az én szegény nagybátyám azóta legfeljebb valamely égi bíróság előtt ad számot arról, miért érezte kihívásnak Kukučín Márton nyelvét 1900 táján Alsókubinban, s miért kívánta megvonni a dinnyét árusító gerencséri paraszttól és a múlt árnyai nyomát kereső nyitrai nyugdíjas anyótól azt a lehetőséget, hogy magyarul dicsérhesse az Urat a nyitrai vár alatt?”³⁶

Bódé Ferenc út

A legendás hírű, Bódé – másutt: Bode – Ferenc út (ma: Gorazdova ulica) 17. szám alatti családi házat Peéry édesapja 1920 nyarán vette Kraitz Béla virágkereskedő egyik rokonától. Az eredetileg itt elterülő szőlőskertek helyén, a 20. század első másfél évtizedében kialakított villasor névadója, Bódé Ferenc (1828–1900) egyike volt azoknak a köztisztviselőben álló pozsonyi emberbarát polgároknak, akik a 19. század második felében rendkívül sokat tettek szülővárosuk emberi léptékeinek, arculatának megtartásáért; maga Bódé – a városi tanács tagjaként is – különböző jótékonyági egyletek szervezésével írta be magát a koronázó város aranykönyvébe.³⁷ Akár az életünket erre-arra terelő játékos véletlenek megnyilvánulásának, vagy valamely misztikus sorsszerűség jelképének is tekinthetjük, hogy Limbacher doktor, a lelkes és tevékeny városszépítő szülészorvos épp ebben a Bódéról elnevezett utcában talált a maga és családja számára kényelmes, meghitt otthon nyújtó, megvételre alkalmas házat. (Az utca a szláv írásbeliség megteremtőinek számító, a 9. századi Morva Fejedelemségben, illetve Pannóniában is tevékenykedő Cirill és Metód követőjeként s a szláv nyelvű liturgia híveként ismert Gorazdról kapta az 1945-től használatos mai nevét.)

A Hegyi-liget (ma: Horský park) oldalán, a Mély úttal (ma: Hlboká cesta, illetve a Hegyi-liget fölötti része, a huszita vezér és prédikátor után ma Nagy Prokop út) párhuzamosan futó, a Lamacsi útba (ma, ez a része: Brnianská cesta) beleszaladó, akkor még „rosszul kövezett és gyéren világított” Bódé Ferenc út utolsó háza volt Limbacheréké: „zömök, oldalt tornyos” öreg épület, melyet Peéryék „némi szépítéssel” ugyan villának nevezték, valójában nem volt más egy nagybacska, ám „igénytelen családi háznál”.³⁸ A ház faszindellyel védett, északnyugati oldalán levő szobácska ablaka a Morvamezőre nézett, jelezve, hogy otthonuk az etnikai határ vonalán épült, s „a kis szobából nyíló kilátás a Porta Hungarica látványa volt [...] oda, ahol a szláv térség és őstthon kezdődött”.³⁹

Szelíd, mondhatni bukolikus kép tárul Peéry emlékezéseiből a Limbacher-porta környékét kilenc évtized távolából vizslató szem elé. A város és a falu ölelkezett össze akkoriban még a Bódé Ferenc utcában, melynek – s a környékbeli utcáknak – kertes családi házai az idő tájt szerény-szorgos pozsonyi középpolgári családoknak adtak ott-hont. Peéry időskori (1974-es) visszaemlékezésében megelevenednek az 1920-as években itt lakók: Tóth Antal, a „nyájas arcú, szabályos bajuszú, kövér adótanácsadó”, Toman úr, a „szürke szemű, ráncos arcú, kertje alján épült kasok körül serénykedő méhészt”, Maza János, az agglegény földmérő. Mintha egy impresszionista festmény, egy Cézanne- vagy egy Szinyei Merse-kép elevenedne meg Peéry Maza úrról rajzolt portréjában, akit írónk tolla nyomán „példás rendben tartott, kavicsos utacskákkal szimmetrikusan behálózott kertjének egy fehér asztala mellett sárgásfehér, likacsos szalmakalappal lilaszín, húsos arca felett, szabályosan rezgő fejjel” látunk magunk előtt magányosan borozgatni. De megismerhetjük ugyaninnen a „gidaarcú, vérszegény, hajlottan járó fekete ruhás özvegyasszonyt: Teszáknét, és fiát, Marcit; az utca eleji erkélyes villában lakó, Trockijra hasonlító, „piros arcú, kecskeszakállas, cvikkeres” cseh vasutast, aki „barátságos öntudattal pislogott a világba” és hangos „Nazdar!”-ral köszöntött mindenkit; a Peéryék házával szembeni portán, egy „göcsörtös akácfasorral” övezett „komiszul köves út” végén levő tanyáján idős édesanyjával és „tépett ruhájú, kócos”, öreg béresével együtt lakó, „árnyékos szemű, sasorrú, napbarnított arcú, szófukar” Niklas urat, aki „kigombolt, kockás ingében, fehéreres bőrkabátjában, bricseszében és magas, bőr lábszárvédőjében” a tejet hordja nekik; s egy pillanatra elénk villan az az állandóan „dültől tajtékzó fekete kuvasz” őrizte, „mindig tárt ablakredőnyű, hosszú, fehér, földszintes házban lakó” két – egy idősebb és egy fiatalabb – gyászruhás nő is, akik mintha valamilyen nagy titkot rejtegettek volna szívük mélyén, melyet azonban az utca lakói közül senki nem ismert.⁴⁰ Erről a vidékről valók a gyermekkor nem felejthető panoptikumának további regényes alakjai is: a jó időben tavasztól őszig a Mély úton minden délben végigsétáló, csontgombos botját maga előtt lógázó vak úriember „halványbarna ruhában, vajszerű mellényben, sárga félcipőben, finom hajtású puhakalappal”; a Mély úti kápolna mereven bicegő, magát sokgalléros, pecsétes, fekete köpönyegben vonszoló, rokkant lábú, ortopédcipős sekrestyése, aki különösen a gyerekekkel szemben bizalmatlan. A nyomorék sekrestyést olykor „ráncos arcú, viseltes, szürke kendőbe bugyolált, gyulladt szemű” anyja kíséri „köhögve, sóhajtozva, dohogva”, és „szipogva, sírva panaszolja keservét a Mély úti bokroknak és fákknak”. Micsoda társadalmi mikroklíma már ez is – jegyezhetjük meg –, egyetlen esszécske két és fél oldalára tömörítve, s hogy a kép teljesebb legyen, írónk az államfordulat után a szülővárosába betelepedett cseh vasutas mellé, szinte észrevétlenül, odakanyarintja az őslakosok nacionáléját is, megjegyezvén, hogy „a vak úriember magyar, a sekrestyés német tájszólását csak idősebb bennszülött érti”, s aztán a valóságterhes társadalomrajzot egyetlen tollvonással a kozmikusba, a transzcendensbe futtatja ki: „...az öregasszonyét alighanem csak a bokrok és a fák.”⁴¹ De hogy a kép még teljesebb legyen, szólni kell a hetente több alkalommal is a pozsonyi piacokra „fityegő csizmával vállukon, hátukon púposodó, kék kendős batyukkal, meztőláb” errefelé igyekvő lamacsi szlovák parasztasszonyokról és -menyecskékről,⁴² továbbá a francia származású osztrák Saint-Genois báróról és családjáról, valamint udvartartásáról, akik úgy éltek hegyi-ligeti kastélyukban (ma egyetemi diákszálló van ezen a területen), „mintha a Monarchia hajótörésének valamely épen maradt robinsoni szigetén” várnák a szabadulást.⁴³

A világ ellentétes, vagy legalábbis egymástól távol eső pontjai, pólusai – természet és civilizáció, polgárisult városi létforma és falusi jelleg, korszerű és anakronisztikus, búcsúzás és érkezés, valóságos és transzcendens, a társadalmi ranglétrán egymástól vastag falakkal elválasztott osztályok és rétegek képviselői – simulnak egymáshoz Peéry Rezső gyermek- és kiskamaszkorának e Bódé Ferenc út környéki, két-három utcával behatárolható univerzumában, ami olyan ingergazdag környezetet jelentett a Limbacher csemete számára, mely világszemléletének, eszme- és értékrendszerének kialakulására alapvető befolyással volt, s későbbi életének szinte valamennyi döntése, elemző és értékelő gesztusa közvetlenül is visszavezethető a gyermekkoruk ehhez a világ teljességét magában foglaló édenéhez.

Az utca nevezetessége odaköltözésük után csakhamar Limbacherék „tágas, pompás, többretegű kertje lett”, mely veteményes részre, gyümölcsösre és díszkertre tagolódott. Ami azonban a leginkább kiérdemelte a figyelmet: az összhatás volt. „A tujasor hatalmas glédája – emlékezett vissza gyermekora varázslatos kertélményére a már nagybeteg Peéry, három évvel a halála előtt –, a terebélyes, méltóságos ezüsthfenyők, a bukszussal kerített törpe- és magasrózsa-csoportok, a sötétzöld, gondosan öntözött és rövidre nyírt pázsit a díszkertben, égővörös, vajsárga, halványpiros és fehér kúszórózsák vad zuhataga a bejárati pergolasorban, a kora tavasszal lilásfehéren habzó magnóliák, a kesernyős-édesen illatozó, tömött fűrtű orgonák fehér és világoslila füzerei, az oldalsó házfalat elborító tearózsa, a vadszőlőindákkal, -levelekkel, -kacsokkal befuttatott lugas, a törpe, kúszó őszibarack- és télilkörtefák párhuzamosan futó és karos gertyatartókként felvezetett, kemény levelű lombrácsozatának falai a közömbös arra járót is szemlélődésre készítetik. Gyümölcsvirágzaskor a hátsó kertet a cseresznye, alma, barack, körte, szilva és ringló hófehér, fehéres rózsaszín virágainak óriás bokrai lepik el, mint nyáron a futó- és kúszórózsák özöne. Késő tavasztól késő őszig a növényi alakzatok, formák, színek és illatok dús jelenléte és tüntetése” jellemezte kertjüket,⁴⁴ melynek – s itteni rosariuma – kialakításához Limbacher doktor 1933-ban kapott ösztönzést, amikor megismerhette Chotek Mária Henrietta grófnő világhírű alsókorompai rózsakertjét. „Az ott látottak benyomása alatt a magam kisebb terjedelmű kertemet [sic!] alakítottam át rózsakertté, ahol elsősorban a kúszórózsák változatos szépségeit igyekeztem érvényre juttatni”⁴⁵ – írja később erről a rózsákról szóló könyvében a „pozsonyi Gül Baba”,⁴⁶ Limbacher doktor, aki, később, a ligeti rózsakert megalkotásával „hervadhatatlan rózsacsokrot nyújtott át a városnak”.⁴⁷

A Bódé Ferenc utat a város felől az óvárost a Főpályaudvarral összekapcsoló Stefánia útról (ma: Štefánikova ulica) – a Peéry idejében még a pozsonyi születésű aradi vértanúról, Aulich Lajosról elnevezett, később Pavol Križko (1841–1902) levéltáros, történész nevére átkeresztelt utcácskán végighaladva – a Mély úton, ebben „a sziklák közé robbantott, abruzzói hangulatú vájatban” lehetett megközelíteni. A Mély út a város legrégebbi, s – mind a négy évszakban – legfestőibb részei közé tartozik. Első említése 1493-ból származik, a városi tanács 1529-ben már javíttatta. Jelentőségét az adta, hogy a várost ez az út kötötte össze Lamaccsal, s ez vezetett tovább, Morvaország felé. A Johann Andreas Baumler pozsonyi botanikusról elnevezett utca (ma: Nekrasova ulica, Nyekraszov utca), a Mély út folytatása (ma: Nagy Prokop utca) s a Bódé Ferenc út által határolt kis terecskén, Peéryék utcájának torkolatánál állott a Mély úti kápolna, melyet azonban az első Szlovák Köztársaság idején az ennek helyén épült Havas-Boldogasszony temploma kedvéért leromboltak. Innen „két-háromszáz méternyi kaptató” vezet a már 1493-ban is említett kőbánya helyén, hívő pozsonyi katolikus asszonyok

által 1892-ben kialakított Lourdes-i Szűz Mária barlangjába. Peéryt – protestáns kisfiúként – mélyen elbűvölte a hely misztikuma, s életre szólóan megigézte „a vakítóan fehér márványfelület, a tér mélysége, a gyertyarácsok fénye, a főoltár borostyánzuhataga”, mely együttesen „színpadias, egyben áhítatra készítendő látványt” nyújtott.⁴⁸ Valamivel feljebb pedig, a Főpályaudvar fölött domboruló Kálvária-hegy titokzatos birodalma hívogatta megújuló kalandokra a gyermek, illetve kiskamasz Peéryt, ahová az utcájuk végi Mély úti kápolnától kanyargott föl az út. Olyan lehetett a minden mögött kihívó titkot tudó gyermek, majd a romantikus ihletettségekben lobogó kamasz számára ez a „növényi burjánzásával” is csábító vidék, mint egy elvarázsolt táj, mintha valamely izgalmas regény színhelyei, lapjai elevenedtek volna meg előtte. Sok volt errefelé – az 1920-as évek elején – a magányos, elhagyott, enyészetnek indult ház: „a zárt, vasrácsos kapu, a vadul burjánzó növényzettel betemetett kerítés”, a gazzal benőtt telek, melyeket a természet már kezdett visszavenni a civilizációtól (talán az államfordulat után az új országból kiutasított, illetve elmenekült magyarok voltak az egykori gazdáik), s melyeknek már a nevük is a költészet régiói közelébe vonzotta a csapongó képzeletet (Testory-ház, Csokoládé-kert).⁴⁹ A Bódé Ferenc út egyben új pajtásokat is adott neki, amikor ő maga is az utca „alkalmilag összeverődő gyerekcsoportjának tagja” lett. Közülük élete vége felé is nosztalgikusan – és nem kis büntudattal – idézi meg Heim Médi, Mindszenty Baba és a többiek mellett a kék szemű, szelíd Teszák Marci „hegyes, fehér arcát és egyre soványabb alakját”, aki valamilyen semmisség, megjegyzésre sem méltó ostobaság miatt egyszer összeveszett a többiekkel, s attól kezdve, „valamely érthetetlen gyermeki rátartóság következtében, közönyt színelve, köszönés nélkül” mentek el egymás mellett. Peéry nem múló büntudata ugyanebből a rátartiságból fakad, amiért ő sem volt képes áttörni „az ostoba válaszfalat” kettőjük között. Teszák Marci ugyanis hetedikes gimnazista korában tüdőbajban meghalt, s Peéry még élete alkonyán is részesnek érezte magát a pusztulásában, és az esetet gyermekkorá olyan sérüléseként értékelte, mely nagymértékben hozzájárult „érzelmi alkata” kialakulásához.⁵⁰

Ahogy a gyermekkorára, annak színhelyeire, kereteire, lényeges és lényegtelen mozzanataira, villanásaira emlékező Peéryt olvassuk, minduntalan egy regény – egy gyermekkor, egy eszmélés regényének a – lapjait látjuk megelevenedni magunk előtt. Peéry írásaiban többször is felbukkan az „élet mint regény” motívuma (lásd például tanulmányunk egyik mottóját), melyben végső soron jellegzetes kompozíciós keretben, illetve szerkezeti rendben illeszkednek egymáshoz annak történései, szereplői, helyszínei, konkrét és metafizikus vonatkozásai.

Az evangélikus líceum

Peéry élete végéig büszke volt protestáns neveltetésére, melynek alapjait a szülői háiban kapta, s amely aztán a pozsonyi evangélikus líceum történelmi légkörű, évszázadok levegőjét őrző falai között teljesebben ki. A maga későbbi nevelői-pedagógusi-iskolaszervezői és -irányítói gyakorlatában is mindvégig meggyőződéssel érvényesítette a protestáns szellemet és nevelői gyakorlatot: az iskolát sohasem „rideg pedagógiai nagyüzemnek”, tanítványait sohasem megszelídítendő-betörendő egyedeknek tekintette, akiket a szigorúan vett tananyag és a szűkre szabott s rigorózus didaktikai célok Prokrusztész-ágyába kellene kényszerítenie az iskolának. Ellenkezőleg: az iskolának kell a lehető legsokrétűbb segítséget nyújtania tudásuk, személyiségük kiteljesedéséhez. Iskolafelfogása szerint – amelyet természetesen erősen befolyásoltak saját licista

évei is – preceptorok és növendékeik viszonyában nem elsősorban az alá- s fölélendeltségen alapuló tanár-diák kapcsolat érvényesült, hanem mindenekelőtt „társas lények, emberek” voltak. Egykori iskoláját, alma materét azért látja egész életre szóló példának, mert az a szó legtágabb értelmében – s egyfajta „protestáns individualizmus” szellemében – „nevelni akart, felelősségre szoktatni, szerepet adni, öntevékenységre serkenteni”.⁵¹ (Bizonyal innen, saját iskolájának mindennapi pedagógiai gyakorlatából eredeztethető az iskolai önképzőköri munka fontosságával kapcsolatos, már egészen korai meggyőződése – látni fogjuk, különböző diáklapokban, már tizenöt-tizenhat éves korában, maga is eltökélten cikkezett az önképzőkörök mellett.⁵²) Vagyis az iskola, „furfangos mellékintézményeiben, köreiben, vállalkozásaiban”, növendékeinek mindenféle és -fajta egyéni ambíció és hajlam kiéléséhez tág teret biztosított, „Ki madarat tömött ki, ki a híres éremgyűjteményben dolgozott [*mindkettő édesapja példája – T. L. megj.*], [kinek] könyvtáros, bárendező, lírai költő csetlő-botló hajlamait épp úgy ápolták, mint a szervezőt, jogászt vagy sportemberét”. Az iskola tehát, mely épp e lehetőségek megteremtése révén vált nélkülözhetetlenné és fontossá a diák számára is, elsősorban emberi magatartásra tanít. S a Bél Mátyás szellemét magában hordó pozsonyi evangélikus líceum, mint ilyen, a pozsonyi polgárság, polgárlét, polgári magatartás bölcsője is volt egyúttal, ahol a latin szöveget „a 17. század végén egyformán fordíthatták magyarra, németre vagy szlovákra, [s] a protestáns magyar nemesi családok sarjait, a Justhokat, Podmaniczkyeket, Jeszenákokat, Szemeréket, Pulszkyakat, Rádayakat az iskola ugyanazon szigorral nevelte, mint ama gazdag szerb és román ifjakat, akik nemzeti kultúrájukat talán itt ápolták először, vagy Kollárt és Palackyt. [...] A közös hit, a közös polgári és embereszmény körül nőnek fel és különülnek itt el a kultúrák. [...] A kultúrák párhuzamos kinyílásának olyan káprázatos folyamata megy itt végbe, amit már nem lehet csak egy nép és kultúra szempontjából szemlélni [...], hanem csakis az alma mater szempontjából, mely itt, *Kelet-Európa nyugatán [kiemelés tőlem – T. L. megj.]* egyformán tudott csíráztatni magyar, szláv és német szót”.⁵³

Amikor Peéry Rezső tízéves korában a Védcolöp úti evangélikus líceum diákja lett – ekkoriban olvasta *A Pál utcai fiúkat*⁵⁴ –, nem egyszerűen egy oktatási intézmény növendékeinek sorába lépett, hanem – és elsősorban – édesapja egykori iskolájának kapuját lépte át, aki később, a líceum intézeti orvosaként és egészségtan-oktatójaként is sokáig működött még itt.⁵⁵ Tanárai közül többen még tanították az édesapját, második korában magyartanára, Albert József – aki egyben az osztályfőnöke is volt – például az ő valamikori, *Az erdei lakról*, Tompa Mihály verséről szóló fogalmazványát olvasta fel az osztályuk előtt mintadolgozatként, s egyáltalán, mindenütt, mondhatni, az ő szellemével találkozott. Van akár nyomasztóan is hathatott volna a gyermek Peéryre, s az édesapjával való örökös összevetés, illetve az édesapja iskolai szelleme elleni lázadásra is sarkallhatta volna őt. Szerencsére azonban egyelőre még épp az ellenkezője történt – még ha Peéry tizenhét-huszonkét éves kora, a családjával való időleges szembefordulásába akár ez is belejátszhatott –, s később, már felnőttkorában, „nemzedékek találkozóhelyének” nevezi az iskolát, mely annak élményét adta meg számára, hogy „a fiakban az apák álltak helyt újból”.⁵⁶ A helytállás e belső készítése – s korántsem kényszere – annak gyermeki feléréséből fakadt benne, ami tulajdonképpen későbbi döntései, cselekedetei, fellépései mozgatórugója volt egész életében, vagyis hogy igazából a családja tekintélye függ tőle.

Egyidejűleg iskolája az új országkeretek közé került városában – a pozsonyi magyar középiskolák közül – a magyar nyelvű oktatás utolsó bástyáját is jelentette, hiszen a

berendezkedő csehszlovák hatalom ideiglenes érvénnyel – egészen 1923-ig – egyedül itt engedélyezte „hiánytalanul a magyar oktatást” a „tanintézet valamennyi évfolyamában”.⁵⁷ Jellemző az iskola jó hírnevére és ismertségére, továbbá Pozsony korabeli nemzetiségi összetételére s nyelvi-kulturális vonzaskörére, hogy amikor végérvényesen eldőlt, hogy az 1923–1924-es tanévvel állami kezelésbe kerül és reálgimnáziummá alakul át, az iskolába ötszázharminchatan iratkoztak be a magyar és háromszázkilencen a német osztályokba.⁵⁸ Peéry később a váltás egyik lényeges elemének a „csehszlovák egység” gondolatának előtérbe kerülését tartja, mely bizonyos mértékben az iskolájukban is előtérbe került, annál is inkább, mivel a „csehszlovák fogalompár divergáló jegyeit” „gyermekfővel, tanulatlanul és tapasztalatlanul” még aligha láthatták át. De már akkor is feltűnt neki, hogy a csehszlovák himnusz, amelyet kötelezően meg kellett tanulniuk és énekelniük kellett, mintha nem teljesen felelt volna meg emez egységelméletnek, mivel az „a cseh és a szlovák nemzeti dal volt, ami a két elem önállóságát éreztetette az egységben”, s mind szövegükben, mind dallamukban élesen elütöttek egymástól. S míg a lágyan dallamos első rész Csehország szépségeit dicséri, és a cseh föld, a cseh haza szeretetéről áradozik, addig a pattogó, dinamikus, szlovák szövegű második rész „a szlovák testvéreket” veszélyeztető „ellenség pusztulásának fenyegető látomását idézi”, ami kicsit el is bizonytalanította őt, hiszen „nem volt kellemes arra eszmélni, hogy az ellenség, amelynek pusztulását jósolja a dal – mi voltunk”.⁵⁹

Színes, eleven képet fest emlékiratában az iskoláról – ugyancsak kiemelve annak jelentőségét – Kovács Endre is, aki, ellentétben írónkkal, az alsó rétegek közül, nincstelen munkásgyermekként került a líceumba, s emiatt kezdetben igencsak idegennek érezte magát a „jól fészült úri gyerekek” között. Ő is kiemelte azonban az önművelésnek azt a szabadságát, melyet az iskola biztosított növendékei számára, illetve azt a tevékeny önképzőköri munkát, amely az iskola falai között folyt, s amely arra is lehetőséget adott számukra, hogy (irodalom)tanáraik Arany Jánosért, Vörösmarty Mihályért való lelkesedésével szembeállíthassák a maguk Ady-rajongását, Kassák-imádatát – ebben különösen az ifjú Peéry Rezső járt élen, aki többek között, tizenhét évesen, az *Egy ember élete* című Kassák-regénynek is lelkes propagátora volt.⁶⁰ Mindemellert Kovács azt is az iskola érdemének tudja be, hogy „korrektül fogalmazó értelmiségieket nevelt”, ami már „egymagában is hallatlanul nagy érdem abban a vegyes nyelvű városban, ahol oly sokan csúfították el a magyar nyelvet”.⁶¹ Az iskola tanári kara jobbra nagy tudású, olykor szélesebb körben is aktív, s a városi közéletben megbecsült tekintélyekből tevődött össze, akiknek keze közül – a maguk konzervatív ízlése és szellemisége, illetve erkölcsi és pedagógiai elvei ellenére is – általában kiváló képességű, a maguk szakterületén a világ számos pontján érvényesülő, s korukkal lépést tartani tudó, széles látókörű, magas általános műveltséggel bíró emberek kerültek ki, ami magában is a tanárok jó munkáját dicséri. Emellett Kovács az iskola demokratikus szellemét is kiemeli, azt, hogy mindenki szabadon kiteljesíthette képességeit,⁶² ami egybevág Peéry véleményével is. Érdekes viszont, hogy bár írónk több helyütt is nagy megbecsüléssel nyilatkozott volt iskolájáról és tanáiról, név szerint csak ritka esetben tért ki rájuk.⁶³ Dinamikus, sodró lendületű, expresszív mondatokkal megnyilvánuló iskolai (élet)kép Peéry *Tizennyolc évesek* című, 1928-ból, valószínűleg az év első negyedéből, a közvetlenül az érettségije előtti időszakból való kispróza-kísérlete, mely gyorsvonású, ám rendkívül finom jellemrajzokban jelenítette meg osztálytársait, a köztük és tanáraik közt értelemszerűen meglevő feszültségeket, ellentéteket, s Karinthy iskolázott paródiaként is felfoghatók rendkívül találó tananyagjellemzései („Mondatok, zajok: »Te, ugye,

hogya Timár Virgil rokona a halálfiainak?«... »Barátaim, Strindberg az író! Olvassátok el a 'vörös szobát'!«... »A nőket illetően én ugyanazon az állásponton vagyok.«... »Mereskovszki... a történelmi élelítés... zsenicentrizmus... a tömegek csak arra való, hogy egy nagy embert dobjanak ki magukból...« Raccsoló hang, a zseni: – Róth Misi, ma este nálad lesz a kártya.”)⁶⁴

A kamaszévek Sturm und Drangja

Az államfordulatot felnőtt fejjel megélő nemzedékekre „érthetetlen elemi csapásként” hatottak a főhatalomváltással együtt járó változások. A feladat adott volt – bár senki számára nem volt könnyű: frissiben lett kisebbségi magyarként megélni kinek-kinek a maga helyét „az új hazában, amely a nemzetiségeket idegen testként kezelte”, ami óhatatlanul magával vonta a magyar kisebbség szinte azonnal megkezdődött zsugorodását is.⁶⁵ Peéryék nemzedéke, tehát az 1910 körül, esetleg az évtized derekán születettek, vagyis azoké, akik még gyermekfejjel ér/lték meg az államfordulatot, s szocializálódásukat túlnyomó részt már az új Csehszlovák Köztársaság megváltozott társadalmi-politikai-gazdasági-nemzetiségi-emberi viszonyai határozták meg, a nagyra hivatottság önértékével s az apák történelmi bűneivel való látványos szembefordulással indult.⁶⁶ Peéry, aki később nem egy helyt a nemzetiségi kérdés megoldásának képtelenségével magyarázta a történelmi Magyarország bukását,⁶⁷ s ezért elsősorban az előttük járó nemzedékeket – apáik nemzedékeit – tette felelőssé, egy tizenhét-tizen-nyolc éves kori, elbírálásra Fábrý Zoltánnak küldött, a kutatók részéről mind ez ideig észrevétlenül maradt írásában a nemzedéke s apáik nemzedéke közötti szembenállás okaként az előttük járóknak a háború kitörésében viselt felelősségét jelöli meg („megfeledeztek figyelni minket [...] akik a katasztrófa roppant kaoszában [sic!] cseperedtünk fel, akiket egész életünkre determinál az, hogy ezerkilencszáztizennégy és tizen-nyolc között telt el gyermekségünk, mint a növényt, mely árnyékban fejlődött”).⁶⁸ Emlékiratában a vele egykorú Kovács Endre – akitől fejezetcímünket is vettük⁶⁹ – szintén nem kért el, amikor kijelentette, hogy „antagonisztikus ellentéteket láttunk az egykori magyar államban felnevelkedett 'öregek' és az új viszonyok közt formálódó 'fiatalok' gondolkodása, életmódja, ízlésvilága között”, s e nemzedéki különbségek egyik legfontosabb okát az 1918-as államfordulatban kell látni, mellyel az új országhoz csatolt magyar népesség és szellemi kultúra „kikerült centrális helyzetéből”.⁷⁰ Az új nemzedékek sokoldalú felkészülésének kezdetei egybeestek a cserkészmozgalom magyarországi (és csehszlovákiai) elterjedésével, ám az új hazában e mozgalom „általános emberi tartalmát fel tudta cserélni a hazai problémák iránti mély felelősségérzettel”, „el tudott szakadni a vak és önző nacionalizmustól (magyartól és nem magyartól egyaránt)”, s önmaga kiteljesítését az adott realitásoknak megfelelően tervezte meg.⁷¹ Ezek a realitások viszont már az addig ismeretlen és meg nem tapasztalt kisebbségi lét nem egy – Popély Gyula szóhasználatát követve: a leszorítottságot és a kiszolgáltatottságot is magukban foglaló – elkésztítő tapasztalatát is tartalmazták, még hozzá politikai, nemzetiségi és szociális vonatkozásban egyaránt.⁷²

Cserkészélet, cserkészévek – a kezdetek

A történelmi Magyarországon 1910-től indult meg a cserkészmozgalom a felvidéki származású dr. Szilassy Aladár gyermekorvos kezdeményezésére, s az ország 1918–1919-

ben Csehszlovákiához csatolt északi részein 1913-tól kezdett kifejlődni szervezett kereketek között. A legelső cserkészcsapat itt az ugyanebben az évben a komáromi bencés gimnáziumban Karle Sándor paptanár vezetésével megalakult Turul volt, s egyidejűleg, szeptemberben, létrejöttek az első pozsonyi csapatok is, melyek élére a főreáliskolában Hornyák Odiló tornatanár, a felső kereskedelmi iskolában pedig Szomor József állt. Mire azonban a Magyar Cserkészszövetség 1919-ben ténylegesen megszerveződött volna, az ország északi részeit már Csehszlovákiához csatolták, ami az ottani csapatok munkáját és további útját is sorsdöntő módon befolyásolta.⁷³ A főhatalomváltás után a pozsonyi és a kassai cserkészcsapatok megszűntek, több vidéki városban viszont (Komáromban és Rimaszombatban például) az iskolai testgyakorló körök szakosztályaiként sikerült túlélniük az államfordulatot. A legelső szlovákiai magyar diákszervezkedésre azonban – amelyről sokáig semmit sem lehetett tudni – az államalapítással egy időben került sor Pozsonyban, amikor is a Keresztényszocialista Diákok Szabadszervezete nevű szerveződéssel röpiratban tette közzé követeléseit az új államkeretek közti időszakra (*Szózat Szlovenszko diákságához*).⁷⁴ Ennek egyik leágazása lett később a Magyar Ifjak Pozsonyi Szövetsége (MIPSZ), amely azután további egyetemi városokban is létrehozta a maga fiókszervezeteit (Prágában a Magyar Akadémikusok Keresztény Körét [MAKK] vagy Brnóban a Corviniát, de például Bécsben és Budapesten is volt egy-egy alakulata).⁷⁵ Másfelől a londoni székhelyű Nemzetközi Cserkésziroda által hivatalosan is elismert Csehszlovák Cserkészszövetség bár már 1920-ban létrejött, a csehszlovákiai magyar cserkészcsapatok egészen 1928-ig kívül maradtak azon, így az 1922-ben Jókai Mór nevét felvett komáromi Turul, valamint az egykori pozsonyi főreáliskola 1921 tavaszán a Kiskárpátok Turista Egyesület kebelében – s lényegében a MIPSZ ösztönzésére – ugyancsak Hornyák Odiló által alapított csapata is. S noha ez utóbbi csapat működését hivatalosan csak 1924-ben engedélyezték, már ugyanazon évben megtartotta nyári – vajári – nagytáborát, majd a vándortáborozását is.⁷⁶

1921 januárjára megjelentek az első (csehszlovákiai magyar) cserkészújságok is: az Urr György és Bánai János közreműködésével Kassán szerkesztett *Jövők*, valamint a Scherer Lajos gimnáziumi tanár és cserkészparancsnok szerkesztette losonci *A Mi Lapunk*. A kettő közül ez utóbbi bizonyult hosszabb életűnek, s emellett hatásával és súlyával is sikerült beírnia magát a csehszlovákiai magyar szervezet- és művelődés-, sőt irodalomtörténetbe is (1927-ben például Móricz Zsigmondtól és Móra Ferentől is eredeti, kimondottan a lap számára írt cikket közölt, de Szabó Dezső sem zárkózott el attól, hogy publikáljon a lapban).⁷⁷ A halk szavú, szabályos „cserkész- és diákújság”-ként indult, tanulságos történetekkel, szívhez szóló versekkel, szépre-jóra oktató moralizmusokkal, ismeretterjesztéssel, mozgalmi jellegű hírekkel induló lapocska történetében az 1925–1926. év jelentette a fordulópontot, amely egy időre a csehszlovákiai magyar cserkészmozgalomnak, s bizonyos értelemben a kisebbségi szellemi életnek is egyik legfontosabb fórumává vált. Scherer ugyanis ekkor fogadta be lapjába a prágai Szent György Kör Kessler – a későbbi Balogh – Edgár vezetésével szavukat egyre hangosabban hallható magyar főiskolás cserkészeit, akiknek csatlakozásával a lap a sarlós mozgalom egyik előkészítője, terepe, később szócsöve lett. Az addigi diákújság pedig folyóirat jellegét öltött magára, amikor 1926 szeptemberétől a pozsonyi költő, publicista Tamás Lajos társszerkesztőként, a budapesti dr. Fenyves Pál pedig főmunkatársként állt oda Scherer mellé. A folyóirat az 1920-as évek második felében ritkán megfigyelhető gazdagságában mutatta a fiatal csehszlovákiai magyar szellemi életet, melynek egymás sarkára hágó nemzedékeit öntudatos és színes sereglésükben vonultatta fel az

1919 után ösztönszerűen megszerveződött csehszlovákiai magyar irodalom és művelődés tekintélyes alakjának számító Jankovics Marcelltól, Sziklay Ferenctől és Tichy Kálmántól, a pedagógusi-szakírói tekintélyét már ekkor megalapozott Krammer Jenőtől és a már első költői, illetve írói sikerein túljutott Győry Dezsőtől, Mécs Lászlótól kezdve Tamás Lajoson, Szombathy Viktoron, Darkó Istvánon, Urr Idán, Marék – ekkor még: Marek – Antalón, a Végvári Rezső néven itt publikálni kezdő Szalatnai – akkor még: Ráchel – Rezsőn, vagy az ekkor még az e seregléssel együtt menetelő, később azonban a sarlósoktól eltávolodott Brogyányi Kálmánon keresztül a legelső tudósításkáit, cikkekcskéit, írásait tizenkét-tizenhárom évesen szintén ide küldözgető ifjú Peéry – ekkor még évekig Limbacher – Rezsőig, s a vele egyidős Dobossy testvérekig, továbbá Jócsik Lajosig és a lap *Fakadó rügyek* rovatában már jelentkező Ilku Pálig.⁷⁸ A már az időben is tekintélyes szavú Szvatkó Pál *Fiúk, önképzést, Európát és fiatal magyarságot* című jegyzetében biztatta a lap 1926. novemberi számában a kisebbségi magyar fiataltságot önképzőkörök alakítására, önképzésre, önállóságra, s hangoztatta előttük a kitekintés, a „nagy európai műveltség” szükségét.⁷⁹

A csehszlovákiai magyar cserkészzet vezetői már az 1921. április 3-án Losoncon sorra került első csapatközi értekezletükön elhatározták a Szlovenszkoí Magyar Cserkészszövetség megalakulását, s szeptemberre elkészítették annak alapszabálytervezetét,⁸⁰ ám ezt a belügyminisztérium 1923. április 19-én elutasította. Ezután a Kiskárpátok tárgyalást kezdett a Csehszlovák Cserkészszövetséggel egy, a cseh, a szlovák, a magyar és a német testvérszövetségekből létrehozandó Unióról, amely azonban végül is nem hozott kézzelfogható eredményt. Ilyen körülmények mellett a Kiskárpátok – a komáromi Jókai cserkészcsapattal együtt –, említettük, egészen 1928-ig a Csehszlovák Cserkészszövetségen kívül működött,⁸¹ ám amikor a pozsonyi rendőr-igazgatóság be akarta tiltani a tevékenységüket, beadta a derekát, és belépett a szövetségbe. A csapat tiltásának szándéka mögött valószínűsíthetően az állt, hogy Hornyák Odilót – akit közben Pozsonyból az érsekújvári, majd az ipolyisági gimnáziumba helyeztek át – a hatalom politikailag megbízhatatlannak nyilvánította.⁸² Közben 1924-ben megalakult a MIPSZ prágai csoportja, s Kessler [Balogh] Edgár tulajdonképpen erre építve hozta létre 1925 márciusában – a MAKK-tól függetlenül – a prágai magyar cserkészek Szent György Körét, mely nem sokkal később már szembe is fordult a pozsonyi központtal.⁸³ Nevüket a Kolozsvári testvéreknek a prágai Hradžin udvarán álló Sárkányölő Szent György-szobra után választották, s bár kezdetben a Mezinárodní sdružení vysokoškolských skautů (Főiskolás Cserkészek Nemzetközi Szervezete) védnökségét élvezték, később kiváltak a szervezetből.⁸⁴

Írónk a legendás hírű tornatanár, az első pozsonyi cserkészcsapatok létrehozója, a Hornyák Odiló parancsnokolta pozsonyi Kiskárpátok cserkészcsapat tagja volt. A Kiskárpátok a legnagyobb magyar cserkészcsapatnak számított Csehszlovákiában (Kárpátalját is beleértve). A csapat *Kiskárpátok* című indulóját Sendlein János pozsonyi tanár szerezte. Első nyilvános ünnepi rendezvényüket 1922. március 26-ára szervezte meg, amelynek szereplői közt a szlovenszkoí magyar köz- és irodalmi élet, illetve művelődés későbbi ismert képviselői közül már feltűnt Brogyányi Kálmán, Kessler [Balogh] Edgár, Csáder Mihály és Krepelka [Környei] Elek is. Az első ünnepélyes fogadalomtételre – negyven újonc cserkészsé avatásával – május 25-én került sor, melyen bizonyos már a tizenkét éves ifj. Limbacher Rezső is jelen volt, aki A Mi Lapunkban is ekkor jelentkezik – a lap 1922. évi 8. számában – az első írásával (Szalatnai Rezső a Reményik Sándortól kölcsönvett Végvári néven kezdettől fogva, már 1921-től szerzője volt a lapnak).

A Sólalom őrse

Peéry cserkészaktivitásának köszönhetően viszonylagos bőséggel állnak rendelkezésünkre azok az adatok és ismeretek, amelyek segítségével betekinthetünk későbbi írónk – a tizenéves Limbacher Bió (gyakran írta alá nevét ebben a formában) – kamaszéveibe. A különböző lapok hírei, tudósításai mellett olyan kézírásos cserkésznaplók és naplókönyvek is fennmaradtak például (köztük vegyesen a Peéry és a mások által írtak), amelyek – kiegészülve tizenhét-tizennyolc éves kori énkereső, környezetreflektáló és -elemző feljegyzéseivel – közelebb visznek személyiségfejlődésének e nagyon fontos szakaszához, belső habitusa, világ- és értékszemlélete meghatározó sarkköveinek kijelöléséhez, és nem utolsósorban írói nyelve kialakulásának kezdeteit, buktatóit, eredendő, tehát a személyiségében gyökerező jegyeit is felvillantják előttünk. S persze további színekkel is kiegészíthetjük általuk az adott korról, az államfordulat utáni kisebbségi társadalom önépítkezéséről és értékszervező lépéseiről alkotott képünket.

A Kiskárpátok cserkészcsapat II. rajának III. őrse – azaz az Arany raj Sólalom őrse – őrsi szertárának 1924. október 10-i naplókönyvi bejegyzései⁸⁵ azzal kezdődnek, hogy Limbacher Bió őrsvezető (így, Bióként szerepel a kérdéses naplókönyvben) egy darab katonai ástót vételezett egynapos dévényi kirándulásukra. Ami mindebből fontos, az a rendszeresség és megtervezettség, módszeresség, amellyel ezeket a hétfégi Pozsony környéki kirándulásait, továbbá ugyancsak határozott ritmus szerint ismétlődő „őrsi óráikat”, „őrsi sétáikat” megszervezték. Az ifjú Peéry mindig nagy kedvvel és lendülettel, minden egyes alkalomra alaposan felkészülve, nem kis elhivatottság- és küldetés-tudattal állt oda ezeknek a természet- és környezetmegfigyelő, természet- és környezettudatosságra szorító, szülővárosa környékét becserkésző összejöveteleik, rendezvények élére. De ugyanilyen lelkesen vett részt az újoncok kiképzésében, új fiatalok bevezetésében a cserkészélet színes, eseményteli, ismereteket és önismereteket egyként bővítő világába. Így a Sólalom őrse munkatervében a vörös árvacsalan, a gyöngyvirág vagy a békapeték megfigyelése, netán valamely elhagyott katonasír gondozása vagy egy-egy irodalmi felolvasás éppúgy szerepel, mint a testmozgató hadi- és labdajátékok (futball és „handball”) stb. Olyan is van, amikor a Sólalom őrse „szeretett őrsvezetője” – a szeptember 3-i őrsi óra naplóvezetője, Bézay Cornél nevezi így Limbacher Biót – a naplóvezetés fontosságára inti társait, s feltett szándéka, hogy „rendetlen sólymait kordába fogja”, amiért „új, tetterős reformokat” eszelt ki a számukra. Alkalmanként sátrakkal, mindenféle felszereléssel, különböző eszközökkel megrakott szerkocsit is húznak magukkal, például egész napos kirándulás esetén a tábori konyhát sem hagyják otthon, hiszen a természeti körülmények közti közös főzés és étkezés külön kuriozitása ezeknek a kiruccanásaiknak. Ezeknek a természetben vagy a munkásotthonban tartott „őrsi óráknak” a hangulatáról valljon itt a Sólalom őrse indulója is:

„A Sólalomok csapata,
Menekészen áll,
Virág nyílik arra,
Amerre ő jár.
Mind derék fiúk ők,
Nem lusták, heverők,
Bólogatnak nékik

A cserfatetők.
 Csergaly [sic!] a kalapra,
 Úgy marsolnak ők,
 Vidámság a szívben,
 Az ad nagy erőt.”

Amellett tehát, hogy minden egyes ilyen alkalom újabb kapcsot jelent számukra, „mely szorosabbra fűzi a raj tagjait”, illetve a csapatot, ezek az együttlétek test–szellem–lélek harmonikus épülésének szolgálatával is segítik a közösség és egyén dichotómiájának kialakulását a fiatal nemzedékekben. S mindehhez az alkalmankénti cserkészesemények, -avatások, -ünnepek is metafizikus emelkedettséggel teli háttérrel festenek. Csak a példa kedvéért idézzük itt a Kiskárpátok cserkészcsoport 1925. május 24-i, soros cserkész-fogadalomtételét a pozsonyi Vigadóban. A Sóllyom őrskronikájából szinte kisüt az izgalom és lámpaláz, a nem mindennapi aktusnak az ünnepélyessége, amely valamennyi résztvevőt a hatalmába kerítette: „...a titokzatos függöny mögött türelmetlenkedik a közönség. Csendesen áll patkóalakban a csapat a rivalda előtt. Szétszalad a függöny. A félig megtöltött terem tapssal fogadja a feszes vigyázzban álló, selyemzászlós csapatot. Ünnepies fekete sorok emelkednek lassú dübörgéssel, mikor Józsi, Karcsi [Terebessy Károly – T. L. megj.] s a többi fogadalmas sorba áll a csapat előtt. Közösen érez a sok magyar, a sok cserkészszív, midőn elhangzanak a fogadalom súlyos ígéi...” A fogadalomtevők körül nyüzsgő cserkészszervezők egyike – lehetne másképp? – természetesen a tizenöt éves Limbacher Bió, aki az ünnepi műsor szereplői között az egyik kétnapos kirándulásukról tartott felolvasást az egybegyűlteknek.

De egészében is levonhatjuk a következtetést, hogy az ifjú Peéry afféle irodalmi mindenese, tudósítója, krónikása, irodalomnépszerűsítője, olvasmányajánlója őrskronikának, rajának, csapatának, aki első írói sikereit is aratja cserkészkrónikáival, beszámolóival, kirándulás- és táborozásleírásaival. Természetesen ő foglalta össze őrskronikájában – *Cserkész-tábor Jánošik országában* címmel – a Kiskárpátok cserkészcsapatának 1925. július 7-e és 30-a közötti táborozását is a Vrátna völgyében. A cserkésznaplót az ifjú író-cserkész lobogó képalkotó fantáziájára valló, lángoló lírai hevülettel festett helymeghatározása indítja. Ezután a táborépítéssel, majd egy hirtelen jött, s özönvízszerű áradást magával hozó vihar viszontagságainak költői fordulatokban gazdag érzékeltetése, továbbá a kalandos táborélet történéseinek s a kis-fátrai kóborlásoknak árnyalatos festése következik a naplóban, melyet a hegylakókkal való találkozások mélyreható emberélményei egészítenek ki, s jóllehet a tyerhovai „faviskók bocsorokos lakói” eleinte idegenkedve szemlélték a magyarul beszélő „búrkalapos csapatot”, végül mély kapcsolat alakult ki e „jámbor, istenfélő, dolgos hegyiemberek” s a táborozók között,⁸⁶ akik az itt lakók sorsát átérezve nyugtázták, hogy „mennyivel könnyebb az alföldi ember dolga a szegény hegyilakókénál”, akinek ezer méter magasságba kell felkapaszkodnia azért, hogy „egy szekérke szénáját” onnan lehozza. S ha mosolyt kelt is bennünk az emelkedett hangú, lírai prózát próbálgató beszámoló kamaszos summázata, őszinteségében szemernyit se kételkedhetünk: „A pozsonyi cserkész álmában sokat fog még a vrátnai sziklákon kalandozni.”

Augusztusban, 19-én egy felső-csallóközi, kis-dunai vízimalmot látogattak meg a pozsonyi Sóllymok és Sasok, s ezen élettapasztalataikat bővítő kalandjukat megint csak Bió vetette papírra, változatlan lírai húrokat pengető hangszerelésben. A kis csapat eltökélten halad célja felé a „nyárfák tövében” meghúzódó „apró fehér házikók” közt, ahol „a

nyüzsgő nagyvárosból idevetődött fiúk mohón szívják magukba a csendet, a síkságot”, akikbe ezúttal „magyaremberes hallgatagságot” oltott „a búzát, zöld csíráát áldott táplálékká érlelő napfény”. S nagy élményük, amikor – olvassuk tovább e szöveges falvédőrajzot – a végre meglelt malomnál találkoztak „a tulipiros molnárnéval”, akinek „magyarosan ömlött szájából a sok panasz: életkeserv”, az pedig különösen meghatotta őket, hogy a „nehézkésen csoszogó” molnár, ez a „csizmás, mellényes, szótlan, fekete bajuszos ember”, miután átvitte őket csónakjával a túlpartra, önérzettel utasította vissza a diákok által „szégyenlősen” felkínált fizetséget: „Nem kő ezér nékem semmise, magyar diákok maguk, magyar ember vagyok én!”, mire cserkészeink meghatottan bámultak e „nemes szeretetű magyar ember után”, teljesen átérezve a történet szépségét, vagyis hogy „a németfalus Felső-Csallóközben testvéries szeretetben ölelkeztek össze az egymásra bukkanó árva magyarok”. Ez a nemzeti romantikától is bőségesen átítatott kis cserkészcsevej, keresettségében egyszerre visszatetsző és megható stílusgyakorlat, hangpróba akár ha Peéry hamarosan – alig egy fél év múlva – megjelenő irodalmi-írói debüt-jének,⁸⁷ a Hiradó-beli *A falu barátainak* lenne már az egyik előfogalmazványa.

A tartalmas-kalandos, élményekkel s tanulságokkal teli nyár után szeptemberben megkezdődött a tanítás, és folytatódott a cserkészév is a maga határozott rendje szerint. Tovább folytatódnak az őrs vezetőjének környékismereti előadásai (előbb „Bratislava” északkeleti körzetéről, majd Vereckye, Szunyogdi, Püspöki, Kisérd, Éberhard, Hidas nevezetességeiről, Récsce történetéről, s egy alkalommal az Arany rajon belül, a Zerge-hegyet és környékét is célba veszik); őrsi irattárat hoznak létre; megtanulják Kessler [Balogh] Edgár öregcserkész frissen faragott rigmusát a vrátnai táborról; szeptember 11-én Farkas Gyula személyében kapott becses vendéget az őrs, aki az együtt élő népek és az „elárvult” magyar nemzet szeretetére buzdította őket, majd az őrs tagjai olvassák fel friss írásaikat (Bió ezúttal is egy kirándulásuk történetét örökítette meg, Kessler [Balogh] Edgár pedig „négy bolygó cserkész” – Edgár, Bió, Kálmán és Ali – kilencnapos mátyusföldi útjáról számolt be); „gyönyörű részleteket” olvas fel cserkészársainak Jack London regényeiből, többek közt a magyarul 1922-ben megjelent *Farkasvérből*, röpelőadásokat tart Mahátma Gandhiról, a szeretetről és annak törvényéről, hangsúlyozva, hogy csak ebből a kiindulásból válhat belőlük „jó őrs”, a szemápolásról, a 10., cserkészőtörvényről, azaz a barátkozásról, később az élet törvényéről, a Zerge-hegy nyugati oldaláról, illetve növényzetéről, egy *Növénytant* ajándékoz az Irattárnak, s közben továbbra is őrsi társai fegyelmezetlensége miatt dohog, és kilátásba helyezte, hogy hamarosan legalább „öt rendgyakorlati” kirándulást tesznek; november 2-án „teljes létszámmal” képviseltették magukat a „pozsonyi hősök síremlékének felszentelésénél”, ahol többek közt „Bió papája”, Limbacher doktor mondott megemlékező beszédet. November 10-én azután arról szól a Sólyom őrs bejegyzése, hogy az e napi őrsi órát Limbacher Bió betegsége miatt más tartotta meg helyette, majd, a következő év januárjától már a Sasok őrs tagjaként említik a bejegyzések.

„*A falu barátai*” – a Sasok

A *Mi Lapunk* 1925. októberi számában a prágai Szent György Kör pályázatot hirdetett cserkészőrsök részére „falusi gyermekeknek rendezendő mesedélutánra”, ám arra csak két őrs jelentkezett (egy Losoncra, egy Pozsonyból). A pályázat „regös” címmel⁸⁸ jutalmazott legjobb mesemondóinak egyike a tizenöt-tizenhat éves Limbacher Rezső volt. Tulajdonképpen innen számíthatók a szlovákiai magyar regöscserkészlet kezdetei is.⁸⁹

Magyarországon ekkor már jelentősebb előtörténetre tekintett vissza a cserkészletnek ez a népi hagyományok és kultúra ápolására, terjesztésére létrejött vonulata, melynek 1918-tól megteremtődtek a szervezett keretei is. A prágai Szent György Kör diákjai kezdeményezésére a regőscserkészletnek sajátos hajtása alakult ki Csehszlovákiában, s „a nemzetmegtartó erőt a parasztságban látván, öntudatának erősítésére, látókörének bővítésére regőscserkészekkel falujáró mozgalmat indított”, mely a falusi életviszonyok feltárására és leírására törekedett, a Sarló létrejöttével az ideológiai befolyásolás egyre erőteljesebb szándékával is.⁹⁰ A (regős)cserkészek rendszeresen kijártak a dél-szlovákiai (szlovenszkói) magyar falvakba, ahol elbeszélgettek a helybeli értelmiségiekkel: a plébános-sal, lelkésszel, tanítókkal, különböző történeti és statisztikai adatokat rögzítettek az adott faluról, népszokásokat és népdalokat, nyelvjárási különösségeket gyűjtöttek, rajzokat, vázlatokat készítettek az érdekesebb látnivalókról, házakról, viseletekről, népművészeti remekekről (ebben a pozsonyi Nemesszeghy Jenő járt az élen), helytörténeti emlékeket és műemlék épületeket tekintettek meg, mesedélutánokat tartottak a falusi gyerekeknek, műsorokat adtak nekik, könyveket gyűjtöttek és ajándékoztak a falusi iskolai és közkönyvtáraknak stb., vagyis, a mozgalomban, legalábbis kezdetben s alapvetően, a szociális és népnevelői szempontok voltak a meghatározók. És még valami: ahány falu, ahány találkozás – annyi élmény, kaland, új ismeret.

Említettük, írónk maga ez időre teszi írói indulását, amikor is irodalmi tevékenységének kezdetét, debüt-jét *A falu barátai* című írása megjelenéséhez köti a pozsonyi Híradó 1926. január 31-i számában (jóllehet a losonci A Mi Lapunkat már tizenkét éves korától ellátta kisebb tudósításokkal, hírekkel, könyvszemlékkel). A „halk szavú, disztिंगvált, tartózkodó embernek” számító⁹¹ Arkauer István által szerkesztett Híradó a még Vutkovich Sándor alapította Nyugatmagyarországi Híradó jogutódjaként folytatódott az államfordulat után. Peéry később is mindig nagy szeretettel gondolt vissza az írását megjelentető Muki bácsira – Arkauer Istvánra –, akit majd jóval később, a róla írt nekrológiájában a pozsonyi polgárság „vonzó és nemes”, „észrevétlenül fölüeny megtestesülésének” titulált, s akinek lapja „bölcs mértéktartással élt, évtizedek csendes úri formáiba merevülten”, s az a „nemes, érdeklődő és csöndes rezerváltság” áradt ki „szolid hasábjából”, mely „minden igaz kultúra végállomása és beteljesülése”.⁹² Peéry itt már a megszépítő messzeség távlatából idézte meg az egyébként „szerény színvonalú” lapot, melynek azonban az irodalomtörténész Turczel Lajos értékelése szerint mégis nagy érdeme volt, hogy „gondosan számon tartotta és értékelte a pozsonyi kulturális, zenei és képzőművészeti eseményeket”.⁹³ Meg kell jegyeznünk, hogy ennél sokkal szigorúbb vélemény is elhangzott a Lőrinc-kapu utcában készülő Híradóról, a kortárs Kovács Endréé, aki „a polgárság Leibszurnáljánk” nevezte a lapot, mely „új nemzedéket nem nevelt, a magyar újságírás ügyét nem vitte előbbre”. Persze, gyanítjuk, ebbe a letaglózó értékelésbe, minden vélhető igazságtartalma ellenére az is belejátszhatott, hogy Kovács első írásai – ifj. Limbacher Rezsőéitől eltérően – elutasításra találtak a lapnál.⁹⁴

A cím, *A falu barátai*, tulajdonképpen annak a falujáró mozgalomnak a neve, mely 1925-től kezdve – a prágai Szent György Kör cserkészeinek szorgalmazására is – a városi cserkészeket elindította a vidék felé, hogy ezekkel a regősjárásokkal a „városi fiúk” megismerjék „az agrárdeterminációs néplélek kulturális kincseit és igazi igényeit”,⁹⁵ s a különböző területeken kiváló teljesítményt nyújtó őrsoket „A falu barátai” feliratú őrsi zászlóval jutalmazták. A kamasz cserkészfőnök ez a század eleji szalonlíra kellékeivel telezsúfolt, szecessziósan túldíszített, jelzőhalmozó fogalmazványa a Csallóközbe, a „napcsókolta Kisalföldre” vezeti az olvasót, ahol a „sziklás, vad tájakhoz

szokott” szemét – emlékezzünk csak a gyermek s a kiskamasz Tátra-szeretetére, hegyi túrázásaira – „lágyan simogatja a széttárt rónaság egyszerűsége”, ahol lelkébe fogadta „a magyar paraszt nehézkalászos földjét”, megszerette „azt a zsirosfekete, napsütötte göröngyöt, melybe magyar vérünk munkás izma veti az aranyfényű napot”, megszerette „a zöld zsírját áldott táplálékká érlelő napfényt”, megszerette a szóban forgó tájat, mely „kincse, édesanyja a röghöz kötött Testvérnek...” – de jobb nem idézni belőle tovább, annyira nincs ezekben a barokkosan zsúfolt sorokban semmi későbbi ragyogó esszéistánk váratlan nyelvi fordulatokkal, megoldásokkal teli, egyéni vezetőségű nyelvéből, átlátható s hátborzogató hatásokra képes stílusából, letisztult, céltudatosan vezetett gondolatmeneteiből (hacsak nem vesszük biztató jelnek kamasz pályakezdőnk életkorához képest gazdag és jelentős olvasottságról tanúskodó szókincsét). Vagyis ez még ugyanaz a nyelvi matéria, amely a cserkésznapló(k)ban öltött formát. Amiért azonban mégis fontos lehet számunkra ez az írás, az, hogy észlelhetően itt kezdett először kitág/rulni a látóköre, s szunnyadó szociális érzékenysége is itt és ekkor kapja az első ösztönzést későbbi teljes spektrumú kibontakozásához, árnyalatos artikulálódásához (lásd az írásban a „kérgecs, kemény parasztkövekben” puhán fekvő „fehér, városi fiúk” motívumát, ellentétpárját!). A minden ízében iskolás fogalmazvány a pozsonyi Sasok cserkészcsapatának csallóközi (somorjai) és mátyusföldi (hidaskürti) missziós útjáról ad romantikusan túlszínezett beszámolót, s megjelentetése is serkentette a fiatal Limbacher fiú írói pálya iránti vonalmának kialakulását.

Ugyanezen év nyarán – július 1-je és 9-e között – az ifjú Peéry is ott van Liptószentivánban a prágai és a brünni magyar főiskolások Szent György Köre által összehívott országos csapatközi táborban, melyet később Szalatnai Rezső – az 1928. évi gombaszögi táborozással együtt – úgy minősített, hogy az „lélektani tanfolyam” volt a számára mindvégig, s „kiapadhatatlan pedagógiai emlékezőforrása” maradt.⁹⁶ Itt negyvennégyen jöttek össze Szent-Ivány József magyar nemzeti párti vezető, parlamenti képviselő birtokán (két évvel korábban a komáromi cserkészek táboroztak a birtokon). Peéry – édesapja révén – gyermekkorából ismerte a politikust, aki otthonukban is járt náluk, és „ízes szavú, joviális, megnyerő ember” benyomását keltette benne, s maguk is jártak a birtokos liptószentiváni udvarházában, s még élete végén is elismeréssel szól a „szülőföldön való boldogulás”, a „kis lépések e magyar realistájáról”.⁹⁷ A Kessler [Balogh] Edgár parancsnokolta táborba a Kiskárpátok három cserkészt küldött, köztük Limbacher Biót, aki mellesleg a sereglet Ércliliom című, „napi falragaszként” megjelenő tábori újságjának szerkesztője lett. Itt volt Szalatnai Rezső is, aki e helyt cserélte föl családnévét, a Ráchelt a szülőfaluja utáni Szalatnaira. A tábor táviratban köszöntette Masaryk köztársasági elnököt, aki viszontválaszt intézett a résztvevőkhöz.⁹⁸

A tábori élet az egyéneket egybeforrasztó közösségi élmények és az elmét pallérozó előadások, tanácskozások, illetve a résztvevők tehetségét, felkészültségét, fizikai erőnlétét, ügyességét próbára tevő megmérettetések egész sorát kínálta a jelenlevőknek. Volt itt hadijáték, akadályverseny, tornabemutató, távolságbecslési gyakorlat, labdarúgócsata, népi tánc, kuruc tárogatójáték, tréfás jelenet, átszellemült szavalt, továbbá tanácskozás a kisebbségi cserkészlet jövőjéről, lehetőségeiről, a falusi cserkészlet és a regőscserkészlet kiszélesítéséről. A „kis erdei állam” további fontos intézményének számított még a Vén uzorás kantinja, a cserkészposta, a tábori könyvtár és a mentőállomás is. Ráadásul a pozsonyi cserkészek – s a komáromiak ugyanígy – innen még nem mentek haza, hanem Ludwig Aurél vezetésével – a suttói vízesés érintésével – a terhelyi (tyerhovai) Vrátna-völgybe látogattak, s megmászták a „csupaszfejű” Kis-

Krivánt is.⁹⁹ A cserkésznyár következő kalandorozatát Peéry számára ezután vélhetően a pozsonyi Kiskárpátok, valamint az érsekújvári Czuczor Gergely cserkészcsapatok rendezte, s Hornyák Odiló és Janson Jenő vezette nyolcvanfős – ugyancsak júliusi – közös táborozás jelentette a Kis-Kárpátok morvamezei oldalán levő Nádasfő (Rohrbach) közelében, melyen – mint a Kiskárpátok oszlopos tagja – ő is ott lehetett.¹⁰⁰ Az viszont bizonyos, hogy a Kiskárpátok Jókai rajának háromtagú Sasok őrsé – Peéry Bión kívül még Gálffy Zoltán (Kófic) és Nemesszeghy Jenő (Nemes) voltak a tagjai – éppen az ő vezetésével indult augusztusi vándorlására, melynek során (augusztus 10–11.) a Mátyusföldön, Magyarbél érintésével, Zonctoronyban, Egyházfán, Jókán, Nagyfödemesen, Nemeskossúton, Vízkeleten, Hidaskürtön, Tallóson, Nádszegen – itt keltek át a Csallóköz határát jelentő Kis-Dunán –, Vásáruton jártak, majd Gútára, később Nemesócsára mentek, ahol a Ludwig Aurél vezette, s Bős felől érkező Őzekkel találkoztak. Gyalogtúrájukat innen Komárom felé folytatták, és Ógyalla, Párkány, valamint Érsekújvár voltak a következő állomásaik. Jókán Gregorovits Lipót nemzetgyűlési képviselő, plébános fogadta őket; Nagyfödemesen százhusz „aprógyereknek” tartottak mesedélután (melyen Peéry az *Ezüstország* című mesét, később Garay János *Obszitosát* adta elő).¹⁰¹ Nagyfödemesről Nemeskossútra vitt a három vándorcserkész útja, augusztus 12-én pedig, Vízkelet után, Hidaskürt következett, ahol az érsekújvári cserkészekkel találkoztak. Az itteni, az érsekújváriakkal közös mesedélutánon Peéry repertoárja *A törpék harcával* bővült. Tallóson Krisztinusz tantó úrénál szálltak meg, ahonnan „szalonnás magyar tízórai után” indultak tovább. Nádszegen egy öreg cigányasszony állta el Peéry útját („Kifégett pergamentbőrénék redői mozognak, fekete hajából, sokszínű ruhájából rossz szag árad”), aki „Fújja ebbe a pénzbe nagyságos fiatalúr minden rosszát, baját, gondját!” szöveggel kicsalt tőle egy koronát. A következő éjszaka Vásáruton töltötték. A Sasok őrs ezzel az útjával elnyerte a prágai Szent György Kör vándorlásversenyének Darvas János, Kessler (Balogh) Edgár és Mohácsy János odaítélte első díját: egy magyar díszfokost, amely csoport „különösen a magyar népművészet tanulmányozásával és megőrkítésével végzett jó munkát”, és sikeres munkájáért Peéry – többek között Jócsik Lajossal, Ludwig Auréllal és a bebarangolt vidékek népművészeti emlékeit szorgalmasan rajzolgató Nemesszeghy Jenővel – az 1927. évre megkapta a „regős” címet, s könyvjutalomban is részesült.¹⁰² A Sas őrs Limbacher-Peéry vezette regősnaplóját négy évvel később – részben a mintaadás, részben pedig a regősmozgalom szlovákiai kezdetei felmutatásának szándékával –, 1930 májusában, júniusában és szeptemberében *A Mi Lapunkban* Balogh Edgár közölte. A tárgyilagos leírások személyes emlékekkel keverednek benne, a leíró hangot a költői impressziók, lírai hangulatok, festői hangulatképek, csendéletek pihenői akasztják meg. Ezek egyúttal tollát élesítő, mondatai hajlékonyságát elősegítő stílusgyakorlatok is; például egy kis Ady-utánérzés: „Cipőnk sárban dagaszt. Zápor csapkodja az ugart. Az égperemen réteges lila felhők alól előtűzesedik a véres napkorong. A napfény fakó vörösséggel csókolja a tarlókat. Véres árnyúk a mezőt fekvő kereszték. Minden vérrel aláfestett” – egy kis mórliczi tájfestés: „...virágzó rózsaszín dohánytáblákat csókol a nap. Az üde fehér házak ereszein felfűzött dohánylevelek barnúlnak. [...] A sárga gabonakereszték katonás rendben ülnek a tarlón. Az ugaron itt-ott alattomosan csillant meg egy-egy víztócsa. Az utat egyszerre csak víz takarja. Meztláb dagasztunk a süppedékes sárban. Bokáig csillogó, iszapos sárfesték vonja be a lábunkat” – egy expresszionista lendületet vevő riportázs: „Cséplőgép dohog az udvaron. Víg ritmusban köpi a füstöt a fekete kémény. [...] Az adogató biztos könnyedséggel eteti a kévenyelő dobot. Fent, a

poros magasban egyre rakják a kazlat. Piros fejkötők, ritmikus emberi mozgások, dohogás, terjengő füst, por, sárga kazlakon gyolcsból kibarnálló izmok olvadnak szent harmóniába. Élet!” – egy kis impresszionista falukép: „Alkony. A rohanó, piszkos Dunában mossa beboruló arcát a lilás-véres égbolt. [...] A falu hosszan elhúzódik az országút mentén, a csillaghímes égbolt alatt.”¹⁰³ Ama lapszám Szerkesztői üzenetek rovatában, melyben Peéry cserkésznaplójának második folytatása megjelent, filológiai pontosságú jegyzet részletezi – a közlést nehezményező Krendl Gusztávnak címezve, aki a csehszlovákiai magyar cserkészmozgalomban játszott (később?) fontos szerepet, s Hornyák Odiló távozása után a Kiskárpátok cserkészcsapatnak is a parancsnoka volt – annak körülményeit, hogyan is került a napló kézírata a szerkesztőséghez: „A Sas őr regősnaplója Peéry Rezső és Nemesszeghy Jenő magántulajdonát képezte, mely az 1926-ik évi vándorlási verseny feltételei értelmében a Szent György Kör tulajdonába ment át. Ma a Szent György Kör jogutódja, a Sarló őrzi, ettől a szervezettől kapta meg A Mi Lapunk.”¹⁰⁴ Persze, ahogy Balogh Edgár is megállapítja a naplóközlés elé írt jegyzetében, ebben a vállalkozásban még sok a naivitás, a gyermeki rácsodálkozás a világ számukra ismeretlen oldalára – de épp ez ezeknek a vándorlásoknak a célja: a városi gyerekeket kivinni a falura, közelíteni egymáshoz a polgári és a népi kultúrát és műveltséget, feltárni és közelebről megismerni a falusi életkörülményeket, s távlatosan munkálkodni azoknak a feltételeknek a megteremtésén, melyek e körülmények megváltoztatásához szükségesek.¹⁰⁵

A könyv és a diák

A Mi Lapunk ekkoriban már – Limbacher Rezső néven – egymásután közölte Peéry könyvismertetéseit. 1926 szeptemberében például Rudyard Kipling *A három kópé* című „cserkészregényéről” írt, mely ugyan „nem nyúl a kamaszkor tragédiáinak mélyére, nem nagy koncepciójú, de bámulatos megfigyeléseivel a könny igazgyöngyét és a szívből jövő kacagást előcsaló, szellemes kipling-i leírásaival művészi erejű”.¹⁰⁶ De még ugyanebben az évben írt a lapban Jack London *Farkasvéréről* is (emlékezzünk: egy évvel korábban már őrsi felolvasást tartott belőle); könyvismertetésének érdekessége, hogy még Hviezdoslavot s annak panteizmusát is belekeveri, az amerikai író „legpompásabb erdőregényének” nevezve kérdéses könyvét.¹⁰⁷ A következő évben a könyvről írt kis diákvallomást *A könyv és a diák* címmel Peéry, mely – amellet, hogy már minden tekintetben a pályakezdő író tisztuló nyelvét, egyszerűsödő, könnyebben áttekinthető gondolatmenetét, tisztuló stílusát mutatja –, azért is sokatmondó darab lehet a számunkra, mert későbbi tág, nemzetit és európaiat együtt tekintő értékszemléletét itt látjuk először a maga egyértelműségében megfogalmazódni: „...a gyökeres, alapos, európai színvonalu műveltség és a szellemi kultúra: az igazi, egyetlen, nemes magyar hagyomány. A könyv az a forrás, amelyből a legkülönbözőbb távlatokat átfogó műveltséget beszerezhetjük.” S ízlésének, szellemi érdeklődésének tágasságáról tanúskodik kis vallomásának ajánlólistája is, mely a lehető legtermészetesebb valóságalkító, valóságbővítő mozdulattal rakja egymás mellé Petőfi és Ady, Molnár Ferenc és Rabindranath Tagore (itt: Tágur) nevét, majd olvasásra buzdítja a „mai ordító, filmkigyós, rádiós” világban élő diáktársait.¹⁰⁸ Bizonyos, hogy e kis elmélkedés a tizenhat-tizenhét éves gimnazista saját önképzőköri tevékenységének, tanára – dr. Pfeiffer János – irányításával szerzett tapasztalatainak is összefoglalása, amit A Mi Lapunk 1927. júniusi számába írt, csoportjuk Berzsenyi Dániel születésének 150. évfordulójá-

ra rendezett díszönképzőköri üléséről szóló tudósítása is igazol. Ez utóbbi híradásában újabb nevekké-színekké bővíti-gazdagítja ifjúkori érdeklődésének, olvasmányainak palettáját (Babitscsal, Kosztolányival, Benedek Marcellal).¹⁰⁹ Az önképzőkörök kérdésével foglalkozik Peéry A Mi Lapunk decemberi számában közölt, fentebb már idézett és hivatkozott írásában is, melyben bizonyos reformokat javasol az önképzőköri munkában, s – a „Fiúk, kóstoljatok bele a Szabad Kutatás nagyszerűségébe, izgalmába!” jelszóval biztatva társait – nagyobb teret kíván biztosítani az oktatásban az új kultúrának és a modern irodalomnak.¹¹⁰

Ekkor már egyre szélesebb körben (fel)figyelnek rá, egyre több helyen számolnak vele, s lassan-lassan nemzedéke – az akkori tizenhét-tizennyolc évesek – egyre többek által sokra hivatottnak tartott (köz)szereplője lesz. Így például amikor májusban a pozsonyi magyar főiskolások Szent György Köre a Toldy Kör egyik helyiségében tanácskozást rendezett a magyar falu problémáiról, Csáder Mihály szigorló orvos, a pozsonyi MAKK elnökének *A falu és a higiénia* című, valamint Brogyányi Kálmán joghallgatónak a csallóközi építési formákról tartott előadása mellett a hetedik osztályos reál gimnáziumi tanuló Limbacher Rezsőt kérték fel előadásra, melyet *A falu a magyar irodalomban Szabó Dezsőig* címmel tartott.¹¹¹ 1928 márciusában viszont, amikor elterjedt a híre, hogy mégiscsak sor kerül Kosztolányi Dezső szlovákiai körútjára, a pozsonyi magyar reál gimnázium önképzőkörében rövid idő alatt másodsor foglalkoztak a költő műveivel, aminek megfelelően Peéry Kosztolányi *A hűgomat a bánat eljegyezte* című verséről írt tanulmányát olvasta fel.¹¹² Visszaemlékezésében Balogh Edgár úgy emlegeti a tizenhét éves Limbacher Rezsőt, ezt „az előkelő gyermekszoba és a régi evangélikus líceum atmoszférájából indult hetedikes reál gimnázistát”, mint a regös mozgalom reménységét, a regös programok erősségét. Peéryre ekkoriban mély hatást gyakorolt Kaffka Margit játékkönyve, a *Kisemberek, barátocskáim*; olvasta Selma Lagerlöf legendáit, Oscar Wilde meséit – kettőjük íásaiból dicséretes regös programot is összeállított a kisiskolásoknak szánt falusi mesedélutánokra, hogy – amint azt A Mi Lapunkban is kifejtette – a „művészi szó szárnyán szent magasságokba repítse hallgatóit”. S máris programot hirdet: „A műveltség ne legyen tabu, hanem közös kincs!” Ilyképpen fedeztette föl apró falusi hallgatóival többek között Arany Jánostól *A fülemilét* és *A tudós macskáját*, Petőfitől az *Arany Lacinak* játékos báját, valamint a *Szeget szeggett*, amelyek – írja Balogh Edgár – az „önképzőkörökben elvesztették elsődleges szereplőiket, a falusi tábornúzeknél azonban – parasztgyermekek színe előtt – újra felfényltek teljes plaszticitásukkal”.¹¹³

Jegyzetek

1. Peéry Rezső: *Pillanatnyi elmezavar naplója*. i. m.
2. Peéry Rezső: Három ember. In uó: *A végzet bábjátéka...* i. m. 40. p.
3. Márai Sándor: Halotti beszéd. In uó: *A delfin visszanézett*. i. m. 217. p.
4. Peéry Rezső: *Pillanatnyi elmezavar naplója*. i. m.
5. Peéry Rezső: Három ember. In uó: *A végzet bábjátéka...* i. m. 35. p.
6. Peéry Rezső: A halfarkú ország végnapjai. In uó: *Requiem egy országrészért*. 21. p.
7. Molnár József: *Emlékbeszéd Peéry Rezső ravatala fölött*. i. m. II. p.
8. Peéry Rezső: A halfarkú ország végnapjai. In uó: *Requiem egy országrészért*. 20. p.
9. Uo. 20–21. p.
10. Uo. 22. p. – A Pozsonyban uralkodó 1918-as viszonyoknak, mindennapos bizonytalanságnak érzékletes leírását adja Jankovics Marcell visszaemlékezése. Lásd *Húsz esztendő Pozsonyban*. i. m. 13–42. p.

11. Peéry Rezső: Három ember. In uő: *A végzet bábjátéka...* i. m. 41., 43. p.
12. Peéry Rezső: A halfarkú ország végnapjai. In uő: *Requiem egy országrésért.* 24–25. p.
13. Uo. 24. p.
14. Uo. 22–23. p. – *A halfarkú ország végnapjai* című, élete vége felé írt visszaemlékezésében Peéryt kissé megréftálta az emlékezete, amikor Ady halálát 1918-ra tette; korának költő-idolja ugyanis 1919. január 27-én hunyt el. Uo. 23. p.
15. Uo. 18., 20. p.
16. Peéry Rezső: Nyári szélben a Dunánál. In uő: *A végzet bábjátéka...* i. m. 17. p.
17. Valószínűleg nem véletlen, hogy a Dunának ez a misztériuma Peéry Rezső legjobb barátját, Szalatnai Rezsőt is megérintette, akinek bölcsője ugyan nem e folyó mellett ringott, ám élete meghatározó éveit töltötte a koronázó városban, 1944-ben pedig *A Duna költői* címmel adott ki művelődéstörténetileg értékes válogatást a magyar irodalom Duna-verseiből, melynek Peéry himnikus folyó-dicséretével egybecsengő, ihletett bevezető tanulmányát ugyancsak ő írta.
18. Kovács Endre: *Korszakváltás.* i. m. 76–77., 93. p.
19. Uo. 94. p.
20. Salner, Peter: Pozsony társasági élete 1919–1989. Ford.: Avar Hajnalka. *Limes*, 1996. 1–2. sz. 32. p.
21. Kollai István: Egy békeszerződés pszichológiája. A Trianon-trauma okairól. In *Meghasadt múlt.* i. m. 133. p.
22. In *Meghasadt múlt.* i. m. 135. p.
23. Uo.
24. Jankovics Marcell: *Húsz esztendő Pozsonyban.* i. m. 24. p.
25. Uo. 23. p.
26. A történeti Észak-Magyarország csehszlovák megszállásának, illetve a születőben levő Csehszlovák Köztársaság általi bekebelezésének eseménytörténetével kapcsolatban lásd Popély Gyula: *Felvidék 1914–1920.* i. m.; *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998 IV.*, i. m.; *A (cseh)szlovákiai magyarok kronológiája 1918-tól napjainkig.* http://www.foruminst.sk/index.php?p=kronologia&t=a&xp=&w=&Data_Id=&year=1919&Mld=&Lev=&Ind=8&P=index.hu (Utolsó letöltés: 2010. június 1.); illetve a katonai-hadászati cselekményeket taglaló művek közül: Hronský, Marián: *Szlovákia elfoglalása a csehszlovák katonaság által 1918 novemberétől 1919 januárjáig.* i. m., valamint az erősen szlovák elfoglaltságú és szempontú művek közül: Hanák, Jozef: *Obsadenie Bratislavy 1918–1920.* i. m.
27. Kovács Endre: *Korszakváltás.* i. m. 14. p.
28. Peéry Rezső: Utószó két szlovenszkói évtizedhez 1918–1938. In uő: *A végzet bábjátéka...* i. m. 162. p.
29. Uo. 162., 163. p.
30. Peéry Rezső: A pozsonyi Duna-parton... A század gyermekének vallomása. In uő: Uo. 7. p.
31. Peéry Rezső: Pista bátyám és a nemzetiségi kérdés. In uő: Uo. 45. p.
32. Jankovics Marcell: *Húsz esztendő Pozsonyban.* i. m. 68. p.; ill. *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998 IV.* i. m. 10–11. p.
33. Bár Peéry a halálos áldozatok egyikére utal, valószínűleg az egyik sebesültről van szó. – Peéry Rezső: Pista bátyám és a nemzetiségi kérdés. In uő: *A végzet bábjátéka...* i. m. 45. p.
34. Uo. 45–46. p.
35. Peéry Rezső: A halfarkú ország végnapjai. In uő: *Requiem egy országrésért.* i. m. 19. p. – A szülői féltés meghatározó eseteként említi időskori visszaemlékezésében Peéry ama negyedikes elemista kori, „kisformátumú, rajzlapokból összefűzött vázlatkönyvének” a rejtélyes eltüntetését holmijai közül, melybe egy-két hónappal korábbi iskolai feladatként a történeti Magyarország megyéit rajzolta be, amelyet azonban nem sokkal később „már »irredenta propagandának« minősített a hatalomféltő indulat a »prevrat« korában”. Uo. 19–20. p.
36. Peéry Rezső: Pista bátyám és a nemzetiségi kérdés. In uő: *A végzet bábjátéka...* i. m. 49. p.
37. Horváth, Vladimír, PhDr.: *Bratislavský topografický lexikon.* i. m. 107. p.

38. Peéry Rezső: Gyermekkorom tájai Pozsonyban. In uő: *A végzet bábjátéka...* i. m. 22–23. p.
39. Uo. 30–31. p.
40. Uo. 24. p.
41. Uo. 25., 26. p.
42. Uo. 30. p.
43. Uo. 29–30. p.
44. Peéry Rezső: Gyermekkorom tájai Pozsonyban. In uő: *A végzet bábjátéka...* i. m. 23. p.
45. Limbacher Rezső, dr.: *A róza világa*. i. m. 57. p.
46. Ébert Tiboré az elnevezés, lásd a köv. lábjegyzetben.
47. Ébert Tibor: Pozsonyi arcképek láthatatlan hegyekkel és vizekkel. In uő: *Pozsonyi vecsernye*. i. m. 84–86. p. – Limbacher dr. életének erről a fejezetéről (is) lásd még: Kiss László, dr.: *Limbacher Rezső doktor 1872–1947*. i. m.
48. Peéry Rezső: Gyermekkorom tájai Pozsonyban. In uő: *A végzet bábjátéka...* i. m. 26. p.
49. Uo. 31. p.
50. Uo. 24–25. p.
51. Peéry Rezső: 333 évvel ezelőtt alapították meg a pozsonyi evangélikus líceumot. Évszázados nevelőmunka a protestantizmus és a közép-európai kultúra szolgálatában. In uő: *A végzet bábjátéka*. i. m. 51. p.
52. Lásd pl. *A Mi Lapunk* 1927. decemberi számában Önképzőkör címmel.
53. Peéry Rezső: 333 évvel ezelőtt alapították meg a pozsonyi evangélikus líceumot... In uő: *A végzet bábjátéka*. i. m. 51–55. p.
54. Peéry Rezső: A könyv és a diák. *A Mi Lapunk*, 1927. május, 88. p.
55. Fukári Valéria: *Egy régi alma mater*. i. m. 74. p.
56. Peéry Rezső: 333 évvel ezelőtt alapították meg a pozsonyi evangélikus líceumot... In uő: *A végzet bábjátéka*. i. m. 51. p.
57. Popély Gyula: *Erős várunk az iskola*. i. m. 33. p.
58. Fukári Valéria: *Egy régi alma mater*. i. m. 64. p.
59. Peéry Rezső: Utószó két szlovenszkói évtizedhez 1918–1938. In uő: *A végzet bábjátéka...* i. m. 173–175. p.
60. Kovács Endre: *Korszakváltás*. i. m. 36., 47–48., 61. p.
61. Uo. 47. p.
62. Uo. 46., 61–62. p.
63. Mi azonban, ha nem is törve a teljességre, említsük itt legalább néhányukat: a már hivatkozott Albert Józsefen kívül írónk későbbi osztályfőnökét, dr. Antalffy Vilmost, aki elvitte őt az érettségiig, továbbá dr. Mitterhauszer Richárdot, dr. Jeszenszky Istvánt, dr. Dobay Jánost, dr. Pröhle Henriket, Tóth Ferencet, dr. Orbán Gábort, a későbbi Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság majdani elnökét, dr. Losonczy Lajost, dr. Magyar Győzöt, dr. Adamis Gyulát, Fecske Istvánt, dr. Mészáros Györgyöt. A Debreceni Déri Múzeum Sarló-gyűjteményében – DS.X.86.470.4 jelzet alatt – található egy 13 lapos gépírási feljegyzés, melyen az iskola valamely, Peéryvel egykorú tanítványa – régi diákszokás szerint – összeírta tanáraik becenevét, jellegzetes szokásait, szóhasználati különösségeit, szavajárását, elszólásait, jellemezve emberi oldalukat, gyengéiket, mely dokumentum közvetlen példákat ad az iskolában uralkodó tanár-diák viszonyra.
64. Peéry Rezső: *Tizennyolc évesek*. i. m. 23–24. p.
65. Peéry Rezső: *Utószó két szlovenszkói évtizedhez 1918–1938*. In *A végzet bábjátéka...* i. m. 167–168. p.
66. Szvatkó Pál egy későbbi, karikatúrisztikus-önelemző esszéjében az „elsikkadt nemzedék” (Zwischengeneration) német példája nyomán köztes nemzedéknek nevezi az 1901–1910 között született, „magához hasonló kókadat fejű egykorúakat”, akik „negatívumokban ismerték meg” a világot; Priamosz fiai ők – „az előttünk jövők büszkéi, mert ők a »frontgeneráció«, az utánunk jövők büszkéi, mert fiatalok, ki és mi vagyunk mi?”, ez a nagy kérdés a számukra. Szvatkó Pál: *A lyukas kád nemzedéke*. In uő: *A változás élménye*. i. m. 44–45. p.

67. Uo. 166. p.
68. Peéry Fábrynak küldött, cím nélküli írása, feltehetően az 1928. év első feléből. Csemadok OV – FKI BH
69. Kovács Endre: *Korszakváltás*. i. m. 76. p.
70. Uo. 148. p.
71. Uo. 151. p.
72. Popély Gyula: Ez volt a Sarló 1. i. m. 16. p.
73. Fogarassy László: *Magyar cserkészmozgalom Csehszlovákiában...* i. m. 5–6. p.; *A felvidéki magyar cserkészlet története*. i. m.
74. Sinkó Ferenc: *A felvidéki ifjúsági mozgalmak kezdetei...* i. m. 148. p.
75. Uo. 152. p.
76. Fogarassy László: *Magyar cserkészmozgalom Csehszlovákiában...* i. m. 8–9. p.; Sinkó Ferenc: *A felvidéki ifjúsági mozgalmak kezdetei...* i. m. 157. p. Lásd még Nyári táborozások. *A Mi Lapunk*, 1924. szept. 1. 13. sz. 103. p. – Tulajdonképpen Kessler – a későbbi Balogh – Edgárt is Hornyák Odiló vonta be a csapatba.
77. Fogarassy László: *Magyar cserkészmozgalom Csehszlovákiában...* i. m. 9., 34. p. – A Mi Lapunk egészen 1932-ig fennállt, ám 1929-re kezdett eljellegtelenedni, illetve eljelentéktelenedni, s a keresztény oldal felől, illetőleg jobboldalról mind gyakrabban érte a vád, hogy nem teljesíti hivatását, aminek ellensúlyozására előbb pozsonyi, majd érsekújvári, végül komáromi székhellyel 1929-ben létrejött az 1938-ig fennálló, erősen katolikus befolyású, de a protestáns Baráti Szótól eltérően a felekezeti kizárólagosságra nem tekintő, protestáns és zsidó munkatársakat is foglalkoztató Tábortűz. Uo. 44. p.
78. Uo. 14–15., 24–25.
79. Szvatkó Pál: *Fiúk, önképzést, Európát és fiatal magyarságot*. i. m. – Az önképzés gyakorlati kérdéseire Szvatkó egyébként később is visszatért a lapban. Lásd uő: *Az önképzés praktikus problémái*. i. m. – Valószínűleg ezek az írások (is) ösztönözhatték a tizenhét éves Peéryt a maga önképzőkör-népszerűsítő feljegyzéseinek a megírására 1927-ben.
80. Fogarassy László: *Magyar cserkészmozgalom Csehszlovákiában...* i. m. 10–14. p.
81. Uo. 18–20. p.
82. Uo. 33. p.
83. Sinkó Ferenc: *A felvidéki ifjúsági mozgalmak kezdetei...* i. m. 158., 159. p.
84. Fogarassy László: *Magyar cserkészmozgalom Csehszlovákiában...* i. m. 22–23. p.
85. A Kiskárpátok cserkészcsapat Arany raja Súlyom őrsének 1924., 1925., 1926. évi töredékes szertári naplókönyvi bejegyzéseiből, őrsi naplóiból vett idézeteket, hivatkozásokat alább nem adatomol külön-külön, fontosabb esetekben csupán azok keletkezésének időpontját tüntetem fel a szövegben.
86. Ezek a kirándulások, táborozások, találkozások döntő befolyással voltak Peéry világképe és személyisége kialakulására, s még élete végén is a nemzetiségek – szlovákok és magyarok – békés egymásmellettiségének bizonyítékaiként, egymás megismerésének kitűnő alkalmaként emlegeti őket: „Tizenhat éves koromtól kezdve gyalogszerrel és sítalpon bejártam Szlovenszko északi és középső részének minden jelentős hegységét, nyaranta évekig szintizta szlovák környezetben ütöttük fel cserkészszátrainkat. Háltam csószházban, paraszti tisztaszobában, havasi menedékházban vagy fakéreg borította pásztorkunyhóban fenn a szálláson, de soha, sehol nem éreztem nyomát valamely idegenkedésnek, visszautasításnak vagy éppen gyűlölködésnek. Az emberek fenn a havason ugyanolyan szíves, megértő emberiséggel és vendégszeretettel fogadtak, mint a Kisalföld magyar földművesei.” Peéry Rezső: *Utószó két szlovenszkoí évtizedhez...* In uő: *A végzet bábjátéka...* i. m. 183. p.
87. A Mi Lapunk-beli korábbi, egészen tizenkét éves koráig visszanyúló publikációit nem számítva, ő maga tekintette visszaemlékezéseiben annak.
88. A regős címet tizennyolc éven aluli cserkészek kaphatták meg, s egy éven át viselhették, ám azt egyévi ismételt regősmunkával újból megszerezheték. Fogarassy László: *Magyar cserkészmozgalom Csehszlovákiában...* i. m. 34. p.

89. Uo. 25. p.
90. *Magyar Katolikus Lexikon*. i. m. (– R – regőscserkészet)
91. Kovács Endre: *Korszakváltás*. i. m. 139. p.
92. Peéry Rezső: *Föld, fogadd be...* i. m. 115. p.
93. Turczel Lajos: *Pozsony és a két világháború közötti csehszlovákiai magyar sajtó*. i. m. 49. p.
94. Kovács Endre: *Két háború közt*. i. m. 17–18., 20. p. Később, 1981-ben megjelent, *Korszakváltás* című emlékiratában Kovács már valamivel tárgyyszerűbben emlékezik meg a Híradóról (139. p.).
95. Regősiskola. *Vetés*, 1. sz. 7. p.
96. Szalatnai Rezső: *Sarlósok varázsa és igazságkeresése*. i. m. 1778–1779. p.
97. Peéry Rezső: *Utószó két szlovenszkói évtizedhez 1918–1938*. In uó: *A végzet bábjátéka...* i. m. 197. p.
98. Fogarassy László: *Magyar cserkészmozgalom Csehszlovákiában...* i. m. 25., 26. p.
99. Nyári táborozások [= *Csapatközi cserkésztábor az Alacsony-Tátrában*]. i. m. *A Mi Lapunk*, 1926. szeptember. 127. p.
100. Uo. [= *Cserkésztábor Nádasfőn*]. 128. p.
101. Peéry Rezső: A Sasok regősnaplója. *A Mi Lapunk*, 1930. május. 117–118. p.
102. Uo. – Erről az útról Vándorlások címmel röviden *A Mi Lapunk* 1926. szeptemberi számának Hírek rovata is beszámolt. *A Mi Lapunk*, 1926. szeptember. 7. sz. 135. p. – Lásd még ezzel kapcsolatban: A vándorlásverseny eredménye. *A Mi Lapunk*, 1926. december. 10. sz. 179. p.
103. A részletek a regősnapló első két részéből valók: A Sasok regősnaplója. *A Mi Lapunk*, 1930. május. 117–118. p.; 1930. június. 136–138. p.
104. Szerkesztői üzenetek [= *Krendl Gusztáv, Pozsony*]. *A Mi Lapunk*, 1930. június. 152. p.
105. Balogh Edgár: Az első regősjárás naplója. *A Mi Lapunk*, 1930. május. 116–117. p.
106. Új könyvek. *A Mi Lapunk*, 1926. szeptember. 7. sz. 129–130. – A folyóirat ugyanezen számanak Szerkesztői üzenetek rovatában a szerkesztő megköszöni a küldeményt, s további jelentkezésekre biztatja Peéryt, jelesen beszámolót kér tőle augusztusi cserkészvándorlásukról. Szerkesztői üzenetek. Uo. hátsó belső borító.
107. Új könyvek. *A Mi Lapunk*, 1926. október. 8. sz. 144. p.
108. Peéry Rezső: A könyv és a diák. *A Mi Lapunk*, 1927. május. 5. sz. 88. p.
109. Önképzőkörünk [= Limbacher Rezső: *A pozsonyi magyar gimnázium önképzőkörének...*]. *A Mi Lapunk*, 1927. június. 6. sz. 123. p. – Érdekesség, hogy ugyanebben a lapszámban még egy – ezúttal Bió néven közölt – tudósítása szerepelt Peérynek, melyben a Kiskárpátok édesanyja, dr. Limbacher Rezsőné által vezetett leánycserkészeinek egyházzellei műsoros fellépéséről számolt be. Cserkészet [= Bió: *Tizenkét csallóközi kis község...*]. *A Mi Lapunk*, 1927. június. 6. sz. 121. p.
110. Limbacher Rezső: Önképzőkör. *A Mi Lapunk*, 1927. december. 10. sz. 199. p.; Vágás István: *A Mi Lapunk és Scherer Lajos*. In *A magyar cserkészet és forrásainál*. i. m. 85. p.
111. Hírek [= *A pozsonyi főiskolás cserkészek szervezkedése*]. *A Mi Lapunk*, 1927. június. 6. sz. 125. p. Lásd még Fogarassy László: *Magyar cserkészmozgalom Csehszlovákiában...* i. m. 30. p.
112. Hírek [= *A pozsonyi magyar reálgimnázium önképzőköre...*]. *A Mi Lapunk*, 1928. április. 79. p.
113. Balogh Edgár: *Hét próba*. i. m. 55. p.

Felhasznált források és irodalom

Kéziratok

A Kiskárpátok cserkészcsoport Arany raja Sólyom őrsének töredékes szertári naplókönyvi bejegyzéseinek, őrsi naplóinak fénymásolatú példányai az 1924., 1925., 1926. évekből. – Ezek apósom, Ozsvald Árpád hagyatékából kerültek a birtokomba.

Peéry Rezső: *Pillanatnyi elmezavar naplója. Jegyzőkönyv, mely az elszórt gondolatoké.* Kézirat, 1928. Tulajdonomban levő fénymásolati példányát az író özvegyétől, Peéry Leonától kaptam 2001-ben.

Debreceni Déri Múzeum Sarló Gyűjteménye (DS.X.86.470.4)

Fábry Zoltán levélhagyatéka, Csemadok Országos Választmányának Levéltára – Fórum Kisebbségkutató Intézet, Bibliotheca Hungarica (Somorja): Csemadok OV – FKI BH

Lexikonok, kronológiák

A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998 IV. Művelődéstörténeti kronológia – Könyvészet – mutatók. Szerk. és összeáll.: Tóth László–Filep Tamás Gusztáv. Budapest, ISTER, 2000, 368 p.

A (cseh)szlovákiai magyarok kronológiája 1918-tól napjainkig. <http://www.foruminst.sk/index.php?p=kronologia&t=a&xp=&Mld=&Lev=&Ind=1&P=index,hu,&Ind=8> (Utolsó letöltés: 2010. június 7.)

Horváth, Vladimír, PhD.: *Bratislavský topografický lexikon.* Bratislava, Tatran, 1990, 408+48 p. *Magyar Katolikus Lexikon.* <http://lexikon.katolikus.hu/R/reg%C3%B6scserk%C3%A9szet.html> (Utolsó letöltés: 2010. június 7.)

Folyóiratok

A Mi Lapunk (Losonc): 1922, 1924, 1925, 1926, 1927, 1928, 1930

Híradó (Pozsony): 1926

Kortárs (Budapest): 1971

Limes Komárom-Esztergom Megyei Tudományos Szemle (Tatabánya): 1995, 1996

Új Szó (Pozsony): 1929

Vetés (Rozsnyó): 1928

Könyvek, tanulmányok

A felvidéki magyar cserkészlet története. http://hu.wikipedia.org/wiki/A_felvid%C3%A9ki_magyar_cserk%C3%A9szet_t%C3%B6rt%C3%A9nete (Utolsó letöltés: 2010. jún. 6.)

A magyar cserkészlet és forrásainál. Összeállította: Hodossy Gyula. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 1994, 65–126. p.

A vándorlásverseny eredménye. A Mi Lapunk, 1926. december. 10. sz. 179. p.

Balogh Edgár: *Az első regősjárás naplója.* A Mi Lapunk, 1930. május. 116–117. p.

Balogh Edgár: *Hét próba. Egy nemzedék története 1924–1934.* Tények és tanúk. Második kiadás. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1981, 424 p.

Ébert Tibor: *Pozsonyi vecsernye láthatatlan hegyekkel és vizekkel.* Budapest, ISTER, 2001, 128 p.

Fukári Valéria: *Egy régi alma mater. A pozsonyi evangélikus líceum és teológiai akadémia utolsó negyven éve 1882–1923.* Pozsony, Kalligram, 2003, 141 p.

Hanák, Jozef: *Obsadenie Bratislavy 1918–1920. Kronika dní a udalostí.* Bratislava, Albert Marenčin Vydavateľstvo PT, 2004, 184 p.

Hronský, Marián: *Szlovákia elfoglalása a csehszlovák katonaság által 1918 novemberétől 1919 januárjáig.* Ford.: Dr. Káfer István. Budapest, Honvéd Hagyományőrző Egyesület, 1993, 57+térképmell.

Jankovics Marcell: *Húsz esztendő Pozsonyban.* H. n., Méry Ratio, 2000, 236 p.

Kedves Rezső! Drága Bió! Peéry Rezső és Szaltnai Rezső levelezése. Közvetítette és szerkesztette: Filep Tamás Gusztáv. Budapest, Present, 2001, 355 p.

Kiss László, dr.: *Limbacher Rezső doktor 1872–1947.* In *Pozsonyi Casino Évkönyve 2006.* Összeállította: Aich Péter. H. n., é. n., 74–88. p.

Kollai István: *Egy békeszerződés pszichológiája. A Trianon-trauma okairól.* In *Meghasadt múlt.* i. m. 130–143. p.

Kovács Endre: *Két háború közt.* Budapest, Turul, 1944, 111 p.

Kovács Endre: *Korszakváltás. Emlékiratok.* Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1981, 397 p.

- Limbacher Rezső, dr.: *A rózsa világa*. Bratislava–Pozsony, Szlovákiai Gyümölcsészeti Egyesület, é. n., 91 p.
- Márai Sándor: *A delfin visszanézett. Válogatott versek 1919–1977*. Budapest, Akadémiai Kiadó–Helikon Kiadó, 1994, 230 p.
- Meghasadt múlt. Fejezetek a szlovákok és a magyarok történelméből*. Szerk.: Kollai István. Budapest, Terra Cognita Alapítvány, 2008, 256 p.
- Molnár József: Emlékbeszéd Peéry Rezső ravatala fölött. In Peéry Rezső: *Requiem egy országrészért*. Második kiadás (Molnár József emlékbeszédével). München, Aurora Kiskönyvtár, 1984, 135+XXIV. p.
- Nyári táborozások. *A Mi Lapunk*, 1926. szeptember. 7. sz. 126–129. p.
- [Peéry] Limbacher Rezső: A könyv és a diák. *A Mi Lapunk*, 1927. május. 5. sz. 88. p.
- [Peéry Rezső] Bió: Tizenkét csallóközi kis község... *A Mi Lapunk*, 1927. június. 6. sz. 121. p.
- [Peéry] Limbacher Rezső: A pozsonyi magyar gimnázium önképzőkörének... *A Mi Lapunk*, 1927. június. 6. sz. 123. p.
- [Peéry] Limbacher Rezső: Önképzőkör. *A Mi Lapunk*, 1927. december. 199. p.
- Peéry Rezső: Tizennyolc évesek. *Új Szó*, 1929. december. 3. sz. 23–24. p.
- Peéry Rezső: A Sasok regösnaplója. *A Mi Lapunk*, 1930. május. 117–118. p.; 1930. június. 136–138. p.
- Peéry Rezső: *Föld, fogadd be... Arkauer István emlékére*. A Toldy Kör Évkönyve 1940. Szerkesztette: Császár István. Bratislava–Pozsony, Toldy Kör, é. n., 115–116. p.
- Peéry Rezső: *Requiem egy országrészért*. Második kiadás (Molnár József emlékbeszédével). München, Aurora Kiskönyvtár, 1984, 135+XXIV. p.
- Peéry Rezső: *A végzet bábjátéka, avagy Peremmagyarok az idő sodrában*. Vál. és szerk.: Filep Tamás Gusztáv–Tóth László. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1994, 472 p.
- Popély Gyula: *Erős várunk az iskola. Tanulmányok a szlovákiai magyar oktatásügy problémaköréből 1918–1938*. Pozsony/Bratislava, Madách-Posonium, 2005, 372 p.
- Popély Gyula: Ez volt a Sarló 1–2. *Irodalmi Szemle*, 2009. június, 6. sz. 15–26. p.; 2009. július, 7. sz. 62–70. p.
- Popély Gyula: *Felvidék 1914–1920*. Budapest, Magyar Napló–Fókusz Egyesület, 2010, 440 p.
- Pozsony – Pressburg – Bratislava. A 700 éves város – Die 700 jahren alte Stadt – 700-ročné mesto*. Szerk.: Gyurcsik Iván–Jégh Izabella–Papp Zsuzsanna. Pozsony–Budapest, Kalligram–Regio, 1994, 250 p.
- Regösiskola. *Vetés*, 1. sz. 7. p.
- Sinkó Ferenc: A felvidéki ifjúsági mozgalmak kezdetei Trianon után. *Regio*, 1990. április. 2. sz. 148–160. p.
- Szalatnai Rezső: Sarlósok varázsa és igazságkeresése. *Kortárs*, 1971. november. 11. sz. 1775–1784. p.
- Szalatnai Rezső: *A Duna költői. Öt évszázad versei a Dunáról*. Budapest, Hungária, 1944, 287 p. – Reprint: H. n., Aqua Kiadó, é. n. [1991], 187 p.
- Szvatkó Pál: Fiúk, önképzést, Európát és fiatal magyarságot. *A Mi Lapunk*, 1926 november. 9. sz. 153. p.
- Szvatkó Pál: Az önképzés praktikus problémái. *A Mi Lapunk*, 1926. december. 10. sz. 177–178. p.
- Szvatkó Pál: *A változás élménye. Válogatott írások*. Válogatta és szerk.: Filep Tamás Gusztáv–G. Kovács László. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1994, 344 p.
- Turczel Lajos: Pozsony és a két világháború közötti csehszlovákiai magyar sajtó. *Limes*, 1995. 3. sz. 47–54. p.
- Vágás István: A Mi Lapunk és Scherer Lajos. In *A magyar cserkészlet és forrásai*. i. m. 65–126. p.
- Vándorlások. *A Mi Lapunk*, 1926. szeptember. 7. sz. 135. p.

LÁSZLÓ TÓTH

DATA TO REZSŐ PEÉRY'S BIOGRAPHY AND AUTHORSHIP

The monographic study characterizes the beginnings of the work and life of Rezső Peéry (Bratislava, 1910 – Stuttgart, 1977), a Hungarian journalist and critic in Slovakia. It discusses in detail his origin, the formation of his self-image as a writer, awareness of identity and development in terms of relationship to his own Hungarian ethnicity and civic values.

Peéry came from a wealthy and intellectually very demanding first generation bourgeoisie family. In his later high school years, he was an already experienced and accomplished journalist and youth movement activist. His academic major was Hungarian-French-Philosophy in Bratislava, but he spent several semesters in Prague and Paris as well. As a teacher he only worked for a short period of time, his main profession was journalism, more precisely literary journalism and criticism.

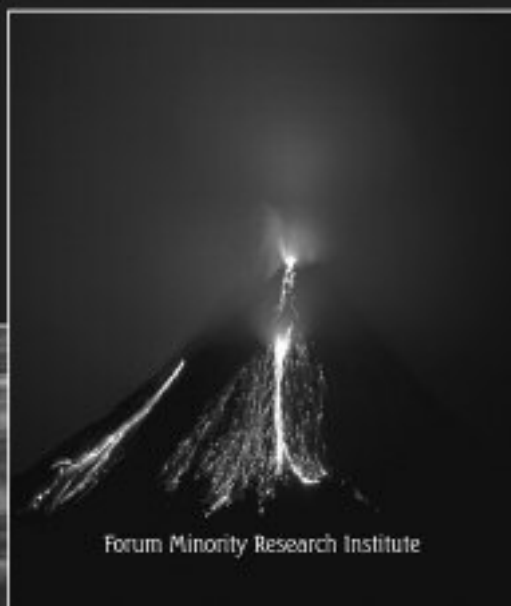
His first childhood traumas and related recollections can be traced back to the First World War, and the first imperial change, when his hometown suddenly became a part of the newly established Czechoslovak Republic. His family moves to a new place, but remains in Bratislava, near the Horský Park (Forest Park), in an almost bucolic, intimate environment. This is when they place him in an Evangelical lyceum, although he originally had a Protestant upbringing. During his teenage years, his ethnic background proved to be a primary effect, resulting in him feeling alienated in his new homeland.

The study emphasizes the years of forming the Hungarian scout groups of Czechoslovakia, including Rezső Peéry's activities and his journalistic role in the process. His diary entries and articles proved to be invaluable sources on scouting.

At its end, the study reflects on the beginnings of his literary activities and reading experiences.

NATIONAL POPULISM
AND SLOVAK – HUNGARIAN
RELATIONS IN SLOVAKIA
2006 – 2009

Edited by: Kálmán Petőcz

„Búcsú a latin nyelvtől”

A kassai közigazgatás nyelvváltása 1840-ben

TIBOR KŐMÍVES

“A Goodbye to the Latin Language” The Change of Administrative Language
in Košice in 1840

811.124`244:35(437.6)“1840”

81`244:811.124

35:81`244

Keywords: Kassa (today, in Slovak: Košice), 19th century. The development of the official language in the city administration and citizens of Kassa. The switch from Latin to Hungarian.

A 19. század elejére Nyugat-Európában már több országban általánosan elfogadottá vált az „egy állam – egy nemzet” nemzetiségpolitikai elv, amelyet a német romantika nyelvi koncepciója és a francia államnemzet sajátos ötvözeteként (Deák 2000, 30. p.) az 1830–40-es években már a Habsburg Birodalom egyes nemzetei és nemzetiségei is követtek, a reformkori Magyarországon pedig a legérezhetőbben a magyar liberálisok nemzetkonceptiójának megfogalmazásában jelenik meg.

A Habsburg Birodalom nemzetiségeinek kutatása során mára egyre inkább előtérbe kerül a nemzetkép kérdése, vagyis az egyes népeknek a nemzeti sztereotípiák aspektusából történő, részben a szociálpszichológiát illető vizsgálata, amely egyre pontosabb statisztikai és mérési módszerek segítségével igyekszik feltárni az egyéni és az ehhez kapcsolódó tágabb értelmű csoporttudat jellegzetességeit a korabeli sajtótermékek, tehát a közvélemény alapján. „A nemzetképek kialakulása szorosan összefügg a nemzetfejlődés, a nemzeti-nemzetállami ideológiák, a modern nemzetudatok kialakulásával, a nemzetállami törekvések megjelenésével.” (Sokcsevits 2006, 4. p.) A sztereotípiák, a kép alkotásának jellemző mozzanata, hogy elengedhetetlenül, mérlegelés nélkül orientál, ugyanakkor könnyen programmá válhat és vált is a társadalom körében (Miskolczy–Vári 2006, 10. p.). Az önkép alkotásánál, az önmeghatározásnál az egyes népek igyekeztek tudományosan megalapozni nemzetük létjogosultságát, célul tűzve ki az önigazolást; ez a jelenség Kelet-Közép-Európa térségében minden nemzetiségnél, így Habsburg Birodalom nemzetiségei körében is megfigyelhető. A tudományos önigazolás fő szószólói, az irodalom képviselői már a 18. század végén hangot adtak nemzetük dicsőítésének, s a magyar költők, prózaírók az egyes szomszédos népek jellemzése során, de saját nemzetük történelmének, eredetének taglalásánál is nemegyszer nemzetképet, nemzetképeket alkottak, ugyanakkor a szlovák, a horvát és részben más szláv gondolkodók, ha a magyarságról volt szó, nemzetük és népük kíméletlenül elnyomó és kizsákmányoló nemességet láttak és láttattak (Fried 2006, 16. p.). Ezek az eszmék természetesen nem terjedtek egyformán a Magyar Királyság összes nemzetisége körében, s ha részben elfogadjuk is ezeket a túlzó, egyszerűnek tűnő, sokszor megfontolatlan szemléleteket, feltétlenül szem előtt kell tartanunk, hogy a 19. század első

felében a nemzetiségek nemcsak politikailag, gyakran nyelvileg sem alkottak egységet. Árnyaltabb képet erről a problematikáról csak akkor kapunk, ha megvizsgáljuk a korabeli forrásokat, és itt nem csupán az irodalmi-kulturális hagyományt kell érteni, hanem a korabeli hivatalos és magánlevelezéseket, feljegyzéseket, s ami a szempontunktól lényegesebb, a társadalom egy része lakóhelyéül, valamint a kulturális élet központjául is szolgáló városok iratanyagait. A városok polgárainak és lakosainak közössége a sok nemzetiség egymás mellett élésének tipikus példája, így a városi iratanyag nem csupán a város működésének, jogi-gazdasági viszonyainak megértéséhez szolgálhat alapul, hanem e multikulturális közeg nemzeti-nyelvi sokszínűségének, ugyanakkor a nemzetiségek egymás mellett élésének realitásához.

A nemzeti sztereotípiák alkotásának az egyes nemzetiségek körében feltűnt fontos mozzanatait a nemzeti-nyelvi mozgalmaknak a 18. század végén és 19. század elején bekövetkezett előretörése befolyásolta. A horvát nemzeti megújulási mozgalom tagjai a magyar országgyűlésen háttérbe szorultak a 19. században, a magyar képviselők ugyanis félték az illír gondolatok előretörésétől, jóllehet a magyar nemzeti nyelv érdekében a 19. század első évtizedeiben tett erőfeszítések példaként szolgáltak a horvátok számára is. A horvát értelmiség ekkor is két részre oszlott, egyikük a Habsburg-ellenes fellépést hirdette, Horvátországot a középkori hagyományokat követő közös államalakulat keretei közt képzelte el, a másik vonal ugyanakkor a teljes elszakadást tűzte ki célul, de a horvátság magyarokról alkotott képe és ez utóbbi elképzelés csupán később, a dualizmus kori nemzeti küzdelmek során alakul át (Sokcsevits 2006, 21–22. p.), illetve ekkor kezd radikalizálódni; a magyar fennhatóságban nemzetük függetlenedési folyamatának akadályát látták. A magyar reformkori elit körében az illírizmustól való félelmen kívül erőteljesebben jelenik meg a pánszláv gondolatok és a körjük csoportosuló mozgalmak elvetése. A délszláv kisebbségek közül a szerbek képviselték erőteljesebben a pánszláv gondolatok terjesztését, bár a Habsburg Birodalmon belül élő és a birodalom határain túli szerbek között is jelentős kulturális különbségek mutatkoztak. Míg a birodalom belül a kultúrának német hatással ötvöződő változata alakult ki, a szerb állapotokra jellemző, hogy a két szerb szabadsághős, Kara György és Milos Obrenovics sem írni, sem olvasni nem tudott. Az első szerb újság, a Srbske novine 1834-ben jelent meg, és a gyér számú szerb írócsoport azon munkálkodott, hogy a nyugati műveltséget közelebb hozza a kisszámú szerb olvasóközönséghez (Rátz 2000, 80. p.).

A cseh nemzeti mozgalom sajátossága, hogy viszonylag korán kibontakozott, és az elsők között öltött tömeges méreteket (Hroch 1989, 87. p.). Csehország volt a politikai pánszlávizmus központja, képviselői (Pavol Jozef Šafárik, František Palacký, Ján Kollár) igyekeztek tudományos érveket felsorakoztatni a politikai agitátorok tevékenységéhez, sőt képviselői maguk is részt vettek a gyakorlati politikában (Rátz 2000, 106. p.). Közülük ketten szlovák származásúak voltak, Kollár és Šafárik mégis a cseh nyelvet akarták elfogadtatni hivatalos és irodalmi nyelvként a szlovákok számára is; ellenezték a középszlovák nyelvjáráson alapuló nyelv bevezetését, Štúr és Hodža elképzeléseit. A nyelvi viták és a magyarellenes megmozdulások a '40-es évek elejére érték el csúcspontjukat, amikor a magyar nyelv hivatalossá tételére megindított mozgalmak is a leghevesebbek voltak. A szlovák nyelvi mozgalmak centrumai az egyházi, főként az evangélikus iskolák voltak. Zay Károly, az evangélikus iskolák főfelügyelője erőteljesen fellépett a szlovák törekvések ellen, közbenjárására tiltották be 1841-ben az iskolákban működött szlovák irodalmi köröket (Rátz 2000, 119. p.; Kiss 2005, 25. p.).¹

Az osztrák és német nyelvterületen, látva a különböző népek nyelvi összetűzéseit, a nyelvpolitika megváltoztatásában látták a megoldást a birodalom nyelvi sokszínűségének problémáira. A birodalom vezető politikusai nem tekintették komoly gondnak a magyar és a szláv nyelvi küzdelmeket, a két nemzet (a magyar és a szláv) nyelvharcat Kübeck báró kamarai elnök 1843-ban egyenesen a „barbárság s az erőszak küzdelmének” tulajdonította, szerinte egyik nyelv sem alkalmas arra, hogy a művelt civilizáció eszköze legyen (Szekfű 1926, 554. p.).

A 19. századi Nyugat-Európában a nemzetállam elve vált az általánosan elfogadott állami és politikai tényezővé, sőt a 19. századra az egyes országok már kialakították a maguk nemzetállamát, ennek működő adminisztrációját, de a politikai és a kulturális intézményrendszerét is (Fried 2006, 18. p.), ellenben a soknemzetiségű Habsburg Birodalomban egyetlen nemzetiség (etnikum) sem rendelkezett számottevő relatív többséggel (Deák 2000, 7–8. p.), így nem alakulhatott ki a nemzetállam alapvető társadalmi feltétele sem. Az 1848–49-es forradalmi mozgalmakat megelőzően a nemzeti mozgalmak a nyelvi jogok kiterjesztését, bővítését a modern nacionalizmus eszméinek jegyében sürgették. A nemzetiségek nyelvi törekvései több szempontból különböztek,² mégis egységesen léptek fel a nyelvi jogok kiterjesztéséért, mert a széthúzó társadalmi viszonyok és a birodalmi politika figyelembevételével ez látszott a legnagyobb összetartó erőnek. Magyarországon a rendi nemzeti politikára közvetlenül hatott a nemzeti nyelv kérdése, így kapcsolódhatott össze a politika és a kultúra. A felvilágosodás korának magyar művelődési programjai a nemzeti irodalom támogatásán kívül fontosnak tartották az államnyelv magyarrá tételét is, ezért a II. József által hivatalossá tett német nyelv helyébe nem a latint, hanem a magyar nyelvet akarták állítani, s ezzel részesei lettek a nemzeti megújulás eszmei-politikai áramlatának (Veliky 1999, 13–14. p.). A magyar nyelvi törekvések idején a törvényhozás, a közigazgatás és az igazságszolgáltatás területén továbbra is a középkorból örökölt latin nyelv volt a kötelező és meghatározó. A magyar nyelv ügyét a törvényhozás 1790-től szorgalmazta, ekkor az alsótábla először mondta ki az országgyűlésen, hogy ezentúl magyar nyelven folytatja tanácskozásait, egyben a gimnáziumokban és az akadémiákon is a magyar nyelvet vezetik be oktatási nyelvként,³ de végleg csak 1844-ben teheték kötelezővé a magyar nyelv hivatalos használatát. Az országgyűléseken tehát csak az alsótáblán volt engedélyezett a magyar nyelv használata, a követek felirati javaslataikat, levelezésüket, hivatalos írásbeli ügyintézésüket továbbra is latinul folytatták.

A magyar reformkori országgyűléseken később is több alkalommal felmerült és számos esetben vita tárgyát képezte a magyar nyelv használatának kérdése, a nemzeti eszme, ezen belül a hivatalos nyelv kérdésének megoldása egyre erősebb politikai tényezővé vált. A reformkorban a nyelvhasználat kérdése a központi kormányzat társadalompolitikájában is megjelenik, sőt a Habsburg-adminisztráció még a nemzeti törekvések befolyásolására is felhasználta. A birodalom centralizációs törekvése, erőteljes és célirányos volta sem gátolta azonban a vallás, a közigazgatás és az igazságszolgáltatás alsó fokán a helyi népesség anyanyelvének használatát (Deák 2000, 191. p.). A nagyobb közigazgatási egységekben, a városokban a hivatali nyelvhasználatot a szokásjog, a mindenkori tanács és nem utolsósorban a városi népesség határozta meg. A reformkori rendi országgyűléseken is többször előkerült a városok, s ezen belül kiváltképp a szabad királyi városok kérdése. A szabad királyi városok csökkenő gazdasági potenciálját és befolyását nemegyszer sérelmezték követeik, a rendek pedig éppen elmaradott gazdasági szerepük miatt követelték a városok szavazati jogának szabályo-

zását, s ez a vita az 1825–27. évi országgyűlésen csúcspontot ért el. A királyi városok gazdasági és kulturális szerepük hanyatlását abban látták, hogy egyrészt a király túlzott befolyása alatt állnak, másrészt, összehasonlítva a nyugati országok városaival, a hazai városok polgárainak és lakosainak nemzetiségi összetétele különbözik az ország nemzetiségi arányszámától, Magyarországon ugyanis, a városokon kívül, a paraszti tömeg, illetve a nemesség van túlsúlyban a polgári elemmel szemben. Több megyei követ úgy látta, hogy a királyi városok polgárai „sohasem, vagy csak nagyon nehezen simulnának a magyar nemzetiséghez” (részletesebben lásd Czoch 1998a, 1179–1193. p.), éppen ezért a vármegyei elit a tiszai kerületek városait részesítette előnyben. A kassai követ nem szólalt fel az 1825–27. évi országgyűlésen, bár, úgy tűnik, a 19. század első felében nem a magyarok voltak többségben a város lakosságát illetően, így a kassaiakat is érintette a magyarság és más nemzetiségek viszonyának kérdése (Czoch 1998b, 72. p.). Wick Béla Kassa-monográfiájában kiemeli, hogy a város őslakos polgárainak érintkezési nyelve e korban a magyar, a német és a szlovák nyelv, de nagyon sokan beszélnek francia nyelven és többen angolul is (Wick 1941, 178. p.). Fényes Elek 1837. évi statisztikai művében megállapítja: „Nyelvökre nézve magyarok, németek és tótok – a németek azonban számosabbnak tetszenek a magyaroknál.” (Idézi Czoch 1998b, 72. p.) A Kassáról származó neves régész és művészettörténész, Henszlmann Imre is a német polgárság túlsúlyát emeli ki, mely „nemzedék kevésbé szít a magyar szellemhez, mely csak gyermekeiknél kezd fogamzani” (Henszlmann 1846, 19. p.). A Magyarföld és Népei című folyóiratban 1846-ban megjelent városleírásában hozzáteszi, hogy „a magyarságot itt, mint mindenütt, általában a közép nemesség teszi, állandó lakást azonban aránylag csak kevesen tartanak közülük a városban, mert a Kassán lakástól elidegenítheti őket a fő nemesség kizáró osztályszelleme” (Uo.). Tanulmányának függelékében a szerkesztők fontosnak találták kiegészíteni, hogy Kassa „minden rendű és osztályú lakosa közt számos magyar található és még az idegenajkúak nagyobb része is ért és beszél magyarul; az új nemzedék magyarosodása pedig nemzetiség tekintetében biztos átalakulásra nyújt reményt” (l. m. 20. p.). Ondrej Halaga szlovák medievista, történész, aki a város levéltárát is rendezte, a reformkori kassai nemzetiségi összetételről értekezve a szlovák nemzetiség abszolút többségéről beszél Fényes Elek és Johann Plath műveire hivatkozva; szerinte a csak szlovákul beszélő lakosok száma az 1860-as évek elején 8473 volt (Plath, J.: Kaschauer Kronik. Kassa, 1860, 45–47. p. Idézi: Halaga 1982, 17. p.), hozzátéve, hogy akik tudtak latinul, azok beszéltek szlovákul is Kassán (Halaga 1982, 17. p.). Fényes 1851-ben az országos népszámlálás alapján pontosabb adatokat is közöl: 4738 tót, 2904 magyar, 2592 német, 729 izraelita, 100 cigány, 2838 pedig külföldi és belföldi idegen (Idézi Czoch 1998b, 72. p.).⁴ A lélekösszeírások a 18. század végétől szerényebb ütemű növekedést mutatnak az 1830-as évek közepéig. Az első adat 1787-ben a II. József-féle népszámlálás 7905 főt mutatott, majd az első fennmaradt városi lélekösszeírás, amely 1788-ból maradt fenn, 7537 főt számlált (Czoch 2009, 70. p.). A lakosság számának emelkedése az 1830-as évek végén gyorsul fel, a legnagyobb ütemű növekedés az 1850–1860-as években tapasztalható. Az 1836 és 1838 közötti évek összeírása 10 300 főt számlált, majd 1839-ben 11 000 fölé emelkedett, 1844-ben már közel 13 000-et tett ki, végül az utolsó lélekösszeírás 1847-ben a 14 000 főt is meghaladta (Idézi Czoch 2008, 44. p.; Kiss 2005, 21. p.).

A város közigazgatási területe négy részből állt: a belvárosból és a hozzá tartozó újvárosból, valamint az alsó, a felső, és a középső hóstátból. Általános tendencia volt a korszakban, hogy míg a belváros népessége alig emelkedett, a hóstát lakossága a

betelepülések következtében erőteljesebben növekedett (Wiedermannová 1984, 149–150. p.). Míg Kassán a Hóstátnak csak 1843-tól maradtak fenn iratai különálló levéltári fondként, Eperjes Felső-Hóstátjának városkönyvét 1665-től 1828-ig vezették. Az eperjesi hóstát jegyzőkönyve megbízható forrás a külváros népességének növekedését, lakosainak foglalkozását és a külvárosi tanács tisztújítási processzusát illetően, sőt 1750-től a Felső-Hóstát pénzügyi könyvelését is tartalmazza. Az eperjesi Felső-Hóstátot tehetősebb emberek lakták, mint az Alsót,⁵ az előbbi városrészben több az önálló házzal és a saját földdel rendelkezők száma is. A fennmaradt hóstáti városkönyveket különböző szlovák nyelvjárásokban vezették, mivel gyakran változtak az írások, és velük együtt a szlovák nyelvjárások, vagy helyesebben nyelvváltozatok és a helyesírás is (Wiedermannová 1984, 150–151. p.). A kassai hóstát adminisztrációjában szintén külön közvetlen felügyelők, hóstáti bírák képviselték a város vezetését már a kora újkor óta. A bírakat a városi tanács választotta, leggyakrabban a hóstáti lakosok közül kerültek ki. A kassai hóstáti bírák túlnyomó többsége szláv ajkú és gyakran írástudatlan.⁶ A hóstát területileg és közigazgatásilag is a városi adminisztráció része, a külvárosi lakosok jelentős része szlovák ajkú volt, így a szlovák nyelvhasználat a 18. század utolsó negyedétől tűnik fel a tanácsi iratokban, mégpedig az ügyekhez mellékelte dokumentumok nyelveként, a város vezetésének szóló felterjesztések azonban továbbra is latinul íródnak, egészen 1841-ig.

A reformkori hivatali nyelvhasználat változását, egységesítését az ország nyelvi különbségei miatt tartották fontosnak, ugyanezt a célt szolgálta évszázadok óta a latin, amelyet ismét csak egy közösnek ítélt nyelvvél, a magyarral kívánták felváltani. A kassai városi közigazgatás nyelve ugyanakkor túlnyomórészt latin nyelvű a 19. század első felében is. A tanácsülések jegyzőkönyveit egészen 1841-ig latinul vezetik, a magyar nyelvű leveleket és ügyiratokat is latinul regesztázzák. Az ügy rövid latin nyelvű leírását rávezették az irat külzetére, ez egyben az iktatást és az iratok későbbi kezelését is megkönnyítette. Előfordult viszont korábban is, hogy a városi hivatalok egymás közt mégis magyarul leveleztek, a Választott község 1839-ben az országgyűlésre történő követválasztással kapcsolatban ajánlja a város tanácsának, hogy a jobb együttműködés és a közös érdekek képviselete végett az országgyűlésre a többi szabad királyi várossal közös követutasítással ellátott követeket indítsanak.⁷

A latin nyelv tudása, amellyel, hogy a rendi státus jele volt, évszázadokon keresztül belépőt jelentett az ország közigazgatási és politikai szférájába (Pál 2005, 4. p.). Kassán azoknak a polgároknak, akik nem tudtak latinul, a különböző városigazgatási, jogi, peres eljárások során a város tisztviselői, kiküldött megbízottai a saját nyelvükön olvasták fel az ügy vagy ügylet szempontjából fontosabb iratokat, pl. a nyugtákat⁸ és a végrendeleteket,⁹ ami feltételezte az ügyben eljáró hivatalnokok nyelvismeretét. Ezeket az iratokat legtöbbször Kassa királyi város aljegyzője vagy egy írnok foglalja írásba, de gyakran valamelyik nyelvismerettel rendelkező senator végzi ezt a munkát, a testátor, vagyis az örökható, illetve a nyugta kiállítójának kérésére. A nyugtában nem szerepelnek tanúk, de a végrendeletek végén két tanú igazolja, hogy az iratot a végrendelezőnek anyanyelvén is felolvasták.¹⁰ Mindezekről latin nyelvű jelentések készülnek, így többször csak az ügyek résztvevőinek nevéből következtethetünk anyanyelvükre. A nyugtákat, bérleti szerződéseket, zálogosításokat a különböző nemzetiségű kassaiak természetesen saját anyanyelvükön fogalmazták meg (feltéve, ha tudtak írni), s ezt az eredeti iratot nemegyszer a városi ügyirathoz csatolták, s ebből már természetesen kiderül, hogy német, magyar vagy szlovák anyanyelvű-e az ügyben szereplő polgár.

1829-ben például Takács György 300 rajnai forintért zálogba adja szőlőjét, a latin nyelvű záloglevél alatt a maga biztonsága kedvéért az irat saját kezével írott magyar nyelvű átírását is fontosnak tartja.¹¹ A hivatalos latin nyelvű záloglevél mellett tehát szerepel a polgár anyanyelvén megfogalmazott átirat is, hogy a latin nyelvet nem ismerő is biztos legyen abban, hogy a pontosan behatárolt szőlejét a számmal és szóval is közölt áron adja zálogba.

A hóstáti lakosok nyelvhasználata gyakran szlovák, amint ez a hóstáton készült különböző iratokból is kiderül, ugyanakkor a hóstátiak tisztújítási jegyzőkönyve, amely csak 1843-tól maradt ránk, magyarul íródott.¹² A szlovák nyelv¹³ hivatali használata egyébként nem mondható túl gyakorinak Kassán az 1830-as években a várossal való levelezések csak kivételes esetben történtek szlovákul, bár Kassáról elmondható, hogy több nemzetiség és több vallás városa volt. Korábban még a hóstáti lakosok irataiból sem derül ki, hogy nagyszámú szlovák népesség lakta, a megmaradt iratok közül csak a bíróságok tanúinak kihallgatási jegyzőkönyve bizonyítja a szláv ajkú népesség 16–17. századi jelenlétét (Halaga 1957, 27. p.). Hasonló a helyzet Pozsonyban is, amely szintén többnemzetiségű város volt már a középkor óta, ellenben a Pozsony Városi Levéltárban elhelyezett 1564–1859 között keletkezett oklevelek és levelek jegyzéke egyetlen szlovákul írt dokumentumot sem tartalmaz (Skladná 2005, 237. p.). Kassán viszont – elvéve – akadnak szlovák nyelvű levelek az 1830-as években, amelyeket a városhoz nyújtottak be polgárai; ilyen például Michael Vasinszky levele a városi tanácshoz, melyben anyja házának ügyében ír Mogilanyból,¹⁴ Krakko mellől.¹⁵ Ehhez hasonló leveleket azonban alig-alig találunk, a város szolgálatában álló tisztviselők tollából származó jelentések, ügyiratok vagy levelek között pedig egyáltalán nem.

Hasonló a helyzet Miskolcon is, amely ugyan nem volt szabad királyi város, sőt a magyar lakosság erős túlsúlya az újkorban is megmaradt, de az etnikumváltások és a „két nemzedék alatt történő beolvadás” a 19. század közepére és a második felére már jellemző jelenség, míg a 18. században a miskolci lakosságot „sokkal inkább a különböző nyelvek egymás mellett élése, valamint a nyelvi keveredés jellemzi” (Faragó 2000, 233. p.). Miskolc kamarai mezővárosra, de a környékbeli iparos falvakra még inkább jellemző a szlovák betelepülés, a Szepességből érkező bevándorlók valószínűleg már bizonyos kétnyelvűséget (szlovák és német) hoztak magukkal, ami némi megsztottságot eredményezett. Miskolcon még Tizenháromváros nevű utca is létesült a 18. században, ami nagyszámú felföldi (szlovák, német, lengyel) etnikum szegregációjára utal.¹⁶ Az eredetileg magyar nyelvű lakosság pedig a nagyszámú betelepüléssel, a munkavégzés és a kapcsolattartás tekintetében viszonylag hamar többnyelvűvé lesz, magyar identitásukat azonban megtartják. „Két-három kultúra, szokásrendszer és nyelv kisebb-nagyobb mértékű ismerete azonban nyilvánvalóan meggyengíti az eredeti identitást, és olyan helyzetet hoz létre, amelyben lehetségessé válik annak megváltoztatása.” (Faragó 2000, 237. p.) A miskolci idegenek „magyarosodása” azonban már a 19. század elején elkezdődött, míg Kassán és Pozsonyban a nem magyar ajkú lakosok esetében a folyamat csak az 1840-es évek nyelvrendeletei után tapasztalható.

A felvilágosodás kora óta többször is adtak ki nyelvrendeleteket, ilyen volt például a nagy visszhangot keltő 1784. évi II. József-féle jogszabály, amely a kormányzásban a latin helyett a németet nyilvánította hivatalos nyelvvé, ugyanakkor a németnyelv-tudást kötelezővé tette a hivatalnoki állások betöltéséhez. A városokban nem fogadták túl lelkesen a rendeletet, főleg azokon a területeken nem, ahol magyar anyanyelvűek laktak túlsúlyban. A szabad királyi városok német nyelvű többségének nem jelentett problé-

mát a rendeltben előírt hivatali nyelvváltás. II. József rendeleteinek visszavonása után, már testvére, Lipót rendelkezett a magyar nyelv tanításáról, sőt kifejezte, hogy a hivatalnoki tisztségeket is azok kapják, akik beszélik a magyar nyelvet.¹⁷ I. Ferenc 1805. évi dekrétumában engedélyezte a király elé és a kancellária számára történő felterjesztések kétnyelvűségét (latin és magyar),¹⁸ majd 1830-ban törvény teszi ezt kötelezővé és engedélyezi a magyar nyelv használatát az alsóbb fokú bíróságokon.¹⁹ A reformkori országgyűlések törvénycikkelyei között 1836-ban találunk a magyar nyelvről szólót, melyben engedélyezik a magyar nyelv használatát a Királyi Ítéelő Tábla és a Királyi Udvari Főtörvényszék előtt.²⁰ Az 1840:6 törvénycikkely írja elő a köztörvényhatóságok számára, hogy „a legfelsőbb helyre teendő felírásaikat szinte egyedül magyar nyelven szerkesztessék,” s ezzel együtt a Helytartótanács is „nem csak intéző, hanem körleveleket is az országbeli minden törvényhatóságokhoz magyar nyelven bocsássa el”. A törvény negyedik és ötödik paragrafusai előírja, hogy az egyházi törvényhatóságok a világiakkal kizárólag magyar nyelven levelezzenek, illetve a kamara a hozzá intézett magyar nyelvű levelekre magyarul válaszoljon.²¹ A szlovák történetírás a törvény negatív hatásai között kiemeli, hogy a következő három évben az egyházi anyakönyvezés magyar nyelvre váltott (Franková 1999, 35. p.). A törvény nem tér ki expressis verbis arra, hogy a köztörvényhatóságok milyen nyelven iktassák a beérkezett leveleket, Kassán 1841-től mégis minden tanácsülési iratot magyar nyelven kezdtek regesztázni. Azt, hogy hogyan fogadták a város előjárói a hivatali nyelvváltást, megértjük, ha az 1840-es évi tanácsülési jegyzőkönyv utolsó kötetének végén található búcsúlevelet²² olvassuk. A szöveg:

Vale, et requiesce paulum peramata lingua latina, incinerabilis manebis tui ad seram posteritatem memoria, laudem et gloriam tuam publica semper testabuntur protocolla archivaque tuis repleta documentis. – Non possumus igitur sed neque volumus tibi derogare dum nationalem maternam amodo amplectimur, tempus adest, ut erga hanc debitam gratitudinem testemur, tantis enim fuit noster unice erga te amor, ut tibi solum omnes dotes inesse, maternam linguam patriam vero in officiosis pertractationibus non tantum superfluum, sed vix usuabilem et applicabilem crediderimus. Evigilamus tandem ex lethargo, et dum eminentiam tuam, o potens ac praedominans adusque lingua latina! de praesenti quoque recognoscimus, una tamen dulcedinemque utilitatem, ac valorem maternae linguae nationalis intimius persentientes et nunc huic litantes exclamamus: Reddite, quae sunt Caesaris, Caesaris, et quae sunt Dei, Deo! Vale, iterum Vale.

A latin szöveg fordítása:

„Isten veled, és nyugodj egy keveset, hón szeretett latin nyelv, te elhamvadhatatlanul megmaradsz a kései utókor emlékezetében; hírnevedet és dicsőségedet mindig tanúsítani fogják a testületi jegyzőkönyvek és az irataiddal megtöltött levéltárak. Ezért nem akarunk, és nem is vagyunk képesek ártani neked, míg szeretve magunkhoz öleljük a nemzeti nyelvet. Itt az idő, hogy tanúbizonyságot tegyünk köteles hálaadásunkról, akkora volt ugyanis az irántad való kivételes szeretetünk, hogy azt hittük, egyedül csak bened van meg az összes adottság, míg hazánk és anyánk nyelve a hivatalos tárgyalásokon és ügymenetekben nemcsak hogy fölösleges, hanem kevéssé használható és alkalmazható. Végül ébredjünk fel letargiánkból, és amíg a te kiváltságodat, ó hathatós és ez ideig egyeduralkodó latin nyelv, továbbra is elismerjük, ezzel együtt azonban nemzeti anyanyelvünk édességét, hasznosságát és értékét egyre mélyebben érezzük, és

most neki áldozva, kiáltuk: Adjátok meg a császárnak, ami a császáré és Istennek, ami az Istené! Isten veled és ismét csak Isten veled!”²³

A művelődés- és mentalitástörténeti szempontból is említésre méltó szöveg meghatóan fejezi ki a városi polgárok kötődését az ősi latin nyelvhez. Ahogy az aljegyző tollából is kiderül, a tanács és a polgárok korábban nem gondolták, hogy a latin nyelvet a magyarral helyettesíteni tudják, ezt kifejezetten fölöslegesnek is ítélték. Pedig a magyar írásbeliségnek számos példája akadt a kora újkori magyarországi városi igazgatásban, a tanácsulések jegyzőkönyveit, főként a mezővárosokban, gyakran vezették magyarul, ahogyan a tanács által kiadott utasításokat is. Miskolc városkönyvét például már megjelenésétől, 1569-től magyarul írták, míg a debreceniek a 16. században még latin nyelvűek (Tóth 1990, 55. p.).

A latin Kassán tapasztalt továbbélését magyarázhatja, hogy a túlsúlyban levő kassai német ajkú polgárság talán nem bízott abban, hogy a „csupán” néhány évtizede megújított magyar nyelv már készen áll a hivatali írásbeliségtől megkövetelt komoly feladatra. A Habsburg-kormányzat körében csak a Bach-korszak neoabszolutisztikus felfogása közt találunk olyan nézeteket, hogy a birodalom népei közt egyedül a német és az olasz nyelv képes arra, hogy a civilizált és művelt népesség eszköze legyen (Deák 2000, 191–192. p.). Korábban viszont nincs nyoma ennek a nyelvpolitikának, nyelvi különbségek ugyanis mindig voltak, nyelvi harcok azonban Kassán nem merültek fel.²⁴ A soknyelvű város közigazgatásában egy olyan „holt” nyelvet használtak az újkorban, amelyet ekkoriban a legkézenfekvőbbnek és a legkifejezőbbnek ítélték az ügyek vitelére, ráadásul a polgárok szemében bizonyos hagyománya is volt, mivel a 16–17. században a városkönyveket latinul vezették, és az iratokat is ezen a nyelven resztazták. Különbséget tettek ugyanakkor az ún. nagy, és kis városkönyvek között, az utóbbit németül vezették, de a kora újkorban nagyon sok magyar bejegyzést is találunk a kis városkönyvben (*Kleines Stadtbuch*), melyet a 16. századtól „maculatóriumoknak” neveztek (Halaga 1957, 63. p.), a 17. században pedig a magyar bejegyzések domináltak a kis és a nagy városkönyvekben is. A városkönyvek és a protocollumok vezetése maradéktalanul csak 1841-től vált magyarrá. A reformkorban a város a Habsburg-kormányzattal és a kancelláriával latinul levelez, sőt József nádorral is latin a hivatalos levelezési nyelv.²⁵ A városi tisztségviselők sem egy közös nyelven leveleztek a várossal, hanem nyelvtudásuk függvényében. 1831-ben a városi földmérő németül,²⁶ a városkapitány (bár nem derül ki, hogy saját kezűleg írja-e a levelet)²⁷ és az egyháziak latinul, ellenben az arisztokrácia (a felső nemesi réteg is) magyarul ír a városi tanácsnak,²⁸ de előfordul, hogy németül leveleznek.²⁹ Azoknak a városoknak, melyek ekkor már magyarul írnak Kassára (pl. Debrecen, Eger), Kassa is magyarul válaszol, ellenben a latin nyelvű levelezést latinul iktatja, de előfordul, hogy magyar nyelvű levélre is latinul válaszol.³⁰ Gyakran megtörténik, hogy egy iraton belül több nyelven is írnak – itt kerül előtérbe a „szlovák” nyelv, a szövegek ugyanis legtöbbször a kelet-szlovákiai nyelvjárással kevert s a cseh nyelvű írásbeliséget követő ún. Bernolák-féle szlovakizált cseh nyelvet (Kiss 2005, 26. p.) tükrözik; amikor a hóstáti polgárok saját kezűleg állították ki a bérleti és adásvételi szerződéseket, ezzel „szlovák” nyelvű iratok is megjelennek a latinul megfogalmazott kérelemben.³¹ Egy másik példa is tökéletesen bizonyítja, hogy egy ügyben hányféle nemzetiségű, nyelvtudású lakos érintett. 1835-ben egy temetési iratban a sekrestyés latinul, a harangozó magyarul írt, ugyanakkor a temetést pénzzel támogató kassai orsolyita apácák főnöknője németül adja ki az erről szóló igazolást, a sírásók helyett pedig, mivel nem tudtak írni, latinul állítják ki a munkát és a bért igazoló szerződést.³²

1841-től a levelezések és az iratok nyelve tehát megváltozik, de ez a változás nem azonnali. A végrendeletek iratai egyes esetekben latin nyelvűek maradtak, az iktatás nyelve viszont, ha a levél latinul íródott, kétnyelvű lett.³³ A város kapitánya 1841-ben már magyarul (nem németül) írja jelentését a tanácsnak, és mert magyar nyelvű a levél, magyarul regesztázzák.³⁴ A királyi hatóságokhoz a törvény értelmében magyarul kell fordulni, jelen esetben a tartományi főbiztosnak a város magyar nyelvű jelentést küld a hadi pénztár bevételéről.³⁵ A gazdasági ülések jegyzőkönyve a kora újkorban latin és német nyelvű (Halaga 1957, 100–107. p.), a tárgyalt korszakban egészen a Bach-korszakig ezt is magyarul vezetik, az egyes foglalkozási ágak képviselői, iparágaktól függően, természetesen üzleti könyveiket, kereskedelmi és adósnylvántartásait anyanyelvükön vezették, ezek az 1830-as és 1850-es évek között többnyire német nyelvűek.³⁶

A soknyelvűség a városigazgatásban komoly problémát jelentett a korszakban, ahogyan a latin búcsúlevélből is kiderül. A városi írnokoknak, jegyzőknek és különböző tisztségviselőknek korábban kötelezően el kellett sajátítaniuk a latin nyelvű hivatali fogalmazást, néhány tisztségben kizárólag ezen a nyelven írhattak, készíthették jelentésüket. A városi hivatal néhány tisztviselőjének iratai közt viszont nem mindig, sőt több esetben egyáltalán nem találunk latin nyelvű szövegeket, ilyen volt például a városi kapitányi tisztség, 1831 és 1841 között ugyanis, amikor ugyanaz a személy, Haske Sándor látta el a városkapitány hivatalát, a kapitány németül levelez a város vezetőivel, 1841-ben viszont a németről egyenesen a magyarra vált át.³⁷ Igaz, aláírása nem saját kezű, feltételezhetően írnoka készítette a leveleket, de az írnok is igazodott a nyelvváltáshoz, és a jelentéseket 1841-től magyarul készítette. A magyar hivatali nyelvben megtestesült egynyelvűség mindenképpen leegyszerűsítette az ügymenetet Kassa hivatali rendszerében, a polgárok számára mégis a régi, a latin nyelvű rendszer volt kézenfekvőbb és természetesebb, ahogy a búcsúlevél szövegéből is kiderül, ezért nem érthetünk egyet maradéktalanul a 19. századi végi közvélékedéssel, mely szerint a tisztviselők „teljes készséggel és nehézség nélkül váltak meg a latin hivatalos nyelvtől” (Sziklay–Borovszky 1896, 94. p.). Nem csupán a latin nyelvtől búcsúznak ugyanis, hanem egyúttal ettől a „paradicsomi állapottól” is, hiszen a magyar ügyvitel és írásbeliség sok német ajkú polgárnak nehezebbnek bizonyult, mint ha latinul folytatták volna a korábban már megszokott gyakorlatot.

Jegyzetek

1. Zay fellépésének közvetlen kiváltó oka a Lőcsei Evangélikus Líceum diákjainak 1840-ben megjelentetett Jitrenka című irodalmi almanachja.
2. A nemzeti mozgalmak tipológiájához lásd: Hroch, Miroslav: Jazykový program národních hnutí v Evropě: jeho skladba a sociální předpoklady. *Český Časopis Historický* 93, [1995] 398–418. p.; Uő: *The Social Interpretation of Linguistic Demands of European National Movements*. San Domenico, Badia Fiesolana, 1994. (European University Institute Working Paper, No. 94/1) 12–20. p.
3. CJH, 1790. 16. törvénycikk.
4. Újabb részletes elemzése az adatoknak Czoch Gábor: A nemzetiségi megoszlás kérdései és társadalmi dimenziói Kassán az 1850/51-es összeírás alapján. In Czoch Gábor–Klement Judit–Sonkoly Gábor (szerk.): *Az Atelier-iskola. Tanulmányok Granasztói György tiszteletére*. Budapest, Atelier, 2008, 141–156. p.; Czoch 2009, 149–164. p.

5. Eperjesen Kassával ellentétben csak két hóstát volt: felső és alsó.
6. AMK, HR 1843–1861. A felső hóstát tanácsülési jegyzőkönyvei 1843.
7. AMK R/2 Magistratus, 1839. n. 290.
8. AMK R/2 Protocollum sessionum magistratualium 1831, Tomus 1. n. 2098.
9. AMK R/2 Magistratus, 1831. n. 1852.
10. Uo. A testátor, Csernizky János özvegye, született Zajatz Maria valószínűleg szlovákul beszélt.
11. AMK R/2 Magistratus, 1831. n. 2094.
12. AMK HR ad 3830/1843. A hóstáti bírák iratai hiányosak, és valószínűleg jegyzőkönyveiket sem vezették folyamatosan, ezért csak néhány évtized válogatott iratanyaga maradt fenn.
13. A szlovák nyelv kifejezést az egyszerűség végett használok, a korabeli iratok még a kodifikáció előtt kerültek a városi iratok közé. A kassai eredetű szlovák nyelvemlékek a kelet-szlovákiai nyelvjárásban, esetleg szlovakizált cseh nyelven, míg a pozsonyi szlovák nyelvemlékek többsége a „nyugat-szlovákiai nyelvjárásban íródtak”. Lásd Skladná 2005, 238. p.
14. Több falut magában foglaló kerület Lengyelországban, amelynek legfontosabb faluja a Krakkóval határos, azonos nevű Mogilany.
15. AMK R/2 Magistratus, 1831. n. 3135.
16. A hagyomány szerint a „Svábsor,” valamint a „13 utca” német posztószövők II. József uralma idején bekövetkezett betelepülését jelzi, írásos emlékei azonban nem maradtak fenn. Lásd Faragó 2000, 220. p.
17. CJH, 1740–1835, 1901. 7. törvénycikkely, 245.
18. Uo. 4. törvénycikk, 325.
19. Uo. 8. törvénycikk, 501.
20. CJH 1836–68. 3. törvénycikkely, 14–15.
21. Uo. 6. törvénycikk, 91–92.
22. AMK R/2 Protocollum sessionum magistratualium, Tomus 3.
23. A latin szöveg fordításában nyújtott segítségért Gyulai Évának tartozom köszönettel.
24. Az országos nyelvi mozgalmakról országos szinten, bővebben lásd Ács Zoltán: *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1984.
25. AMK R/2 Magistratus, 1831 n. 2082.
26. AMK R/2 Magistratus, 1831 n. 2211.
27. AMK R/2 Magistratus, 1831 n. 2207.
28. Andrássy gróf levele. AMK R/2 Magistratus, 1831, n. 2178.
29. Máriássy báró németül ír a katonai parancsnokságról. AMK R/2 Magistratus, 1831 n. 3095.
30. AMK R/2 Magistratus, 1831 n. 1906. Egy Eperjesnek írt fogalmazvány.
31. AMK R/2 Magistratus, 1831 n. 1919.
32. AMK R/2 Magistratus, 1835 n. 52.
33. AMK R/2 Magistratus, 1841 n. 7.
34. AMK R/2 Magistratus, 1841 n. 9.
35. AMK R/2 Magistratus, 1841 n. 13.
36. Uo., 128. Schuldbuch, Conto-Buch, Leder Geschäfts Buch.
37. AMK R/2 Magistratus, 1831 n. 2207; AMK R/2 Magistratus, 1841 n. 9.

Levéltári források

AMK = Archív mesta Košice (Kassa város levéltára)

R/2 = Registratúra mestskej rady/Stredná manipulácia 1786–1887 (A városi tanács iratai/Középső kezelés).

Protocollum sessionum magistratualium = Tanácsülések jegyzőkönyve (1790–1849)

Magistratus = A városi tanács ügyiratai és levelezése (1790–1849)

HR = Húšťacki richtári (Hóstáti Bírák iratai 1843–1861)

Felhasznált irodalom

- CJH 1740–1835. Márkus Dezső (szerk.): *Corpus Iuris Hungarici 1740–1835*. Budapest, 1901.
- CJH 1836–68. Márkus Dezső (szerk.): *Corpus Iuris Hungarici 1836–68*. Budapest, 1901.
- Czoch Gábor 1998a. Városfogalom, városok és polgárság a reformkorban. In Temesi József (szerk.): *50 éves a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem. Jubileumi tudományos ülészsak*. II. köt. Budapest, 1998.
- Czoch Gábor 1998b. Kassa polgársága a 19. század első felében. *Limes*, 1998/2–3.
- Czoch Gábor 2008. Területi és térszerkezeti változások Kassán a 19. században. In Czoch Gábor–Horváth Gergely Krisztián–Pozsgai Péter (szerk.): *Parasztok és polgárok. Tanulmányok Tóth Zoltán 65. születésnapjára*. Budapest, Korall, 2008.
- Czoch Gábor 2009. A nemzetiségi megoszlás kérdései és társadalmi dimenziói Kassán az 1850/51-es összeírás alapján. In uő: *„A városok szíverei” Tanulmányok Kassáról és a reformkori városokról*. Pozsony, Kalligram, 2009.
- Deák Ágnes 2000. *„Nemzeti egyenjogúsítás” Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849–1860*. Budapest, Osiris Kiadó, 2000.
- Faragó Tamás 2000. A város népessége. In Faragó Tamás (szerk.): *Miskolc története 1702–1848-ig*. III/2. kötet. Miskolc, 2000.
- Franková, Libuša 1999. *Dejiny prešovského kolégia v kontexte národnokultúrneho života Slovákov. Prvá polovica 19. storočia*. Prešov, ManaCon, 1999.
- Fried István 2006. Nemzetjellem – nemzetegénység. Imagológiai problémák a 18–19. században. In Klement Judit–Miskolczy Ambrus–Vári András (szerk.): *Szomszédok világi. Kép, önkép és a másiktól alkotott kép*. Budapest, KSH Könyvtár és Levéltár, 2006, 16–23. p.
- Halaga, Ondrej 1957. *Archív mesta Košíc. Archivní správa ministerstva vnitra*, Praha, 1957.
- Halaga, Ondrej 1982. Vývoj jazykovo – národnostnej štruktúry Košíc Separátny výtlačok z Historického časopisu (különlenyomat). *Historický časopis*, 30. évf. 1982/4.
- Henszlmann Imre 1846. Kassa, szabad királyi város. In *Magyarföld és népei*. Pest, 1846. I. füzet. 15–20. p.
- Hroch, Miroslav 1989. Nemzeti újjászületés – európai párhuzamokkal. In Szarka László (szerk.): *Csehország a Habsburg-monarchiában*. Budapest, Gondolat, 1989.
- Kiss László 2005. A szlovák nemzeti tudat születése. *Acta academiae paedagogicae agriensis* XXXII. (Szerk.: Gebei Sándor.) Eger, 2005.
- Miskolczy Ambrus–Vári András 2006. Olvasás a szomszédok világában. Bevezetés. In Klement Judit–Miskolczy Ambrus–Vári András (szerk.): *Szomszédok világi. Kép, önkép és a másiktól alkotott kép*. Budapest, KSH Könyvtár és Levéltár, 2006, 7–15. p.
- Pál Judit 2005. A hivatalos nyelv és a hivatali nyelvhasználat kérdése Erdélyben a 19. század közepén. *Regio*, 16. évf. 2005/1.
- Rázt Kálmán 2000. *A pánszlávizmus története*. Budapest, Lucidus, 2000.
- Skladná, Jana 2005. A szlovák nyelv használata Pozsonyban a 17–18. században. In Czoch Gábor–Kocsis Aranka–Tóth Árpád (szerk.): *Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel*. Pozsony, Kalligram, 2005.
- Sokcsevits Dénes 2006. *Magyar múlt horvát szemmel*. Budapest, Magyar a magyarért Alapítvány, 2006.
- Szekfű Gyula 1926. *Szekfű Gyula (szerk.): Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1926.
- Sziklay János–Borovszky Samu 1896. *Sziklay János–Borovszky Samu (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Abaúj-Torna vármegye és Kassa*. Budapest, Apollo, 1896.
- Tóth Péter 1990. Tóth Péter (szerk.): *Miskolc város tanácsülési jegyzőkönyve I. 1569–1600*. Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1990.
- Veliky János 1999. Veliky János (szerk.): *Polgárosodás és szabadság. Magyarország a XIX. században*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999.

Wick Béla 1941. *Kassa története és műemlékei*. Kassa, Wiko Litografia, 1941.

Wiedermannová, Oľga 1984. K samospráve prešovských predmestí In Marsina, Richard (szerk.): *Vývoj správy miest na Slovensku*. Martin, Osveta, 1984.

TIBOR KŐMÍVES

“A GOODBYE TO THE LATIN LANGUAGE” THE CHANGE OF ADMINISTRATIVE LANGUAGE IN KOŠICE IN 1840

The multilinguality in the Kassa city administration represented a serious issue at the time. The city clerks, notaries and various officials were required to learn proper Latin writing composition. In some positions, only Latin reports were allowed. Yet, some documents made by certain officials are often not composed in this language, sometimes never. The city captain's letters serve as an example, as during Sándor Haske's mandate between 1831 and 1841 all written communication with the city officials happened in German, however, after 1841 he completely switched to Hungarian. The monolinguality embodied in the sole use of the Hungarian language has definitely helped to simplify the processes in the administrative system of Kassa, however the old method of using Latin was still more plausible and natural for most citizens. Because of this, we cannot entirely agree with the public opinion prevailing at the end of the 19th century, according to which the officials “gave up the official use of Latin language with ease and full consent”. They did not only give up Latin, but also a “state of paradise”, as the Hungarian writing and administration has proved more difficult for many of the native German speakers, than the continued former use of Latin in their practice.

„Szent” tárgyak rendszere – profán tükörben¹

A vallásos érzés tárgyi megnyilvánulásai
egy közösség életében

ANNABELLA GECE

The system of „Sacred” items – in a profane reflection. The material
manifestation of religious feelings in the life of a community

904:726(437.6)

726(437.6)

282(437.6)

Keywords: Baraca settlement (today, in Slovak: Barca, Banská Bystrica county, Rimavská Sobota district). Hungarians in Czechoslovakia. Ethnology. The material and spiritual changes in religion in the second half of the 20th century.

Bevezetés

Napjaink legaktuálisabb, elemzést leginkább kívánó kérdése a vallásosság témájában az, hogy a közép-európai volt szocialista országok lakosságának hitéletét, vallásgyakorlásának formáit milyen téren és milyen mértékben befolyásolták az egyházak életét az 1950-es évektől beszűkítő korlátozások, illetve e korlátok 1989 utáni megszűnése. Leginkább egyháztörténeti, vallásszociológiai vizsgálatok igyekeznek mérhetővé tenni az e téren szerzett adatokat, hogy összehasonlító elemzések révén kikristályosítsák következtetéseiket.² Az egyházak életét és a vallásgyakorlást témául választó kutatások mindegyikének érzékelnie kell azt az „általános” tendenciát, miszerint a világ szekularizálódik, a hitet egyre erősebben szorítja ki a racionalitás, az emberi élet ciklikus egésként való megélését a lineáris célokra koncentráció, a közösségeket az egyének, a közös értékeket az egyéni boldogulás eszménye. Ezek a körülmények még érdekesebbé teszik, még összetettebbnek láttatják a mindezek ellenére létező vallásosságot. Az emberi közösségek – de akár egyének – vallásos megnyilvánulásai továbbra is kutatási témaként is jelentkeznek.

A néprajztudomány különböző irányzatai ez ideig is többféle nézőpontból, többféle módszertannal közelítették meg a vallásosság, a vallásgyakorlás jelenségét. A hit nélkül tulajdonképpen nem is létező folklórműfajok rendszerezésével és elemzésével már a 20. század elején is foglalkoztak kutatások, azóta is sorra születnek – jóllehet más-más tudományos irányzatot követve – az ilyen gyűjtemények és elemzések.

A tárgyasult formában is megmutatkozó vallásosság ehhez hasonlóan sokféle szempontból közelíthető meg.

Az európai irányokhoz szorosan kapcsolódó magyar nyelvű kutatásban még nem egészen két évtizede fogalmazódott meg – a vallásökológia fogalmának körülhatárolása, az e fogalommal jelölt terület mint részdiszciplína kidolgozása során –, hogy minden vallás ökológiai rendszerként működik nem csupán természeti, hanem ember alkotta, mesterséges környezetéhez való viszonyulásában is (Bartha 1992, 5–6. p.) A vallásökológia keretei között Bartha Elek – Mircea Eliade és Pócs Éva nézeteit összevetve – fogalmazta meg, hogy a vallásos ember számára a tér inhomogén, „...egy

közösség mindennapi életének színtere, a világteremtés által a szentség hordozója, amelynek részei a tér egyes elemei, a szent helyek, szakrális célú építmények, tárgyak, egyszóval a tér inhomogenitásának szegmentumai” (Bartha 1992, 26. p.). A szakrális tér szerveződésének és „működésének” tipikus változatait jelentik a búcsújáró helyek. E helyek térszervező erejének, egyéb jellegzetességeinek kutatása legújabbban a szegedi egyetem néprajzi tanszékéhez köthető.³ A vallásossághoz tartozó tárgyi világ megközelítésének másik útján, a tárgyak leltárszerű számbavétele és tipizálása terén már könyvtárnyi eredmény született.⁴ Rendszerezett kutatás tekintetében kiemelkedik a tárgyak közül a szakrális kisemlékek csoportja. Az e témában született írások közül pedig ugyancsak kiemelkednek Liszka József tanulmányai, aki először felvetette szükségességét, majd osztrák és német példák alapján kidolgozta és saját, főként kislalföldi kutatásainak eredményein szemléltette a szakrális kisemlékek terminológiáját és tipológiáját, ahogy ő maga fogalmaz, a képoszloptól a kápolnáig (Liszka 1999a, 1999b, 2000.), az eredményeket később a közép-európai kutatástörténetben is elhelyezve (Liszka 2007.). A szent terek „profánabb” használatának, a tereket belakó közösség hétköznapi közösségi megnyilvánulásainak kérdéseivel leginkább a templomi ülésrendben megmutatkozó szabályszerűségeket taglaló írások foglalkoznak.⁵ A templombelső és a közösség viszonyát az ülésrenden, társadalmi rangon és az ezzel összefüggő adományozáson keresztül Szacsvey Éva vizsgálta a bánffyhungyadi templom esetében (Szacsvey 2007.).

A fent említett kutatási kiindulópontok egy-egy megközelítésen belül csak néhány példát felvillantva is jelzik, valóban mennyire sokféle módon közelíthetők meg és elemezhetőek a vallásos élet(érzés) tárgyakban megnyilatkozó formái. Véleményem szerint a feldolgozások kiindulópontját tekintve eltérő megközelítéseket és a különféle vallásos tartalmú vagy azzal felruházott tárgytipusokat is egy dolog kapcsolja értelmezhető egységge: a tárgyi világot használó emberi közösség.

Az alábbiakban egy település közösségének saját vallásos tartalmú tárgyi világához kötődő viszonyulását igyekszem megvizsgálni.

Baraca minden elérhető forrás alapján katolikus falu, zömében református környezetben. Plébániáját 1789-ben alapították, temploma 1787-ben épült (Bálint 1977, 392. p.). Egyházszerkezeti szempontból a rozsnyói püspökség plébániája (1766, a püspökség megalapítása óta), de egyházi birtokosai már századokkal korábban is voltak: az egri káptalan és a kassai jezsuiták (B. Kovács 1999, 118–121. p.). Parókiájához filiaiként Füge tartozott, tartozik, de Baracán anyakönyvezték a szomszédos (és néhány annál távolabbi) református és vegyes lakosságú falvak – Kálosa, Alsóvály, Felsővály, Runya, Hanva, Rakottyás, Bátka, Dulháza, Zsíp – katolikus népét is.⁶ Ennek megfelelően a szomszédos települések népének szemében hosszú idő óta Baraca „a” katolikus falu. Önmagukat a legutóbbi időig a falu lakói is hasonlóan ítélték meg, a szomszéd településekről azt tartották, hogy Baracához képest „nem olyan vallásosak”. A 20 század közepéig – amely időszak Baraca társadalmát, egész életét is erősen átformálta – a közösség vallásosságát külsőségekkel is, formaságokkal is igyekezett megjeleníteni. Ennek a szándéknak tárgyasult eredményeit ma is megtaláljuk a településen.

Írásom a szakrális kisemlékek immár definiált kategóriáján kívül a vallásgyakorláshoz kötődő egyéb tárgyakkal is foglalkozik, ugyanis valamennyi tárgy kifejez valamilyen viszonyulást, valamennyi tárgy fontos, jelentést hordozó valaki számára saját vallásos életében. Ahogyan a tápéi temetőkápolna „szent raktárának” készítője, Barna Gábor fogalmaz: „A vallásgyakorlásban a tárgyak az Isten és az ember közti sajátos szakrális kommunikációt szolgálnak.” (Barna 2003, 10. p.)

Minden olyan tárgy szerepét és helyét igyekszem megragadni, amelynek léte a falubeliek szándékának köszönhető, tehát nem feltétlenül a hivatalos vallás liturgikus szabályai okán vannak a szakrális vagy időnként szakralizált térben, nem nélkülözhetetlen, előírászerű „kellékei” a vallásgyakorlásnak, hanem annak helyi változatát jelentik. Úgy jelzik ezáltal a vallásgyakorlás műfajának élő voltát, mint folklórműfajokét a variánsok. Valamennyi ide kötődő tárgyról rövid leírást készítettem, de egy-egy nagyobb egységet – pl. a templom textilkészletét – jelen keretek között nem lehet részleteiben bemutatni. Leltárszerű áttekintésemben kitérek olyan szempontokra is, amelyek révén az adott tárgy a rá vonatkozó közös tudás révén vált a közösségi készlet, a tárgyrendszer alkotóelemévé, pl. a készítő, ajándékozó személye.

1. Kültéri szakrális objektumok

1.1. Állandó objektumok

Liszka József tipológiája szerint a település valamennyi szakrális kisemléke az út menti kereszték közé, azon belül a kő- és fémkereszték csoportjába illeszthető.⁷

1.1.1. Martinovics József és Varga Erzsébet keresztje (a térképen az 1. számú)

A falu déli szélén, a belterület és a szántóföld határán áll. Laposkő-talpon álló erősen kopott betonalap. A kereszt öntöttvasból készült, feketére festett. A valamikor népes (mára Baracán kihalt) Martinovics család egyik, éppen a keresztet állíttató ágának megkülönböztető jellegű ragadványneve volt a Bodó, ezért a keresztet a falubeliek „Bodó keresztje”-nek nevezik.

Méretei: – alap (a kőtalppal együtt): 120 cm magas, mindkét szélessége 65 és 60 cm; – a vaskereszt: 300 cm magas, rövid szára 95 cm; – a Krisztus-alak és a felirat ezüstre festett.

Felirata: „Isten dicsőségére / állíttatta / Martinovics József / és neje / Varga Erzsébet / 1906 évben”.

Azt, hogy eredetileg a betonlapon is lehetett felirat, ma már csak egy néhány betűs szövegtöredék jelzi: „...MEGVA...” – valószínűleg a Megváltó, Megváltónk szóból maradt ennyi.

1.1.2. Temetői régi kereszt (a térképen a 2. számú)

A temető hozzátételezőleg közepén áll, már-már omladozó beton alapján. Ennek első oldalán valamikor vésett felirat lehetett, amely már évtizedekkel ezelőtt kivehetetlen volt, mára nyoma is eltűnt.

Méretei: – alap (nehezen mérhető, mert minden széle töredezett) kb. 90 cm magas, szélessége 64 és 61 cm; – a vaskereszt 210 cm magas, rövid szára 92 cm.

A Krisztus-alak alatt ovális, leveles ág – mintával szegélyezett, ezüstre festett fémtábla, valószínűleg szöveg lehetett rajta, de már évtizedek óta csak a sima felület látszik. Alatta térdeplő, szintén ezüstre festett angyalalak. Az öntöttvas kereszt szélei áttört díszítésűek.

1.1.3. Temetői új kereszt (a térképen a 3. számú)

A temető közepe táján, de attól kissé északnyugatra áll. Beton alapon egyszerű, sínvas-szerű elemekből készült vaskereszt. Felirata nincs, az emlékezet úgy tartja számon, mint „a Lukácsék keresztje”, valószínűleg ez a család állíttatta.

Méretei: – alapja 82 cm széles, 87 cm magas; – a vaskereszt 243 cm magas, rövid szára 82 cm.

1.1.4. Kereszt a falu közepén (a térképen a 4. számú)

Az orsós szerkezetű település belterületének kiszélesedő részén, egy alacsony vaskerítéssel körbekerített kis parkban, hársfák között áll a falu közepén. Teljes egészében (alapja is) műkőből készült, felirata fehér márványtáblába vésett-festett, amely elárulja, hogy 1949-ben állíttatták. Nemcsak a kis park, hanem a kereszt maga is vaskerítéssel kerített, amelyet – mint a Krisztus-alakot – ezüstre festettek. A falubeliek emlékezete szerint a parkot a kereszt miatt alakították ki.

Méretei: – alapja 154 cm magas, 97 cm széles; – a kereszt 206 cm magas, rövid szára 97 cm.

Felirata: „Isten dicsőségére / állíttatta / Lukács István / és neje / Sándor Mária / 1949”. Sarkában a kőfaragó mester neve: „Ádám Tornaľa”.

1.1.5. Templom előtti kereszt (a térképen az 5. számú)

Betonalapon álló öntöttvas kereszt a templomdombon, a templom bejáratának háttal, a falura néző helyzetben. Eltérően valamennyi eddig említett keresztől, csak nagyon alacsony beton alapja van, talpzata, sőt a szövegnek helyt adó része is vasból készült. A teljes kereszt szürkére festett. Feliratából kiderül, hogy 1906-ban állították.

Méretei: – beton alapja 100 cm széles és 30 cm magas; – talpzata 158 cm magas és 100 cm széles; – a kereszt 300 cm magas, rövid szára 100 cm széles.

Felirata: „E keresztet / Isten dicsőségére / baraccai lakos / Kovács Pál / és kedves neje / Gecse Hermin / vallásos kegyelete / áldozá 1906 évben”.

1.1.6. Cs. Koós Istvánék keresztje, „Nellike keresztje” (a térképen a 6. számú)

Ez az egyetlen valószínűleg út menti kereszt, ugyanis olyan út mentén áll, amelyen ma is fut a forgalom. Az állíttatás körülményeinek ismertsége tekintetében is kiemelkedik, az idősebb falubeliek emlékezete őrzi, hogy a szülők lányuk betegségből való felgyógyulásáért, hálából állíttatták, ezért is nevezik egyszerűen „Nellike keresztjének”.

A műkő keresztet a Krisztus-alak ezüstre festett, a kicsi, de viszonylag díszes kerítés a kereszt körül szintén. A kereszt talpzata lépcsőzetes felépítésű.

Méretei: – a talpzat lépcsőfokainak magassága: 10+20+30+90, tehát összesen 150 cm, szélessége a legmagasabb szakaszon 72 cm; – a kereszt magassága 215 cm, rövid szárának szélessége 72 cm.

Felirata fehér márványtáblába vésett-festett, a talpzat aljában a kőfaragó neve: „Ádám Tornala”.

Felirata: „Krisztus Király / megsegítettél / gyermekünket / meggyógyítottad! / Örök hálául / a szülőktől / Koós István / és Gecse Reginától / 1934.”.

A falubeliek emlékezetét egyrészt igazolja, másrészt kiegészíti a rendezetlen plébániai irattárban őrzött, a kereszt állíttatásáról szóló dokumentum. Eszerint a rozsnyói

püspök általános helynökének levelén keresztül felhatalmazza a plébánost a kereszt megáldására.⁸

A keresztet a család leszármazottai a mai napig gondozzák. Nem Baracán élnek ugyan, de évente legalább egyszer rendbe szedik a környezetét, mindenszentek környékén gertyát is gyűjtanak a talpzatán, virággal is díszítik. Időnként a Krisztus-alakot is lefestik. A kereszt állíttatásának idejéből megőrzött a család egy fotót is, a kislány – akinek gyógyulásáért hálából állíttatták – és édesapja szerepel rajta. Külön elemzést kívánna a – mellesleg jellemző – vallásosságukat nem természetes megnyilatkozásaikkal, hanem a fénykép kedvéért vállalt pózzal megmutató magatartás, a vallásosság reprezentatív képi szerkesztése, valamint az, hogy a kislány nem édesanyjával, hanem édesapjával szerepel a képen. Míg a kép szerkesztettsége az újdonságnak, az elkészült keresztnek szól, ami a családtól addig ismeretlen, újfajta, talán látványosabb vallásos viselkedést követel meg (értelmezésük szerint), az édesapa jelenléte a falu társadalmán belüli korábbi pozíciót erősíti, sőt talán szimbolizálja is. A család törekvő középparaszti birtoknagyságon gazdálkodó, de mindkét ágon kismemesi család. Az édesapa, Cs. Koós István abban az időben az iskolaszék tagja, sőt több éven keresztül „iskolagondnok” volt. Tehát a keresztállítás – természetesen a hálaadás szándéka mellett – egyrészt egyházi rangjának, másrészt – mivel anyagi áldozattal jár, amire a család képes volt – vagyoni helyzetének tárgyiasult

közzététele is. Ez pedig – jóllehet a térdeplő imádkozás általában női viselkedésforma a vallásos életben – a gazda, a családfő személye révén kerül a köztudatban a helyére, ez lehet az édesapa jelenlétének magyarázata.

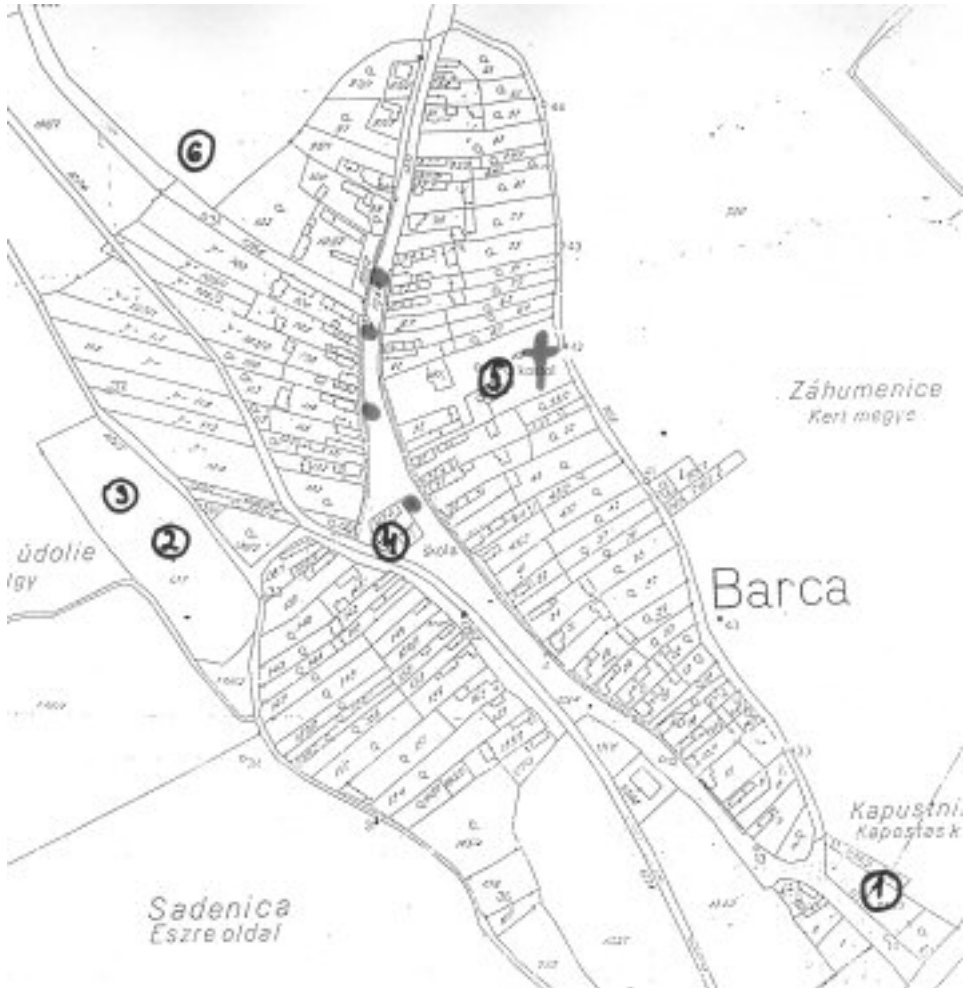
A keresztek közül a sorban elsőként és utolsóként ismertetettnek „gazdasági” jelentősége is volt. A Márk-napi búzaszentelés során egészen az 1950-es évekig mindkét kereszthez jártak imádkozni és a vetést megszentelni. Azért volt gazdasági szempontból is szerencsés az újabb kereszt helyének kiválasztása, mert ha a vetésforgó miatt az egyik helyen épp nem búzavetés volt, a másikon biztosan az volt, így minden évben tudtak a falu valamelyik szélén valóban búzát szentelni. (Ráadásul egyensúlyt is teremtett olyan szempontból, hogy míg az eredeti birtokos családok jogállása szerinti megosztásban az 1. keresztnek helyt adó határrész az ún. paraszti, az új kereszt helye az ún. nemesi határ része volt.)

1.2. Időszakos, átmeneti objektumok

1.2.1. Úrnapj sátrak (a térképen 4 pettyel jelölve)

A falusi tér átmeneti ünnepivé tételének leglátványosabb, jelekkel leginkább megkülönböztetett alkalmá az 1950-es évek végéig az úrnapja volt. Amint a térképen is látszik, pettyekkel jelölve, az úrnapj, zöld ágakból épített sátrak a falu terének viszonylag a közepén helyezkedtek el, nem csupán az orsós szerkezet, hanem a templom központi helye miatt is. Ezen belül azonban a sátrakat építő családok a falusi társadalom legrangosabbjai, a nagyobb birtokosok voltak. Minden sátor központi eleme egy-egy szentkép volt az adott család házából, külsőre azonban valamennyi egyforma, az erdőről frissen behozott zöld ágakból készült. Az 1950-es évek közepe táján az ünnep beszorult először a templom köré, később a templomba. Ebben az időszakban a templom szobrai, a Mária-, Szent József-, Szent Antal- és Szent János-szobrok köré építettek „lombsátrat” (azaz inkább csak zöld ágakat állítottak a szobrok mellé, kétoldalt), hogy valamiféle körmenetet lehessen tartani.

Az 1968-as események utáni, az egyházi életet tekintve kissé enyhülést hozó időkben az akkori plébános még egy vagy két évben el tudta érni, hogy az úrnapi körmenet visszakerült a régi helyére, a falusi térben építették meg a sátrakat, de a hétköznapi időbeosztás és az ünnepi viselkedés ütközése végül mégis teljesen kiszorította.

Térkép. A falubeli keresztek (számokkal) és az úrnapi sátrak (pettyekkel jelölt) helye

2. „Beltéri”, templomon belüli szakrális objektumok

2.1. Állandó objektumok

2.1.1. Szobrok

2.1.1.1. A „kis oltár”

2.1.1.1a. A lourdes-i barlang formájú Mária-oltár Mária-szobra talán a legrégebbi szobor a templomban, Varga János adományából.

2.1.1.1b. A Mária előtt térdeplő Bernadett-szobrot Csák Boldizsár ajándékozta.

2.1.1.2a–b. A Jézus Szíve – Mária Szíve szoborpár a Sándor család révén került a templomba.

2.1.1.3. A Fájdalmas Mária-szobrot pedig a Hanko család adományozta a két világháború közötti időszakban.

2.1.1.4. Nepomuki Szent János szobra Martinovics József ajándéka.

2.1.1.5. Szent Antal szobra Martinovics Istvánné Koós Malvinka adománya.

2.1.1.6. Szent Teréz szobrát Bodó Koós Margit állíttatta a két világháború között.

2.1.1.7. Szent József szobrát szintén Bodó Koós Margit állíttatta a két világháború között.

2.1.1.8. 1940-ben került a templomba a „legfiatalabb” szobor. Ezt a Mária-szobrot Gecse István Zoltán és felesége állíttatta hálából, lányuk gyógyulásáért.

A plébánia rendezetlen irattárában őrzött összeírás – „A baraccai plébánia jámbor perselyei” – az 1911 és 1940 közötti időszakból kiegészíti, pontosítja az emlékezetet. Eszerint a Jézus Szent Szíve-perselyt valóban Sándor József és neje, Tuza Ilona alapította. A Mária Szíve-szobor perselyének alapítója Lukács István és neje, Sándor Mária, a Szent Antal-szobor perselyének pedig Martinovics Józsefné Batta Jolánka. Az összeírás szerint a lourdes-i Mária-szobor-persely az Olvasótársulathoz kötődik, ám a persely 1912-ben meg is szűnt. (Az említett forrás a perselyek bevételeit és kiadásait mindössze néhány éven keresztül rendszerezi, a kiadások között elsősorban szegények lisztje, kenyere, katonák és betegek segítése szerepel rendszeresen.)⁹

2.1.2. „Hálatáblák”

A templom két pontján helyezték el a fehér márványtáblákat, kettesével. Nem mind-egyik készíttetésének körülményeire terjed ki a falubeliek emlékezete.

A Mária-oltár mellett:

2.1.2.1. „Hálából / Drága Szűz Anyának” Sarkában: K.E.

Azt a táblát készíttetője saját gyógyulásáért helyezte el a templomban.

2.1.2.2. „Szűz Anya / Segíts meg továbbra is” Sarkában: H.J.

A Fájdalmas Mária-szobornál

2.1.2.3. „Hálából Szent Antalnak”. Egyik sarkában: 1962, másik sarkában Cs. J.

Csupán a készítő személyét, Csák Józsefet ismerik a helyiek, a tábla elhelyezése okáról nem tudnak.

2.1.2.4. „Fájdalmas Jézusom / Irgalmazz a megholt hiveknek. / 1903 1956 M:J:”

Ezek a táblák az eredeti helyükön vannak ma is, ám a szobrok, amelyek mellé szánták őket, közben más helyre kerültek.

A legutolsó tábláról őriz a legtöbbet az emlékezet, ehhez fűződik a legkülönösebb körülmény. Szövegéből is kiderül, hogy nem hálából készült. Egy rimaszécsi özvegy készítette, akinek férje 1956-ban Baracán egy ház bontásánál halt meg, ugyanis rázuhant annak gerendája.

2.2. Időszakosan használt tárgyak, építmények

2.2.1. Szent Sír

A Mária-oltár alatt alakították ki a helyét, nagyszombat estére a szobrot elteszik, az üreget visszazárják.

2.2.2. Nagyböjti oltárkép

A szobrokhoz hasonló jámbor ajándékozó szándék vezette a nagyböjti oltárkép készítőjét. 1947-ben festette egy falubeli asszony, tulajdonképpen hálából, mert fia túlélte egy életveszélyes balesetet. A korábbi fehér lepedőt helyettesítő kép csak nagyböjt idején látható, domináns színe ennek megfelelően a lila. Kétoldalt elhelyezett csiga segítségével húzzák fel és engedik le, mikor nincs szerepe, az oltár mögötti falában fahengerre tekerve tárolják.

A nagybőjti oltárkép – az oltáron és miközben leengedik.

2.2.3. A templom textilkészlete

A 297 daraból álló textilkészlet teljes körű felmérését 2003 nyarán végeztem el. Minden darabról rövid leírást készítettem, lemértem és lefényképeztem. Egyrészt a fényképek, másrészt maguk a textilek segítségével a vallásgyakorló idősebb asszonyok mindegyiket jellemezték, elmondták – persze csak amelyikről tudták, tudják –, ki és mikor, hol készítette, esetleg az alapanyag beszerzési helyével, sőt olykor az árával is kiegészítve az információkat. Ennek a felmérésnek az eredményét 2006-ban publikáltam is (Gecse 2006.).

A templombelső szobrain kívül ezek a textilek árulnak el legtöbbet a szent térhez való viszonyulásról.

A templom textilekkel való felszerelését, ellátását bizonyos határok között tartja a közösségi ízlés s a hely szent jellege is, ám a falu önszabályozó ereje és a külvilág pozitív véleményét megtartani akarása is. Ez a fajta többirányú igazodás minden esetben egy nagyon kényes egyensúly mércéjének vetette alá az új darabot.

Minden felsorolt jellegzetesség között azonban leginkább az adományozók és készítőik nyilvántartása kíván magyarázatot. Amennyiben a készleteket is egy darabként kezeljük (és ezt az adományozó szempontjából megtehetjük), 90 textillel számolhatunk a barcai templom egyházi kellékei között. A 90-ből 49 esetben az azonosítók pontosan emlékeznek mind a készítő, mind az ajándékozó nevére. 7 esetben csak az ajándékozó személyét ismerik, a készítőt nem. Fordított helyzetre mindössze 2 példa van, amikor az ajándékozót nem ismerik, de a készítőt igen. 30 darabról egyáltalán semmit nem tudnak, ám ezekről fontos tudni, hogy valamennyi ismeretlen a szórványdarabok közül való, készlet ezek között egyáltalán nincs.

Amellett, hogy a vallásosság egyik megnyilvánulásának tekintjük a templom textilekkel való ellátását, felszerelését, lehetetlen nem észrevenni egy másik jelentését is.

Azt, hogy a textilek léte mellett a templomjáró asszonyok körében annak is nagy a jelentősége, hogy ki adományozta a darabot, hiszen ezt az esetek többségében számon tartják. Valójában a falu társadalma jelenik meg e darabokon keresztül a templomban, így a vallásos lelkületen kívül egészen profán arca is van a jelenségnek: a falusi társadalomban elfoglalt hely, rang megfelelő, illő korlátok között és megfelelő formában felmutatott megjelenítése. Ez a közösségi önkifejezés a szent térben azonban – az előzőekben fejtegetett „profán” jellege ellenére is – azt is hitelesen jelzi, hogy aki egy helyet így „felszerel”, azt a sajátjának érzi.

Összegzés

Végigtekintve Baraca 20. századi vallásos tárgyi világán, egyfajta párhuzamba állíthatjuk annak történetét a falusi társadalom történetével – nem csupán azért, mert a vallás is életének része volt. Az 1950-es években, az addig paraszti munkából élő, ennek megfelelő életmódot folytató népesség élete alapjaiban alakult át. A falusi társadalmon belül a már-már versengéssé vált felfelé törekvésnek új formát kellett keresni. Korábban ezt a földbirtok gyarapításával lehetett és kellett megjeleníteni. 1948 után ez lehetetlenné vált, ezért a lakóház lett annak eszköze, hogy ki-ki nyilvánvalóvá, láthatóvá tegye mások számára is saját vagyoni gyarapodását. Szintén az 1950-es évek jelentik a határát a vallásos élet változásának. Az állami akarat hatását, közösség-lélektani következményeit ezúttal figyelmen kívül hagyva, csak a vallásos életre koncentrálna azt látjuk, hogy – külső kényszer hatására, de mégis – az ünneplés, a vallásos megnyilatkozások tere teljesen beszűkült. A templomon kívül Baraca – természetesen más településekhez hasonlóan – nem lehetett többé „a” katolikus falu. Ebben rejlik a templom fölöttébb gazdag textilkészletének magyarázata. Már az is mutatja a készítés, az ajándékozás időszakát, hogy a ma élő idősebbek emlékeznek ezekre a körülményekre. A rendkívüli felszereltség pedig azt jelzi, hogy a külsőségekben is megmutatkozni akaró vallásosságot kisebb térbe, szűkebb keretek közé kellett szorítani. Ahogyan a vagyoni gyarapodást nem a földdel, hanem a házzal, a vallással való törődést, a tárgyiasított vallásos érzést nem keresztállítással, nem úrnapi sátorral, hanem szobor, oltárkép, templomi textil ajándékozásával lehetett kifejezni. Teljesen önálló vizsgálatot kíván annak elemzése, hogy mi lett, mi lesz a sorsa ennek a megmervített tárgyi jeleket használó nyelvnek – miközben kialakítója, egykori használója, a közösség maga is teljesen átalakult.

Jegyzetek

1. A tanulmány rövidített és tematikusan szűkített változata előadásként hangzott el 2008. október 10-én a Szakrális kisépitmények a Kárpát-medencében című 9. Szegedi Vallási Néprajzi Konferencián, A szakrális kisépitmények és a közösségi értékrend viszonya egy falu példáján címmel.
2. Pl. Tomka Ferenc 2005.; Tomka Miklós 1991.
3. Pl. Bálint 1936.; Bálint–Barna 1994.; Barna 1985.
4. A református egyház esetében pl. Felhősné Csiszár 1999a.; Felhősné Csiszár 1999b.; P. Szalay 1999.; P. Szalay 2000/2001.; P. Szalay 2001.; Takács 1983.; Katolikus egyházi feloldozások, pl. Barna 2003.; Józsa 1999., 2004.
5. Pl. Faggyas 1990.; Nagy 1996.

6. Manapság, kb. az 1950-es évek óta a Balog-völgy falvainak (Rakottyás, Bátka, Dulháza, Zsíp) katolikus népét Baraca mellett Uzapanyton anyakönyvezik.
7. A szakrális kisémlékeket Liszka József a következőképpen csoportosítja: I. Élőfára erősített tárgyak, azaz „képes fák”: 1. élőfára erősített feszület, 2. élőfára erősített szentkép, 3. élőfára erősített képszekrény; II. Út menti keresztek: 1. fakereszt, 2. kőkereszt, 3. fémkereszt; III. Képoszlopok: 1. póznaszerű képoszlop, 2. szoborfülkés képoszlop, 3. mezei oltár; IV. Kápolnák; V. Szobrok; VI. Haranglábak; VII. Szoborfülkék nem szakrális célból készült objektumokon: 1. szoborfülkék épületfalakban, 2. szoborfülkék síremlékeken; VIII. Út menti haláljelek; IX. Kálváriák (Liszka 2000, 25–31.).
8. A rozsnyói püspöki helynök 1934. október 5-én kelt, 4106/1934. sz. levele.
9. A baraccai plébánia jámbor perselyei 1911-től (1940-ig)

Felhasznált irodalom

- Bálint Sándor 1936. A szegediek búcsújárása Radnára. *Ethnographia*, 317–318. p.
- Bálint Sándor 1977. *Ünnepi kalendárium I-II*. Budapest, Szent István Társulat.
- Bálint Sándor–Barna Gábor 1994. *Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza*. Budapest, Szent István Társulat.
- Barna Gábor 1985. Búcsújáróhely a Básti-hegyben. In Ujváry Zoltán (szerk.): *Gömör Néprajza I*. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, 163–179. p.
- Barna Gábor 2003. *Egy szent raktár. A sacred depot. Tárgyak, szimbólumok, kommunikáció. Objects, Symbols, Communication*. Devotio Hungarorum 10. Szeged, SZTE Néprajzi Tanszék.
- Bartha Elek 1992. *Vallásökológia. Szakrális ökoszisztémák szerveződése és működése a népi valóságban*. Debrecen, Ethnica.
- Dávid Áron 2003. *Szent Kereszt tiszteletére*. Jászszentandrás, Jász Szó Alapítvány.
- Faggyas István 1991. *Lakosság és templomi ülésrend I-II*. Gömör Néprajza XXVII., XXXI. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék.
- Felhősné Csiszár Sarolta 1999a. A „megterített asztal”. Úrasztali terítők a horvátországi református templomokban. *Néprajzi Látóhatár*, 4. 219–235. p.
- Felhősné Csiszár Sarolta 1999b. *Magyar Református Egyházak javainak tára. A határon túli református gyülekezetek templomai, felszerelési tárgyai, könyv- és iratanyaga*. Debrecen, Kárpátaljai Református Egyház I–IV. Országos Református Gyűjteményi Tanács.
- Gecse Annabella 2007. „Áldassál, Szentháromság...” *TISICUM. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve XVI*. Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, 169–197. p.
- Józsa László 1999. *Megszentelt kövek: kápolnák, szobrok, keresztek és temetők Kunszentmártonban*. Szeged, Néprajzi Tanszék.
- Józsa László 2004. *Szent ez a hely. A kunszentmártoni római katolikus templom liturgikus eszközei*. DAMNA, 5084–04. (Damjanich Múzeum Néprajzi Adattára)
- B. Kovács István 1999. Jegyzetek a gömöri magyar nép táji-kulturális tagolódásáról. *A Gömör-Kishonti Múzeumegyesület Évkönyve (1995–1997)*. Rimaszombat, Gömör-Kishonti Múzeumegyesület, 112–132. p.
- Liszka József 1999a. A szakrális kisémlékek állíttatásának társadalmi hátteréhez. A szlovákiai Kisalföld példája. *TISICUM. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve 11*. Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, 157–162. p.
- Liszka József 1999b. Szabadtéri szakrális kisémlékek és a hozzájuk kapcsolódó hagyomány a szlovákiai Kisalföld keleti felén. In Körmendi Géza (szerk.): *Paraszti élet a Duna két partján*. Tatabánya, Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat, 97–116. p.
- Liszka József 2000. *Állíttatott keresztényi buzgóságbul. Tanulmányok a szlovákiai Kisalföld szakrális kisémlékeiről*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum.

- Liszka József 2007. A szakrális kisemlékek kutatása a közép-európai térségben. In uő (szerk.): *Acta Ethnologica Danubiana* 8–9. *Az Etnológiai Központ Évkönyve 2006–2007.* Komárom–Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 17–36. p.
- Nagy Janka Teodóra 1996. A templomi ülésrend Bölcskén. *Múzeumi Levelek* 75 (1996), Szolnok, 331–341. p.
- Pusztai Bertalan 2001. Helyi társadalom és vallásosság egy gömöri magyar faluban. In: Barna Gábor (szerk.): *Társadalom – kultúra – természet. Tanulmányok a 60 éves Bellon Tibor tiszteletére.* Karcag–Szeged–Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, 151–163. p.
- Szabó Pál Antal 2002. *Újszász szakrális emlékei.* DAMNA: 4682–02. (Damjanich Múzeum Néprajzi Adattára)
- Szacsavay Éva 2007. Kegyes adományok: tipológia és topográfia. A bánffyhyunyadi templom térszimbolikájához. In Liszka József (szerk.): *Acta Ethnologica Danubiana* 8–9. *Az Etnológiai Központ Évkönyve 2006–2007.* Komárom–Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 59–78. p.
- P. Szalay Emőke 1999. Úrasztali edények a horvátországi református gyülekezetekben. *Néprajzi Látóhatár*, 8. 237–246. p.
- P. Szalay Emőke 2000/2001. XVII. századi ötvösmunkák a Kárpátaljai Református Egyház gyülekezeteiben. In *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 75. Debrecen, Déri Múzeum, 225–248. p.
- P. Szalay Emőke 2001. A századforduló ízlésváltozása Kárpátalján a református egyház kenyérszolgáltató táblainak tükrében. In S. Lackovits Emőke–Mészáros Veronika (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 5. Konferencia Pápán 1999. június 22–24.* I. kötet. Veszprém, Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, 13–21. p.
- Takács Béla 1983. *Református templomaink úrasztali terítői.* Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya.
- Tomka Ferenc 2007. Nemzeti és vallási identitás a 20. század végi Szlovákiában és Magyarországon. In Štefan Šutaj–László Szarka: *Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18. – 20. storočia. Regionális és nemzeti identitásformák a 18–20. századi magyar és a szlovák történelemben.* Prešov, Universum, 146–162. p.
- Tomka Miklós 1991. *Magyar katolicizmus 1991.* Budapest, Országos Lelkipásztori Intézet, Katolikus Társadalomtudományi Akadémia.
- Varga Norbert 2001. Fejezetek Gömör és Nógrád pásztorágának hitvilágából I. *Gömörország*, 2001. Ősz. (3. szám) 9–17. p.
- Verbényi István (szerk.) 2001. *Liturgikus lexikon.* Budapest, Szent István Társulat–Kairosz.

Egyéb források:

„A baracpai plébánia jámbor perselyei 1911-től (1940-ig)”. Plébániai irattár.
A rozsnói püspöki helynök 1934. október 5-én kelt, 4106/1934. sz. levele. Plébániai irattár.

ANNABELLA GECSE

THE SYSTEM OF „SACRED” ITEMS – IN A PROFANE REFLECTION. THE MATERIAL MANIFESTATION OF RELIGIOUS FEELINGS IN THE LIFE OF A COMMUNITY

Sifting through the world of religious items in Barca during the 20th century, we can draw a certain parallel with the history of the rural society – and not just because religion was a part of it. In the 1950s, the life of the population fundamentally changed from a previously rustic work driven livelihood and the

associated lifestyle. A new form of pursuit had to be invented, as the tendencies for upward movement in the social ladder started resembling open rivalry. In the times before, this could and had to be done by the means of accumulating property. After 1948, this was not possible anymore, so the home itself became a public display for accumulated wealth. Furthermore, the 1950s represent a borderline change in religious life. Disregarding the will of state and the resulting societal and psychological effects; by concentrating solely on religious life, we can see that the platform given to religious display, such as celebrations – succumbing to an external force, but still – has shrunk completely. Besides the church, Barca – naturally in a similar fashion as other settlements – could not be „the” Catholic village anymore. This is the key to the explanation of the church’s rich textile stockpiles. The fact that the currently still living elders still remember the period of the manufacturing and donations indicates the date of these events.

On the other hand, the extraordinary outfitting signifies that the external manifestation of religion had to move to a narrower space of expression. As the accumulation of wealth was not represented by acquiring more land, but with decorating the house, the material care for religion was not expressed by building crucifixes or Lord’s Day tents, but in donating small sculptures, altar-pieces and church textile. An entirely separate study is required to discover what is happening to the language associated with producing such material signs, as the creators and former users, the community itself, has completely changed.

KONTRA MIKLÓS
Hasznos
nyelvészet

Fórum Kisebbségkutató Intézet

„A hatalom célja a hatalom.”¹A totalitárius ideológiák „irracionális logikájának” elemzése
George Orwell és Arthur Koestler regényeinek tükrében

KRISZTIÁN KACSINECZ

„The object of power is power.” An analysis of the „irrational logic”
of totalitarian ideologies through the novels of George Orwell
and Arthur Koestler

82.091:821.111-31

821.111-31.091

82.033:821.111-31

821.111-31.033

Keywords: World literature in the 20th century. Orwell. Koestler. Literary studies. Comparatistics. The interaction between utopias and ideologies.

Arthur Koestler *Sötétség délben* című regényének főhőse, Nyikolaj Szalmanovics Rubasov kivégzése előtt arra a végkövetkeztetésre jut, hogy a kollektív boldogsághoz vezető egyetlen út kollektív szenvedéssel – diktatúrával van kiköveve. Az a kérdés marad csak hátra, hogy mindezek ismeretében érdemes-e végrehajtani a történelem legnagyobb szabásúbb és egyben legtöbb áldozatot követelő társadalmi kísérletét. *„A válasz természetesen igenlő, legalábbis amíg az »emberiség« elvont fogalmával dolgozunk, ám ha az egyes »emberre« alkalmazzuk (...), a húsból és vérből és csontból és bőrből való valóságos emberi lényre, akkor azon nyomban megmutatkozik az elv abszurditása.”* (Koestler 2008).

Az elv abszurditása azonban nemcsak ebben rejlik. Rubasov mindhalálig párthű marad, ezért vállalja és fogadja el a koncepciók pert és a legképtelenebb vádakokat is – a számára egyedül fontos erkölcsi elv, a *társadalmi hasznosság* nevében. Döntését a szebb jövőbe vetett hite igazolja. Olyan utópisztikus jövőkép ez, amelyben már *„csak az eszközök tisztasága szentesítheti a célt”* (Koestler 2008, 307. p.), és amelyben az egyén már nem *„milliók tömeg osztva millióval”* (Koestler 2008, 303. p.), hanem teljes jogú individuum. Gondolataiban azonban fel-felsejlik a dekadens tendencia: *„Betonból nem lehet Édenkertet építeni. Igen, megvédi a felleget, de immár semmi értelme az erődítménynek, nem mutat immár példát a világnak semmiben.”* (Koestler 2008, 305. p.) Azt mégsem ismeri fel, hogy ehhez az állapothoz éppen a társadalmi hasznosság elvének mindenek fölé helyezése vezetett el: *„Ha az élet önmagáért szent, ha az életnek primátusa van a halál fölött, akkor nincsen sem indok, sem fölmentés a gyilkosságra. Ezt ássa alá a hasznosság elve: mert minden totalitárius rendszerben elvek döntenek a hasznosságról, és megszűnik az élet szentsége. (...) ha az igazságot a hasznosság elve határozza meg, akkor már nincs is szükség az »igazság« szóra. Így az igazságszolgáltatás akadálytalanul válhat a társadalmi hasznosságról való ítélethozatallá.”* (Körmendy 2007. 125–126. p.)

A hatalmat a forradalmárok a társadalmi hasznosság nevében ragadták magukhoz, hogy a megfelelő pillanatban visszaadhassák a népnek. A hatalom megtartásának eszközei azonban fokozatosan az eredeti magasröptű célok fölé kerekedtek, míg aztán át

nem vették azok szerepét. Lengyel József a következő, igen találó hasonlattal hozza közelebb a „a hatalom célja a hatalom” elvét: „A hatalom rákos daganat, megeszi az emberben az emberség sejtjeit. A cél már szinte semmi, és a hatalom már egyedül a hataloméért kell...” (Lengyel 1988, 88. p.)

Az Orwell által felvázolt tökéletes diktatúra éppen abban különbözik „gyáva és kép-mutato” elődeitől, hogy törekvéseiben nyíltan vállalja a hatalom kizárólagosságát. Az 1984 (1949) harmadik részében O'Brien, a mindenható Belső Párt tagja így okítja „eltévelyedett” áldozatát, Winston Smith-t: „A hatalom nem eszköz; a hatalom cél. Nem azért csinál az ember diktatúrát, hogy megoltalmazzon egy forradalmat, hanem azért csinál forradalmat, hogy diktatúrát csinálhasson. Az üldözés célja az üldözés. A kínzás célja a kínzás. A hatalom célja a hatalom.” (Orwell 2003, 290. p.) Orwell fő mondani-valója tehát az, hogy minden forradalom, amely diktatúrába torkollik, halva született gyermek: eredeti célkitűzéseinek éppen az ellenkezőjét váltja valóra. Mindeközben a forradalom vezetői tisztában vannak a végeredménnyel – bár ezt gyakran maguk előtt is tagadják. O'Brien azonban már semmit sem tagad, megszállottan és elragadtatva magyarázza Winstonnak: „Kezded már érteni, miféle világot teremtünk? Pontosan az ellenkezőjét azoknak az ostoba hedonisztikus utópiáknak, amelyekről a régi reformerek képzelődtek. A félelem, árulás és fájdalom világát, az elnyomás világát, olyan világot, amely nem irgalmasabb, hanem könyörtelenebb lesz, ha kiforr. A haladás a mi világunkban a több fájdalom felé való haladás.” (Orwell 2003, 294. p.) Utópia tehát nem létezik, csak negatív értelemben. Ivanov elmékedései a Sötétség délben lapjain a Sátán „kollektív emberiségéről”, mely feláldozza az egyént a köz érdekében, a forradalmat eláruló, logikátlan és viszolyogtató lelkiismeretről, valamint a humanitástól és az emberi jogoktól mentes társadalmi haladásról tévesnek bizonyultak, mert az effajta ideológia a gyakorlatban semmiféle haladást, „földi paradicsomot” nem eredményezhet, csupán leépülést és pusztulást. (Lásd Koestler 2008, 179–189. p.) És mi marad e leépülés, e kiüresedés után, azután, hogy a Párt minden emberi érzést kiirt vagy eltorzít és a maga oldalára állít? Semmi más, csak a hatalom mómora, a tiszta hatalomé, és „a győzelem izgalma, az az érzés, hogy ellenségén taposunk, aki tehetetlen. Ha el akarod képzelni a jövőt, képzelj el egy csizmát, amely örökké egy emberi arcon tapos.” (Orwell 2003, 295. p.)

A totalitárius diktatúrában, és főként annak tökélyre vitt, orwelli változatában a hatalom sohasem egyetlen személy kezében összpontosul, bár a Vezérnek igen fontos szerepe van: „Nagy Testvér az az álarc, amelyben a Párt a világ számára megmutatkozik. Szerepe az, hogy gócpontja legyen a szeretetnek, félelemnek és tiszteletnek, vagyis azoknak az érzelmeknek, amelyeket könnyebb egy egyén, mint egy szervezet iránt érezni.” (Orwell 2003, 230. p.) Egyéni hatalom éppúgy nem létezik, mint ahogy magántulajdon sem. Csakis kollektív hatalomról beszélhetünk, a Párt egyeduralmáról. A Párt az a tévedhetetlen, tökéletes erőszakszervezet, amelynek lényegét talán Rubasov szavai ragadják meg a leghatásosabban: „A Párt sohasem téved (...) Maga meg én követhetünk el hibákat. De a Párt soha. A Párt, elvtársam, több, mint maga vagy én, vagy akár ezer más, hozzánk hasonló ember. A Párt a forradalmi eszme megtestesülése.” (Koestler 2008, 55. p.) A Párt uralma azért válhat örökössé, mert hatalmát nem örökíti közvetlenül apáról fiúra, csupán az eszmét, az ideológiát teszi halhatatlanná: „az örökletes arisztokráciák mindig rövid életűek voltak, míg az egy-egy eszmét magukévá tevő szervezetek, mint például a katolikus egyház, néha évszázadokig vagy évezredekig fennmaradtak.” (Orwell 2003, 232. p.) Ez a végtelen hatalommánia azzal magya-

rázható, hogy a totalitárius rendszerekben a történelemben először azoknak az alsóbb rétegeknek a kezébe került a közvetlen irányítás, amelyek mindaddig elszigetelődtek a politikától. *„A hatalomból való több évszázados kiszorulás azért függhet össze a hatalomhoz való eszelős ragaszkodással, a hatalom megtartásával bármi áron, mert a hatalom elvesztése a törvényen kívülieket a semmibe ejti.”* (Körmendy 2007, 79. p.)

Nézzük meg most részletesebben, melyek azok az eszközök, melyek elengedhetetlenek a hatalom megszerzéséhez, „tartósításához”, és az ideológia halhatatlanná tételéhez.

Orwell, miután elolvasta Hitler *Mein Kampf*-ját, felismerte azt az erőt, amely a tömegeket a totalitárius diktatúrákhoz vonzza. Ez az erő nem a jólét, a kényelem, biztonság vagy a rövid munkaidő ígéréteiben rejlik, még csak nem is az eljövendő szabadság és egyenlőség hangoztatásában, hanem mindenekelőtt abban a hatalomban, amely képes győzelemre vinni a népet. A fasiszmusnak, a náciizmusnak és Sztálin „militarizált szocializmusának” a sikere mind ugyanazon a felismerésen alapszik, mely szerint az embereknek *„időnként szükségük van a küzdelemre és önfeláldozásra, sőt a dobokra, zászlókra és díszszemlékre is. (...) pszichológiai értelemben sokkal megalapozottabb ez a világgép, mint a hedonista életfelfogás”.* (Körmendy 2007, 265. p.) Innen már csak egy lépés a külső és belső ellenség (imperialisták, fasiszták, alsóbbrendű fajok és nemzetek, zsidók, kémek, szabotőrök) gyűlöletének, megvetésének sulykolása, valamint az ebből fakadó folytonos veszélyérzet szítása, amelynek természetes következménye, hogy a hatalom a megmaradás érdekében „ideiglenesen” a Vezér és a Párt kezében összpontosul. Hogy az „ideiglenes” örökké válhasson, nemcsak állandó ellenséget és veszélyt kell biztosítani az embereknek, hanem mindenekelőtt tökéletes alattvalókat nevelni belőlük. Ebben a helyzetben *„az uralkodó elmeállapotnak a szabályozott örületnek kell lennie”.* (Orwell 2003, 240. p.)

Hogyan érhető el ez az állapot? Nem elegendő az Állam akaratának való feltétlen engedelmesség, ennél több kell: mindenkinek egyforma nézeteket – a Párttal meg egyező nézeteket kell vallania. Mindennek az alapja tehát az ideológiával való azonosulás, és ezen túl minden mellékessé válik. A Párt minden alattvalónak pontosan kijelöli a helyét és feladatát, és persze mindent a közösség (az állam) érdekeinek rendel alá (hogy mik a közösség vagy az állam érdekei, azt pedig természetesen a Párt határozza meg). Az alattvalók általános és legfőbb feladata, hogy átforgalmazzák gondolkodásukat, és higgyék a legnyilvánvalóbb hazugságokat is, ha azok a Párttól származnak.

Az orwelli *gondolatbűn, gondolatrendőrség*, illetve a *valóságsszabályozás* vagy *duplagondol* módszere nem egészen az *Angszoc*² találmánya. Elsősorban a sztálini Szovjetunióban igyekeztek az emberek gondolkodását minden eszközzel befolyásolni és a Párt ellenőrzése alá vonni, ahogy azt Rubasov kétszer is említi naplójában: *„...abban is a nagy inkvizítorokra hasonlítottunk, hogy nemcsak az emberek tetteiben, hanem a gondolataikban is üldöztük a gonosz magvait. Nem ismerünk el privát szférát”* (Koestler 2008, 120. p.); 2. *„A zsarnokság dilettánsai a maguk idejében még csak arra kényszerítették alattvalóikat, hogy parancsra cselekedjenek; a Nagy Egyes viszont arra is megtanította őket, hogy parancsra gondolkodjanak.”* (Koestler 2008, 209. p.) Aki megszegte a parancsot, aki nem gondolkodott helyesen (vagyis aki a saját fejével mert gondolkodni), az bűnt követett el, büntetés pedig csak egy létezett: a halál. Már a sztálinizmusban is érvényes volt tehát az orwelli tétel: *„A gondolatbűnnek nem következménye a halál: a gondolatbűn MAGA a halál.”* (Orwell 2003, 35. p.) Minden más vétek az eredendő gondolatbűn szükségszerű következménye. A totális diktatúrában tehát

nem azért börtönzik be, kínozzák meg és ítélik halálra az embereket, amit a múltban követtek el, hanem azért, amit a jövőben várhatóan elkövetnének. (Gletkin, a „Neander-völgyi” kihallgatótiszt, mindenféle szabotázssal és árulással vádolja Rubasovot – többek között azzal is, hogy merényletet kísérelt meg a Nagy Egyes ellen. Mindezeket a hamis vádakot arra alapozza, hogy Rubasov beismerte: „eretnek”, a pártvonalától eltérő gondolatai támadtak.)

„A duplagondol azt a képességet jelenti, hogy valaki egyidejűleg két, egymásnak ellentmondó nézet birtokában van, s mindkettőt elfogadja. (...) A duplagondol az Angszoc igazi lényege, hiszen a Párt alapvető ténykedése, hogy tudatosan csal, s közben szilárdan ragaszkodik annak feltételezéséhez, hogy tisztességesen jár el.” (Koestler 2008, 237. p.) Egyfajta automatikus önhipnózis ez, tudatosan előidézett skizofrénia, amelyet minden párthű elvtársnak alkalmaznia kell – „elfelejteni valamit, amikor felejtetni kell, aztán ismét emlékezni rá, amikor arra van szükség, majd azonnal ismét elfelejteni, s ezenfelül még ezt a módszert alkalmazni magával a módszerrel szemben is – (...) tudatosan tudatlanságot előidézni s aztán elfeledkezni a végbevitt önhipnózisról.” (Koestler 2008, 42. p.) Orwell már jóval az 1984 megírása előtt felfigyelt azokra a jelenségekre, amelyek regényében szükségszerűen a duplagondol alkalmazásához vezetnek. 1941-ben írja: „A totális államnak az a sajátossága, hogy ellenőrzi ugyan a gondolatot, de nem rögzíti. Kétségbe nem vonható dogmákat állít föl, és napról napra módosítja őket. Szüksége van a dogmákra, mert szüksége van alattvalóinak feltétlen engedelmességére, de képtelen elkerülni a hatalmi politika szükségleteitől diktált változtatásokat. Tévedhetetlennek nyilvánítja magát, s ugyanakkor az objektív igazságnak még a fogalma ellen is támadást intéz.”³ Végeredményben a duplagondol teszi lehetővé a Pártnak, hogy az emberek emlékeit és ezáltal a múltat is kényekedve szerint formálja át. „Aki uralja a múltat – hirdette a Párt jelmondata –, az uralja a jövőt is; aki uralja a jelent, az uralja a múltat is.” (Orwell 2003, 42. p.) Goebbels, Hitler propagandaminiszterének híres mondása így szólt: „A százszor elismélt hazugság igazsággá válik!” Ha a hazugságot mindenki elhiszi, és nem marad írásos bizonyíték, amely megcáfolhatná, akkor valóban igazságként vesződik be az emlékezetbe, és igazságként vonul be a történelembe is. Az állandó hamisítást azonban csak a duplagondol alkalmazása teszi lehetővé: minden pártértelmiséginek tisztában kell lennie a múlt változtatható jellegével, ugyanakkor azzal is, hogy a múlt sohasem változott. „Ami igaz most, az igaz örökkön-örökké.” (Orwell 2003, 42. p.) Óceánia Eurázsia ellen visel háborút Keletázsiaival szövetségben – Óceánia mindig is Eurázsia ellen viselt háborút. Óceánia Keletázsia ellen visel háborút Eurázsiaival szövetségben – Óceánia mindig is Keletázsia ellen viselt háborút.⁴ A Szovjetunió szövetségese a fasiszta Németország, ellensége az imperialista Nyugat – a Szovjetunió ellenségei mindig is az imperialisták voltak. A Szovjetunió szövetségese az imperialista Nyugat, ellensége a fasiszta Németország – a Szovjetunió ellenségei mindig is a fasiszták voltak.

Mi szükség van erre? Miért kell a múltat átalakítani, a történelmet állandóan újrainírni? Egyrészt csak a tények elferdítésével őrizhető meg a Párt csalhatatlanságának dogmája, másrészt pedig nem szabad lehetőséget adni egyetlen párttagnak vagy prolinak sem, hogy jelenlegi állapotát összehasonlíthassa a múltbélivel. „El kell vágni őt a múlttól, éppúgy, mint az idegen országoktól, mert azt kell hinnie, hogy jobban él, mint ősei, s hogy az anyagi jólét átlagszínvonala állandóan emelkedik.” (Orwell 2003, 235. p.) A végső cél: olyan, politikailag tudathasadásos alattvalókat nevelni, akik önként és feltétlenül kiszolgálják az őket elnyomó hatalmat. Csak az ilyen alattvalók képesek „fel-

dolgozni” azokat a rettenetes ellentmondásokat, amelyek a Párt mindenkori politikáját meghatározzák.

A Párt állandóan háborút visel egy másik szuperhatalom ellen, és az alattvalókat folytonos győzelmi mámorban tartja, miközben tisztában van vele, hogy diadalt sohasem arathat. A háború célja nem a hódítás, hanem a fennálló „rendkívüli” állapotok bebetonozása. A háború ugyanis felemésztí azokat a javakat, amelyek megteremthetnék az anyagi és szellemi egyenlőséget, ezzel veszélybe sodorva a társadalom hierarchikus felépítését. A „rendkívüli” állapotoknak köszönhetően azonban a tényleges hatalom a Párt kezében marad. *A háború: béke.*⁵

Oceánia hivatalos nyelve az *újbeszél*. Olyan ez a nyelv, mintha az egész szókészlete mozaikszavakból állna. Nem előzmények nélkül való, hiszen az összevont kifejezések nagyon is közkedveltek voltak a 20. századi totalitárius államokban (például *Komintern, náci, Gestapo, cseka*). *„Az újbeszél célja nemcsak az, hogy az Angszoc híveinek megfelelő világnézet és észjárás kifejezési eszközéül szolgáljon, hanem az is, hogy minden más gondolkodási módot lehetetlenné tegyen. (...) Az újbeszél nem arra szánják, hogy kiterjessze, hanem arra, hogy szűkítse a gondolkodás területét, s közvetve ezt a célt szolgálja a szóválasztéknak a minimumra való csökkentése.”* (Orwell 2003, 329. p.) (Faludy, aki *Pokolbeli víg napjaim* című önéletrajzi regényében [1962-ben jelent meg először angol fordításban *My Happy Days in Hell* címmel; magyarul 1987-ben szamizdatként], többször is említést tesz az 1984-ről, egy helyütt a diktatórikus társadalmakra jellemző általános elhülyülést a sötét középkorhoz hasonlítja; az antik kultúra és főként a nyelv – a klasszikus görög és latin – elhanyagolását és vulgarizálását, melynek eredményeképpen már szinte semmit sem tudtak kifejezni, az *újbeszél* jelenségével veti össze.) (Faludy 2005, 381. p.) *A újbeszélbe* foglalt törekvések azonban megint csak súlyos ellentmondást hordoznak magukban. Ha az *újbeszél* tökélyre viszik, és használatát végleg elterjesztik, akkor az elvárások szerint meg kell szünnie a *gondolatbűnnek*, *„mert nem lesznek szavak, amelyekkel elkövethető lenne.”* (Orwell 2003, 61. p.) Az örökös diktatúra fenntartásához azonban szükség van nemcsak külső, hanem belső ellenségre is. *„Mindig kell hogy legyen kényünkre-kezdünkre kiszolgáltott elhajló, aki üvölt a fájdalomtól, megtörik, megalázkodik, s végül tökéletes bűnbánatban, önmagától kigyógyulva, önszántából a lábaink előtt csúszkál.”* (Orwell 2003, 295–296. p.) – mondja O’Brien a kínpadhoz kötözött, „gyógyulófélben” lévő Winstonnak. A *gondolatbűn* tehát sosem tűnhet el. A háborút sosem nyerhetik meg. A köztes, rendkívüli, tudathasadásos állapot véglegessé válik.

A tömeges skizofrénia korában az válik örültté, aki megpróbál normálisan gondolkodni, aki az objektív igazságot keresi. Ezt érzi Winston Smith, és ezt érzi Rubasov is. Nagyon hasonló gondolatok foglalkoztatják őket ezen a téren. Rubasov *„a józan ész marósavával égette ki tudatából minden maradványát a régi, logikátlan erkölcsnek. (...) És hova jutott? A kikezdzhetetlen igazságok axiómái abszurd végeredményre vezettek (...) Visszatekintve a múltjára, most úgy látta, hogy ámokfutó volt negyven esztendeig – a tiszta ész ámokfutója.”* (Koestler 2008, 304. p.) Rubasov személyes tragédiája abban rejlik, hogy *„bűnös ugyan, de nem abban, amiért elítélik”* (Körmendy 2007, 129. p.). A koncepciók per után lelke kiüresedik, nem tud számot vetni önmagával, sem a múltjával. Ugyanakkor *„kiábrándultsága nem vádaskodó, inkább önvádló: pontosan tudja a részét abban a szeméthegyben, amelynek összehordásában tevékenyen részt vett.”* (Körmendy 2007, 121. p.) (Letartóztatása előtt tulajdonképpen a Nagy Egyes ügynökeként működött, ha nem is értett egyet politikájával.) Sőt abban sem bizonyos, hogy

nem hamis vádlóinak, a Gletkin-féléknek és a Nagy Egyesnek van-e mindenben igazuk: „Az Első Számú Vezető személyéből áradó rettenetben az volt a legrettenetesebb, hogy elképzelhetőleg csakugyan igaza volt, hogy azok is, akiket meggyilkolt, még a tarkójukba eresztett golyóval a fejükben is kénytelenek voltak elismerni, hogy lehetséges, elképzelhető, hogy igaza van. Bizonyosságot persze senki sem szerzhetett.” (Koestler 2008, 21. p.) Ugyanígy Winston sem biztos a dolgában: „Eltűnődött rajta, miként már eddig is sokszor, hogy vajon nem ő maga tébolyodott-e. Lehet, hogy az órűlség egy-személyes kisebbséget jelent. (...) S az iszonyú nem az, hogy megölhetik az embert azért, mert másképpen gondolkodik, hanem az, hogy igazuk is lehet.” (Orwell 2003, 91. p.) O'Brien végül a Szeretet-minisztérium kínzókamráiban bebizonyítja neki, hogy csakugyan igazuk van, hogy a Pártnak mindig igaza van, és $2+2=5$, ha a Párt azt mondja. (Érdekes párhuzamra hívja fel Körmendy Zsuzsanna ennek kapcsán az olvasó figyelmét: „Ez a bizonyos $2+2=5$ [...] ott virított Moszkva utcáin, plakátokon és fényreklámon, ott éktelenkedett a házak homlokzatán, az öt éves tervről hirdetvén és állítván, hogy az négy év alatt megvalósítható. Azaz: $2+2=5$. A jelképekre érzékeny szerző meglátta a szovjet valóság lényegét a feliratban, vagy ahogy ő fogalmazott, a szovjet külszín »tragikus abszurditását.«.) (Körmendy 2003, 231. p.) Winston csupán „hiba a mintán”, akit át kell nevelni és ki kell gyógyítani az elmebajból – tehát alkalmassá kell őt tenni arra, hogy gyakorolhassa a tudatos skizofréniát. A gyógymód egyszerű és hatásos: kínzással nyomatékositott agymosás. „Le fogunk törni addig a pontig, ahonnan nincs visszatérés. (...) Soha többé nem leszel képes mindennapi emberi érzelmekre. Minden meghal benned. (...) Üres leszel. Üresre facsarunk, aztán megtöltünk önmagunkkal.” (Orwell 2003, 283. p.)

A totális diktatúra azonban azért totális, mert nemcsak az emberek gondolatait, emlékeit, hanem érzelmeit, ösztöneit is ellenőrzése alá vonja, deformálja és a végsőig kihasználja. A pozitív vagy mély, bonyolult érzéseket eretneknek ítéli. „Rokonszenv, lelkiismeret, undor, kétségbeesés, büntudat és engesztelő áldozat a mi számunkra egyaránt vizsgálógtató kurvázkodás” (Koestler 2008, 183. p.) – vallja Ivanov, a pártfunkcionárius. A totalitarizmus a negatív, felszínes érzelmeket preferálja. Az orwelli diktatúra O'Brien által felvázolt „eszményképe” a következő: „A mi világunkban nem lesznek más érzelmek, csak a félelem, a düh, a diadalmaskodás és a megalázkodás. Minden más érzelmet ki fogunk irtani – mindent. (...) Nem lesz hűség, csak a Párt iránt. Nem lesz szeretet, csak Nagy Testvér iránt.” (Orwell 2003, 294–295. p.) A lélekben rejtőző gonosz indulatokat, a gyűlöletet, haragot, szadizmust nem igyekeznek elfojtani, épp ellenkezőleg: szabad utat engednek nekik, csupán a megfelelő objektumokra, a külső vagy belső ellenségre fókuszálják (gondoljunk a Két Perc Gyűlöletre vagy a nyilvános kivégzésekre). A szerelmet és az abból származó gyönyört, a barátságot, a szülő és gyermeke közti szeretetet – tehát mindazokat a tiszta érzéseket, amelyek ellenőrizhetetlenek, gondolatbűnnek nyilvánítják és mint ilyet, kegyetlenül üldözik. A szexualitást, ha nem csupán gyermeknemzés céljából történik, hanem élvezetet nyújt, különösképpen elítélik. „Nemcsak azért követelik meg a puritanizmust, mert a szexuális ösztön a Párt ellenőrzésén kívül eső, külön világot teremt az emberben, amelyet ellenőrizhetetlensége miatt lehetőleg el kell pusztítani. A fontosabbik ok az, hogy a szexuális nyomor históriát idéz elő, ez pedig kívánatos, mert át lehet alakítani háborús lázzá vagy vezérimádatá. (...) Ez az egész ide-oda menetelés, éljenzés és zászlólobogtatás mind csak besavanyodott szexualitás. Ha bensőnkben boldogok vagyunk, ugyan mi okunk volna, hogy Nagy Testvérért, a Hároméves Tervekért, a Két Perc Gyűlöletért, és a többi átko-

zott zagyvaságért izguljunk (...) Hogyan tudnák elérni, hogy a félelmet, a gyűlöletet és a holdkóros hiszékenységet a kellő fokon tartsák a párttagokban, ha nem fojtatának el valamilyen hatalmas ösztönt, hogy aztán hajtóerőként felhasználhassák? A szexuális ösztön veszedelmes a Párt számára, tehát a Párt a maga javára fordítja. Hasonló trükkkel játsszák ki a szülői érzést is. (...) A gyermekeket (...) módszeresen szülei ellen fordítják, ráveszik őket, hogy kémkedjenek utánuk, s jelentsék eltévelyedéseiket. A család gyakorlatilag a Gondolatrendőrség szerve lett. E ravasz fogás segítségével mindenkit éjjel-nappal olyan besúgókkal vesznek körül, akik közvetlen közlelől ismerik őket.” (Koestler 2008, 148. p.)

A „szerelmi idill” Winston és Julia között ebben a világban teljesen más megvilágításba kerül: önkény elleni lázadássá, „politikai tetté” magasodik. Éppen ezért lesz Winston „gyógyulásának” utolsó állomása a 101-es szoba. Értelmét ugyan ekkorra már a hatalmukba kerítették, legféltebb érzéseit, szerelmét azonban csak azzal az iszonyattal tudják kiölni belőle, amellyel itt találkozik. A lelkében támadt úrt ezután a Nagy Testvér iránti végtelen szeretet tölti be. A kör bezárul. S éppen ebben rejlik az orwelli diktatúra tökélye: míg Rubasov kivégzése pillanatában is tele van kétségekkel, Winston „kitisztult” fejjel, tökéletes alattvalóként néz szembe közlelő halálával.

Jegyzetek

1. Orwell, George: 1984. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2003.
2. Az 1984-ben szereplő szuperállam, Óceánia hivatalos ideológiájának és társadalmi rendszerének az elnevezése.
3. Orwell, George: *Irodalom és totalitarizmus*. http://www.terebess.hu/keletkultinfo/orwell_totalitarizmus.html (2009. február. 19-i letöltés)
4. E három szuperhatalom – Óceánia, Eurázsia és Keletázsia osztja fel egymás között a világot Orwell regényében, és folytat állandó háborút egymással.
5. A Párt három fő jelmondata: A HÁBORÚ: BÉKE. A SZABADSÁG: SZOLGASÁG. A TUDATLANSÁG: ERŐ.

Felhasznált irodalom

- Faludy György 2005. *Pokolbeli víg napjaim*. Budapest, Magyar Világ Kiadó.
- Koestler, Arthur 2008. *Sötétség délben*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Körmendy Zsuzsanna 2003. *Hódolat George Orwellnek*. Budapest, XX. Század Intézet.
- Körmendy Zsuzsanna 2007. *Arthur Koestler*. Harcban a diktatúrákkal. Budapest, XX. Század Intézet.
- Lengyel József 1988. *Szembesítés*. Budapest, Magvető Kiadó.
- Orwell, George 2003. 1984. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Orwell, George: *Irodalom és totalitarizmus*. http://www.terebess.hu/keletkultinfo/orwell_totalitarizmus.html (2009. február. 19-i letöltés)

KRISZTIÁN KACSINECZ

„The object of power is power.” An analysis of the „irrational logic” of totalitarian ideologies through the novels of George Orwell and Arthur Koestler

The purpose of my study is to analyse the „irrational logic” behind totalitarian ideologies using two incredibly important literary works of the 20th century. In their respective novels, 1984 and Darkness at noon, George Orwell and Arthur Koestler were first to point out that a total dictatorship is not a short-lived, necessitated solution to protect the results of a democratic revolution. It is not a means to an end, but the object itself, which manifests in destroying civil democracy and the trampling on the rights of the individual for the sake of keeping a small group organised around an ideology forever in power.

The most important instrument of such effort is the mass emergence of a „political schizophrenia”, which is able to justify even the most irrational of the conflicting thoughts.

A key sequitur is that a utopia can only exist in a negative sense. Starting out from this realisation, it is evident that all lofty revolutionary thoughts will be sooner or later necessarily distorted into a totalitarian ideology.

Interjú a 70 éves Voigt Vilmos professzorral¹

– A folklorista tudóst és a tanár Voigt Vilmost sokan ismerik, de fiatalkori éveiről alig tudunk valamit. Mivel ezt az interjút életinterjúnak is szánjuk, bevezetésként megkérném, beszéljen nekünk élete legkorábbi szakaszáról, diákéveiről. Kezdjük tehát Szegeddel, ahol 1940. január 17-én meglátta a napvilágot.

– Mint ahogy ezt már sokan megtették, én is hetvenéves lettem, sőt mostanában nekem is több olyan feladatomból volt, amikor mások életútját vagy munkásságát hasonló alkalomból tekintettem át, úgyhogy az ilyen életrajzok nevetséges és unalmas részeit sajnos már jól ismerem, próbálok is elkerülni. Több apró kérdésnél még inkább kiderül, hogy milyen rosszul ismerjük egymást, még akkor is, ha azt hisszük, hogy ismerjük. Tehát olyan vonásokat tételezünk vagy nem tételezünk föl, amelyek vagy voltak, vagy nem voltak.

Liszka József felvétele

– Milyen volt a családi háttér, szülei mivel foglalkoztak?

– Szegeden születtem, édesanyámék Fölsővárosból, édesapámék Rókusból származtak, a rokonságunk tehát szegedi volt. Édesanyám női szabó volt, majd később háztartásbeliként tevékenykedett, tehát rólam és húgomról, Erzsébetről gondoskodott. Édesapámnak mozgalmas fiatalsága volt (jogi és államtudományi diplomával rendelkezett), fiatal korában Bécsbe is eljutott, kapcsolatba került a szegedi újságírókkal, nyomdászokkal. Az anyámék a családba benősült Koroknay Józsefnek köszönhetően személyesen is ismerték József Attilát, ugyanis az említett rokon volt a költő verseinek első kiadója. A szegedi hátteret bizonyos vonásokban máig is megőriztük. Amikor az első néprajzi gyűjtőutakra mentem és kipróbáltuk otthon a magnetofont, akkor derült ki számunkra – nem az, hogy mi dialektusokat beszélünk otthon, mert azzal tisztában voltunk –, hogy milyen „szörnyen” ö-zünk. Még ma is, ha a húgommal beszélgetünk, de ha telefonálunk, akkor is ezt a dialektust használjuk. Sok olyasmiről tudnék a szegedieknek mesélni, amit ők már nem láthattak, mert sok utcát átépítettek, a házakat lebontották. Kéthetes voltam, amikor családjunk Budapestre költözött, de természetesen később is lejártunk Szegedre. Azt hiszem, nagyon sokunkra jellemző, hogy azt a tudást,

amely egy régebbi közösség életére és mindennapjára vonatkozik, megőriztük, és később ennek nagy hasznát vettük a szakmánkban. Az ilyen tudást vegyes lakosságú területen is és több generációnál meg lehet őrizni. Nekem volt szerencsém nagyon távolra költözött emberekkel külföldön találkozni, s azt tapasztaltam, hogy hihetetlenül megrögződött egy olyan kultúra, aminek akkor már nagyon zárvány jellege volt, sőt olyasmi, ami az ő akkori életmódjuktól igen távol esett. Azt az amerikai generációt, amely '56 végén vándorolt ki Magyarországról, jól ismertem, sokukat személyesen. Az ő politikai beállítottságuk nemzetinek és jobboldalinak nevezhető, azonban gazdasági beállítottságuk alapján a szőrösszívű kapitalistához és a viszonylag sikeres, de nem nagyon gazdag szőrösszívű kapitalistához sorolhatjuk legtöbbszörüket. Az ő kultúrájukat a DISZ, a MADISZ, a kommunista ifjúsági mozgalmak, a munkásmozgalmi dalok és a pesti viccek jelentették, amelyek teljes ellentétben álltak kinti életmódjukkal. Amikor azonban karácsonykor összegyűltünk – nekem volt ilyen karácsonyi élményem velük kapcsolatban –, senki sem tudta közülni a Mennyből az angyalt, cserében a Mint a mókus fenn a fán, az úttörő oly vidám... dalocska széltében ismert volt körükben. Ez a fajta háttéridentitás hihetetlenül érdekes tud lenni, és kedvező körülmények között izolált embereknél is megmarad. Ha mondjuk, valahová elkerül egy nagymama, aki jól ismerte a saját világát, az egykori életmódot, amelybe ő beleszületett, és hirtelen a nyakába szakadt két vagy három unoka, mondjuk Buenos Airesben, akkor a nagymama megtanítja őket magyarul, és például részletesen elmeséli nekik egy kárpátaljai falu életét az első világháború előtt. Ezeket a dolgokat soha nem mesélte el saját gyerekeinek, mert őket nem érdekelte. A nagymama elmondása alapján aztán a gyerekek például eljátszanak egy disznóölést a fényűzően berendezett palota 26. emeletén, mert ezt hallották a nagymamától és nagyon érdekesnek találták. Tulajdonképpen ez a mi szakmánk, ezeknek a tradícióknak a bemutatása, és hát én is szerencsés vagyok abból a szempontból, hogy ilyen háttértudásra szert tehettem.

– *Hol kezdett iskolába járni?*

– Budapesten, pontosabban Budán jártam iskolába. Egyházi, evangélikus iskolában kezdtem, ahova véletlenül kerültem. Rövidesen államosították, majd körzetesítették, mindenki oda ment, ahova küldték, és csak nagy nehézségekkel lehetett jobb iskolába bejutni. Az a körzet, ahová az én iskolám, a Rákóczi Gimnázium tartozott, nem volt messze tőlünk, így én ide jutottam be. Az általános iskoláim vegyesek voltak, ám most utólag visszagondolván tudatosítom, hogy milyen érdekes volt az a társadalmi közeg, ahonnan az osztálytársaim származtak. A szülők között mindenféle emberek akadtak: a bűnözőktől a deklaszálódott grófig. A gimnázium nagyon jó általános gimnázium volt, majdnem minden tárgyból sok mindenre megtanítottak bennünket és rendszeresen számon is kérték a tudást. Nekem nagy szerencsém volt, mert egy kis osztályba kerültem, ahová huszonhároman jártunk. A többi osztály létszáma jóval meghaladta a harmincat.

– *Milyenek voltak a tanárai? Kire emlékezik szívesen?*

– Régi vágású tanáraink voltak, nagyon hálás vagyok nekik. Mindig el szoktam mondani, hogy az én középiskolai osztályfőnököm dr. Mády Zoltán volt, aki nagyon sokrétű tevékenységet fejtett ki, többek között a magyar falukutatásunkban is kezdeményező szerepe volt, az 1930-as évektől cserkész- és falukutató táborokat szervezett. A legel-

ső, a kemsei leírást² cserkész diákjaival együtt készítette. Ezekben az években Györffy István tanszékén népi társadalomrajzot, pontosabban „népi társadalomismeret” oktatott, így jól ismerte a néprajzos kollégákat. Az ötlet, hogy néprajz szakra menjek, tőle származott. Egykori tanáraink közül Csoma Gyula neves didaktikus él még. Latintanárunk volt Szerdahelyi Andor, aki körül most valóságos kultusz alakult ki a Rákóczi Gimnázium öregdiákjai körében. És persze, nem említettem itt mindenkit... El kell mondanom, hogy a középiskolában a modern pedagógiának vagy a modern irodalom- vagy történelemszemléletnek nyoma sem volt. 1958-ban az érettségi napján (június 16-án) reggel bement a rádió a hírt Nagy Imre kivégzéséről. Meghallgattuk, hogy kivégezték Nagy Imrét, utána pedig bementünk érettségizni, közben nagyon féltünk, hogy mi lesz az érettségim. Érdekes, hogy még könnyebb is volt az érettségim, mert a tanáraink jobban tudták, hogy ez a hír mit jelent, mint mi, így nem voltak jó hangulatban. Középiskolás koromban részt vettem mindenféle tanulmányi versenyeken, úgy-hogy fölvételi nélkül bekerülhettem volna matematikusnak a természettudományi karra, de nekem eszembe sem jutott volna oda jelentkezni. Felvettek erre a bölcsészkarra, ahol most tanítok, bár akkoriban ez nem volt egyszerű, mivel sokat számított a származás. Noha én értelmiségi származású voltam, olyan rendesek voltak velem későbbi tanáraink, akik fölvételiztettek bennünket, hogy minden baj nélkül bekerültünk. Az egykori gimnazista osztálytársakkal tulajdonképpen ma is tartjuk a kapcsolatot, jól-lehet igen különböző területen tevékenykedünk. Voltaképpen nyugdíjban vagyunk már: P. G. (vele már a Medve utcai elemiben is egy osztályba jártunk) és V. E. orvosok, M. G. agronómus, P. L. MÁV-tisztviselő volt. Sz. T. nyelvész, V. I. geológus – P. I. pedig évtizedek óta Uppsalában él, ahol az egyetemi állattenyésztésben vett részt. Múlt nyáron volt egy skandinavisztikai kongresszus Uppsalában – náluk laktam, sokat beszélgettünk. Sajnos, már több volt osztálytársam elhunyt: az állatorvos F. I., a közgazdász B. Gy., az építész D. M., a zenész, majd könyvtáros M. B. A legnevezetesebb lenne köztük Feldmár András, aki 1956 őszén került az osztályba, ám már az év végén külföldre távozott és semmi kapcsolatot nem tart velünk. Kanadában lett lélekbúvár, az utóbbi években többször járt, élt Magyarországon és személyiségfejlesztő-tanácsadó irodát vagy valami efféle vezet. Sokszor szerepelt a sajtóban, televízióban, könyvei jelentek meg. Minthogy azonban velünk semmi kapcsolata sincs – az egész történet kuriózum. Hasonló kuriózum, hogy a ma is szél-tében ismert politikai újságíró és kommentátor Avar Jánost meg a Medve utca elemiből ismerem. Nem jártunk egy osztályba, de a „földrajz szakkörben” együtt jeleskedtünk. Vele legalább fél évszázada nem beszéltem. Ugyanezen iskolából és ugyanonnan ismerem Mályusz Károlyt, a nagy történész matematikus fiát, akit azért később is láttam. És Bolberitz Pált, a kitűnő katolikus teológus-filozófust, Antall József gyóntatóját. Ővele később is találkoztunk. Ő segített abban, hogy kiváló szakember adja le hallgatóinknak a katolikus vallási néprajzot. Persze, mindez véletlen, ám jelzi, milyen furcsa kapcsolatok lehetőségeit adták az iskolák...

– *Hogyan emlékszik egyetemista éveire?*

– 1958-ban kerültem az egyetemre magyar–néprajz szakosként. A stúdiumokat tisztességgel elvégeztem, ezek között voltak jobbák és kevésbé jók, viszont nagyon sok mást is hallgattam, hol rendszeresen, hol rendszertelenül. Hallgattam például szlavisztikát, germanisztikát, skandinavisztikát, valamint művészettörténetet és egy kis régészetet is. Úgy gondoltam, hogy az órarend azért van, hogy kitöltsük, így a lyukas órákon

is beültem különböző előadásokra, úgyhogy nagyon kellemesen telt az idő, az ember sokat tanult. Egy idő után kiderült, hogy nem szabad fölvenni túl sok órát, úgyhogy ezek után jó néhány órát nem írtam be az indexbe. Tehát teljesen kötetlenül az ember azt tanulta, ami érdekelte. Középkorban a tanáraink egyszerűen beneveztek bennünket mindenféle tanulmányi versenyre, tehát nem is kérdezték, hogy akarunk-e versenyezni. Ez hasonlóan folytatódott itt az egyetemen is, így részt vettünk különféle diákköri versenyeken. Engem az irodalom mindig érdekelt, így én az irodalmi diákkörnek voltam valamiféle elnöke. Sokat olvastunk, s azt mondhatom, hogy az a generáció, amihez én is tartoztam, hihetetlenül széles körű tudásra tett szert, mindenféle nyelveket is tanultunk, aminek később nagy hasznát vettük. Mi ezt a nyelvtudást a korábbi többgenerációs értelmiségi családok gyerekeitől eltérően nem hazuról hoztuk magunkkal, hanem magunk tanultuk meg és egymást szórakoztattuk.

– Kik voltak az évfolyamtársai az egyetemen? Említene néhány ismertebb nevet?

– Évfolyamtársam volt Kríza Ildikó, Dömötör Ákos, Gémes Balázs, Békefi Margit, de jó kapcsolatban voltunk a két évfolyammal feljebb járó Kisbán Eszterrel, Pócs Évával és Csalog Zsolttal is.

– Bár nem említette, de a bibliográfiájából kiderül, hogy már hallgató korában több tudományos írása is megjelent. Ortutay Gyula közelmúltban megjelent Naplójából is tudomást szerezhetünk arról, hogy tehetségesnek tartotta Önt és több feladattal is megbízta.

– Ortutaynak részben én is „rendeztem” az otthoni könyvtárát, és később úgy alakult, hogy a bibliográfiája összeállításában is segítettem, de a tanulmánykötetei szerkesztésében is részt vettem. Akkor még az egyetemen az ötödik évfolyam gyakorlati évnek számított, tulajdonképpen ekkor kerültem személyes kapcsolatba a Néprajzi Múzeumban (ez az intézmény akkor még a Könyves Kálmán körúton volt) több kollégával is, mint például Kovács Ágnessel, ugyanis ekkor készült a népmese-katalógus, így én is bedolgoztam. De bejárhattam például Fél Edit múzeumi dolgozó szobájába és a textiltraktárába is, megismerhettem a Diószegi Vilmos által gyűjtött, sámanizmussal kapcsolatos anyagot is, és folytathatnám. Többek közt akkor kerültem kapcsolatba Erdélyi Zsuzsannával, Pesovár Ernővel és Martin Györggyel is. Az ötödik tanév második félévében a Radnóti Miklós Gimnáziumban gyakoroltam, itt tanult ekkor Nagy Ilona és Verebélyi Kincső is, akik később ugyancsak néprajzkutatók lettek.

– Aztán később a néprajzkutató Verebélyi Kincső a Tanár Úr felesége és kollégája lett... De folytassuk az egyetemi évekket! A szakdolgozatát milyen témából írta?

– A magyar népmese stílusa volt a téma, ez nyomtatásban eddig még nem jelent meg. „Mint oly sok nagy ívű” dolgozat, ez sem készült el teljesen. Az elején kommunikációelméleti, akkor modern eszme-futtatás volt, majd a mese „címezésével” foglalkoztam. Nem sok sikert értem el vele. Egyik tanárom a következő levéllel küldte tovább Ortutayhoz: „Kedves Gyula, én még életemben ilyen hülyeséget nem olvastam...” Ortutaynak nyilván még rosszabb véleménye lehetett, de becsületére szólván azért rögtön „jeles” minősítéssel engedte tovább...

– *Hogyan alakult a sorsa az egyetem elvégzése után? Úgy tudom, kitüntetéses diplomával távozott onnan.*

– 1963-ban végeztem el az egyetemet, akkor a bölcsészkaron kampányszerűen majdnem minden tanszékre gyakornokot vagy tanársegédet kellett fölvenni, úgyhogy legalább tizenöt évfolyamtársam maradt bent a különböző tanszékeken, így nekem állásgondom sosem volt. Olyannyira nem volt, hogy nemcsak a folklór tanszéken ajánlották föl a gyakornoki állást, hanem a pesti régi magyar irodalmi tanszéken is, de Gunda Béla Debrecenbe is hívott. Pesten laktam, tehát természetesen itt is maradtam. Még abban is nagy szerencsém volt, hogy egy másodpercig sem voltam katona, amit egyébként elmondhatatlanul felesleges időrabló dolognak véltem, és ahogy mások elbeszéléseiből utólag értesültem, a valóság még az én elképzeléseimtől is szörnyűbb volt.

– *Kik voltak az első tanítványai? Említene néhány olyan nevet, akik később neves kutatókká váltak?*

– Első folklorista hallgatóm volt például Küllös Imola (a már a Radnóti Gimnáziumból ismert Nagy Ilona), Szemerkenyi Ágnes, Tátrai Zsuzsanna, Kovács Ákos, a nyelvész Balázs Géza, hogy csak néhányat említsek. A magyar és skandinavisztika szakosok közül említhetném Balogh Anikót, Ács Pétert, Kunos Lászlót vagy a magyar irodalomból Kapitány Ágneszt és Kapitány Gábort. De tanítottam az íróházaspárt: Mezey Katalint és Oláh Jánost, Kerényi Ferencet, Atkári Jánost, Petri Györgyöt és Szörényi Lászlót is, most hirtelen ők jutottak eszembe, de még voltak sokan mások is, akik ismert emberek és megemlíthetném őket.

– *Kik voltak hallgatói a határon túli magyarok közül?*

– Két első szlovákiai hallgatónk néptáncos volt, a Sebők házaspár, ők azért jöttek Magyarországra, hogy Martin György szárnyai alatt mindent megtanuljanak a néptánctól. Amikor itt végeztek, sikerült elérni, hogy bekerüljenek a Szlovák Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetébe Pozsonyba, de utána szinte mindjárt disszidáltak Svájcba, amiből mindkét oldalon eget verő botrányok voltak. Hallgatóm volt még B. Kovács István és Liszka József is, ők mindketten szépen hazamentek az egyetem után, ami így helyes. Persze akadtak olyanok is, akik itt maradtak. A Vajdaságból is voltak tehetséges hallgatóim, például Beszédes Valéria, Jung Károly, Klamár Zoltán, később Raffai Judit vagy Papp Árpád, közülük többen nálunk doktoráltak. Szlovéniából Halász Albertet említhetném. Voltak erdélyi hallgatók is, de Vietnamból, Finnországból, Észtor-szágból és Amerikából is, de valamennyit most nem sorolom fel...

– *Egész életét az ELTE Folklore Tanszékén töltötte, ahol hetvenéves koráig volt munkaviszonyban...*

– Én szépen végigjártam a számlélétrát, és most, január 15-én küldtek el nyugdíjba. Tanszékvezetői funkciót az ember 65 éves koráig tölthet be, tanítani ezután is taníthat egészen hetvenéves koráig, de azután már el kell menni az egyetemről. Én ezt nagyon jó megoldásnak tartom. Azt tartom problematikusnak, hogy ha – mint az én esetemben – egy egyetemi tanár kilép az egyetem forgóajtaján, akkor ugyanazon a forgóajtón nem

jön be rögtön egy következő egyetemi tanár. Az a baj, hogy ezek az állások örökre szűnnek meg. Tehát az a szisztéma sokkal jobb volt: amikor én bekerültem a tanszékre: akkor a tanszékvezető Ortutay Gyula volt, aki 1910-ben született, az ő első beosztottja Dégh Linda volt, aki 1920-ban született, a következő volt Katona Imre, aki 1930-ban született, és akkor jöttem én, aki 1940-ben. Volt egy szukcesszivitás, amiről ma már nem beszélhetünk.

– A tanár úrnak pályafutása során alkalma nyílt kapcsolatba lépni nagyon sok európai néprajzi tanszékkel, s annak köszönhetően, hogy nagyon sok nyelven beszél és olvas, nagy rálátása van az európai néprajzi és folklórkutatásra. Hogyan látja a magyar folklórkutatás helyzetét európai viszonylatban?

– Amikor elkezdtem egyetemi pályámat, Európában szinte mindenütt igen jó néprajzi-folklorisztikai tanszékek voltak. Ezek rendszeres stúdiumok voltak, tehát a néprajz is és a folklorisztika is egy rendes egyetemi szak volt, a professzorok nagy része társadalmilag jelentős pozíciót képviselt. Az egyetemi tanárság rang volt, elismert társadalmi rang. Volt lehetőség különböző kutatásokra. Az 1960-as évek elejétől a nemzetközi kapcsolatok egyre szélesebbé váltak, tehát mi is ekkor kezdtünk külföldre utazni. Az 1950-es évek második felében építettek ki különféle kapcsolatokat az én főnökeim is, mint például Ortutay Gyula, de Gunda Béla és mások is. Ők megteremtettek számunkra egy nemzetközi hátteret, egy kapcsolatrendszert, amit aztán mi is fokozatosan kiszélesítettünk, új kollégákkal ismerkedtünk. Ha valahol Európában azt mondtam, hogy Pesten végeztem és Ortutay tanszékén dolgozom, az jó ajánlólevélnek számított. Mivel mi voltunk tulajdonképpen a háború utáni első ilyen fiatal generáció tagjai, akik már külföldre utazhattunk, megszerettek bennünket és mindenki meg akart velünk ismerkedni. Felkészültnek tartottak minket, tehát nagyon jó, gyakran baráti kapcsolatok alakultak ki. Kölcsönösen meglátogattuk, sőt otthon is vendégül láttuk egymást, a mai napig szívesen emlékszünk vissza ezekre az időkre azzal a néhány kollégával, akik még élnek. Magyarországon 1948–1949-ben következett be a tudományok, az oktatás és az egyetem átszervezése nagyon sok olyan modernizálással, amire égető szükség volt. Ennek azonban sok hátulütője is volt. Abban az időben bizonyos korábbi intézmények romjain, azok folytatásaként kialakul például a magyar nyelvtudományi, irodalomtörténeti, történettudományi és egyéb más kutatóintézeti hálózat. Sajnos, ebből bizonyos tudományágak furcsa módon vagy kimaradtak, vagy csak jóval később kerültek be. Ilyen volt például a régészet és a néprajz is. A néprajznak 1966-ig nem volt akadémiai kutató intézménye, bár akadémiai kutató státusok akkor már léteztek és tulajdonképpen munka is folyt. Az akadémiai intézményi hálózat létrejötte után a nemzetközi kapcsolatok, a külföldi utazások lehetősége és az anyagi háttér ezeknél az intézményeknél volt meg. Tehát ég és föld különbség volt az akadémiai néprajzi kutatóintézetek vagy -csoportok és az egyetemek között. Az intézeti alkalmazottaknak évente számtalan lehetőségük nyílt külföldi kutatóutakra a kulturális akadémiai egyezmény keretében megszabott kutatóhónapoknak köszönhetően. Mi Soroksárig sem tudtunk elmenni, mert az egyetem a villamosjegyet sem fizette. Tehát a szakmai feladatok nem csupán áttevődtek a kutatóintézetbe, hanem ezután ott is fogalmazódtak meg. Ilyen volt például a magyar néprajzi kutatásban a néprajzi atlasz, később a lexikon, néprajzi kézikönyvek, és még tovább sorolhatnám, milyen tervfeladatok voltak, amelyeket szerintem az egész néprajzos szakmának együttesen kellett volna megoldania. Sajnos, ebből az

egyetemet rendszeresen kihagyták, ami véleményem szerint emberi inkollegialitásról tanúskodik. Abban az esetben persze, amikor a hosszú évek során nem készültek el valamivel, természetesen bennünket kértek fel a hiányzó anyag megírására. Azt, hogy miképpen változott a néprajznak a szerepe ezekben az évtizedekben, én csak egyetemi perspektívából tudom megítélni, és elképzelhető, hogy benyomásaim más szakterületekre vonatkoztatva érvénytelenek. Végeláthatatlan, hosszú listát tudnék felsorolni, hogy mára Európában hol szűntek meg ezek a kutatási lehetőségek. Hogy szűntek meg a kutatások a norvég, a svéd, a német az osztrák stb. egyetemeken. A néprajz esetében az egyetemek és a múzeumok voltak ugyanis azok a helyek, ahol korábban a fontos publikációk, kiadványok megszülettek. Az 1980-as években az egyetemen a hallgatók létszáma nagyon megnőtt. Körülbelül úgy másfél évtizede, amikor Miskolcon elindult a kultúrantropológiai jellegű néprajzi oktatás, valamilyen jubileum alkalmából meghívtak, hogy tartsak ott ünnepi előadást. Amikor a portás útbaigazított, hogy hová kell mennem, és rátaláltam egy amfiteátrumszerű helyiségre, ahol vagy háromszázan ültek, azt hittem, rossz helyen járok és visszamentem a portáshoz, hogy ismét útbaigazítást kérjek. Kiderült, hogy jó helyre nyitottam be, akkor ugyanis éppen ennyi kultúrantropológus-hallgató volt Miskolcon. Most egy árnyalatnyit megváltozott a helyzet, de hát így is nagy a különbség a korábbi időszakhoz képest. Ugyanis ha harmincan jönnek be egy órára, akkor szívem szerint adnék ennek a társaságnak valamilyen általános műveltséget, ami egyre inkább hiányzik belőlük, másrészt kiemelném közülük azt a néhány, két-három tehetségeset, akik valóban érdeklődnek a szakma iránt és szívesen foglalkoznának életük végéig ezzel. Én a néprajz szakot egy olyan évfolyamban végeztem, ahol ötven-hatan voltunk. Ez azt jelenti, hogy minden félévben mind tárgyi néprajzból, mind folklórból két-két dolgozatot kellett írunk. Ha tízen lettünk volna, csak egyet kellett volna. Ha háromszázan vagy harmincan ülnek bent, az már teljesen mindegy, mert fel sem tételezhetem, hogy azt a bizonyos könyvet, amelyről szó van, elolvasták. Egy könyv nem háromszáz vagy harminc, hanem maximum két példányban van meg a könyvtárban. Itt óriási a változás.

– *Hogyan ítéli meg a mai magyar folklórkutatás eredményeit, perspektíváit, Ön szerint melyek azok az irányok, amelyeket preferálni kellene?*

– A témák és módszerek nagyon fontosak, amelyekkel a folklorisztika vagy a néprajz foglalkozik, s az is, hogy ezek miképpen módosultak az utóbbi évtizedekben. Véleményem szerint a magyar néprajz és a folklorisztika is az 1930-as évektől egyfajta sikertörténetnek tekinthető. Nagyon sok kitűnően képzett, színvonalasan dolgozó kutató tevékenykedett-tevékenykedik, rendszeresen jelentek és jelennek meg a különféle publikációk, tulajdonképpen soha senkit nem gátoltak abban, hogy jó műveket írjon. Talán az 1950-es évek elején volt egy olyan rövid periódus, amikor nagyon sok témával vagy nem foglalkozott senki, vagy pedig nem is volt ajánlatos foglalkozni néhányal: mint például a vallási néprajz. Ekkor néhány téma kutatását jobban forszírozták, mint például a szocialista falu és az akkori életmód, a munkáséletmód kutatása. A kollégák el is kezdték az ilyen jellegű kutatásokat, de egy idő után egyre jobban látták, hogy az általuk megismert és összegyűjtött adatok közölhetetlenek. Nem csak azért, mert az „itt van már a Kánaán” megállapítással homlokegyenest ellenkezőek voltak. Az akkori felső társadalmi vezetésnek ugyanis abban az időben még annál is kevesebb fogalma volt a vidéki életről, mint a két világháború közötti időszak vezető rétegének. Nem vol-

tak ismereteik a magyar falu nyomoráról, mert nem beszéltek nekik erről, vagy egyszerűen tudni sem akartak róla. Teoretikusan is képtelenek lettek volna felfogni valamit. Ha például 1951-ben vagy 1952-ben megjelent volna valaki Révai Józsefnél, aki nem volt buta ember, vagy Rákosinál, aki szintén nem volt buta ember, és azt mondta volna, hogy a magyar faluban rengeteg innovatív jelenség bukkant föl, ezt támogatni kellene, vagy éppen azt mondta volna, hogy továbbra is él a tradicionális paraszt földmádata és ezt figyelembe kellene venni, egyik érvet sem értették volna meg. Föl sem fogták volna, hogy tulajdonképpen mit is mondanak nekik. Ekkor ideológiai okokból egészen más volt a kultúrpolitika, de ezt a pár évet és bizonyos témákat leszámítva a magyar néprajz azzal foglalkozott és azt írt, amit akart. Ezután egy történeti fordulat következett be, amely elsősorban Tálasi Istvánhoz fűződik, aki a még Györffy Istvánnál is emlegetett ötletet tárgyalta újból, miszerint mi valamiféle nomád életmódot hoztunk magunkkal az őshazából, és ennek a nomád életmódnak a nyomai még a 20. század elején is megvannak a magyar pusztákon. Ebben van némi igazság, de ez a jelenség nem úgy történt, hogy minden történeti korszakban változatlanul megvolt, hanem úgy, hogy bizonyos régi etapokat őrzött meg. Ezzel szemben a Tálasi-iskola témaként kiadta az aratás, a kukorica, a paprika, a burgonya, a kapásnövények megjelenését, amelyekről épeszű ember nem állíthatta, hogy mi a burgonyát meg a kukoricát az őshazából hoztuk magunkkal, és mondjuk lóháton természetűük a szegedi fűszerpaprikát. Valódi történetiséget kutattak tehát, és nagyon sok területen ennek köszönhetően jól előrehaladt a kutatás, máig hasznosítjuk az akkor felderített ismereteket. Ahol nem lehetett valamit tudni – jelen esetben a honfoglalás kora –, ott a magyar néprajz hallgatott, nem gyártott tudománytalan elméleteket. Ugyanebben az időben a folklórszta is a történetiség szempontjából kutatta a témákat. A magyar folklór számos jelenségét nem igazán nemzetközi perspektívából vizsgálta, sőt olyan romantikus elgondolásokat hangoztatott, miszerint minden igazi kulturális érték a néptől származik, meg ehhez hasonlókat. Amikor a 1960-as évek közepén fölmerült a gondolat, hogy Hoffmann Tamással együtt készítsünk a magyar népi kultúráról egy történelmi keresztmetszetet, akkor az első reakcióim az volt, hogy igen, de csak abban az esetben, ha Hoffmann Tamás vagy bárki más megírja a tárgyi-néprajzi történet etapjait a magyar népi kultúrára vonatkozóan, és ahhoz én már meg tudom írni a magyar folklór történetét. Aztán Hoffmann Tamás nem vállalta a dolgot, és én közöltem, hogy enélkül én sem tudom megírni a munkát. Később aztán az 1980-as években az addigi kutatási eredmények fényében újragondoltam a dolgot és kijelentettem, hogy az akkorra hozzáférhető anyag alapján már meg lehetne írni a magyar folklór történetéről szóló kötetet.

– *A magyar folklór című kötet 1998-ban jelent meg, amelyet Ön szerkesztett, illetve több fejezetét is Ön írta, s nemzetközi viszonylatban is egy nagyon fontos kiadványként jelezik, nem beszélve az egyetemi oktatásban betöltött hiánypótló szerepéről.*

– Mivel nagy mennyiségű anyag gyűlt össze, és több interpretáció is született, ennek alapján már lehetőség nyílt egy történeti fejlődés bemutatására. Ortutay Gyula valamikor a hatvanas évek fordulóján írt egy áttekintést a magyar népmeséről. Az 1960-ban megjelent *Magyar népmese* című kötet közismert bevezetéséről van szó, amelyben már szerepeltek történeti utalások. Ezeknek a történeti utalásoknak a konkrét adattartalma azonban tarthatatlan, ezt nyugodt lélekkel kijelenthetem. Viszont tény, hogy lehetőséget adott a probléma alaposabb végiggondolásához. Amikor mi *A magyar*

folklór című egyetemi tankönyveket állítottuk össze, a magyar népmeséről szóló fejezetben először bemutattuk a világ népmeséinek történetét és utána következett a magyar népmese történetének áttekintése a középkortól napjainkig. Ortutay azt is leírta, amiről tulajdonképpen semmit sem tudtunk. Ezt ugye nem lehet megtenni. Szerencsére forrásként nagyon sok régi művelődéstörténeti és folklorisztikai anyag is rendelkezésünkre áll. Ezeket ma már be tudjuk illeszteni a valódi történeti adatok valódi történeti sorrendjébe és ez így már nem spekulatív jellegű. Azt, hogy a műköltészet és népköltészet, a kéziratos költészet és a folklór összefügg egymással, soha épeszű ember nem tagadta. Amióta elkezdődött a 18. század végén sok-sok példányban, sok-sok variánsban fönmaradt szövegek kiadása, ez közköltészet néven került be a köztudatba. Hihetetlenül gazdag anyag áll rendelkezésünkre, olyan szöveganyag, ahol minden egyes szövegnek és annak variánsainál tulajdonképpen külön kellene minősíteni, hogy az adott pillanatban a társadalmi létrának melyik fokát képviseli. A kutatás ezt a 19. század elejéig nyugodt lélekkel vissza tudja követni. Persze még mindig vannak fehér foltok, sőt nagyon furcsa fehér foltok. Ilyenek például a magyar népdalszövegek. Amit a legkevésbé ismerünk a strófikusnem-szokáshoz kapcsolódó dalanyagból (én nagyon óvatosan használom azt a szót, hogy „lírai dal”), az az 1850 és 1890 közötti korszak. Megvannak a publikációk, ezt is nagyon jó lenne már összefoglalni, megírni, remélem, hogy erre is sor kerül egyszer. Magyarországon sokáig nem volt találoshkérdés-kutatás sem. Most végre össze van gyűjtve az anyag, már a nyomdában van, az is lehet, hogy két-három héten belül megjelenik a kötet, amely az 1840-es évektől az első világháborúig a magyar találoshkérdések antológiája lesz. [A népszerű változat az interjú készítésének időpontja után megjelent: Vargha Katalin: Találoshkérdések. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2010. – L. J. I. megj.] Ennek az anyagnak köszönhetően a témák változását is figyelemmel kísérhetjük, bár az a legnagyobb érdeme, hogy nagyon régi. A szöveg akkori, amikor azt följegyezték, és én még egy héttel, nemhogy egy évvel előbbre nem datálok semmit, amit nem tudok bizonyítani, alátámasztani.

– *Ha már az „apró műfajoknál” tartunk, a Tanár Úr is hozzájárult a közmondás-kutatáshoz, hiszen az idősebb Pieter Brueghel festménye alapján egy nagyon figyelemre-méltó és a közmondáskutatás szempontjából fontos tanulmányt írt.³*

– Ezt nagyon régen írtam, és bevallom, én is büszke vagyok rá. Az idős Pieter Brueghel *Flamand közmondások* című közismert festménye volt az alapja ennek a tanulmánynak. Azt azonban megjegyezném, hogy ezek tulajdonképpen nem is közmondások, hanem szóláshasonlatok. A nemzetközi folklorisztika legkiválóbb szakértői már a 19. századtól szinte napjainkig azt próbálták megfejteni, hogy a festményen látható jelek melyik közmondással vagy pontosabban szóláshasonlattal azonosíthatók. Százegynéhány szöveget tudtak kimutatni. Hangsúlyozni kell, hogy Brueghelnek ez a festménye korábbi, mint a legrégebben följegyzett magyar proverbium. Én megnéztem, vajon hány magyar magyarázatot tudunk mi ezekhez a flamand közmondásokhoz adni, és arra az eredményre jutottam, hogy nagyjából egy jó harmadát tudjuk magyar adatokkal megfejteni. Ami nem azt jelenti, hogy valamelyik szövegről vagy ábrázolásról én azt állítom, hogy azt a közmondást arra és arra a korra lehet Magyarországon datálni, hanem azt a következtetést vontam le, miszerint az akkori Nyugat-Európában abban az időben megtalálható, viszonylag általánosnak tekinthető anyag egyharmad része a mi proverbiumkincsünkben is megtalálható. Ezek azonban nem úgy keletkeztek, hogy a

Brueghel-festménnyel jártak körbe a magyar parasztok és arról találtak ki közmondásokat. Arról a közös európai ismeretanyagról van szó, amely ilyen formában nálunk a 19. századi szövegekben jelent meg, s ez összetartozik. Egy másik ugyanilyen példa, amit most mélyebben nem részletezek, az exemplumok kérdése. A nagy európai exemplumgyűjtemények között ott van Temesvári Pelbárté és Laskai Osváté. Temesvári, ha úgy tetszik, valamivel eredetibb, s megállapíthatjuk, hogy az európai középkor végi exemplumanyagnak körülbelül egyharmad része megvan Temesvári kötetében is, vagyis a nála található szövegek körülbelül egyharmad része európai-nemzetközi. Paczolay Gyula, aki különben nem folkloristaként indult, évek óta, mondhatnám évtizedek óta készíti Baranyai Decsi magyar közmondásgyűjteményének kritikai kiadását. Az összes szövegnek a változatait nyomon tudjuk követni attól, hogy az adott megfogalmazás hogyan jelenik meg, alakul át. Hihetetlenül gazdag anyag, ráadásul ezek a kis műfajok azért olyan fontosak a folklorisztika számára, mert itt magyar nyelvű adatokról van szó. Ha adott egy konkrét cseh közmondás, azt morvára, szlovákra, sziléziaira, tizenhatféle lengyel dialektusra, beloruszra, oroszra vagy kamcsatkai oroszra stb. le lehet fordítani egy perc alatt. Nem sok ész kell ehhez, ám ez magyarul nem megy. Vagyis ha nekünk megvan egy európai proverbiumunk magyarul, és ez a magyar szöveg megtalálható a későbbi gyűjteményekben, akkor tudjuk, hogy ezt valaki találóan lefordította magyarra, és máig azt használjuk, tehát az európai folklorisztika szempontjából adott egy egészen kiváló magyar anyag, csak tudnunk kell, hogy ebben mit kell kutatnunk.

– *Melyek lennének még azok a fontos területek, amelyek kutatását szorgalmazni kellene?*

– Az előbbiekhöz még hozzátenném, hogy az 1960-as évekhez képest a folklorisztika helyzete sokat változott. Ma Magyarországon nagyszerűen lehet művelni magyar történeti folklorisztikát, természetesen amennyiben a kutatónak megvannak ehhez a kellő filológiai és komparatív ismeretei. A folklorisztikával harminc évvel ezelőtt nem lehetett úgy foglalkozni, mint ma, mert hiányoztak a ma már meglevő ismeretek. A másik dolog, amit szerintem kutatni kell, azok az új jelenségek. Itt van például az akkulturáció. Az új jelenségek vizsgálatához, azt hiszem, régen is voltak modellek, itt van például a folklorizmus fogalma. Én a folklorizmust nem mint jelenséget, és nem egyetlen fogalomként, hanem komplex jelenségként mutatom be. Tehát ha azt mondom, hogy van folklór és van a nem folklór, akkor teljesen mindegy, hogy mi az a nem folklór, és ha valami a folklórból a nem folklórba eljut, az a folklorizmus. Viszont ha a nem folklórból jut el a folklórba, az a folklorizálódás. Nem egyetlen fogalom létezik, hanem több, és ezek között létezik dialektikus mozgás. Ez az, amit a nemzetközi kutatás nem szokott figyelembe venni, kivéve néhány kollégát, akik olvasták a nálunk erről megjelent munkákat. A szlovák kollégákkal, például Milan Leščákkal és másokkal jó az együttműködés ezen a területen, együtt dolgoztuk ezeken a fogalmakon.⁴ A másik dolog, ami a magyar folklorizmuskutatást megkülönbözteti a többitől, hogy nálunk ez nem értékfogalom. A miénktől különösen a német folklorizmuskutatás tér el. Ott úgy dolgozták ki a folklorizmus kritikai fogalmát, hogy az valami nevetéses, fals ideológiák szolgálatában álló és hamis jelenség. Emlékszem, amikor az akkor Hermann Bausinger által vezetett tanszéken Tübingenben kellett előadást tartanom a folklorizmusról: Bausinger úgy konferált be engem, hogy itt következik x y, aki szerint a folklorizmus nem abból áll, hogy idősebb bajor öregurak bőrnadrágban, vadászkalapban

hétvégén ugrándoznak és jódliznak a hegyekben, hanem a folklorizmus pozitív formákat is ölt, úgy mint Bartók és mások műveiben. Ugyanezt, vagyis hogy ez különbözteti meg a magyar folklorizmusfelfogást az övékétől, legutóbb idén január közepén nekem küldött üzenetében ugyanúgy megismétli, ugyanolyan pozitív módon. Tehát ez is egy szemléletbeli különbség. Elmondhatom, hogy szerencsére a korábbi időszakához képest ma már sokkal színvonalasabb a történeti folklorisztikánk, mint más országokban. Itt az igazi probléma, hogyan minősítjük azt a társadalmi közeget, ahol ezek a jelenségek előfordulnak. Vagyis a kérdés az, hogy azt a közeget, amiben mi a korábbi paraszti kultúrának megfelelő jelenségeket keressük, hogyan nevezzük, hogyan interpretáljuk. Tehát nem a folklorizmusjelenségeket vagy nem az olyan modern jelenségeket, mint például a fénymásoló megjelenése, vagy az olyan leveleket, üzeneteket, amelyek a variálódásban meg a humorban a folklór korábbi formáihoz képest fejlődtek vagy megjelentek, mint például az internet útján küldött lánclevelek.

– Tehát az új információs csatornák nem változtatták meg a műfajokat, csupán a terjedés eszközei, módjai bővültek ki általuk?

– Megjelent egy technika, amelyik lehetővé tesz egy olyan típusú információterjedést, amit korábban is meg tudtunk figyelni. Vagy itt vannak például az sms-ek vagy a nagyközönség számára készülő magánblogok. Egészen biztos, hogy ezeknek a megfogalmazásában, tematikájában és a szerkezetében stb. olyan elemek is megtalálhatók, amelyek a tradicionális kultúrából öröklődtek át. A kérdés az, hogyan nevezzük ezt a kultúrát. Az, hogy a paraszti lakodalomban viszonylag későn jelennek meg a hivatásos fényképészek, az ifjú pár vagy a jegyesek már fényképezkednek, de a lakodalomban még nincsenek képek, aztán megjelennek a képek, aztán maguk a résztvevők készítik a fényképeket, aztán a videót és ki tudja, mit találnak ki még a jövőben. Tehát nem ez a fajta szukcesszivitás a kérdés, hanem hogy minek nevezzük ezt, bár akár azt is mondhatjuk, ennek a terminusnak a megtalálása talán nem a folklorista vagy a néprajzkutató feladata. Igaz, néhány esetben ők is próbálkoztak ezzel, mint például Erdei Ferenc. „Utóparaszi” meg hasonló kategóriákat használtak, ami vagy pontos, vagy nem, de szerencsésebb megoldás, ha nem azt mondjuk például, hogy szocialista mezőgazdaság. Véleményem szerint a posztparaszti sem megfelelő, de az utóparaszi sem. A magyar néprajz vagy magyar folklór szempontjából akkor lehet megragadni a jelenséget, ha egyszerre vizsgáljuk pl. a Mátyusföldön, a Kárpátalján, a Szilágyságban vagy Székelyudvarhelyen, a Bácskában meg a Bánátban és Szlovéniában a szlovéniai magyaroknál is. Ugyanezek a tendenciák jelenleg eltérően módosulnak, mégis találni bennük valami közösét. Ezzel kapcsolatban mindig el szoktam mesélni, hogy mi többször is jártunk volt tanítványom, Halász Albert jóvoltából Lendva környékén. Egy alkalommal az egyik adatközlőt kerestük. Az említett Halász Alberttel egy olyan autóval mentünk, amiről azt sem tudtam megállapítani, hogy milyen típusú, csak azt, hogy nagy, szürke, modern. És ezzel az autóval kerestük az adatközlőt. Az adatközlő egy hasonló színvonalú autóval ment el hazulról, bankba, tehát mi a folklór adatközlőt mondjuk egy Mercedesszel üldözzük, aki a Chevroletjén megy előttünk, de ezzel szemben ott van a kárpátaljai falusi magyar és nem csak a falusi szegénység, meg a moldvai csángók szörnyű gazdasági helyzete. A kérdés az, hogy mi az a kategória, ahogyan ma, 2010-ben ezeket a jelenségeket egy kalap alá fogjuk: ezen kell törni a fejünket. Bevallom, nekem sincs sok ötletem.

– *Mi a véleménye arról, hogy a rendszerváltás után egyre nagyobb mértékben, sőt az utóbbi néhány évben különösen felerősödött és egyre jobban terjed a romantikus néprajzi szemlélet, terjed a rovásírás, évek óta már nemzetközi rovásírásversenyt is rendeznek. Egyre nagyobb teret hódítanak a különféle délibábos teóriák, a tudománytalan elméletek terjesztői egyre hangosabbak. Ön mivel magyarázza, hogy az emberek ennyire fogékonyak tudománytalan elméletekre? Annak ellenére, hogy a néprajzkutatás óriási eredményeket ért el a romantikus kezdetektől, az emberek zöme – a képzett értelmiségiek is – a néprajz szó hallatán mégis az ősiségre, a nemzeti specifikumra asszociál, és a tévécsatornáknak is egyre inkább ezt az irányvonalat preferálják?*

– Ez nagyon bonyolult jelenség, és akármelyik részével foglalkozik is az ember, minden esetben nagyon körültekintően, óvatosan lehet bármit is mondani. Azt hiszem, hogy az egyetemen mi ezt próbáltuk csinálni. A néprajz szakma, itt konkrét ismeretek, tudományos tények vannak. Ezt a jelenségeket különféleképpen lehet interpretálni, de a tudomány keretén belül. A fantazmagóriák nem tartoznak ide, azt az ember órán és az előadásokon és máshol is megpróbálja a maga helyére tenni, eltávolítani tőle azokat, akik talán ebben hisznek. Ennek a jelenségnek nagyon sokféle oka van, és egyébként nem csak nálunk van így. Tehát ezt a rendszerváltozással vagy a magyarok izolált helyzetével, Trianonnal vagy azzal, hogy valakik összeesküdtek az igaz magyar kultúra ellen, nem lehet magyarázni. Nagyon nehéz bármit is mondani, mert akármilyen fogalmat használ valaki, azzal a fogalommal kapcsolatban is lehet megjegyzést tenni. Ami a romantikus kifejezést illeti: az európai néprajz és a folklorisztika szempontjából különösen a szó szoros értelmében vett romantika előtt, a 18. századtól a szó szoros értelmében vett romantika után, tehát a 19. század végéig a folklorisztika szinte mindent a romantikának köszönhet. Tehát az én számomra a romantikus folklorisztika dicsérő szó.

– *Ilyen értelemben igen, de én arra értettem, hogy a romantikus néprajzi szemléletmód is hozzájárul a különböző tévhitekre alapozott teóriák terjedéséhez.*

– Nos, ennek a jelenségnek a megmagyarázására mi egy rossz szakma vagyunk...

– *Tudom, hogy ennek az ideológiai szempontból eléggé veszélyes felfogásnak az elemzésére, magyarázatára nem a néprajz hivatott, azonban sokszor maguk a néprajzi diplomával rendelkező egyének is terjesztik...*

– Erre megint azt mondom, hogy mi a folklórral foglalkozunk, nem pedig az embernek a gyógyításával, és nem a genetikai ismereteit vagy egyebeket vesszük figyelembe, mert akkor elmeorvosért lehetne kiáltani, hiszen ezek nemcsak hogy tévhitek, hanem elképesztő számárságok is. Ugyanakkor a kultúrában a maga helyén ott vannak ezek a jelenségek, s ha egy illetékes tudós azt mondja, hogy valami nem jó, mert tudománytalan, én biztos nem fogom azt mondani mint folklorista, hogy valami nem jó, mert tudománytalan, ugyanis én jelenségként ítélem meg. Egyébként a folklór 99%-a tudománytalan, és attól a maga helyén nagyon jól van. Ami igazán szörnyű, az az, hogyha valaki tudja ezt, netalántán egyetemi képzésben részesült, és ennek ellenére beáll szélhámosnak, nos az rémes dolog.

– *Ráadásul ideológiai szempontból is nagyon veszélyes.*

– Veszélyes, mert butít, és ugye a tömegkommunikáció is nagyon sok szempontból felelős ezért. Amikor generációkkal ezelőtt vetítette a tévé nálunk a Robin Hood című filmsorozatot a gyerekeknek, akkor egy idő után az adás előtt meg adás után is figyelmeztették a nézőket, hogy a gyerekek ne lövöldözzenek, ugyanis azok, amikor még szinte véget sem ért az adás, a házilag készített nyíllal és íjjal lövöldözték egymást, a szemorvosok legnagyobb bánatára. Jelen esetben mi a teendő? Ne legyen Robin Hood? Nem tudom. Azt viszont igen, hogy ha valaki fantasztikus, hihetetlen és tarthatatlan ideológiákat akar kitalálni, akkor ki tudja találni, és megtalálja a módot is arra, hogy terjeszteni tudja.

– Most térjünk vissza a Tanár Úr munkásságához. Köztudott, hogy nagyon sok külföldi egyetemen tanított (pl. Helsinki, Tartu, London, Marburg, Hamburg, Innsbruck, Berkeley, Nashville, valamint Nyitra, Kolozsvár, Újvidék stb.), számtalan konferencián vett részt és tartott előadást. Ezek mellett számos fontos szervezetnek a tagja vagy elnöke mind Magyarországon, mind pedig külföldön. Melyek ezek?

– Mivel különféle szervezetekről, intézményekről stb. van szó, most inkább ezeket nem sorolnám fel...

– Én viszont legalább néhányat megemlítenék: a Nemzetközi Szemiotikai Társaság vezetőségének magyar tagja, a Nemzetközi Finnugor Szemiotikai Társaság és a Magyar Szemiotikai Társaság alapító elnöke, a Kalevala Társaság, az Európai Néprajzi Társaság tagja, több ízben volt az UNESCO Rapporteurje, s a folklór védelméről szóló 1989-ben megfogalmazott javaslat végső szövege is Öntől származik. És még hosszan folytathatnám tovább, azonban terjedelmi okokból nem tehetem. Az viszont érdekelne, hogy munkásságát milyen díjakkal, elismerésekkel jutalmazták.

– Nos, erre a kérdésre sem feltétlenül szükséges válaszolni...

– Én viszont fontosnak tartom, tehát felsorolok néhányat: az Európai Folklór Intézet Európai Folklór Érme, Scheiber Sándor-díj, Lukács György díj, Györffy István emlékérem, Ortutay Gyula emlékérem, Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Pro Universitate érme, a Kalevala Társaság jubileumi érme (ezt nagyon kevesen kapták meg), a Finn Oroszlán Lovagrend tagja, s a Bukaresti Tudományegyetem „professor honoris causa” címet adományozott Önnek. A Tanár Úr 70. születésnapjára az egyetemen szép ünnepséget szerveztek és meglepetésként készült egy kis kamarakiállítás is...

– Igen, ha most kisétál a folyosóra, akkor itt láthat különböző tablókát, amelyek még az én ünneplésemet tartalmazták. A születésnap köszöntése alkalmával nem volt alkalom megnézni, csak két-három nap múlva láttam az anyagot. Többek közt bemutatták azt is, hogy az én születésnapomon milyen neves személyiségek születtek, például a születésnapunk egy napra esik Al Caponéval...

– Verebélyi Kincső tanárnőnek, a Folklore Tanszék jelenlegi tanszékvezetőjének, az Ön feleségének is készítettek a diákok és a kollégák egy hasonló kis kamarakiállítást nemrég ünnepelt születésnapja alkalmából...

– Igen, s az őt felköszöntő megemlítette, hogy ezen a napon hoztak egy, több korábbi-hoz képest is nagyon rossz döntést Jaltában, a háború utáni berendezkedést illetően, valamint Kelet-Magyarországon, ahol már új rezsim volt, ezen a napon akasztották föl az első elítéltet. Nos, ez utóbbi még Al Caponéhoz képest is morbid.

– *Sokan tudják, mégsem mindenki, hogy Verebélyi Kincsővel házastársak. Hogyan működik ez, oktatói, majd munkahelyi kapcsolatban?*

– Erre csak nagyon röviden kell válaszolnom. Mi nagyon régóta (mondjuk: 50 éve!) ismerjük egymást, Kincső gimnazista kora óta. Aztán jobban akkor ismertem meg, amikor már budapesti egyetemistaként néprajz szakos lett. Egyébként egyik munkahelyén (az Egyetemi Lapoknál) az ő főnökét még csecsemőkora óta (!) ismertem. Kincső nem úgy került a Folklore Tanszékre, hogy mi előbb összeházasodtunk. Itt minden fordított sorrendben történt. Vagyis előbb tanítottam őt (is), majd dolgoztunk együtt (huzamos és intenzív módon először a magyarországi folklorizmus kutatás megszervezésében), majd ő lett utódom a Folklore Tanszék vezetőjeként, a Néprajzi Intézet igazgatójaként, doktori programunk vezetőjeként. Gondolom, majd „utódom” lesz e funkciók letevésekor, meg nyugdíjba vonulásakor is. Ennek az immár emberöltőnyi munkahelyi kapcsolatnak során viszont sosem egyazon szobában működtünk. Otthon is két külön íróasztalunk van, két szobában. A két személyes könyvtár még megmaradt részeit viszont egybetettük. Ha olyan könyvet kér vagy használ, amely az én szobámban van, gyakran tőlem kéri és velem rakatja vissza a helyére. Így elvben mindig tudjuk, melyik könyv kinél van. (Azért őrjögve is szoktunk keresni egyet s mást...) A szakmában nagyon sok mindentől ugyanaz a nézetünk. Ezt nem külön programként alakítottuk ki, hanem szinte eleve így volt. Amit ennél fontosabbnak tartok: társadalomfelfogásunk szinte teljesen azonos. Irodalmi és művészeti ízlésünk is. Ez sem az együttlét idején alakult ki – eleve ilyen volt. Bár amikor én ortodox egyházi zenét vagy cigány folklórt hallgatok óraszám – be szokta csukni az ajtaját, „a jóból is megárt a sok” jelszóval. Sokkal többet olvas, mint én, főként fekke imádm franciául és németül olvasni – napokon át. Azt hiszem, én utoljára 1956 előtt olvastam fekke. A színházat és a koncertet nálam többre tartja. Viszont a krimiket együtt szoktunk nézni a televízióban. (Mást alig.) Nagyon szépen énekel(ne) és táncol(na) – de ehhez én nem vagyok jó partner. Tőle tanultam a tárgyak, benne a művelődéstörténeti értékű kis tárgyak imádatát, ismeretét, megkeresését. Elhűlök, mi mindent gyűjtött évtizedek során. Az ócskapiacra együtt szoktunk járni – bár ilyenkor zsandár módon jön mellettem, nehogy én „hülyeségeket” vegyek. (Persze, ő sokkal több tárgyat vesz – de hiszen ő ismeri ezeket.) Időnként kitisztítja a vitrint – ilyenkor persze nekem rögtön az lesz a „kedves” tárgyam, ami kivett. Imádm autót vezetni, és ez megnyugtatja őt. Én meg nem vezetek. És egyáltalán nem nyugtat meg az autósok borzalmas viselkedése. Azaz sokféle azonosság, sokféle ellentét van köztünk. Nyaralni olyankor és olyan helyre szeret menni, amit én eleve rossz döntésnek tartok. Azért, főként fiatalabb korunkban rengeteget utaztunk együtt, keresztül-kasul Marokkótól Marburgig, a görög szigetekig. A Folklore Tanszéken mára már mindenki hozzászólt a mi kettősünkhöz, a mai kollégák vagy diákok elődei is. Ők ezt természeti tényként fogják fel. A tanszéki értekezleteken azért vannak humoros pillanatok. Egyszer például „bikfic”-nek neveztem – voltaképpen kedveskedésből. Nem úgy sült el. Egyébként Kincső ezerszer elmondja, hogy az én „humoromat” élő ember nem tudja felfogni. Abban igazat adok, hogy van ilyen ember... Mindig vannak ötletei, tervei, min-

dig szervez valamit. Így persze könnyű valaki közelében fél évszázadot boldogan (no, nem mindig!) leélni. Elfut ez az idő.

– *Még egy utolsó kérdés, amit minden interjúalany utál: min dolgozik jelenleg a Tanár Úr?*

– Erre a kérdésre sosem szerettem válaszolni, ugyanis az ember mindig foglalkozik valamivel, mindig voltak és vannak különböző feladatai. Ezt tapasztalatból maguk is tudják, sokszor huszonötféle dologgal kell egyszerre foglalkozni, és az ember, mint a zsonglőr, próbálja feldobálni, hogy melyik esik le legkésőbb, és hátha addig legalább az egyik feladatát be tudja fejezni. Március 24-én ünnepeljük tanszékünkön az 1978-ban elhunyt Ortutay Gyula professzor századik születésnapját. Ő volt ennek a tanszéknek egykor a vezetője, s az egyetemi néprajzi intézetnek igazgatója, az ELTE rektora és hasonlók. Egy rendezvényt szervezünk, amely a Kerepesi temetőben az ünnepelt sírjának megkoszorúzásával kezdődik délelőtt, utána pedig az ELTE központi épületében, a díszteremben egy emlékülést tartunk, ahol Ortutay tevékenységét, életét s érdemeit méltatjuk, majd megtekintjük a folklór tanszéken összeállított kamarakiállítását az ő műveiből, valamint vele kapcsolatos művekből és személyes emlékeiből, emléktárgyaiból. A kiállítást az ünnepelt családtagjainak segítségével készítjük elő. Részleteket vetítettünk abból a kétrészes portréfilmből, amit még 1975-ben készítették Ortutayról. Ezt a filmet több okból szeretném látni: én voltam a riporter, tehát tudom, mi van a filmben és mi maradt ki, ugyanis lehetőleg a legpontosabb, leghűbb képet próbáltam megrajzolni ebben a tévéinterjúban Ortutayról, ami egyáltalán nem volt könnyű, ugyanis színes egyéniség, rengeteget beszélő interjúalany volt. Ennek az ünnepségnak a megrendezésével részben az is a célunk, hogy saját identitásunkat erősítsük. Egyben példát akarunk mutatni, hogy nem minden elődünkbe rúgunk bele ott, ahol érzük, sőt ha lehet, egyikbe se, tehát még olyan valakibe se, aki megérdemelné, s olyanba se természetesen, aki nem érdemelné meg. Azt szeretnénk, hogy a hallgatónk vegyék észre, egy nagyon hosszú tradícióhoz kötődnek ők is, és ugyanezt próbálom sugallni kollégáimnak is. Arra törekszem, hogy kicsit humorosan, szellemes módon mutassuk be a személyiségét, hiszen a mi szakmánk nem mindig unalmas...

Az interjút L. Juhász Ilona készítette

Jegyzetek

1. A beszélgetés 2010 februárjában készült
2. *Az Elsüllyedt falu a Dunántúlon* (Bp. 1936) című kötetről van szó.
3. Voigt Vilmos: Németalföldi közmondások id. Pieter Brueghel festményén. Magyar történeti folklorisztikai elemzés-kísérlet. *Ethnographia*, 96. (1985) 59–71. p.
4. Vö. Leščák, Milan–Voigt Vilmos (red.): *Folklorismus Bulletin 1*. Budapest, Népművelési Intézet, 1979.

Voigt Vilmos bibliográfiája

Voigt Vilmos 70. születésnapja alkalmából egy külön kötetben megjelentették az ünnepelelt bibliográfiáját, amely összesen 2194 tételt tartalmaz. (Keményfi Róbert [szerk.]: *Voigt Vilmos könyvészete*. Debrecen, Néprajzi Tanszék, 2010. 184 p. [A bibliográfiát összeállította: Molnár Szilvia]). A bibliográfiában szereplő 5 kategóriába sorolt, különféle nyelveken írt (A. Könyvek, füzetek, önálló kiadványok; B. Szerkesztett művek; C. Tanulmányok, szaklexikonok, címszavak; D. egyéb közlemények: konferenciabeszámolók, ünnepi köszöntések, nekrológok, visszaemlékezések, interjúk; E. Ismertetések, referenciák) tételek közül helyszűke miatt mi most csupán a fontosabb önálló kötetek bibliográfiai adatait közöljük:

- A folklór alkotások elemzése. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1972, 377 p. /Néprajzi Tanulmányok/ A folklór esztétikájához. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1972, 384 p. /Esztétikai Kiskönyvtár./ Glaube und Inhalt. Drei Studien zur Volksüberlieferung. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 1976, 120 p. /Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Ókori Történeti Tanszékének kiadványai 15./
- Bevezetés a szemiotikába. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1977, 216 p. (2. kiadás: Budapest, Osiris Kiadó, 2008.)
- Úvod do semiotiky. Bratislava, Tatran, 1981, 256 p.
- Modern magyar folklorisztikai tanulmányok. Debrecen, KLTE Néprajzi Tanszék, 1987, 208 p. /Folklór és etnográfia 34./
- Szemiotikai kultúra – a kultúra szemiotikája. Debrecen, KLTE Néprajzi Tanszék, 1990, 55 p. /Néprajz egyetemi hallgatóknak 4./
- A folklorizmusról. Debrecen, KLTE Néprajzi Tanszék, 1990, 87 p. /Néprajz egyetemi hallgatóknak 9./
- Menin puutarhaani. Valikoima unkarilaisia kansanrunoja 1500-luvulta 1900 luvulle. Helsinki, 1990, 105 p.
- Irodalom és nép Északon. A balti finn népek folklórja mint az európai folklór része. Tanulmányok. Budapest, Universitas Kiadó, 1997, 207 p.
- Szerk.: A magyar folklór. Budapest, Osiris Kiadó, 1998, 651 p.
- Suggestions Towards a Theory of Folklore. Budapest, Mundus Hungarian University Press 1999, XII., 409 p.
- Világnak kezdetétől fogva. Történeti folklorisztikai tanulmányok. Budapest, Universitas Könyvkiadó, 2000, 368 p.
- A folklórtól a folklorizmusig. Történeti folklorisztikai tanulmányok. Budapest, Universitas Könyvkiadó, 2001, 355 p.
- A magyar ősvalláskutatás kérdései. Budapest, Magyar Vallástudományi Társaság, 2003, 107 p. /Vallástudományi tanulmányok 4./
- Hoppál Mihállyal közösen: Ethnosemiotics © Hungary. Budapest, European Folklore Institute, 2003.
- A vallási élmény története. Bevezetés a vallástudományba. Budapest, Timp Kiadó, 2004, 253 p.
- Magyar, magyarországi, nemzetközi. Történeti folklorisztikai tanulmányok. Budapest, Universitas Kiadó, 2004, 454 p.
- Europäische Linien. Studien zur Finnugristik, Folkloristik und Semiotik. Budapest, Akadémiai Könyvkiadó, 2005, 274 p.
- Magyar folklór szöveggyűjtemény I. Budapest, Osiris Kiadó, 2005, 845 p. /Osiris tankönyvek./
- A vallás megnyilvánulásai. Bevezetés a vallástudományba. Budapest, Timp Kft, 2006, 343 p.
- Meseszó. Tanulmányok mesékről és mesekutatásról. Budapest, ELTE Néprajzi Intézet, 2009, 420 p.

SIMON ATTILA

Magyarország felbomlása és a trianoni békeszerződés a magyar és szlovák kollektív emlékezetben 1918–2010

(A szlovák–magyar történész-vegyesbizottság idei éves konferenciája. Érsekújvár, 2010. június 24–25.)

A kétoldalú magyar–szlovák kapcsolatokat sújtó viszályoktól és feszültségektől terhelt időszakot követően rendezte meg a szlovák–magyar történész-vegyesbizottság idei éves konferenciáját, amelynek témáját Trianon, a történeti Magyarország szétesése és a trianoni békeszerződés adta. Ennek fényében akár egy parázs vitától terhelt, a kemény szakmai vitákat sem nélkülöző rendezvényt is lehetett volna várni, ám nem ez következett be, a konferenciát a konstruktív párbeszéd, sőt olykor a túlzott udvariasság jellemezte, s talán egy-egy élesebb vita nem vált volna kárára. Ebben kétségteljesen nagy szerepe volt annak is, hogy a konferencia szakmai programjáért felelős fiatal szlovák történész, Miroslav Michela szándékai szerint a rendezvényen elhangzó előadások a hagyományos politikatörténeti megközelítések helyett szinte kivétel nélkül a trianoni döntés recepciójával, a magyar és a szlovák kollektív emlékezetben való visszatükröződéssel foglalkoztak.

Mivel az előre meghirdetett programban feltüntetett Bohumila Ferenčuchová nem tudott részt venni a rendezvényen, csupán egyetlen nyitó előadás hangzott el. Ezt a ROMSICS IGNÁC tartotta, aki Trianonnak a magyar politikai gondolkodásban betöltött szerepéről referált. A neves budapesti történész előadásából jól kirajzolódtak azok a különbségek, amelyek a trianoni békeszerződésnek a magyarországi közbeszédben való helyét jellemezték.

A konferencia első délelőttiének három előadását a téma lokális megközelítése kötötte össze. Az ELTE történésze, ABLONCZY BALÁZS a Trianon utáni menekültszervezetek rítusait és sajátosságait vizsgálta, miközben példáit elsősorban a szepességi és a selmecebányai menekülteket tömörítő szervezetekből vette. A fiatal szlovák kolléga, LUCIA SEGLÓVÁ a szlovák nemzeti mozgalom centrumának számító Turócszentmártonnal kapcsolatos kutatásaival próbálta megismertetni a résztvevőket, ez azonban nem sikerült teljes mértékben. PETER MACHO, az SZTA Történettudományi Intézetének munkatársa a trianoni békekötés emblematisz magyar alakjának, Apponyi Albertnek a korabeli szlovák lapokban fellelhető ábrázolásait próbálta összegyűjteni. Az előadása során kifejtett tapasztalatai azonban azt jelzik, hogy a korabeli szlovák sajtó meglehetősen keveset foglalkozott Trianon kérdésével, így Apponyinak is csak kevés teret szentelt.

A délutáni előadásokat a szintén a pozsonyi Történettudományi Intézetben dolgozó VÖRÖS LÁSZLÓNAK a magyar és a szlovák történetírás Trianon-képéről tartott előadása vezette fel. Noha az időhiány miatt a szlovák historiográfia csupán kevés helyet kapott előadásában, az azonban mégis kiderült, hogy az a magyar történetíráshoz képest meglehetősen homogén és az évtizedek során szinte alig változó képet őriz Trianonnal kapcsolatban.

A következő két előadás több szempontból is kilógott a sorból. Egyrészt azért, mivel mindkettőnek két-két előadója volt (az egyiknek ANDREJ FINDOR és MIROSLAV MICHELA, a másiknak DAGMAR KUSÁ és MIROSLAV MICHELA), másrészt mivel nem is hagyományos előadásokról volt szó, hanem inkább problémafelvető diskurzusokról, amelyekben a téma módszertani megközelítése dominált. A konferencia első napjának záró blokkja a történeész-vegyesbizottság mellett működő tanári tagozat szervezésében arról szólt, hogyan lehet Trianont tanítani. Ennek keretén belül JAKAB GYÖRGY budapesti tanár a magyarországi történelem-tankönyvek didaktikai fejlődéséről, a Komenský Egyetem docense, VILIAM KRATOCHVÍL pedig a módszertan új útjairól adott elő. S hogy a tanári tagozat nem csupán az elmélettel foglalkozik, azt a Selye János egyetem oktatója, VAJDA BARNABÁS bizonyította, aki azt az oktatási modult mutatta be, amely teljesen új alapokra helyezné Trianon oktatását is.

A konferencia második napját az ELTE oktatójának, ZEIDLER MIKLÓSNAK az előadása nyitotta, aki a magyarországi revíziós szobrok történetét és szimbolikáját vázolta fel. Szó szerint vitára gerjesztő volt KOVÁCS ÉVA előadása, aki Trianont mint „nemzeti konténert” határozta meg, vagyis azt jelezte, hogy a Trianon-diskurzus legnagyobb problémája éppen az, hogy nem magáról a trianoni békeszerződésről folyik, hanem minden más egyébről. A konferencia egyetlen szlovákiai magyar témáját SIMON ATTILA, a Fórum Intézet munkatársa és a Selye János Egyetem tanszékvezetője hozta, aki azt vázolta fel a hallgatóságnak, hogyan vélekedett Csehszlovákia megalakulásáról és Trianonról a két háború közötti kormánypárti aktivista magyar politika.

Rendkívül érdekes volt FEISCHMIDT MARGIT kulturális antropológus előadása, aki a mai magyar szélsőjobb és Trianon viszonyát, illetve az ún. nemzeti rock ebben játszott szerepét vizsgálta, s kitért arra is, hogy a revíziós jelszavak és jelképek mögött nem feltétlenül vannak tényleges revíziós szándékok. A komáromi egyetem dékánjának, SZARKA LÁSZLÓNAK az előadása a memoáirodalom Trianon-képét tárgyalta, pontosabban azt, hogyan látták a történeti Magyarország szétesésében játszott szerepüket olyan politikusok, mint Apponyi Albert, Jászi Oszkár vagy Károlyi Mihály. Szintén az irodalom, de nem a memoárok, hanem a szépirodalom volt a témája a pozsonyi egyetem professzora, ROMAN HOLEC előadásának, aki a húszas évek szlovák szépirodalmi alkotásaiban fellelhető Trianon-ábrázolásokat vázolta fel.

Egy tudományos konferencia sava-borsát általában nem maguk az előadások, hanem az azokat követő, azokat színesítő vita szokta adni, s így volt ez ezúttal is. Ebben nem csupán az egyes előadásokhoz, de a konferencia egészét illetően is számos értékes hozzászólás hangzott el. Többek között az is, hogy kicsit egyoldalú volt a diskurzus, hiszen míg Trianon magyar traumáját alaposan kivesézték, arról, hogy miért jelent traumát a szlovákoknak Trianon, kevés szó esett, és a szlovák résztvevők sem igyekeztek ezt megvilágítani. Mint ahogy magyar oldalról az is elhangzott, hogy ugyan fontos Trianon emlékezetét és recepcióját vizsgálni, ám a két oldal történetírása között még Trianon alapkérdéseiben sincs összhang, s ameddig ez nem születik meg, addig bizony az államhatárok kérdését és más alapproblémákat sem lehet félretenni, s a szlovák történetírásnak ehhez is határozottabban hozzá kellene szólnia.

A konferencia a szlovák-magyar történeész-vegyesbizottság szervezésében zajlott, s a rendezvény keretén belül a vegyes bizottság ülésére is sor került. Éppen ezért az a vegyes bizottság felelőssége is, hogy egy ilyen fontos konferencián, amely szinkrontolmácsolással zajlik, megfelelő szintű tolmácsokat biztosítson. Ez ugyanis alapfeltétele annak, hogy bármilyen konferencia ne csupán egyoldalú monológok, hanem konstruktív párbeszéd helyszíne legyen.

Kockázati társadalom és felelősség

(Alkalmazott filozófiai konferencia Pécssett.
2010. április 29–30.)

A Kockázati társadalom és felelősség című nemzetközi tudományos találkozó az Alkalmazott Filozófiai Társaság és az ETHOSZ Tudományos Egyesület közös szervezésében valósult meg Pécssett.

Ejtsünk szót először a konferencia szervezőiről. Az Alkalmazott Filozófiai Társaság 1998-ban kezdte meg tevékenységét, és az azóta eltelt idő alatt több tanácskozást, konferenciát szervezett és tanulmánykötetet adott ki, nemzetközi részvétellel. Elnöke Dr. Szécsi Gábor, titkára Dr. Karikó Sándor. A Társaság célja a magyarországi alkalmazott filozófia művelésének elősegítése. Dr. Karikó Sándor az alkalmazott filozófia lényegét a következőképpen foglalta össze: „Az alkalmazott filozófia nem csupán a konkrét-hoz, a gyakorlathoz, az esettanulmányokhoz való visszanyúlást jelenti, hanem valamilyen sajátos többletet is. [...] Az alkalmazott filozófia művelője azt próbálja tudatosítani és alátámasztani, hogy minden emberi döntés és cselekvés végső soron erkölcsi jelentőséggel és felelősséggel bír.” A kétévente szervezett konferenciák eddig a következő témákat dolgozták fel: Európaiság; Politikai és morális kultúra; Az alkalmazott filozófia esélyei; Értékválság – Értékváltás; Gazdaság és/vagy kultúra; Közösség és instabilitás. Az ETHOSZ Egyesület célja a különböző tudományágak képviselői közötti kommunikáció elősegítése és a multidiszciplináris szemléletű társadalomtudomány hazai művelése. Hivatalosan 2009 januárja óta működik, de informálisan a tagok már 2006 óta dolgoznak együtt. Tagjai a hazai pedagógiai, orvosi, üzleti, és általános etika neves képviselői; filozófusok, orvosok, jogászok, pedagógiai és gazdasági szakemberek. Az elmúlt években szintén több szakmai konferenciát szerveztek, melyeken a következő témákat dolgozták fel: Szaketikák; Szaketikák és a tudás; Tolerancia; Bizalom. Az Egyesület elnöke Dr. Bertók Rózsa, titkára Dr. Barcsi Tamás.

Az idén április 29–30-án Pécssett megrendezett konferencia előadói magyarországi, romániai, szerbiai és szlovákiai egyetemek tudományos munkatársai voltak, akik tanulmányaikban a kockázat és a felelősség tematikáját több szempontból dolgozták fel. Így az egyes előadásokat követően érdekes vita alakult ki, amelyben filozófiai, közgazdaságtudományi, gyógyszerészeti, etikai és egyéb érvek és vélemények ütköztek. E rövid összefoglalásban a fentiekre tekintettel csupán az egyes előadók egy-egy gondolatára térek ki, mert az előadások részletesebb bemutatása sokkal nagyobb terjedelmet igényelne. EGYED PÉTER előadásáról a megkéssett érkezés miatt sajnós lemaradtam, és ezt előadásának címe (*Etnikumközi viszonyok és felelősség-megosztás*) és az előadó személyisége miatt is sajnálhatom.

UNGVÁRI ZRÍNYI IMRE *A függőség, a kockázat és a felelősség rendszerei* című előadásában a kockázatot mint az emberi létállapot természetéből adódó tényezőt határozta meg. „Alapvető létmódunk, a szabadság azt jelenti, hogy ismerjük lehetőségeinket és

élni tudunk velük: vállaljuk a létfeltételekbe való beavatkozás kockázatát.” LÁNYI ANDRÁS véleménye szerint a tudásalapú társadalom alaptalan tudású társadalomnak mutatkozik. Elkerülhetetlennek tűnik a politika értelmének helyreállítása egy új politikai filozófia alapján, melynek lehetséges alapelvei az ökológiai elővigyázatosság, a mértéktartó cselekvés, a felelős részvétel, a közösségi önrendelkezés, a dolgok emberi léptékének helyreállítása, a felszabadulás a hatékonyság-elv és a bőség zsarnoksága alól. SZOLCSÁNYI TIBOR a placebo-hatás és az orvosi etika kérdésének kapcsán azt fejtegette, miként oldható meg a kérdés úgy, hogy ne sértse a betegek autonómiáját. Véleménye szerint az orvoslás jelenkori paradigmájának meghaladására van szükség. SZÉCSI GÁBOR azt a témát járta körül, hogy az új információközösségek révén az elektronikus kommunikáció felgyorsítja a hagyományos fogalmi, társadalmi és politikai határok elmosódását, s így tanúi vagyunk fogalmi és társadalmi konvergenciáknak az új globális és lokális közösségi formák tagjaiként. HIMFY JÓZSEF *Politika előtt – politika után* című előadásában megkülönböztette az ún. állampolgári, valamint az ún. habituális, hagyományos értelemben vett polgári készségeket. A normatív készségek elengedhetetlen voltát hangsúlyozva rámutatott mindkét „erény” hasznosságára demokráciáinkban. TÓTH I. JÁNOS *Kockázat és felelősség* című előadásában Hans Jonas és Ulrich Beck munkásságát vizsgálta. Mindkét szerző központi tézise, hogy a 20. század második felére a fejlett technológiát használó emberi tevékenység jelenti a legfőbb kockázati tényezőt. A kockázat új formáit csak a felelősség új formáival tudjuk kezelni. BARCSI TAMÁS a humán biotechnológia kockázatairól elmélkedve a génebésszettel és a klónozással kapcsolatban fogalmazott meg néhány gondolatot. A klónozással kapcsolatos főbb fenntartások számbavétele után morális szempontból vizsgálta a humán biotechnológia problémáját. MÁRFAI MOLNÁR LÁSZLÓ előadásában kifejtette, a tudás minden eddigi felvetődött értelmében magában foglal valamifajta kockázatot. A nevelést olyan morális kommunikációs folyamatként kell értenünk, amelynek célja az instabil posztmodern szubjektum morális artikulációja a narratíva révén. KARIKÓ SÁNDOR előadása, *A felelőtlenység kockázata* azt a problémát járta körül, hogy napjainkban a technológiák, a tudományok és az iparosodás előrehaladásával a társadalmi kockázatok is növekednek. Ha a kockázatot az emberi fejlődés állítja elő, akkor az emberi erkölcs a felelős a következményekért. Elvi szinten mindenki egyetért a felelősség felvetésével, de a konkrét felelősségvállalástól már menekül. Ha ezen nem tudunk változtatni, feltartóztathatatlanul haladunk az öncélúság és öncsonkítás felé. MÉSZÁROS ANDRÁS: *Társadalmi idő és felelősség*. Az előadás a társadalmi idő és az identitás kölcsönhatásából kiindulva meghatározta a szimultaneitást, a szukcesszivitást és a tartam funkcióit. Ezt követően példákat nyújtott az időszüke és a felelősség idő általi meghatározottságára. VIG ZOLTÁN és TAMARA GAJINO egy kutatás eredményekét mutatták be, amely azt vizsgálta, hogy milyen mértékben tesz eleget a Szerb Állam az Aarhusi Egyezményből eredő két alapvető kötelezettségének: egyrészt, hogy biztosítsa a nyilvánosság számára a környezeti ügyekben az információhoz való hozzáférést, másrészt pedig, hogy biztosítsa a nyilvánosságnak a környezetvédelemmel összefüggő döntéshozatalban történő részvételét. SZABÓ TIBOR: *A globális „visszafogott-növekedés” paradigmája*. A jelenlegi „új világrend” számos kihívást tartogat az emberiség jövője számára. Az előadás a francia közigazdász, Serge Latouche a „visszafogott-növekedés” paradigmája mellett foglal állást.

VERESS KÁROLY *A felelősség mint kérdés* című elmélkedésének témája a hagyományos filozófiai elgondolásokkal ellentétben a felelősségnek hermeneutikai megközelítésben történő vizsgálata, dialogikus struktúráként. GARACZI IMRE témáját a kockázat és

a játékelméletek összefüggése alkotta. Kiindulva az általunk ismert kozmosz tartópil-léreiből, amelyek a gravitáció és az idő, e kérdések aktuális társadalmi és politikai vonatkozásait járta körül.

LOSONCZ ALPÁR megállapítása szerint tanúi vagyunk a tudományosan közvetített tudás és a döntés kényszere között megnyíló szakadéknak. E divergenciát különös-képpen az éghajlat változásával kapcsolatos diskurzus vonatkozásában elemezte. BERTÓK RÓZSA előadásának céljaként a „homo oeconomicus” s a „homo moralis” tudományterületi és individuális értelmű szétválásainak, szétválasztásainak feloldását határozta meg azok kontextusba helyezésével, az entitások sok szempontú vizsgálatával. GERVAI PÁL–TRAUTMANN LÁSZLÓ: *A fejlődés tervezése – a formációelmélet kérdéséről*. Az új világrend kiépülése, a biztonság, szabadság, demokrácia, jólét értékeinek érvényesítése a gazdaságban kijelöl egy fejlődési pályát, amiből a felzárkózási folyamat fakad. Az előadásban azt mutatták ki, hogy a formációelmélet értelmezése Magyarországon a Kádár-korszakban nem volt összhangban a marxi elmélettel, azt jelentős mértékben vulgarizálta. Ez magyarázza a neoliberalizmus erőteljes jelenlétét a hazai közgazdasági gondolkodásban.

A konferencia időpontjának megválasztása különösen szerencsésnek bizonyult a résztvevők számára, mivel a konferencia egyik napja egybeesett a tánc világnapjával, s ez alkalomból a Pécsi Nemzeti Színház ünnepi előadásán is részt vehettek. Nem kevésbé érdekes programokat tartogattak a galériák is. A Csontváry Múzeum megte-kintése után egy különleges Alfons Mucha-tárlat megnyitása következett, amelynek része volt a kiállított ismert és kevésbé ismert óriásplakátokon kívül Mucha műtermi és utcai fotóinak gyűjteménye is.

Visszatérve azonban magára a konferenciára, leszögezhetjük, hogy a hely szelle-mének megfelelően (itt Pécs városának multikulturális voltára gondolva) több szem-pont, több téma és több látásmód érvényesülésével ez a nemzetközi találkozó valóban érdekes és értékes tanácskozássá sikeredett.

Zeman László Visszalapozások. Válogatott tanulmányok és ismertetések. Dunaszerdahely, Nap Kiadó, 2008, 264 p.

A *Visszalapozások* című könyv sorrendben első két tanulmánya – írja Zeman – „a líra vonzatai mint bevezető a teoretikus tájékozódást és a verses forma mibenlétét vázolja, František Miko stílusfelfogását követőleg, kialakítva terminológiai szedétét. Az Epikai összetevő a lírában és a fordíthatóság kérdéseként átvétellel együtt megadják a továbbiakban tárgyaltnak premisszáit.” (5. p.) Aligha lehetne szabatosabban és pontosabban meghatározni a két említett tanulmány helyét és funkcióját Zeman László *Visszalapozások* című kötetében.

Akár ezen a szálon is elindulhatnánk a könyv bemutatását illetően, hogy megkíséreljük végül megválaszolni, mi lehet e premisszák konklúziója – ma. E konklúzió, visszalapozva a „szoros olvasással” áttanulmányozott kötetben, annak polifóniájában, többszólamúságában ragadható meg. Egyik rétege Zeman filológusi: nyelv- és irodalomtudósi alapállásában gyökerezik, egy másik pedig regionális orientációjában.

Szerzőnk filológusi alapállásának meghatározó jegye a František Miko esztétikai-stilisztikai kifejezőértékek kategóriarendszerének érvényesítése. Az elmélet alapvető tételei: a líra lefordíthatatlan, pontosabban belőle csak annyi átültethető célnyelvre, amennyi benne az epika. Ugyanakkor immanens tulajdonsága, hogy igényli a más nemzeti nyelvekkel való összevetést, fordítást. „Amit a kérdéskörben felhoztunk, végül is mind triviális, és evidens tényként ismert, illetve mint a szaknyelvi szövegnek, a köznyelvnek és az epikainak a fordíthatóságát és mint a költőinek-lírainak a lefordíthatatlanságát tartjuk számon.” (71. p.)

Zeman László könyvének feszítávja a szigorúan tudományos szűkebb értelemben vett elméleti-filológiai tanulmányoktól a könnyebb műfajt képviselő könyvismertetésig terjed. A két szélső pontot a kötet már említett nyitó fejezetei, ill. a *töredékről és az egésztől* című írások képviselik. Ennek ellenére koherens a

könyv, s benne csak látszólag vannak „lazulások”. A koherencia egyik, szöveggrammatikai szinten megragadható jegye Zeman terminológiai hálója. Annak ellenére, hogy a nyelv szükségyszerűen terhelt-pregnáns, a szerző nem egyszer él bravúros ráfogással is. Tulajdonképpen e kettősségből alakul ki sajátos esszé-iztikus stílusa.

A koherencia másik szerves összetevője a téma, amelynek egyik központi fogalma az értékmentés, -felmutatás, ugyanakkor irányulás-irányadás. A téma a következő bináris oppozíciók köré rendeződik: a líra és az epika mibenléte, egymásra vonatkoztatása, s mindennek folyamánként a stílus kérdései; a fordítás-fordíthatóság; oktatás-oktathatóság, s ennek kulcsfogalmaként a szöveggözpontúság. E tekintetben napjaink számára vitathatatlanul időszerű a kötet *Modern költészet az oktatásban* fejezete. Noha ezen írás elsődleges célja a modern irodalom: epika és líra implementálása a tananyagba (Zeman útmutatása e tekintetben is figyelemre méltó), az írásban a „primer” irodalom, maga a műalkotás is sajátos fénytörésben csillámlik át. Az epika oktatásával kapcsolatban például Georg Britling: *Testvérgyilkosság a Holtágban (Brudermord im Altwaser)*, a líra tekintetében pedig például Paul Celan: *Halálfüge* (mikro)elemzéseire gondolunk. Zeman szerint: „Az illusztrálás céljából elmondottak talán elégségesen szemléltetik ez esetben is, mennyire fontos a nyelv, a stílus vizsgálata (a tanulót kiszolgáltatók a szövegnek). A modern elbeszélésben (legalábbis bizonyos fajtájában) a nyelvi forma majdnem annyira elsődleges, mint a lírában. A közvetlen forma, a felszíni szerkezet (szöveg) és a háttériség (*ontológiai jelentés*), a szűkszavúság és a ki nem fejtett közti feszültség túlvisz a szövegben, továbbgondolásra, értelmezésre kényszerít, és maradandó olvasmányélményt nyújt. S ha a tömörség jegyében mindevel kapcsolatban máshonnan vett címkével csupán arra utalunk, hogy a költészet *szimbolikus tett*, felvetetük a tanuló és a mű ütköztetésének didaktikai kérdéskörét, az utolsó tételeket is beleértve.” (134–135. p.)

A szövegben természetesen sok háttérismeretet igénylő rész, egyéb előismerettel kiegészíthető közlés van. Ezen háttérismeretek hiánya jócskán megnehezíti az olvasó szövegbefogadását. Zeman implicit közlése tulaj-

donképpen szintén hagyomány; az esszéisztikus kifejezőmód hagyománya. A „hagyomány” tehát nemcsak a „klasszikus” értékálló témák választásában nyilvánul meg, hanem a kifejezőmódban is.

A 20. század második felében az irodalomés a nyelvtudományban felbukkanó, egymást váltó, de sokban egymásra reflektáló és némely mozzanatában egymást szintetizáló strukturalista, szemiotikai, szövegtani, pragmatikai és kognitív fordulat hatására a műalkotások megközelítésének több új szempontja is felmerül. Zeman megteremtí ezek szintézisét, jellemző rá, hogy felveti a különféle megközelítésmódok kínálta lehetőségeket, ugyanakkor minden elemzésének az a célja, hogy a nyelvészeti és az irodalmi felfogásokat egymásra vetítse, egymásba játssza.

A műalkotás születését középpontba állító megközelítések között szerepel a tényfeltárás, a szellemtörténet és a genetikus elemzés. A 20. század hozta magával az irodalmi műalkotást középpontba állító megközelítésmódokat, a fenomenológiát és a strukturalizmust. A nyelvészet leginkább itt kapcsolódott be az irodalmi folyamat elemzésébe, különösen az akusztikus, a szókészleti és a grammatikai jelenségek, a kompozíció, majd pedig a metaforikus és a metonimikus ismétlődés vizsgálatában.

Az 1930-es években induló strukturális, szövegtani, szemiotikai, az 1960-as években elterjedő pragmatikai, majd az 1990-es években kiteljesedő kognitív fordulattal a nyelvtudomány megközelítései, nézőpontjai is tágultak, sőt, területe tovább bővült. Jogos föltenni a kérdést, hogy ezek a megközelítésmódok milyen újdonságot hoztak a műalkotások megközelítésében. Másképpen szólva: Mit adhat a nyelvtudomány az irodalomtudománynak? Érdekes e kérdést végiggondolni jelen kötetünk olvasása közben is. (Kifejtésére itt nem vállalkozhatunk.) Mukařovský az irodalomtudományban, elsősorban a verstanban olyan tudományos elemzésre törekedett, amelyet a kortárs fonológia adhat. A fenomenológiai mondatfogalom helyét saját előadásában kísérelte meg tisztázni.

Zeman László tanulmányait illetően megállapíthatjuk, hogy szövegeinek egyik feltűnő jellegzetessége maga a stílus. Egyik írása sem könnyű olvasmány. Valamennyit a „tudomá-

nyos esszéstílus” jellemzi. Ez a kifejezőmód azonban még a tudományos esszéstíluson belül is sajátos. Ugyanakkor elvitathatatlan jellemzője a szigorú értelemben vett tudományosság, főleg a kötet első néhány tanulmányát illetően, amelyek megkülönböztetett helyet foglalnak el az életműben. Zeman implicit, ha tetszik időnként „szikár” kifejezőmódja tulajdonképpen az eperjesi Kollégium „áthagyományozódásának” köszönhetően él tovább. A Kollégiumnak a klasszikus nyelvek oktatására fektetett súlyát érzékelteti. Zeman László megfogalmazásában: Eperjes történelmének, műveltségének és humán hagyományainak egyik meghatározó tényezője az együttélés és többnyelvűség; ezzel válik a magyarságtudat sajátos elemévé, amelynek analógiája Erdélyt jellemzi (Kós Károly, Makkai). Ez a sajátos összmagyar kihatásban irányadó érték és vállalás. Dolgozatainkban e vonatkozásban főképpen a Kollégiumnak örökségére figyeltünk, de ennél természetesen egyetemesebb. A jelenben is mindenmű kizárólagosságot és egyoldalúságot ellensúlyoz, és épp az európainak támasza. Magyar-szlovák viszonylatban az irodalom és a fordítás kölcsönösségének, a másik megismerésének módozataiban a múltban és ma is alig mellőzhető a jelentősége, az elszigetelődéssel szemben hat. A nyelvi és etnikai áthatódás természetes folyamánya.

Megkockáztatjuk, hogy a hagyomány az egyik kulcsszava egyáltalán ennek a kötetnek, amely szerzőnk negyedik könyve. A hagyomány nála tehát nemcsak a klasszikus témák választásában, az értékközvetítés határozott intenciójában, az azokhoz való ragaszkodásban nyilvánul meg, hanem a nyelvi stílusban is. Helyenként úgy tűnik, mintha az, amit olvassunk, egyszerre volna nyelvészeti és irodalomtudomány, egységes filológia – szerzőnk ebben követi a prágaiakat. „A nyelvről mint a »költészet forrásáról« meg kell még említeni, hogy nem pusztán a kifejezés eszköze, valamilyen tartalom többé-kevésbé alkalmas hordozója, hanem bizonyos értelemben a tartalom maga. Ez azt jelenti, hogy nemcsak a kifejezni kívánt téma keresi a megfelelő kifejezést, de ugyanúgy fordítva, a kifejezéshez használt nyelvi eszközök is meghatározzák a témát: ugyanaz a dolog két különböző szóval kifejezve nem is ugyanaz. Így aztán a látszólag csu-

pán a nyelv oldalát érintő mozzanatok, mint például egy versforma használata, kihatással lehetnek a nyelv jelentésrétegének legtávolabbi redőjére is. A jelentésnek, sőt a vers »tartalmának« nyelv által való meghatározottsága a lírában mutatkozik meg a legkendőzetlenebbül; a költészet modern elmélete ezért a lírát mint felette nyelvi művészetet határozza meg. S az irodalmi gyakorlatban is azt látjuk, hogy a költészet nyelvi eredményei általában a lírából erednek, s csak onnan vándorolnak át a regénybe és a novellába.” (Jan Mukařovský: *Szemiológia és esztétika*. Válogatott tanulmányok. Válogatta, az előszót és a kommentárokat írta: Benyovszky Krisztián. Pozsony, Kalligram, 2007, 90. p.)

A kötetbe iktatott szövegek általános vonása a tudományos stílusra jellemző nagyfokú nominalizáltság, a szövegbe dinamizmust „behozó” igés, igei származékú elemek rovására. (A tudományos stílus mint alapvető-elsődleges funkcionális stílus mibenlétéről, „kitevőinek-indikátorainak” jellemzőiről egyébként épp ő írt átfogó tanulmányt, funkcionális stilisztikai elméleti keretben, máig érvényes tételekkel. Noha Zeman ezzel is „bizonyította” a tudományos stílusbeli jártasságát, habitusához az esszéisztikus megközelítésmód áll közelebb. Az esszéisztikus stílus természetes velejárájaként szintén szembeötölő az ún. hapax legomenonok előfordulása, szavak és kifejezések más területről való átvétele [*kijegeceseedik, összetet 'geológiai rétegek együttese' stb.*], melyek mintegy terminologizálódtak a kontextusban.)

Zeman munkássága, irodalmi, nyelvészeti, kulturális elméleti beállítódása az általa sokat idézett néhai Rákos Péterével mutat közeli rokonságot. Mindez még elsősorban épp az említett esszéisztikusság kapcsán ötliek fel bennünk (vö. például Rákos Péter: *Nemzeti jelleg – a miénk és a másoké és Prágai őrjárat* című műveit). A Rákos Péterrel való szellemi, beállítódásbeli rokonságot egyébként Zeman közvetlenül és közvetve is vállalja rá való tudományos (és személyes) hivatkozásaival. „Társadalmi, történeti, regionális és személyes metsződéseink Rákos Péterrel beszélgetéseink állandó elemei voltak, vagyis léteztek bizonyos rokoníthatóságok.” Arra, hogy mindez fordítva is elmondható, bizonyosságul szolgál Rákosnak Zemanról írt következő jellemzése

„(...) môj osobný typ je neúnávný a dôsledne zapálený vyznavač textu Ladislav Zeman” (személyes tippem a fáradhatatlan és következetes Zeman László, akinek a szöveg a hitvallása); lásd *Kritika a Kontext*, 2001, 1. 84. p.

Az egzakt tudományosságot mint alkalmazandó modellt az irodalomtudományban Rákos Péter nem pártolta. Rákos egyik „korrekciójára” Zeman is utal – lásd *Kassai és prágai őrjárat*. In: Peter Juščák–Tibor Kočík, (szerk.): *Zaprisahaný nepriateľ diktatúr*. Zborník z medzinárodnej konferencie. Košice, 2003, 75–78. p.) Rákos ugyanis a két absurdumból, „hogy szöveg nincs” és, hogy „minden a szöveg” az irodalomban az elsőt előnyösebbnek véli. Miko pedig úgy látja, hogy a vizsgálatban olyan egzaktságra kell törekedni, amelyet az anyag lehetővé tesz.

Zeman László Miko (stílus)elméletét érvényesíti. Ezzel kapcsolatban óhatatlanul felmerül Miko s Zeman időszerűsége. Benyovszky Krisztián erről így vélekedik: „Miko stíluselméletének időszerűségét jelzi továbbá az összehasonlító stilisztika iránt megélnékült érdeklődés is, hisz Szabó Zoltán ez irányú kutatásokat szorgalmazó írásában olyan (inter)diszciplináris követelményeket, elemzési szempontokat, alkalmazási területeket jelöl, ki, melyeket Miko már 1976-ban, a *Štyľové konfrontácie* című könyvében (nagyrészt) meg is valósított. Ebben a monográfiájában az eredeti szövegek és szlovák, cseh, illetve lengyel fordításaik összehasonlító elemzését végzi el, kiemelten az élőbeszéd, a beszélt nyelvi megszólalás irodalmi stilizációira koncentrálna, miközben bámulatos alapossággal és érzékenységgel tárja fel a fordítás által létrejövő stilisztikai változásokat, »kifejezésbeli« elmozdulásokat, csúszásokat a stílus legelemibb szintjén is.” (Benyovszky Krisztián: *Stílus, interpretáció, hatás*. In: Sándor Anna és Vörösi Ferenc [szerk.]: *Studia Artis Grammaticae et Litterarum*. Nyitra, 2004, 159. p.)

Zeman, könyvének egyik tanulmányát, a *Kitekintés az összehasonlító irodalomtudományra* címűt a következőképpen indítja: „Vannak könyvek, amelyeknek megjelenítése ismertetésüknek nem szab időbeli határt.” (208. p.) Az *ő Visszalapozások* című könyve is ezek közé tartozik.

Simon Szabolcs

Tóth Árpád: Polgári stratégiák. Életutak, családi sorsok és társadalmi viszonyok Pozsonyban 1780 és 1848 között. Pozsony, Kalligram, 2009, 264 p. /Pozsony város története./ Holec, Roman: Dinamitos történelem. A pozsonyi Dynamit Nobel vegyipari konzern a közép-európai történelem keresztútján 1873–1945. Pozsony, Kalligram, 2009, 160 p. /Pozsony város története./

Megtisztelő feladat, hogy a *Pozsony város története*i sorozatban 2009-ben a Kalligram Kiadónál megjelent két könyvet bemutatthattam. A rend kedvéért elmondom, hogy mi is ez a sorozat, bár feltételezem, hogy ezt majdnem mindenki tudja. Tehát: a *Pozsony város története*i egy multikulturális, jellegzetesen közép-európai város múltjáról mesélnék, németek, magyarok, szlovákok, zsidók és más nemzetiségű pozsonyiak közös történelméről. A sorozat kötetei szlovákiai és magyarországi kutatók együttműködésében e város társadalom-, gazdaság-, politika- és kultúrtörténetének eddig kevésbé ismert területeit tárják fel új szempontok és források alapján.

A *Polgári stratégiák* című könyv, melynek alcíme: *Életutak, családi sorsok és társadalmi viszonyok Pozsonyban 1780 és 1848 között*, magyarországi szerző, Tóth Árpád műve. Amint látjuk, a könyv aránylag rövid időszakkal foglalkozik, de azt több szempontból és részletesen feldolgozza.

A *Bevezetésből* megtudjuk, hogy a szerző arra keres magyarázatot, hogyan folyt le a modern kori társadalmi átalakulás és mivel magyarázható. A kutatás eddigi módszerei szerinte nem váltak be, ezért a szerző nem csak az általános érvényű vonásokat keresi, hanem az egyedi esetek intenzív elemzésével próbál közelebb jutni a történelmi folyamatok megértéséhez. A régebbi felfogás szerint a magyarországi városok polgárai konzervatív szemléletűek voltak, jogaikat akarták megvédeni, de ez így nem egészen igaz. A Pozsony történetével foglalkozó irodalom a szerző szerint azt mutatja, hogy a magyar és a szlovák történelemszempontok nemigen működtek együtt.

A szóban forgó könyv szerint a kérdés az, hogy a jelzett időszakban Pozsony lakosai hogyan látták helyzetüket, és hogyan reagáltak a környező átalakuló világra. Az egykor élt személyek társadalmi helyzetéről megrajzol-

ható kép pontossága a fennmaradt forrásanyagtól függ, s ezért nehezíti a kutató munkáját, hogy Pozsony város levéltára több esztendő óta zárva van, úgyhogy más forrásokkal kell beérnie. A könyv végére érve a szerző arra akar választ kapni, hogy a pozsonyi családok milyen stratégiákat választottak, amikor egzisztenciális jellegű döntéseket hoztak. Fontos eszköz volt ehhez a gyermekek tanítása, kiházasításuk és a migráció. A családi stratégiai döntések mögött demográfiai tényezők álltak, ezért elsősorban ezeket kell áttekinteni. A pozsonyi városiakok stratégiáira nem szolgálnak konkrét magyarázattal bizonyos általános történelmi tények. A szerző a mikrotörténelmi módszereket alkalmazza, de nem kizárólag, úgy lehetne mondani, hogy eklektikus módszert használ. Talán aránytalanságnak tűnik fel, hogy a polgárság vizsgálatánál mind a katolikus, mind az evangélikus családok előfordulnak, de a részletes vizsgálat az evangélikus családokra terjed ki. A pozsonyi evangélikus anyakönyvek jól tükrözik azt a tényt, hogy az evangélikus egyházhoz kötődő értelmiség a magyarországi társadalomstatisztika úttörőjének tekinthető. A római katolikusok társadalmi összetettebb volt, ennek oka, hogy az átmeneti rétegek (a polgári lakosságon kívül maradt személyek) nagyrészt az ő köreikhez tartoztak. Ami a korszakhatárokat illeti: II. József uralkodása alatt Pozsony város sokat veszített, míg 1765 és 1780 közt felemelkedés volt tapasztalható. Szól a szerző a nevek írásmódjáról is. Megállapítja, hogy ebben a korszakban már eltűnően van a hungarus tudat, neki viszont nem célja a nemzeti ébredés kutatása, úgyhogy a névhasználat csupán technikai kérdés. A bevezetés végén a szerző köszönetet mond mindazoknak, akik munkájában segítettek.

A következőkben röviden ismertetem az egyes fejezetek tartalmát.

A *reprodukció demográfiai feltételei* című fejezet azt vizsgálja, hogy a házassági életkor, illetve maga a házasságkötés ténye, a gyermekek születésének rendje, a szülők életkora, az özvegyek újraházasodásának esélyei hogyan függnek össze, és milyen döntési lehetőségeket tesznek elérhetővé a következő nemzedékre vonatkozólag. Első helyen a népességszámmal foglalkozik a szerző. Megállapítja, hogy a régi népesség-összeírás-

sok nem megbízhatók, de folyamatos növekedés volt Mária Terézia uralkodása idején, mikor a helytartói udvar (Albert tescheni herceg) volt Pozsonyban, és a városban a főúri építkezések folytak. Visszaesés tapasztalható 1804-ben, utána megint emelkedés következett. A lakosság számára hatással volt a rossz termés, a kolerajárvány (1830). Az országgyűlések idején sok volt az idegen. A népesség felekezet és életkor szerinti megoszlását is ismerteti a szerző a hozzáférhető adatok alapján. Az anyakönyvek adnak alapot a születések, házasságkötések és halálozások feltárásához. A szerző a német evangélikus egyház adatait közli az 1780 és 1846 közti időszakokra vonatkozólag. Ebből kiderül, mikor több a születések száma a halálozások számánál, milyen időszakokra esik népességnövekedés. A katolikus egyházi adatok kevésbé áttekinthetők. A házassági adatokból kiderül, hogy aránylag sok volt az ún. vegyes házasság. A népesedés szerkezetét befolyásoló tényezőkre vonatkozólag a szerző ismerteti a módszert, amelyet alkalmaz. Ezt ő családrekonstrukciónak nevezi. 250 pozsonyi evangélikus család demográfiai történetét állította össze, a házasságtól az egyik fél haláláig, az élve született gyermekek születési és halálozási időpontját feltüntetve. A demográfiai adatokat az apa és a fiúgyermek meg a vök foglalkozására vonatkozó adatokkal egészíti ki a szerző. Vizsgálja tehát az ún. nupcialitást (a fiatal nők házasságkötését), az első házasság időpontját, a felnőttkori halálozásnak és a házasság időtartamának összefüggését, az újránházasságot, a házasság termékenységét, a csecsemő- és kisgyermekkorú halandóságot. Mindezt egyes családok adatainak ismertetésével mutatja be. Külön fejezetet szán a bevándorlásra. Főként azt taglalja, mennyiben jelentett a migráció utánpótlást, milyen mértékű volt a bevándorlás egyáltalán, s honnan és kik érkeztek.

A városi társadalom tagolódása című fejezet megállapítja, hogy a korabeli Pozsony „kiemelkedően differenciált foglalkozásszerkezetű város volt, magas fokon specializált kézműiparral”. A szerző a foglalkozásszerkezet alapvető kérdéseit vizsgálja, továbbá azt, mit értek a rangok és címek, és hogyan lehetett a ranglétrán feljebb jutni. Vizsgálja a foglalkozás és a megélhetés összefüggéseit, bemutatva több család esetében a rokoni kapcsolatokból

következő foglalkozásváltoztatásokat. A bemutatott anyag bizonyítja, hogy a szolga és napszámos, céhes és kontár kézműves, a vendéglátó és kereskedő foglalkozások közt – az ismertett életutak tanúsága szerint – könnyű volt az átjárás, és hogy a korabeli megélhetés igen sokszínű volt.

A következőkben a szerző figyelembe veszi a rendiség hatását is. A rendiség lehet horizontális, amennyiben azonos helyzetű emberek képeznek közös rendi csoportokat, viszont ezek a csoportok egymáshoz képest hierarchikus viszonyban vannak. Az egyes rendek belső heterogenitása nagymértékű; ezért az egyes csoportokhoz tartozó személyek viselkedése a döntő. A vizsgált jelenségek: a körön belüli és kívüli házasságok esélye, a taníttatás módja, a foglalkozások, jövedelemforrások presztízse. A szabad királyi városokban a rendi előjogok kevésbé érvényesültek. A szerző az egyes rendi csoportok arányát mutatja be a rendi címekkel együtt, és figyelmet szentel a nemesesség kérdésének is. Foglalkozik a polgárjog megszerzésével, ennek jelentőségével, a régebbi összeírásokkal, mindezt egyes családok sorsán ismertetve. A továbbiakban áttekinti a hatalmi pozíciókat, hogy világos legyen, milyen tisztségekbe hogyan lehetett felemelkedni. Ismerteti a szabad királyi város hatósági szerkezetét, a városi tisztségeket, a katolikusok és evangélikusok közti paritás elvét, példákkal illusztrálva. Az iskolázottság már elvárás bizonyos pozíciókhoz, továbbá előny a választott polgárság, és előtérbe kerül az egyesületi szerepvállalás. A szerző felsorolja a fontos pozsonyi egyesületeket, szerkezetüket, tisztségviselőiket, tagságuk összetételét is ismertetve.

A Társadalmi stratégiák című fejezet azt tárgyalja, milyen alapon döntöttek a társadalom felnőtt tagjai – a házasság, családapák – az utódaik egzisztenciális helyzetéről. A fiatal nemzedék státusának megválasztása a szülők, elsősorban az apa akaratától függ. Beleszólhat más tekintélyes családtag – pl. a keresztapa – is. A gyerekek sorsának az alakulásában az iskoláztatás, valamely mesterség kitanulása, a kiházásítás, illetve a helyben maradás vagy elvándorlás és a felekezeti határok megtartása vagy átlépése játszik szerepet.

A következők fejezet részletesen foglalkozik a felsőbb szintű oktatási intézményekkel és az

iskoláztatással. A szerző kiemeli, hogy Pozsony iskolaváros volt, sokszínű iskolai kínálattal. A sokféle oktatási intézmény bizonyos mértékig egymáshoz is kapcsolódott, az állami katolikus és az evangélikus iskolák nem különböztek lényegesen. Említi a szerző a pozsonyi katonai intézetet is. Vizsgálja a helyben lakó és a vidéki tanulók arányát és azt is, hogy az egyes családok gyermekei hány osztályt végeztek, és miért éppen annyit.

A *foglalkozási diverzifikáció és a kiházási-tás* című alfejezet számos család adatainak felhasználásával azt mutatja be, mennyire öröklődött az apák foglalkozása a fiúkra, illetve hogy milyen gyakran irányították a polgárok fiaikat más pályára. Figyelemmel kíséri a szerző a bevándorlottak helyzetét, a polgári jog megszerzését. Érdekes, hogy a polgári jog nem volt feltétlenül öröklhető. A foglalkozások közül leginkább a szőlőművelés öröklődött nemzedékeken keresztül. A bevándorlók nagy része szintén a családi iparágat vitte tovább. Az iparosok közt természetesen akadtak olyan családok, amelyek tudatosan egy magasabb státus felé terelték a fiatal nemzedéket. A Scherz család példáján mutatja be a szerző, hogy a nemesi címet is megszerzett családfő fiai közt van katonatiszt és lelkész, leányai orvoshoz, kancelláriai tisztviselőhöz, udvari ágenshez, táblabíróhoz mentek feleségül. A kereskedőnek tanított fiatalok csak harmadrészenek volt az apja maga is kereskedő, a többi kézműves mesterséget űzött. A kereskedők utódaiból azonban már nem lett iparos. A számos bemutatott család közt sok a bevándorló, és nevük német eredetre vall.

A *Pozsony a földrajzi térben: az elvándorlás szerepe* című fejezet a társadalmi stratégiák közé sorolja az elvándorlást is. Ennek okai: a többfiúgyermekes családból érvényesülési lehetőség híján legalább egy utód távozni kényszerült; a népes családok igyekeztek egy városok feletti hálózatot kialakítani; a rosszabb helyzetű városból egy jobb jövőt ígérő városba helyezik át tevékenységüket. A népes-ségszám időnkénti stagnálása arra is mutat, hogy adott korszakban a lakosság egy része elhagyta a várost. Az elvándorlók részben Kassára mentek, részben Pestre vagy Budára, esetleg még messzebb. A szerző a városok közti vándorlás jelenségét három család

(Tekusch, Birnstingel, Habermayer) migrációjának elemzésével mutatja be.

Az utolsó fejezet – *Kitekintés: egy nyitott városi társadalom felé* – összegezi a kutatások eredményeit. A polgárcsaládok, elsősorban az evangélikus familiák vizsgálata alapján kimondható, hogy a polgárság előtt nyílt egy mozgástér, melyben stratégiának minősíthető döntéseket hoztak. Az egyes esetek közt ugyan sok eltérés van, de általában érvényes következtetések is levonhatók. Először is: a korabeli polgárság élt a diverzifikálás eszközeivel; másodsorban: a városi polgárság nem elszigetelt egység, és bár helyhez kötött, képes nagyobb térben mozogni. A továbbiakban a szerző megmagyarázza a polgári szó jelentését, a polgári jog jelentőségét, a polgárosodás folyamatának egyes jellemzőit. Végül felsorolja, milyen feladatok várnak még a kutatókra.

A *Függelék* statisztikai anyagokat mutat be, és néhány pozsonyi család leszármazási táblázatát közli.

A könyv kiállítása szép, a mellékelt 24 kép jól egészíti ki a könyv tartalmát. A szöveg olvasmányos, sajtóhibákat nem találtam. Források, felhasznált irodalom, személynév- és helynévmutató.

A sok családnév közt kevés az ismerős.

A *Dinamitos történelem* című monográfia szerzője szlovák történész, Roman Holec, fordítója Szabó Mihály Gizella. A könyv alcíme: *A pozsonyi Dynamit Nobel vegyipari konzern a közép-európai történelem keresztútján 1873–1945.*

Az első fejezet – *A pozsonyi Dynamit Nobel vállalat az Osztrák–Magyar Monarchiában* – a gyár építésétől (1873) kezdve ismerteti a gyár sorsát az első világháborúig. Megtudjuk, ki és hol építette a gyárat, amely a Nobel-konzern tagja lett. A Nobel-társaságnak már volt gyára a Habsburg Birodalom területén, Zámkyban, de a pozsonyi gyárat nagyobbra tervezték. A gyártás 1875-ben indult meg. A város és a gyár együttműködött; az üzem Magyarországon volt, a vezetősége a Monarchia osztrák részén.

A szerző ismerteti a gyár hovatartozását a Dynamit Nobel-konzernen belül és a gyár nagyarányú fejlődését. Az 1885-ös budapesti országos kiállításon a gyár nagyon jól szerepelt. A szerző ismerteti a gyár modern technológiáját, a szállítási módokat. Megtudjuk, hogy a pozsonyi gyár részt vett a Nobel-társaság tengerentúli

befektetéseiben (Dél-Afrika); megismerjük a Philipp nagyvállalkozó család szerepét és a dél-afrikai gyár sorsát. Tudomást szerzünk az állami gazdasági nacionalizmus jellegéről. 1919-ig a gyár vezetése német kézben volt, a szerző beszámol az első igazgatótanács tagjairól, Nobel pozsonyi kapcsolatairól, a Philipp család és más vezetők szerepéről és az érdekszférába tartozó más gyárakról. Képet kapunk a gyár termékeiről, a vállalat épületeiről és egy kialakuló munkástelepről. Megismerjük a zsidó vállalkozók szerepét és a világháború hatását.

Az *első világháború* című fejezetből megtudjuk, milyen fellendülést hozott a háború a vegyipari vállalatoknak. A szerző felméri, hogyan fejlődött a dinamitgyár, milyen új létesítményekkel bővült, milyen újabb termékeket gyártott. Beszámol a gyártelep növekedéséről, a vízellátás megszervezéséről, a tőkefelhalmozásról, a gyár növekvő nyereségéről, a termelés fokozásáról. A Dynamit Nobel és az Apollo olajfinomító is magánüzem volt, de állami támogatásban részesültek. Szó esik más üzemeiről és ezek vezetőiről is; megismerjük a Dynamit Nobel igazgatóságát, a vezérigazgató díjazását. A vesztes háború aztán meghozta a nagy változást és az új problémákat.

A következő fejezet a Csehszlovák Köztársaság megalakulásával és a csehszlovák honosítással foglalkozik. A Monarchia széthullása és Pozsony megváltozott helyzete a Dynamit Nobel gyárnak sok gondot okozott. Szlovákia gazdaságilag gyengébb volt, mint az ún. történelmi országrészek. A dinamitgyár egy ideig ellenállási gócként szerepelt. A cseh ipar erős konkurenciája, a megszakadt kereskedelmi kapcsolatok nehezítették a gyár helyzetét. A Živnostenská banka szerepét is ismerteti a szerző, meg a pozsonyi gyár ellen irányuló érvelését. Magyarázatot kapunk a Dynamit Nobel elleni támadások okaira, és megismerjük az ún. honosítás folyamatát. A hazai tőke és részvények szerepéről és a nemzeti gazdaság építéséről is értesülünk. A Dynamit Nobel gyár igazgatója – Ervin Philipp – sok engedményre volt hajlandó, de bizonyos javaslatokat nem fogadott el. Rengeteg huzavona után a gyár a német és magyar tőkés tulajdonában maradt. 1923-ban aztán a cég végül teljesítette a honosítás feltételeit. Hogy miért csak akkor, annak okait a szerző megmagyarázza. Azt is megtudjuk, hogyan lett a pozsonyi DAG

(Dynamit AG vorm Alfred Nobel et Co) végül az IG Farbenindustrie része.

A *pozsonyi Dynamit Nobel a Csehszlovák Köztársaságban* című fejezet ismerteti a pozsonyi konszern egész vezetőségét, a gyár kiterjedését, termelését és alkalmazottai számát. Közben Semtínben épült egy új gyár, amellyel egyezkedtek. A dinamitgyár élelmi-szeripari termeléssel is próbálkozott. A csehszlovák cégek nitrogénhiánnyal küszködtek, a hadsereg is behozatalra szorult. Különböző zavarokat okozott a nemzeti szocializmus előretérése, mert Ausztriában akkor még (1933–1934) nem szívelték a náci érzelmű alkalmazottakat, s el is bocsátották őket, ami persze az IG Farben nagyvállalatnak nem tetszett.

A *Csehszlovák Köztársaság felbomlása, a vállalat és a tulajdonosok identitását érő kihívások* című fejezet végigkíséri azt a rengeteg bonyodalommal járó folyamatot, amely azzal végződött, hogy a pozsonyi dinamitgyár fokozatosan a német IG Farben egyre növekvő befolyása alá került. Megismerkedünk a politikai események és a zsidóellenes intézkedések következményeivel, egészen az önálló szlovák állam megalakulásáig.

A *Dynamit Nobel vállalat a német monopóliumok hálójában* című fejezet ismerteti a vállalat új helyzetét, a Német Birodalomhoz fűződő viszonyát, a német tanácsadók (beraterek) szerepét, a különféle német-szlovák egyezményeket, a káderpolitikát, a vállalat új vezetőit és szerkezeti felépítését. Részletesen bemutatja a szerző az igazgató, Heinrich Gattineau személyét. Megtudjuk, hogy Szlovákia nagymértékű bevonása a hadi gazdaságba nagyarányú fellendüléshez vezetett. Ugyanakkor a Dynamit vállalat igyekezett saját gazdasági érdekeit védeni a német beavatkozásokkal szemben. A német érdekeltség akkor már Bulgáriára is kiterjedt. A tőkeáramlás és a tőkekapcsolatok, a részvények megosztása, a kőolaj-finomítóhoz fűződő kapcsolat, a bankok szerepe szinte már követhetetlen.

Az *„Új Európa” a pozsonyi Dynamit hálójában* című fejezet azt foglalja össze, hogy a pozsonyi Dynamit Nobel hány országban volt érdekelve. Megismerjük az IG Farben terjeszkedését, a különböző nagy cégek egymáshoz való viszonyát, a leányvállalatok hálózatát, a lehetséges konkurenciát, az egyesülési lehetőségeket, a cég kiterjedt hatáskörét (Balkán,

Románia, Magyar- és Horvátország), az ún. szindikátusi szerződést – amely a német és a magyar csoport közt állt fenn – és a bankok szerepét. A szerző részletezi Heinrich Gattineau igazgató meghatározó feladatkörét.

A *háborús konjunktúra és a bukás* című fejezet ismerteti a Dynamit Nobel gyár fellendülését, gyártási programját, a gyártott termékeket, azok értékesítését, költségeit, az érdekszférájába tartozó kereskedelmi társaságokat és más cégeket és ezeknek összefüggéseit. Említi a Vistra üzem megindítását, felszerelését és termelési volumenét. A mellékelt táblázatok áttekintést adnak a Dynamit Nobel gazdasági mutatóiról és forgalmáról. Végül részletesen beszámol a szerző a politikai hanyatlásról, ismerteti az amerikai légitámadást, mely tönkretette az Apollo kőolaj-finomítót, a téli kikötőt és egy csomó áruraktárt. Leírja a Dynamit Nobel gyár leszerelését, a berendezés, készletek, szállítóeszközök elszállítását, összefoglalja a front eseményeit.

Az *1945 – a bűnösség kérdése és az identitás újrakonstruálása* című fejezetből megtudjuk, hogy a háború után az IG Farben vezetőit a nemzetközi jog megsértésével vádolták meg (négy pontban). A vádlottak azzal védekeztek, hogy ők a német és az osztrák nyomás ellenére sokáig helyükön hagyták a nem árja tisztviselőket, és kártérítést adtak azoknak, akiket faji okok miatt kellett elbocsátani (végkielégítés stb.). A szerző idézi a Gattineau igazgató javára elhangzott mentő tanúvallomásokat. A nürnbergi bíróság megszüntette az IG Farbent, de a vezetőit valójában nem büntette, sőt végül fel is mentette. Szlovákiában pedig mindent a németekre kentek. A Dynamit Nobel cég valós történetét teljesen eltorzították, a szerző szerint azért, mert a cég sorsával szoros kapcsolatban álló emberek új identitást kerestek. A nemzeti vállalattá átminősített cég története teljességgel átíródott, és a vállalkozói rétegről, amely előbb meghatározta a gyár fejlődését, többé már szó sem esett.

Források, felhasznált irodalom.

Mayer Judit

Öllös László: Národná identita slobodného človeka. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, 2009, 156 p.

A nemzeti szabadság elvének tisztázása nemcsak a szabadság pozitív tartalma miatt fontos, hanem mert a nemzeti szabadság hiányával is számot kell vetnünk. Vizsgáljuk csak meg, melyek azok az érvek, amelyekre hivatkozva a nemzetállam elnyomja más nemzeti-ségű kisebbségeit. Sőt esetenként elűzésükre, deportálásukra is kész. Mindenekelőtt azért fontos az ilyen érvek számbavétele, mert az adott állam polgárai értékrendjének részévé válnak. S amint az lenni szokott, később több más formában jelennek meg a különféle helyzetekben.

De először tekintsük át a nemzetiségi elnyomást igazoló argumentumokat. Öllös László szerint logikus következtetésnek tűnik, hogy aki a nemzetiségi elnyomás elvét elfogadja, annak a nemzetiségi egyenlőtlenség elvére is rá kell bólintania. Méghozzá azzal érvelve, hogy az értékesebb érvényesül az értéktelenebbel szemben. Ez pedig igazságos és helyes társadalmi folyamat, hiszen lényegében véve a haladást szolgálja. Ám az értéket s értékességet olyan módon kell megformálniuk a nemzeti elnyomást alátámasztani kívánóknak, hogy az kizárja több nemzeti érték egyenrangúságát és egymás mellett létezését egyazon államban.

Öllös szerint a más nemzetiségűekkel szembeni harc éppen e logika miatt nem ér véget náluk, hanem sajátjaikra is kihat. A domináns nemzet tagjai közt is gyengíti a népszuverenitás értékrendjét, rombolva a közügyekről ésszerűen gondolkodni és róluk morálisan dönteni s cselekedni képes polgári érvényeket. Hatalmi eszközök használatát a nemzeti ellenségnek kikiáltottakkal szemben emiatt nem tekintik az emberi és polgári jogok elfogadhatatlan szűkítésének, hanem a nemzetarc szükséges eszközének tartják. Ha például embertársa az állam hivatalaiban tőle eltérően nem használhatja anyanyelvét, azt a többség nem tartja a másik ember nemzeti szabadsága túrhetetlen korlátozásának, hanem éppen fordítva, szabad anyanyelvhasználatát tekinti veszélyforrásnak, sőt olyan túrhetetlen követelésnek, amelyik saját nemzete szuverenitásának a korlátozására irányul.

A nemzetállamnak nemcsak nem kell, hanem nem is szabad nemzetileg egyenlőnek tekintenie a többségtől eltérő nemzetiségűeket. Öllös szerint ebben a világban a tiszta nemzetállam célján és a nemzeti harc elkerülhetetlenségének felfogásán túl nincsen állandó érték. Csak helyzetek vannak, amelyekben hatékonyabban vagy kevésbé hatékonyan számolható fel a nemzeti másság.

Ám a problémának van egy másik dimenziója is. Mi magunk. Mi vagyunk felelősek nemzeti szabadságunkért. Különös felelősség hárul e tekintetben az írástudókra. Az „értelmiségi” fogalma modern, és lényegileg európai fogalom. Az olyan embert jelöli, akiben három tulajdonság, képesség egyesül: a magas szakmai színvonal, az erkölcsi függetlenség és a társadalmi elkötelezettség. Az értelmiségi tehát a szellemi élet adott területén korának szintjén van. Döntéseiben mindekelőtt a szakszerűség vezérli, s ezért elsősorban saját lelkiismeretének felel, álláspontjai helyességéért vállalja a felelősséget a politikai hatalommal, illetve a közvéleményben uralkodó mézettekkel szemben is. Valamint fel emeli hangját, ha társadalmi visszasságot lát, és felelni igyekszik korának kihívásaira, mint-hogy tudja: a szakmai felkészültség felelősséggel is jár.

Az értelmiségi tehát mindenekelőtt saját álláspontjai helyességéért felel, akkor is, ha azok az adott pillanatban kellemetlenek. Gyakran az idő mutatja meg, hogy igaza volt-e, s ha igen, mennyiben. Egy értékhez azonban neki sincsen kulcsa: az igazsághoz. Az értelmiségi nem uralója az igazságnak, ő is tévedhet, de feltétlenül az igazság szabad szellemű keresője. Ám éppen az adja erejét, hogy a tévedés lehetőségének tudatában van, és emiatt követeli a szellem szabadságát. Tudja, csak a szabad gondolkodás, véleménycsere és kritika csökkentheti a tévedés esélyét. Ellenben a tévedhetetlenség hangoztatása biztos tévedést jelent. Az egyén nemzeti szabadságának elmélete pedig éppen a nemzeti tévedhetetlenség kritikája.

Öllös kötete remélhetőleg további vitákat vált ki. Hiszen az agresszív és ferde értékek megváltozásának éppen a vita a legfőbb eszköze. A vita hiánya, egyetlen nézet monopóliuma pedig csak a helyes értékeket tudja eltorzítani. Egy olyan országban, amelyekben a

nemzeti veszélyérzet élesztgetése szinte mindegyik választási kampány részévé vált, különösen fontosak az egyetemes értékrendre épülő érvek. Az olyan argumentumok, amelyek az embert mint olyat tekintik a morál és a politika hordozójának, hozzá viszonyítva ítélik meg az ilyen-olyan nemzetiségű embert. Errefelé ugyanis túl gyakran teszik ezt fordítva.

Végh László

Öllös László: Národná identita slobodného človeka. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, 2009, 156 p.

Öllös László könyve az egyén nemzeti szabadságát alapozza meg, de kifejti a nemzeti szabadság megvonásának állapotát is. Ám a nemzeti szabadság megtagadása az állam polgárainak egy részétől önmagában nem nyújt elégséges magyarázatot arra, hogy miért engedhető meg a más nemzetiségűek megfosztása emberi és polgári jogaiktól, elűzésük lakóhelyükről, megfosztásuk magántulajdonuktól. Századunk egyik nemzeti rákfenéje, az etnikai tisztogatás alátámasztásához erősebb érvek kelleneek.

Abban persze az etnikai tisztogatás hívei megegyeznek a puhább megoldásformákat előnybe helyezőkkel, hogy a nemzeti cél a tiszta nemzetállam. Amiben eltérnek, azok elsősorban az élethez, az állampolgársághoz, a mozgásszabadsághoz, a magántulajdonhoz való jog és a etnikailag tiszta nemzetállam közti viszony. Az etnikai tisztogatás hívei a nemzetállam megtisztítását mindezen emberi jogok fölé emelik, míg az asszimilációpártiak e jogok olyan érvényesülését tartják előrelőbbnek, amely még nem akadályozza a más nemzetiségűek beolvasztását. Tehát az emberi jogok olyan értelmezését tartják elfogadhatónak, amely nem vonatkozik az állam polgárainak nemzeti szabadságára és egyenlőségére, így a kérdés hatalmilag a többség uralma alatt marad. A nemzeti többség pedig a demokrácia többségi döntéshozatala révén korlátozhatja, lassíthatja, sőt vissza is fordíthatja a nemzeti kisebbség intézményeinek működését, a nemzeti életéhez szükséges jogok érvényesülését. Míg az etnikai tisztogatás hívei minden univerzális emberi érték fő-

lött állónak tartják saját megtisztított nemzet-államukat.

Az első esetben tehát elég David Hume vagy John Stuart Mill nemzetfelfogásához viszonyulnunk, és a nemzeti identitást olyan szenvedélyszerű állapotnak kell tartanunk, amelyből veszélyes az egynél több egyazon államban. A második esetben azonban Carl Schmidt vagy Sztálin nemzet- és államfelfogását kell szemügyre vennünk.

Egy fontos kérdés azonban nyitva maradt: hova soroljuk saját régióinkat? A Beneš-dekrétumok, az azonos állampolgársággal rendelkezők, sőt a magukat egyazon nemzethez sorolók világában is megjelennek a nemzeti intolerancia legkülönbébb formái. Vannak köztük olyanok, amelyek aránylag egyszerűen besorolhatók a két kategória valamelyikébe. Ugyanakkor olyan változattal is találkozunk, amelyik nem normatív alapon tesz különbséget köztük, hanem azt tartja igazolhatónak és egyben igazolandónak, hogy – kis államként – a nemzetközi hatalmi helyzettől függően használandó hol az egyik, hol pedig a másik. Ideológiájában változathatók a faji és nemzeti, geopolitikai elemek, kombinációjuk fő mércéje pedig az adott helyzethez mért hatékonyság.

Ehhez azonban a nemzeti identitás olyan felfogását kell preferálni, amely nem teszi lehetővé, hogy különféle nemzetiségűek egy politikai közösséget alkothassanak. A nemzeti önazonosságot tehát oly módon kell megjeleníteni annak mindegyik fontos elemében, mint az emberi önazonosság olyan szenvedélyszerű, az ősiségben gyökerező, az egyént uraló agresszív identitásformát, amely természetéből adódóan veszélyes más nemzetekre.

Az ilyen felfogás két fontos következményrel jár. S csak az egyik az állam hatalmi eszközeinek használata a többségétől eltérő nemzeti identitással szemben. A másik a többség nemzeti identitásának felhasználási módjai az adott politikai vagy politikai párt hatalmi céljaiért. Az efféle identitást ugyanis nyilvánvalóan természetének megfelelően kell használni, azaz a szenvedélyszerűségét kell befolyása alá vonnia a politikusnak. Megfelelő

ellenségképpel, ellenségképekkel kell folyamatosan táplálnia agresszivitásra való hajlandóságát, az ősiségnek nem a történelem egy fejlődési szakaszaként, hanem modernségellenességszerűen értelmezett, s mellesleg modern eszközökkel irracionalitással tett rituális világával lehet erősíteni a kötődést a nemzeti ellenséggel vívott harcot vezénylő vezetékhez.

E világ emberideálja ugyanis nem a kritikus, önálló értékrendű polgár, hanem a nemzeti szenvedélyekkel eltelet, politikailag irányított, indulatok által vezérelt személy. Az ő társadalomképe nem vizsgálódóan értékelő, hanem ideologikus, így könnyen mozgósítható bármely harcra minősített helyzetben az ellenségeknek deklaráltakkal szemben. Ideologikus képe a vele folytatott kommunikációt is megkönnyíti, célzásokat és kétértelmű üzeneteket is a várt módon értelmez, így vezetőinek nem kell vállalniuk az egyértelműség kül- és belpolitikai kockázatát.

Éppen ezért tűnnek oly gyakorta eszmeileg zavarosnak az ilyen orientációjú pártok és személyek különféle nemzeti helyzetekről folytatott vitái, amennyiben a nemzeti szabadság és egyenlőség mindenre vonatkozó egyetemesen érvényes normái alapján próbáljuk értelmezni azokat. Nézeteléréseik lényege ugyanis az eszközök optimális felhasználásának kérdése, nem pedig a nemzeti igazságosság. Így aztán bármilyen eszközökről szó lehet, s eszerint helyesnek és igaznak kell tartaniuk az állítást, hogy az elnyomó nemzet több, jobb, értékesebb az elnyomottnál, s éppen ezért van joga olyan kiváltságokra, amelyeket megtagadhat a másiktól. Ellen esetben az értéktelenebb juthatna érvényre, háttérbe szorítva az értékesebbet. Egyszerűen az emberi egyenlőséget felülírja a nemzeti egyenlőtlenység.

A polgárok nemzeti szabadságának kérdése a modern nemzetállam egyik alapvető alkotmányos kérdése. Különösen éles probléma ez a nacionalista legitimációra is igényt tartó posztkommunista országok esetében.

Csanda Gábor

Számunk szerzői

Bolemant Lilla (1964)
doktorandusz (Comenius Egyetem,
Pozsony, Szlovákia)

Csanda Gábor (1963)
szerkesztő, kritikus (Pozsony, Szlovákia)

Gecse Annabella (1972)
néprajzkutató, muzeológus (Damjanich
János Múzeum, Szolnok, Magyarország)

L. Juhász Ilona (1960)
etnológus (Fórum Kisebbségkutató
Intézet Etnológiai Központja, Komárom,
Szlovákia)

Kacsinecz Krisztián (1985)
tanár, doktorandusz (Comenius Egyetem,
Pozsony, Szlovákia)

Kőmíves Tibor (1982)
levéltáros (Miskolci Egyetem – Könyvtár,
Levéltár, Múzeum, Miskolc,
Magyarország)

Lampl Zsuzsanna (1958)
szociológus (Fórum Kisebbségkutató
Intézet, Somorja, Szlovákia)

Lanstyák István (1959)
nyelvész (Comenius Egyetem, Pozsony,
Szlovákia)

Mayer Judit (1923)
szerkesztő, műfordító (Pozsony,
Szlovákia)

Simon Attila (1966)
történész (Fórum Kisebbségkutató
Intézet, Somorja; Selye János Egyetem,
Komárom, Szlovákia)

Simon Szabolcs (1964)
nyelvész (Selye János Egyetem,
Komárom, Szlovákia)

Skala Tamás (1984)
egyetemi hallgató (Miskolci Egyetem,
Miskolc, Magyarország)

Tóth László (1949)
költő, műfordító, irodalom- és
művelődéstörténész, szerkesztő
(Dunaszerdahely, Szlovákia)

Végh László (1949)
szociológus, levéltár-igazgató (Fórum
Kisebbségkutató Intézet Könyvtára –
Bibliotheca Hungarica, Somorja,
Szlovákia)